

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

136915

MAHMUD NEDİM PAŞA

136915

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Mustafa POLAT

Enstitü Ana bilim Dalı : TARİH
Enstitü Bilim Dalı : YAKINÇAĞ TARİHİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Azmi ÖZCAN

EYLÜL – 2003

T.C. YÜKSEK LİSANS TEZİ ENSTİTÜSÜ
KURULU
BİBLİYOTEK VE ARŞİV MERKEZİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

166

MAHMUD NEDİM PAŞA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

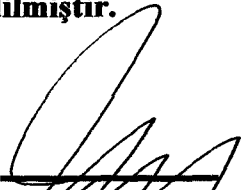
Mustafa POLAT

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANIZASYON MERKEZİ

Enstitü Ana bilim Dalı : TARİH

Enstitü Bilim Dalı : YAKINÇAĞ TARİHİ

Bu tez ././2003 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

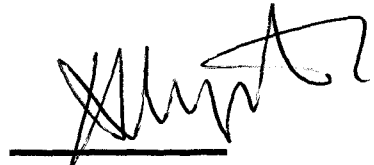
Jüri Başkanı

Prof. Dr. Azmi KCAN

Jüri Üyesi

Y. Doç. Dr. Turgut SUBAŞI

Jüri Üyesi

Y. Doç. Dr. Ali YİĞİT

ÖNSÖZ

Tanzimat devrinin önemli simalarından olan Mahmud Nedim Paşa, Sultan Abdülaziz zamanında iki defa sadrazamlık yapmıştır. Daha önce Sayda, Şam, İzmir ve Trablusgarb'ta valilik görevlerinde bulunan Paşa'nın ilk sadareti 1871 yılındadır. On bir aylık birinci sadaretinden sonra bir süre Kastamonu ve Adana'da valilik yaptı, 1875 yılında ikinci defa sadaret makamına geldi. Sekiz buçuk ay süren bu sadaretinden sonra bir müddet görev almadı. Mahmud Nedim Paşa, Sultan II. Abdülhamid zamanında da Dahiliye Nazırlığı yaptı ve bu görevi ölümüne kadar üç sene sürdürdü.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Paşa'nın ailesi, doğumu ve yetişmesi ile ilk sadaretine kadar olan görevleri ve valilikleri birinci bölümde incelendi. İkinci bölümde, birinci ve ikinci sadaretlerini iki kısım halinde ele aldık. Bu bölümde sadaretleri döneminde yaptığı işler, yapılan eleştiriler ve bunlara karşı Paşa'nın savunması değerlendirildi. Siyasi açıdan önemli sonuçlar doğuran ve iktisadî bir olay olan Tenzil-i Faiz kararı da bu bölümde ayrıntılı olarak ele alındı. Üçüncü bölümde ise sadaretlerinden sonraki hayatını, Dahiliye Nazırlığı'nı ve eserlerini inceledik.

Araştırma konusunu belirlememde yardımcı olan, çalışmamın her aşamasında yakın ilgi ve desteğini gördüğüm danışman hocam sayın Prof. Dr. Azmi Özcan'a, ders döneminde ve daha sonra bilgilerinden istifade ettiğim sayın Prof. Dr. Atillâ Çetin ve sayın Yrd. Doç. Dr. Turgut Subaşı'ya teşekkürü borç bilirim. Araştırmalarım esnasında kıymetli bilgileriyle yol gösteren sayın Doç. Dr. Ahmet Kavas'a, Tenzil-i Faiz konusunda yorumlarıyla katkı sağlayan sayın Doç. Dr. Gülfettin Çelik'e teşekkürlerimi sunarım. Kıymetli mesailerini ayırarak Osmanlıca Arşiv belgelerinin transkripsiyonunda yardımlarını esirgemeyen hocalarım emekli öğretim görevlisi sayın Muhsin Bozkurt'a ve sayın Ebubekir Subaşı'ya şükranlarımı sunarım. Araştırmalarım esnasında her türlü kolaylığı sağlayan, güzel bir çalışma ortamı sunan çok kıymetli Başbakanlık Arşivi ve İslam Araştırmaları Merkezi personeline, ayrıca gösterdikleri anlayış ve ilgilerinden dolayı kıymetli öğretmen arkadaşlarıma ve değerli arkadaşım Ali Osman Çalık'a da teşekkür ederim. Son olarak maddi ve manevi her türlü desteklerini esirgemeyen eşime ve aileme teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.mlf.	: Aynı müellif
B	: Receb
BA.	: Başbakanlık Arşivi
bkz.	: Bakınız
C	: Cemâziyye'l-âhir
c.	: Cilt
CA	: Cemâziyye'l-evvel
Çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İ. DH	: İrâde-Dâhiliye
İ. HR	: İrâde-Hâriciye
İ. MM	: İrâde-Meclis-i Mahsûs
İ. MV	: İrâde- Meclis-i Vâlâ
L	: Şevval
M	: Muharrem
N	: Ramazan
Nr.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
R	: Rebî'ü'l-âhir
RA	: Rebî'ü'l-evvel
S	: Safer
s.	: Sayfa
Ş	: Şaban
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarih yok
vr.	: Varak

y. : Yıl
Y. EE. : Yıldız Esas Evrakı
yay. : Yayınlayan
Z : Zilhicce
ZA : Zilka'de

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	III
ÖZET	VIII
SUMMARY	IX
GİRİŞ	1
1. MAHMUD NEDİM PAŞA'NIN DOĞUMU, YETİŞMESİ VE MEMURİYET HAYATI	4
1.1. Doğumu ve Yetiştirilmesi	4
1.2. Valiliğe Kadar Olan Görevleri.....	5
1.3.Valilikleri ve Birinci Sadaretine Kadar Olan Diğer Görevleri.....	9
1.3.1. Sayda Valiliği	9
1.3.2. Şam Valiliği	12
1.3.3. İzmir Valiliği	13
1.3.4. Meclis-i Tanzimat Azalığı.....	14
1.3.5. Hariciye Nezareti Vekaleti.....	14
1.3.6. Ticaret Nazırlığı.....	15
1.3.7. Trablusgarb Valiliği	15
1.3.8. Meclis-i Vâlâ Azalığı.....	24
1.3.9. Deâvi Nazırlığı	24
1.3.10. Sadaret Müsteşarlığı (İkinci defa).....	24
1.3.11. Bahriye Nazırlığı.....	25
1.3.12. Katamonu Valiliği.....	28
1.3.13.Trabzon'a Sürgün Edilmesi	29
1.3.14.Adana Valiliği	29
2. SADARETLERİ DÖNEMİ.....	31
2.1. Birinci Sadareti Dönemi.....	31
2.1.1. Memurların Yerlerini Değiştirilmesi.....	31
2.1.2. Rusya Taraftarlığı.....	36
2.1.3. Tenkihat Ve Tasarrufat Komisyonu	40
2.1.4. Tunus'taki Hakimiyetin Güçlendirilmesi	41

2.1.5. Vilayet Nizamını Değiştirmesi.....	42
2.1.6. Midhat Paşa'nın Mahmud Paşa'ya Karşı Tavrı ve Onu Yargılatması.....	43
2.2. İkinci Sadareti Dönemi	47
2.2.1. Tenzil-i Fâiz Kararı : (6 Ekim 1875).....	48
2.2.1.2. Kırım Savaşı'ndan Ramazan Kararnâmesine Kadar Dış Borçlanmanın Seyri (1854 – 1875).....	49
2.2.1.3. Borçlanmanın İlk Yirmi Yılı'nın Değerlendirilmesi	70
2.2.1.4. Konunun Elçilere Danışılması	81
2.2.1.5. Rusya ve İğnatiyef'in Tenzil-i Faiz Kararının Alınmasında Müdahalesi	83
2.2.1.6. Kararın İçeriği	85
2.2.1.7. İzahnâme (9 N 1292 / 09 10 1875)	90
2.2.1.8. Ramazan Kararnâmesine Osmanlı Devleti İçindeki Tepkiler ..	95
2.2.1.9. Kararı Galata Borsasında Paraya Çevirenler.....	100
2.2.1.10. Avrupa'nın Olaya Bakışı	102
2.2.1.11. Hammond Projesi	107
2.2.1.12. Ramazan Kararnâmesi Sonrası Durum	110
2.2.1.13. Rüsûm-ı Sitte İdaresi	112
2.2.1.14. Muharrem Kararnâmesi Projesi	112
2.2.1.15. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin Kuruluşu	114
2.2.2. Hersek İşyanı	119
2.2.3. Kont Andraşı (Andrassy) Layihası Ve Adalet Fermanı.....	126
2.2.4. Bulgar İşyanı.....	129
2.2.5. Selânik Vakıası	130
2.2.6. Talebe-i Ulûm Hareketi Ve Mahmud Nedim Paşa'nın Sadarettten Azli	136
3. SADARETLERİNDEN SONRAKİ HAYATI, DAHİLİYE NAZIRLIğI VE ESERLERİ	140
3.1. Çeşme'de İkameti	140
3.2. Dahiliye Nazırlığı	142
3.3. Hastalığı Ve Vefatı.....	146

3.4. Eserleri.....	149
3.4.1. Âyine-i Hasbihâl.....	150
3.4.2. Müdâfaanâme	159
3.4.3. Dîvân-ı Mahmud Nedim Paşa	163
SONUÇ	165
KAYNAKÇA.....	169
EKLER.....	179

ÖZET

1233'te İstanbul'da doğan Mahmud Nedim Paşa iyi bir eğitim aldı. Küçük yaşta devlet hizmetine girerek mektubcu, âmedci ve beğlikci oldu. Hariciye ve Sadaret müsteşarlıklarında bulunduktan sonra vezirlik rütbesi verilerek Sayda Valiliği'ne tayin edildi. Şam ile İzmir Valiliklerinde, Ticaret Nezareti'nde ve Hariciye Nezareti vekaleti görevlerinde bulundu. 1276 / 1860 senesinde yedi yıl sürecek olan Trablusgarb Valiliği'ne başladı. Bu görevinden sonra Şûrâ-yı Devlet azalığına, Deâvi Nazırlığına, ikinci defa Sadaret müsteşarlığına ve daha sonra Bahriye Nazırlığına tayin edildi.

1288 / 1871 senesinde Âli Paşa'nın vefatı üzerine Mahmud Nedim Paşa sadaret makamına geldi. On bir ay kadar bu görevi sürdürdü. Bir aylık Kastamonu Valiliği'nden sonra Trabzon'a uzaklaştırıldı. Buradan Adana Valiliği'ne tayin edildi. 1292 / 1875 yılında Şûrâ-yı Devlet riyasetine ve bir hafta sonra da ikinci defa sadaret makamına getirildi. Talebe Kıyamı'yla 8.5 ay süren görevi son buldu. Hastalığından dolayı bir müddet Çeşme'de ikamet ettikten sonra Sultan II. Abdülhamid'in davetiyle Dersaadet'e geldi ve ölümüne kadar sürdüreceği Dahiliye Nazırlığı ile görevlendirildi. Bu görevini yaklaşık üç yıl devam ettirdi. Paşa 1300 / 1883 tarihinde vefat etti.

Mahmud Nedim Paşa'nın Âyine-i Hasbihâl, Reddiye (Müdafaanâme), Hikaye-i Melik-i Muzaffar ve Divan-ı Mahmud Nedim Paşa isimli eserleri bulunmaktadır. Âyine adlı eserinde devlet yönetimini, devlet adamlarında bulunması gereken vasıfları anlatan Paşa, mali konulara da geniş yer ayırmıştır. 1294 tarihinde basılan ve Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretleri dönemini eleştiren Ahmed Midhat Efendi'nin Üss-i İnkılâb adlı kitabına cevaben Paşa Reddiye isimli eserini kaleme almıştır. Burada öncelikle kendi sadareti zamanında yapılan işlerin doğruluğunu savunmuş ve Sultan Abdülmecid ile Sultan Abdülaziz zamanında vukua gelen bir çok olay hakkındaki düşünce ve görüşlerini bu eserde dile getirmiştir.

SUMMARY

MAHMUD NEDİM PASHA

KEY WORDS: 1- Grand Vizier 2- Ministry of Interior 3- Moratorium in 1875 4- Reddiye.

Born in 1233 in İstanbul, Mahmud Nedim Paşa got a good education. By entering the state service in his young ages, he has served as “mektubcu”, “âmedci” and “beğlikci”. After his service in the undersecretariets of foreign affairs and Sublime Porte, he has given the vizireate dignity, then appointed the governer of Sayda. Besides, He has served as the governer of Damascus and İzmir, and also worked in the Ministry of Trade and the Ministry of Foreign Affairs as the minister. He started to serve for the governer of Tripoli which continued seven years in 1276/1860. After this service, he has first chosen as the member of Şûrâ-yı Devlet, Ministry of Deavi, and also second time in undersecretariat of Grand Vizireate, and then appointed to the Ministry of Marine.

In 1288/1871, Mahmud Nedim came to the office of Grand Vizirate upon the death of Ali Pasha. He continued to work for this office almost eleven months. After his one month service in Kastamonu Governership, he was sent to the Trabzon. From there, He appointed to the governership of Adana. In 1292/1875 he was given the office of the head of Şûrâ-yı Devlet and then second time the office of Grand Vizirate. His eight and a half month service was ended by Student Revolt. After his dwelling for a while in Çeşme due to his sickness, He came to Sublime Porte upon the invitation of Abdulhamit II. Then, he was given the office of the ministry of interior. He served almost three year in this office. Pasha died in 1300 / 1883.

He has some books named Âyine-i Hasbihâl, Reddiye (Müdafaanâme), Hikâye-i Melik-i Muzaffer and Dîvân-ı Mahmud Nedim Paşa. Mahmud Nedim mentions about the state administration, quality that should be found in the State officers and also, economical issues in Âyine-i Hasbihâl. Mahmud Nedim wrote the book named Reddiye so as to defend himself for the book named Üss-i İnkılâb printed in 1294 and criticising Nedim’s Grand Vizirate periods written by Ahmed Midhat Efendi. Here, he first defend his vizirate policies, then talk about the circumstances occurred in the time of Abdülmecid and Abdülaziz.

GİRİŞ

III. Selim döneminden Birinci Meşrutiyet'e kadar olan zaman dilimi Osmanlı'da bürokratik yönetim geleneğinin oluşması yönünden önemlidir. Bu dönem devletin zaaf ve aksaklıklarına yoğun çözüm arayışları dönemi olması itibariyle kendine özgü bürokrasisinin de doğmasına sebep olmuştur [Heper, 1985: 245]. Mustafa Reşid, Âli ve Fuad paşaların sadâretlerindeki uygulamalarla bürokrasinin saray karşısındaki gücü gittikçe arttı. Bu paşaların vefatlarından sonra, kendisini Mustafa Reşid Paşa'nın öğrencisi olarak gören, fakat yaptığı icraatların hemen hepsi döneminin pek çok siyasi şahsiyeti tarafından Tanzimat karşıtı olarak değerlendirilen Mahmud Nedim Paşa sadâret makamına geçmiştir [Mahmud Nedim Paşa, 1327: 7-9].

Tanzimat Fermanı'yla girilen yeni dönemde malî sahada da pek çok ıslahat ve yenilikler yapılmıştır. Bu alanda ulaşılmak istenen hedef, Avrupa'daki ekonomik ve teknolojik gelişmeyi Osmanlı Devletinde de gerçekleştirmektir. Ancak bu süreçte yaşanan ekonomik sıkıntılar, savaş ve isyanların yol açtığı krizler, nihayet alınan borçların ve faizlerinin ödenemeyecek boyutlara ulaşması kaçınılmaz olarak mali iflası gerektirdi. Bu durumu tescil eden 1875 tarihli Tenzil-i Faiz kararını anlayabilmek ve yorumlayabilmek için özellikle 1854-75 yılları arasındaki dış borçlarla, o zamana kadar geçen dönemin ekonomisine göz atmak yeterli olacaktır. Sultan Abdülmecid'in saltanatının sonlarında başlayan borçlanma Sultan Abdülaziz zamanında ivme kazandı, böylece yirmi yıl gibi kısa bir zamanda devlet iflas noktasına geldi. Tenzil-i Faiz kararından yaklaşık altı yıl sonra ise 1881'de Düyûn-ı Umûmiye idaresi kuruldu ve devletin önemli gelirlerinin denetimi bu idareye bırakılmak suretiyle daha zor bir döneme girildi.

Önceleri artan savaş giderlerini karşılamak için devletin gelirleri artırılarak sorun çözülmeye çalışılmıştır. Çözüm arayışları içinde iltizam usulü, müsadere, tağşiş gibi uygulamalar sayılabilir. 19 yy. ortalarında çıkan kağıt para uygulaması da bu çözüm arayışlarından olmakla beraber yine de sorun çözülememiştir [Akyıldız, 1996: 30-32]. Böylece Osmanlı Devleti gelirlerini artırmakla malî sıkıntıları aşamadığından borçlanmaya gitti ve Galata bankerleri denilen sarraflarla yakın ilişkiler kuruldu. Bu

sarraflar Avrupa devletleriyle irtibat içinde olup Osmanlı Devleti'ne kredi sağladılar. Kısa vadeli olan bu borçların faizi de oldukça yüksekti. Mahmud Nedim Paşa da selefleri gibi bu bankerlerle yakın ilişkiler içerisindeydi.

Tenzil-i Faiz kararının en önemli aktörü olan, ayrıca daha öncede sadâret makamında bulunmuş olmasının yanı sıra pek çok yerde başta valilikler olmak üzere önemli devlet kademelerinde bulunan Mahmud Nedim Paşa'nın hayatı ve siyasi faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin bu hayati döneminin anlaşılmasında önemli ip uçları verebilecek konumdadır. Buna rağmen hali hazırda bu mahiyette akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Mahmud Nedim Paşa hakkında Pakalın tarafından ikinci el kaynaklara dayalı yazılan kitabı dışında kayda değer olan çalışma İbnülemin'in Son Sadrazamlar adlı eserinde Paşa'ya tahsis edilen hacimli yerdir. Bu çalışmalar da Mahmud Nedim Paşa'nın genelde sadâretleri dönemiyle ilgili daha çok muhalifleri tarafından ortaya atılan iddiaları ve kısmen de onun savunmasını içermekte olup valilikleri hakkında sınırlı bilgiler verilmektedir.

Tez'in yazımında birinci derecede müracaat ettiğimiz kaynak arşiv kayıtlarıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri arasındaki iradeler ve Yıldız Tasnifi belgeleri bunların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. İkinci olarak, Mahmud Nedim Paşa'nın yazmış olduğu 1327 basımlı Âyine-i Hasbihâl ve tarihsiz olan Reddiye isimli el yazması eseri tezin şekillenmesinde önemli bir konuma sahiptir. Âyine adlı eserinde Mahmud Nedim Paşa görüşlerini aktarmış, malî konular üzerine yorumlar yaparak çözüm önerilerinde bulunmuştur. Devlet ve hükümetle ilgili düşüncelerini de içeren bu kitap sadâreti döneminde ortaya koyduğu icraatlarının ipuçlarını vermesi açısından önemlidir [Mahmud Nedim Paşa, 1327]. İkinci sadâretinden sonra hakkında ortaya atılan iddiaları cevaplandırmak için Reddiye isimli eseri kaleme alan Paşa, kendisini savunmuştur [Mahmud Nedim Paşa, ty.]. Eser, Üss-i İnkılâb adlı kitaba [Ahmed Midhat Efendi, 1294] cevap niteliği taşımaktadır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Tezâkir ve Marûzât isimli eserleri kullandığımız kaynaklar arasındadır. Yine Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mirat-ı Hakikât adlı eseri bir çok konuda ayrıntılı bilgi vermesi açısından önemlidir. Mehmed Memduh'un Esvât-ı Sudûr

adlı eseri de Paşa hakkında yazdıklarıyla önemli bir yer işgal etmiştir. Ahmed Lütfi Efendi'nin Târih'i dönemin bazı olayları hakkında aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Mahmud Paşa'yı en çok eleştirenlerin başında olan Midhat Paşa'nın eserleri, Mirât-ı Hayret ve Tabsıra-i İbret te iddialarının değerlendirilmesi açısından faydalanılan kaynaklar arasındadır. Bunun yanı sıra Ahmed Midhat Efendi'nin Sultan II. Abdülhamid'e takdim ettiği Üss-i İnkılâb ve Zübdet'ül Hakâyık incelediğimiz ve değerlendirdiğimiz önemli eserlerdir. Mahmud Nedim Paşa'nın hayatı ve özellikle sadâretleri dönemindeki olaylar ve olaylara bakış açıları yönünden Mahmud Kemal İnal'ın Son Sadrazamlar ve Mehmed Zeki Pakalın'ın Mahmud Nedim Paşa adlı kitapları geniş bilgiler içeren eserlerdir.

Ekonomik konuların değerlendirilmesinde bir çok esere başvurulmasına karşın şu eserlerden daha fazla yararlanılmıştır. Hakkı Yeniay'ın Osmanlı Borçları Tarihi, Haydar Kazgan'ın Galata Bankerleri, Donald Blaisdell'in Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi ve Düyun-ı Umumiye, A. Du Velay'ın Türkiye Malî Tarihi, Şevket Pamuk'un 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, Refii Şükrü Suvla'nın Tanzimat isimli eserde ki 'Tanzimat Devrinde İstikrazlar' adlı makalesi, iktisadî konularda en çok yararlandığımız eserlerdir.

1. MAHMUD NEDİM PAŞA'NIN DOĞUMU, YETİŞMESİ VE MEMURİYET HAYATI

1.1. Doğumu ve Yetiştirilmesi

Ailesi ve Tahsili

Gürcü Mehmet Necip Paşa'nın küçük oğludur.¹ 1233 / 1817 yılında İstanbul'da doğdu.² Zamanın şartlarına göre güzel bir öğrenim gördü. Babasının vezirlik rütbesiyle Şam ve Bağdat'ta valilik yapması iyi bir çevrede yetişmesine imkan hazırladı. Çocukluğunda rahat ve huzurlu bir ortamda büyüdü. Babasının telkinleriyle yazıya, kitaba yönelerek kendisini ilme verdi, Kur'an tahsili yaparak dinî bir terbiyeden geçti. Âyine-i Hasbihâl isimli eserinde kendi durumunu şöyle anlamaktadır:

“Peder gayrı oğlum oku yaz dedi	Kibarzâdesin olma haylaz dedi
Çocuksun oyun oynanılmaz demem	Sabâvet hukukunda ketmeylemem
Fakat nûr-ı aynım gözün aç gözün	Maarifle pîraste eyle özün
Be-lütfi Hüda fâzıl ol şâir ol	Cihan içre bir kâtib-i nâdir ol
Kesüb nush-ı hayr dua eyledi	Benim çün Hüdâdan reca eyledi
Mürebî olub lütfu ve nush-ı peder	Çalıştırdı tahsîle şâm u seher
Duâsı olub validin müstecâb	Hünerden nasîb eyledim iktisâb
Atâ-yı pederdir tenim ve meskenim	Velinimetim o ol hülâsa benim
İlahî Necîb'in yerin cennet et	Âna Mustafâ aşkına rahmet et

¹“Necib Mehmed Paşa: Kalemde yetişerek vüzerâ kapı kethüdâsı olup hâcegândan oldu. 1226'da (1811) piyade mukabelecisi, sonra baruthane nâzırı oldu. Cemaziyelevvel 1240'ta (Ocak 1825) Mora Ordusu'na ve sonra Tatarpazarcığı'na memuren gidip Zilka'de 1242'de (Haziran 1827) Ağa Hüseyin Paşa kumandasındaki orduya defterdar oldu. 1245'te (1829/30) baruthanedan azledildi. 1246'da (1830/31) surre emini, olup Şevvâl 1248'de (Mart 1833) başmuhasibeci ve 7 Receb 1249'da (20 Kasım 1833) çavuşbaşı oldu. 1252'de (1836/37) görevinin unvanı deâvî nâzirliğine çevrilmiştir. 20 Rebiyülâhîr 1255'te (3 Temmuz 1839) mühimmat-ı harbiye nâzırı, 14 Zilka'de 1255'te (19 Ocak 1840) ikinci defa deâvî nâzırı, 27 Cemaziyelâhîr 1256'da (26 Ağustos 1840) vezirlikle Şam valisi ve Rebiyülevvel 1258'de (Nisan-Mayıs 1842) Bağdad valisi oldu. Receb 1265'te (Haziran 1849) azlolundu. Receb 1267'de (Mayıs 1851) vefat etti. Eyüp'te medfundur. Tedbirli, güçlü, zengindi. Oğulları Mahmud Nedim Paşa, Ahmed Şükri Bey ve Cemil Bey, damadı Raîf Paşaoğlu Şûrâ-yı Devlet azasından İbrahim Beyefendidir. (IV. 545/46)” [Mehmed Süreyya, 1996b: 1246].

² İnal tarihi 1233 olarak verip dipnotta şunu yazmıştır: “Ayine ve Hasbihâl namıyla 1327'de basılan risalenin başına yazılan kısa terceme-i halinde doğum tarihi 1233 ve ikinci sadâreti zamanında yayınlanan Musavvir-i Medeniyet mecmuasında 1232'dir.” Bkz [İnal, 1982: 259].

Sabah dersi talim-i Kurân iken

Çocuklarla akşam şitabân iken”

[Mahmud Nedim Paşa, 1327: 71].

Mahmud Nedim Paşa'nın dünya görüşü-meşrebi hakkında farklı görüşler vardır. Bunlardan biri, onun Nakşibendi-Hâlidî tarikatına bağlı olmasıdır. Bu görüşe göre, babası da bu tarikatın bir mensubu olduğundan çocukluğunda Nedim'i Ehl-i Sünnet anlayışına uygun bir terbiye ile yetiştirdi. Böylece, şer'i hukukun devlet ve toplum için en önemli güç kaynağı olduğu fikriyle büyüdü [Manneh, 1990: 257-274].

1.2. Valiliğe Kadar Olan Görevleri

Sadâret Mektubi ve Âmedi Kalemine Girmesi

Mahmud Nedim, 1247 / 1831 yılında Sadâret kalemine, 1256 / 1840 senesinde ise Âmedi kalemine girdi. Babasının kendisine bir kalemde görev verdiğini ve yıllarca çalıştığı bu görevi hakkında şu ifadeler yer vermişti.

“Bir akşam düşündüm ne gelmiş başa
O dem mâ-sebaktan zuhur etti bû
Sabavet zamanı edince güzer
Nice dem kalemden maaş almayub
Kalem Babîâli diyüb gitmişim

Dokunmuş mu âyâ başım bir taşa
Kalemden de şimdi zuhur etti bu
Çerağ eylemiş bir kalemle peder
Devamımda asla geri kalmayub
On altı yıl olmuş devam etmişim”

[Mahmud Nedim Paşa, 1327: 69].

Divan Katipliği

Bursalı Damat Said Paşa'nın Seraskerliği'nde Divan Katibi oldu [İnal, 1982: 259; Pakalın, 1940: 1] Mahmud Nedim Bey'in bu görevinde iki üç sene arasında bir süre çalıştığı anlaşılmaktadır.³

³ “Alub sıhr-ı sultanı cennet mekân
Ona hizmet ettim iki üç sene
Nedim Paşa , 1327: 69].

Beni katip etmişti vâfir zamân
Kalem oldu cây-ı müfeyyizim yine” [Mahmud

Sadâret Mektubi Muavini

Mahmud Nedim Bey âmedi kalemine devam ederken Keçecizâde Fuad Paşa'nın vasıtasıyla Sadâret Mektubi muavini oldu.⁴ Aynı zamanda Âli Paşa'nın da yardımlarını gördü. Fuad ve Âli Paşalar aracılığıyla Reşid Paşa'nın da yakınlığını kazandı.⁵ Mahmud Nedim Bey 25 M 1250 / 3 Haziran 1834'te hâcegânlık, Şevval 1261 / Ekim 1845 yılında saniye sınıfı rütbesine yükseltildi [İnal, 1982: 259].

Sadâret Mektubcusu

Koca Mustafa Reşid Paşa'nın birinci sadâreti esnasında Mahmud Nedim Bey⁶ 1263 senesinin Rebiülevvel ayında (Şubat 1847) Sadâret Mektubcu'su oldu.⁷ Mahmud Nedim Bey ile Fuad Paşa ve Âli Paşa'nın yaş farklarının fazla olmadığı, Nedim'in sadece üç yaş küçük olduğu ama devlet kademelerinde onlar gibi yükselmediği anlaşılmaktadır [Manneh, 1990: 258]. Mahmud Nedim, Reşid Paşa'nın himayesini kazandığı halde onun sevgi ve takdirini kazanamadı. Tavır ve hareketlerinden hoşlanmayan Reşid Paşa bir gün "Bizim Mektubcu Bey cıvık sabuna benzer. Anınla ne el yunur, ne de çamaşıra gelir" diyecek kadar hakkındaki menfi kanaatini ifade etmişti [Ahmed Cevdet Paşa, 1953: 16].

⁴ "Kalam-ı merama şuru edelim
Yine bir zamanlar mürûr eyledi
Ne bâb-ı kibara müdavim idim
Mücerred müfeyyizimdi bâb-ı murad
Dedi bir gün o yarî sahib-i kerem
Seni bir keremkâra kıldım senâ
Ânınla refakat kılıp el ele
75].

⁵ "Ne dem vardık ol câya gördük kerem
Birinci veliyyüniamdır Fuad
Bana oldular işte bunlar delil
İdüb iltica Bâbîâlsine
O bir bâb-ı lütf idi dünya için

⁶ 07.10.1262- 24.05.1264 / 28.09.1846- 28.04.1848. Sadâret dönemi tarihleri için bkz [Rehber, 2000: 469].

⁷ "Hususâ ki bu abdi ol âstan
Kuru saniye idi rütbem benim
O Sadr oldu Mektubcu etti beni

Muvakkatça terk-i fıru edelim
O demler reisim idi âmedi
Ne bir câh-ı feyze mülazim idim
Muînimdi ancak cenâb-ı Fuad
Sana müjde ol gayri ferhudedem
Dedi al gel ânı bir akşam bana
Bir âli makama erişdik bile" [Mahmud Nedim Paşa , 1327:

Demek layık ol câyâ cây-ı niam
İkincisi Âli-i mutilmurad
Reşid kerem-kâra oldum dahil
Anın dahil oldum mevalfisine
Açılmıştı a'lâ ve edna içün" [A.g.e.: 75-76].

Be-vıfkı merâm eyledi kâmrân
Dedim sonra ûlâ vü bâlâdanım..
Tarîk-i kibâra ilette beni" [Mahmud Nedim Paşa , 1327: 76].

Divan-ı Hümâyûn Amedcisi

Mahmud Nedim Bey 1265 yılının Receb ayında (Mayıs 1849) vekaleten ve beş ay sonra Muharrem 1266 / Kasım1849'da asaleten Divanı Hümâyun Âmedci'si oldu⁸ [İnal, 1982: 259] Bükreş'e fevkalâde memur olarak gönderilen⁹ Fuad Paşa'dan görevi devraldı.

Reşid Paşa ile öğrencileri olan Âli Paşa ve Fuad Efendi'nin arası açılıp rekabet başlayınca Mahmud Nedim Bey hangi taraf ağır basarsa o taraftan görünmekteydi ve bu durumdan yararlanmaya çalışmaktaydı [Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 16].

Divan-ı Hümâyun Beğlikçisi

3 M 1270 / 6 Ekim 1853 tarihinde Divan-ı Hümâyun Beğlikçiliğine tayin edildi [BA., 3 M 1270, A.DVN., Nr. 92/65].¹⁰ Bu göreve Giritli Mustafa Naili Paşa'nın sadâreti döneminde getirildi¹¹ [Manneh, 1990: 259].

Sadâret Müsteşâr Vekilliği

Sadâret Müsteşârı Şevket Bey'in Meclisi Vâlâ azalığına; azadan Şekib Efendi'nin de Rumeli tarafında bulunmasıyla, müsteşârlık vekaleti Ca 1270'te (Şubat 1854) Beğlikçi Mahmud Nedim Bey'e verildi. Kırım Harbi dolayısıyla bozulan ekonomiyi düzeltmek için alınan tedbirlerden biri de yüksek görevlilerden ianeyi nakdiye almaktı. Bu sebeple açılan deftere Mahmud Nedim Bey yirmi beş bin kuruşla kaydolundu.

⁸ " Olub Âmedî altı yıl devlete
1327: 76].

Zemanında irdim nice rif'ate " [Mahmud Nedim Paşa,

⁹ Macarlar ayaklanıp Avusturya'ya isyan edince ihtilal Eflak ve Boğdan'a da sıçradı. Rus ve Osmanlı askerleri iki taraftan buraya girdi. Fuad Efendi bununla ilgili olarak görevlendirildi. Bkz [Ahmed Cevdet Paşa , 1980: 12].

¹⁰ "Beğlikcilik-i Divan-ı Hümâyun, Âmedi-i Divan-ı Hümâyun sabık Mahmud Nedim Bey Efendi bendelerine tevcih..." b kz [BA., 3 M 1270, yevm-i Pençşenbe, A.DVN., Nr. 92/65].

¹¹ "Bu âmedcilikden usandım dedim
Paşa, 1327: 76].

Hemân etti Beğlikci ben istedim " [Mahmud Nedim

Sadâret Müsteşârlığı

Sadâret Müsteşârı bulunan Şekib Efendi “bâ-rütbe-i sâmiyye-i vezâret” ile Meclis-i Vâlâ reisi oldu [Ahmed Lütfi Efendi, 1984: 94-98] . Bunun üzerine Beylikçi Mahmud Nedim Bey vekaleten yürüttüğü Sadâret Müsteşârlığı görevine 23 C 1270 / 23 Mart 1854 tarihinde Rütbe-i bâlâ ile asaleten atandı¹² [BA., İ.DH., Nr. 18472; BA., 27 C 1270, yevm-i isneyn, A.DVN., Nr. 96/8].

Hariciye Müsteşârı

29 N 1270 / 25 Haziran 1854 tarihinde Sadâret Müsteşârlığı görevinden Hariciye Müsteşârlığı görevine atandı [BA., İ.DH., Nr. 19077]. Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa tarafından Reşid Paşa Hariciye Nazırıyken, yeni oluşturulan bu müsteşârlığa transfer edildi, bu sırada ikinci rütbe mecidiye nişanı vardı [Manneh, 1990: 259].

İlk defa 13 Ş 1252 / 23 Kasım 1836 tarihinde kurulan Hariciye Müsteşârlığı ara sıra lağvedilse de 1261 / 1845 yılına kadar varlığını muhafaza etti. Aynı yıl kurulan müsteşârlık yeniden kaldırıldı. İşler bir müddet müsteşârsız idare edilmeye çalışıldıysa da devletin siyasî, ticarî ve ekonomik ilişkilerinin fazlaşması neticesinde müsteşârlık 29 Ramazan 1270 / 25 Haziran 1854 tarihinde tekrar faaliyete başladı [Akyıldız,1993: 88]. Bu dönemde buraya ilk tayin olunan kişi Mahmud Nedim Efendi'dir [Ahmed Lütfi Efendi, 1984: 100]. Müsteşârlığa yedi kıyye et ve on okka ekmek tayinatı verildi [BA., 26 C 1271 / 16 Mart 1855 , B.E.O. , Ayniyat Defteri , Nr. 779 , s. 22].

Mahmud Nedim Bey'in dönemin diploması dili olan Fransızca'yı bilmediği için bu makamda iğreti durduğunu yazan çağdaşları vardı. Onların kanaatlerine rağmen istemeyerek de olsa bu görevi devam ettirmesinin tek gayesi ilerlemek için bir vasıta olmasıydı [Ahmed Cevdet Paşa, 1953: 17].

¹² “ Beni kıldı lütfuyla âlî tebar

İki câh-ı âlîye de müsteşâr ” [Mahmud Nedim Paşa,

1327: 76]. “Sadâret-i uzmaları müsteşârlığı, beğlikçi-i divan-ı hümâyûn sabık Mahmud Nedim Bey bendelerine rütbe-i bâlâ ile tevcih.” [BA., 27 C 1270, yevm-i isneyn, A.DVN., Nr. 96/8].

Varna'ya Gidişi

Mahmud Nedim Bey Kırım Savaşı (1853-56) esnasında Rumeli Ordusu müşiri Serdariekrem Ömer Paşa'ya Kırım'a memuriyeti hakkındaki fermanı götürmekle 13 Rebiülâhîr 1271 / 3 Ocak 1855 tarihinde görevlendirildi. Fermanı iletmek dışında bazı pâdişâh emrini de tebliğ etmek ve asker ile mühimmatı muayene etmek üzere Saik-ı Şadi vapuruyla Varna'ya hareket etti. Bu görevi on altı gün sürdürdü [BA., İ.MM., Nr.115]. İstanbul'a döndüğünde bu göreviyle ilgili pâdişâha bir rapor takdim etti [BA., İ.MM., Nr. 124]. Mahmud Nedim Bey bu memuriyetinden iki ay sonra da Sayda Valiliği'ne atandı.

1.3. Valilikleri ve Birinci Sadâretine Kadar Olan Diğer Görevleri

1.3.1. Sayda Valiliği

7 Ca 1271 / 25 Şubat 1855 tarihinde Mahmud Nedim Bey'e vezirlik rütbesi verilerek Suriye'deki Sayda vilâyetine vali tayin edildi [BA., 7 C 1271, İ.DH., Nr. 20319].¹³ Reşid Paşa'nın kendisini himayesini ve vezirlik rütbesi almasını şu beyitlerle ifade eder:

“Hülâsa vezir ü müşîr eyledi	Bu devlette sahîb-i serîr eyledi
Aceb sahibi lütf-i ihsan idi	Bu alemde bi mîsl-ü akrân idi
Neye mâlik oldumsa devlette hep	Ânın lütfü ihsandır bîtaab” [Mahmud Nedim Paşa, 1327: 76].

Şam vilâyetinde bulunan vali Arif Paşa buradaki kötü yönetimi ve halk arasında bazı irtikap olaylarına karıştığı söylentileri çoğalınca görevinden azledildi. Yerine Sayda Valisi Vamık Paşa tayin edilirken ondan boşalan Sayda Valiliğine de “politika

¹³ İradede şöyle denmekteydi : “Sayda iyalâtı valiliğine politika ahvaline vukufu ve istikametli bir zatın istihdamı ehemmi umurdan olub Hariciye Müsteşârı Mahmud Bey bu evsafa muttasıf bulunduğu halde veliyyinimeti binnetimiz Pâdişâhımız Efendimize böyle bir nazik vakitte taşralarda hizmet etmeğli dahi kenduye sermaye-i iftihar addedeceğini ifade etmekte olmasıyla ve iyalâtı nazikeyi âdi valilerin idare edemedikleri gereği gibi taayyun etmiş olduğundan mücerrebülâhval zatların irsalinden başka çare kalmamasıyla zikr olunan iyaletin rütbe-i vezaret ve müşiri ile müşarünileyhe tevcihi..” ; [Ahmed Lütfi Efendi, 1984: 114].

ahvalinden anlayan"¹⁴ Hariciye Müsteşârı Mahmud Nedim Paşa tayin edildi. Valiliği esnasında Paşa'ya bir kıta mecidiye nişanı verildi.¹⁵

Kalemdeki sekiz yıllık görevini bırakarak üç yıl kadar İstanbul'dan ayrılması Mahmud Nedim'in meslek hayatında bir gerilemeye neden oldu. Beraber çalıştığı Reşid Paşa'nın siyasî alanda gücünün azalmış olması Nedim'i de olumsuz yönde etkiledi.¹⁶ Herhangi bir Avrupa dilini bilmemesi Hariciye Müsteşârlığı'ndan istifayla başka göreve tayin isteğinin bir sebebi sayılabilir.

Kendisine ihsan edilen bu yeni görevi için Mahmud Nedim Paşa huzura çıkıp teşekkürünü bildirerek memuriyet yerine hareket etmek için müsaade istedi [BA., A.AMD., Nr. 62/79; BA., A.AMD., Nr. 56/69]. Sayda Valisi'nin maaşı 58.000, Girid 98.000, Tırhala 50.000, Şam-ı Şerif'in 61.250 kuruştı. Bu memleketlerin nezaket ve ehemmiyeti aynı olup maslahatça birbirlerinden farkı olmamaları nedeniyle Sayda, Girit, Şam ve Tırhala vilâyetlerinin maaşları birleştirilerek 14 B 1271 / 2 Nisan 1855 tarihinde 66.812'şer kuruş aylık maaşlar tahsis edildi [BA., A.MKT.MHM., Nr. 68/10].

Mahmud Nedim Paşa'nın kapı kethüdalığı görevine Babıâli evrak müdür vekili Azmi Bey tayin edildi [BA., A.AMD., Nr. 62/14]. 5 Ş 1271 / 22 Nisan 1855 tarihli tezkirede, Mahmud Paşa'ya mutaddan olduğu üzere işlerine bakmak için kapı kethüdası tayini gerektiği belirtildi. Mahmud Paşa önceden tanışıklığı olduğunu belirttiği Babıâli evrak

¹⁴ Reşid Paşa'nın yazdığı tezkirede geçen ifadedir. Bkz [7 C 1271 , İ.DH. , Nr. 20319].

¹⁵ “.. Sayda Valisi Mahmud Nedim Paşa hazeratına bir kıta mecidiye nişanı zîşanı ihsan buyurulması hususuna dair nişan-ı hümâyûn meclisinden tanzim olunan bir kıta mazbata-i menzur her ne vechile ..” [BA., 1271, A.AMD., Nr. 65/19].

¹⁶ Maruzat'ta ifade edildiğine göre Rıza ve Saffet Paşalar iltizam şirketinden dolayı yaptıkları yolsuzlukları örtbas edebileceğini düşündükleri Mahmud Nedim Paşa'yı Meclisi Vâlâ reisliğine getirmek istemişlerdi. Ancak bu isteklerini Reşid Paşa kabul etmeyince Mahmud Nedim, Sayda Valiliğini istemiş. Şöyle ki : “...Fransa sefareti Reşid Paşa aleyhine düşünce, andan Reşid Paşa'nın ikbâlden sükutunu istidlâl ederek Rıza Paşa koluna semer devirmişti. Lâkin onun da semeresini göremeyince bâri vezâret almış olmak üzere vâililik istid'âsında bulunmakla 1271 senesinde uhdesine rütbe-i vezâretle Sayda Valiliği tevcih olundu ise de Rıza Paşa, onu Meclis-i Vâlâ riyasetine sevketti. Çünkü Rıza Paşa ile Saffeti Paşa'nın iltizamattan dolayı birçok işleri Meclis-i Vâlâ'ya düşüp, Meclis-i Vâlâ reisi Kâmil Paşa ise onların nâ-meşru işlerini tervic etmediğinden Rıza Paşa o misillü işleri tervic eylemek üzere Mahmud Nedim Paşa'yı Meclis-i Vâlâ reisi ettirmek üzere Reşid Paşa'ya açmış ise de Reşid Paşa, bu dakîkaları tefattun etmekle ana müsaade etmediğinden Mahmud Paşa, Meclis-i Vâlâ riyâsetine müteheyyi iken hâh nâ-hâh Sayda'ya azîmet eylemiştir.” Bkz [Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 5; benzer iddiaları Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye'de Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı adlı eserinin 120-21. sayfalarında yazmıştır.

odası müdür vekili Azmi Bey'in bu görev için tayinini istedi ve Azmi Bey görevlendirildi [BA., İ.DH., Nr. 20629, Lef 1].

Valinin emrine bir de tercüman verildi. Beyrut'ta çıkan olaylardan dolayı mevadd-ı ecnebiyede kesret ve nezaket olup eyalet valisinin orada mühim konsoloslara cevaplaşması ve müzakereleri yerli ve ne olduğu bilinmeyen arabî tercüman vasıtasıyla oluyordu. Bilgilerin gizliliği kalmadığından mevaddı ecnebiye eyalette kullanılmak için Sayda Valisi maiyetinde bir tercüman bulunması faydalı bulundu. Daha önce Serdarnekrem'in maiyetine tayin olunan tercüme odası hulefasından Mösyö Aresman 2 Şaban 1271 tarihinde Sayda Valisi tercümanı olarak görevlendirildi [BA., A.AMD., Nr. 54/37].

Sayda valisi iken yaptığı icraatlardan biri Re'sü'l-ayn arazisinde yapılacak binalarla ilgilenmesiydi. Gurre Ş 1271 tarihli tezkirede "uhdemizde bulunan Re'sü'l-ayn arazisinin muayenesiyle ahval-i hazırasını mübeyyin tahrirat malum olmuştur. Sayda valisi Paşa hazretleri de varınca belirtilen arazi üzerinde yapılan binalara lüzumu olacağı bildirildi. Kerestenin celbi vesair yapılacak şeylerin tanzim ve tesviyesi adı geçen valiye havale olunmuştur" denilmiştir [BA., A.MKT.UM., Nr. 191/66].

Şam Valisi sadârete yazdığı 6 S 1272 tarihli tahriratta, Şam'da yaşanmış ve halen yaşanan sıkıntıların olduğunu belirtti. Vamık Paşa, kendinden önceki vali Arif Paşa zamanındaki vukuatların devam ettiğini söyleyerek aciz kaldıklarını itirafla başka bir eyalet valiliği ve ya başka bir memuriyet istedi [BA., İ.MM., Nr. 222, Lef 2].

Vamık Paşa'nın yedi sene Sayda'yı idare etmesi ve sonra Girit'teki başarısı göz önüne alındığında şimdi görevi bırakmaya mecbur edilmesi öteden beri problemleri ile meşhur Şam halkından kaynaklanmış olmalıdır. Mahmud Nedim Paşa da söz ve garazdan dolayı yerinin değiştirilmesini isteyince becayişleri uygun görüldü. Valilerle beraber defterdarlarda karşılıklı yer değiştirdi.

Mahmud Nedim Paşa, tayin isteğinde Sayda'da Beyrut gümrüğü iltizamı şirketinden dolayı hakkında iftirada bulunulduğundan bahisle, doğruluktan başka bir sermayesi

bulunmadığını ve hakkında çıkarılan iftiralara şevkini kırdığını belirtiyordu. [BA., İ.MM., Nr. 222, Lef 1; İnal, 1982: 262; Pakalın, 1940: 5].

25 S 1272 / 6 Kasım 1855 tarihinde Mahmud Nedim Paşa, daha sonra 26 Safer'de de Namık Paşa ve defterdarı görevlerinden aflarını istediler. 3 Rebiülahir 1272 tarihli iradeyle bu isteklerine olumlu cevap verildi [BA., İ.MM., Nr. 222, Lef 4]. 9 Rebiülahir 1272 tarihinde Vamık Paşa'yla Mahmud Nedim Paşa ve defterdarları olan Mustafa Arif Efendi ile Ahmed Efendi aralarında becayiş gerçekleşti [BA., A.MKT.NZD., Nr.174/3 ; BA., A.TŞF., Nr. 21/78].

1.3.2. Şam Valiliği

Mahmud Nedim Paşa Şam valisi olarak görev yerine 8 Ca 1272 tarihinde ulaştı [BA., 8 Ca 1272 , A.MKT.UM. , Nr. 221/ 42; BA., 7 Ca 1272 , İ.DH. , Nr. 22240 , Lef 1].¹⁷ İlk iş olarak görevlilerin rüşvete bulaşmalarını önlemek için hediye dahi kabul edilmemesi yönündeki irade bütün kazalara iletildi [BA., 20 C 1272, A.MKT.UM., Nr. 226/47].

İmar faaliyetlerine önem verildi. Mektebi İdadiye'nin karakolu tamir edildi [BA., 15 R 1272 İ.MV., Nr. 14998, Lef 1]. Ayrıca Meclisi Vâlâ'ya Maliye Nezareti'nden gönderilen yazıyla beraber Meclisi Muhasebe mazbatasında görüldüğü üzere Şam'da her sene sabunhaneler tamir edilirdi¹⁸ [BA., 16 Şevval 1272 , İ.MV., Nr. 15582].

Bu esnada dikkat çeken bir olay meydana geldi. Musul ahalisinden on seneden fazla zamandır memleketini terk edip hayatları hakkında bilgi alınamayanlar vardı. Bunların aileleri ihtiyaçlarının karşılanması için sürekli arzuhal yazmaktaydılar. Kaybolan bu kişilerin sayıları fazla olduğundan bir fetva alınarak sorun çözülmeye çalışıldı. Şafi mezhebine göre kaybolma süresi on seneyi aşanların nikahlarının düşeceği, eşlerinin başkasına nikahlanabileceği ve bu fetvanın hükmünce hareket edilmesi duyuruldu [BA., 23 R 1272 , İ.MV., Nr. 15176, Lef 5-6].

¹⁷ Mahmud Nedim Paşa, Sayda Valiliği'nden affı ve yeni bir memuriyet isteği kabul edildiği için 22 R 1272 tarihinde teşekkürünü bildirdi [BA., İ.DH., Nr. 22096, Lef 1].

¹⁸ Mültezimlere ihale olunan sabunhane mukataalarına ait sabunhanelerin tamirâtı masrafı 1272 senesinde 17.076 kuruş tuttu [BA., 16 L 1272 /20 Haziran 1856, İ. MV., Nr. 15582].

Paşa valiliği döneminde önemli bir ziraî faaliyet yaptı. Musul Sancağı'nın elverişli arazileri bulunuyordu. Halk su kanallarını temizlemek için kuvvet akçesi namıyla bazı şahıslardan ve şirketlerden para alarak henüz yetiştirmediği ürününe onları ortak ediyordu. Bu paraları veren şahıslar ürünün yarısına el koyarak halkı mağdur ediyordu. Bunu engellemek maksadıyla arkları temizleyecek araç gereçlerin alınması yoluna gidilerek Maliye Nezareti'nden geri ödenmek üzere yüz bin kuruş tahsisat istendi [BA., 28 Şaban 1272, İ.MV., Nr. 15452, Lef 1].

Şam Defterdarlığı gelirlerinin kontrolü için Rumeli gelirleri muhasebesi ketebelerinden Emin Efendi görevlendirildi¹⁹ [BA., 1273, İ.DH., Nr. 24204, Lef1]. İzmir Valisi Süleyman Paşa ile Şam Valisi Mahmud Nedim Paşa becayiş yaptı [BA., A.MKT.UM., Nr. 251/54]. Mahmud Paşa becayiş dolayısıyla Ağustosun on günü ile Eylül ayının maaşını alamadı. Zaruret içinde olduğundan bu paranın kendisine verilmesine karar verildi [BA., 9 Ca 1273, İ.DH., Nr. 24146, Lef 3].

1.3.3. İzmir Valiliği

Mahmud Nedim Paşa İzmir valisiyle becayiş yaparak²⁰ 17 M 1275 tarihinde göreve başladı [BA., A.MKT.UM., Nr. 451/54; BA., 17 M 75, İ.DH., Nr. 23585].²¹ Paşa İzmir valiliğinde ahaliyi dirayetle yönetti ve ortaya çıkan sorunları çözmeye çalıştı. Rum ahali arasında Girit azalığı sebebiyle ortaya çıkan anlaşmazlık bunlardan birisiydi. Mahmud Nedim Paşa çıkan sorunu yabancı devletleri işe karıştırmadan çözdü. Tayin olunan yeni aza sebebiyle, orada bulunan Rusya, Avusturya ve Yunan konsoloslarına meselenin nasıl halledildiğini sormaları üzerine Paşa yazdığı bir tahriratla durumu izah etti. Bu olay sebebiyle birkaç yabancı tüccar Vali'nin azlini istemiş, fakat bu girişimleri sonuçsuz kalmıştır [BA., A.AMD., Nr. 81/35].

¹⁹ Emin Efendi, on beş bin kuruş harcırah ve memuriyetten dönüşüne kadar beş bin kuruş maaş verilmesi kararlaştırıldı [BA., 1273, İ.DH., Nr. 24204, Lef 1].

²⁰ Şam valisi olan Mahmud Nedim Paşa, İzmir valisi Süleyman Paşa ile görev değişikliğinde bulundu [BA., A.MKT.UM., Nr. 451/54].

²¹ Mahmud Paşa Şam valiliğinde Ağustos ayından on günlük ve Eylül ayı maaşını fazladan aldı. 44.070 kuruş tutan bu meblağ zaruri masrafları karşılığı Mahmud Nedim Paşa'ya ihsan edildi. Bundan dolayı Paşa, 17 C 73'te teşekkürünü arzetti [BA., Gurre Ca 73, İ.DH., Nr. 24380; BA., A.MKT.NZD., Nr. 210/1].

Valiliği esnasında meydana gelen ilginç bir olay şudur: Amerika, ülkesinde yapılan deve dövüşleri için İzmir valisinden deve göndermesini talep etmiş ve Paşa'da bu isteğe kısa zamanda cevap vermiştir. Bunun üzerine kendisine o devlet tarafından iki tüfek hediye edilmiştir [BA., İ.DH., Nr. 23995, Lef 1].

1.3.4. Meclis-i Tanzimat Azalığı

Receb 1274'te Mahmud Nedim Paşa Tanzimat Meclisi azalığına tayin edildi [BA., İ.DH., Nr. 26332; Ahmed Lütfi Efendi, 1984: 141; İnal, 1982: 262].

1.3.5. Hariciye Nezareti Vekaleti

Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın Memleketeyn meselesinden dolayı Paris'te toplanacak konferansa katılacak olmasından dolayı yerine, Ramazan 1274'te Mahmud Nedim Paşa atandı [Ahmed Lütfi, 1984: 142; İnal, 1982: 262]. Mahmud Paşa'nın bu göreve tayinini Ali ve Fuad Paşaların makamlarını düşünerek kendilerine rakip çıkmaması için istediklerini düşünenler vardı. Bu iddiaya göre, herhangi bir Avrupa dilini bilmeyen birinin ilerde bu makamda kendilerine rakip olması mümkün olmayacaktı.²²

Paşa kanunlara yeterince vakıf olmadığından Cevdet Paşa ile meseleleri müzakere ederdi. Bosna- Hersek çiftlikleri hakkında devletin bir kanun hazırlayacağını belirterek o zamana kadar “ağalık hakkının” alınmaması yönünde bir emir yazmayı Cevdet Paşa ile istişare etti. Bosna Valisine yazılması düşünülen emire Cevdet Paşa karşı çıkarak “... esbab-ı alâka arâzi icârâtını alamazlar ise tahsili için silaha sarılırlar, üzerlerine ordu sevk etmek lazım gelir” diyerek Paşa'yı bu fikrinden vazgeçirdi [Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 67].

²² “... ve kendüsü lisân-âşinâ olmadığından mehâmm-ı umûr-ı hâriciyyeyi Âli Paşa rü'yet eyleyüb rûz-merre işleri de Mahmud Paşa görürdü. Lâkin ol vakit ecnebîlerin muhâkemâta dâir olan işleri hep Hâriciyye Nezâretince tesviye olunup, Mahmud Paşa ise, usûl-i aklâma ve efkârı Bâb-ı Âli'ye vâkıf ise de, mevâdd-ı hukukiyyede ma'lûmâtı olmadığından kavânin ü nizâmâta âid olan işlerde kendüstüne mu'âvenet olunması kularına emr olunmuş idüğünden ekser-i eyyâmda Mahmud Paşa ile görüşülerek müdâvele-i efkâr olunurdu.” Bkz [Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 67].

1.3.6. Ticaret Nazırlığı

Ticaret Nazırı Reşid Paşa-zâde Ali Galib Paşa'nın yerine²³ Hariciye Nezareti vekaleti görevinde bulunan²⁴ Mahmud Nedim Paşa 20 Muharrem 1275 tarihinde atandı [BA., İ.DH., Nr. 27242; BA., A.DVN.MHM., Nr. 26/37; Ahmed Lütfi Efendi, 1984: 146]. Cemaziyelevvel 1276'da ise görevinden alındı [İnal, 1982: 263].

1.3.7. Trablusgarb Valiliği

Trablusgarb Eyaleti Valisi Erzincânî İzzet Paşa'nın azliyle,²⁵ Mahmud Nedim Paşa, Trablusgarb eyaletine 19 Zilhicce 1276 / 8 Temmuz 1860 tarihinde tayin edildi [BA., İ. MM., Nr. 827]. Eyaletin vilâyete tahviliyle Mahmud Nedim Paşa ilk vali oldu. (18 Ramazan 1282 / 10 Eylül 1865)²⁶

Trablusgarb'ın on ikinci valisi olarak Mahmud Nedim Paşa genel olarak şu alanlarda faaliyette bulundu :

1. İmar faaliyetlerine hız verdi.
2. Zeytin tarımına önem vererek Terhune ahalisine zeytin fidanları dağıttı, bu sayede bölgede zeytincilik gelişti.
3. Aziziye ve Zuvara nahiyelerine hükümet binaları yaptırdı.
4. Bir matbaa kurdu ve ilk defa haftalık Trablus isimli bir gazete çıkardı.²⁷

7 C 1281 / 7 Kasım 1864 tarihinde vilâyet nizamnamesi çıkarıldıktan yaklaşık bir sene sonra, Trablusgarb vilâyeti teşkilatının kurulması işine başlandı.²⁸ 1281 / 1864 tarihinde

²³ Ali Galib Paşa ile beraber diğer damat paşalar da görevlerinden alındı. Sebep olarak Saray kadınlarının masraflarının artması ve esnaftan ölçüsüzce alınan eşyalar ve borçlardı. Daha geniş bilgi için bkz [a.g.e., s. 13].

²⁴ Cevdet Paşa, Mahmud Nedim Paşa'nın Meclis-i Tanzimat azalığından sonra Ticaret Nazırı olduğunu ifade etmektedir. Bkz [a.g.e., s. 13].

²⁵ Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa 18 Zilhicce 1276 tarihli tezkiresinde Trablusgarb Valisi İzzet Paşa'nın hoş karşılanmayan davranışlarından dolayı azledildiğini ve yerine zekası, bilgisi, doğruluğu ve liyakati bilinen Ticaret eski Nazırı Mahmud Nedim Paşa'nın uygun olduğunu ifade etmişti [BA., İ.MM., Nr. 827].

²⁶ Trablusgarb'a Mahmud Nedim Paşa'dan sonra 15 S 1284 / 18 Haziran 1867 tarihinde Âli Rıza Paşa vali tayin edildi. Mahmud Paşa'nın buradaki valiliği 7 sene 1 ay 24 gün sürdü. Eyalet düzeninde yaklaşık beş buçuk yıl ve vilâyet sistemine göre de bir buçuk yıl görev yaptı [BA., Mühimme Defteri, Nr. 262; BA., İ.MV., Nr. 1420].

²⁷ 8 Cemâziyelâhîr 1277 / 22 Aralık 1860. Bkz [Mahmud Ali, 1982: 54].

Anadolu ve Rumeli’de bulunan bazı eyaletlerden yeni vilâyetler oluşturulması için vilâyet nizamnâmesi hazırlandı [Ahmed Lütü Efendi, 1984: 126]. Mahmud Nedim Paşa’nın Trablusgarp valisi iken hazırlanan nizamnâme vilâyetin uğrayacağı değişiklikleri içermekte olup beş bab ve 78 madde ile madde-i mahsûsa’dan oluşuyordu [Düstur, 1289: 608-624].²⁹ Vilâyet nizamnâmesi denenmek için önce Rusçuk, Vidin ve Niş eyaletlerinden oluşturulan Tuna vilâyeti’nde uygulanmaya konularak valiliğe Midhat Paşa (1822-1884) atandı. Paşa başarılı olunca nizamnâme Osmanlı’nın diğer vilâyetlerinde de uygulamaya kondu. Osmanlı Afrika’sında, Trablusgarp vilâyetinde ve beş sancakta uygulandı ve 18 Rebiülâhir 1282 / 10 Eylül 1865’te Trablusgarp eyaleti, vilâyet namı altında valiliği Mahmud Nedim Paşa’ya ibka ve takrir kılındı [BA., Mühimme Defteri, No: 262, s. 126-127].

Meclis-i Vâlâ’nın, Trablusgarp’ın durumu üzerine yaptığı tartışmalara göre şu önemli hulâsa 2 Rebiülâhir 1282 / 26 Temmuz 1865 tarihinde yazılmıştır. “Trablusgarp eyaleti bir hıttâ-i cesîme olduktan başka Cezayir’e kurbiyetten dolayı sâhilen ve berren ehemmiyet-i mahsûsa tahtında olduğu halde geçen sene ser-nema sâhâ-i vuku⁶ olan Tunus hadisesi üzerine hasbe’l-civâriye ehemmiyet idaresi tezâyüd eylediğine binâen işbu vilâyet nizamnâmesinin orada dahî icrâsı münâsib görünmesiyle beraber fi’liyatça evvel emrde te’min-i efkâr eylemek lâzım geldiğinden nizamnâme-i mezkûrun sûret-i irsal ile icraatin imkân ve adem-i imkânı eyâlet-i mezkûre valisi devletlü paşa hazretlerinden suâl ve isti’lâm buyrulmuştu.” Görüldüğü üzere, Trablusgarp eyaletine komşu olan Cezayir ve Tunus’un özel durumlarına bakılarak buna karar verildi. Bilindiği gibi Cezayir 1246 / 1830’da Fransa tarafından işgal edildi. Metinde işaret edilen Tunus hadisesi, 1281 / 1864 ayaklanmasıdır. Meclis-i Vâlâ defterinden aktarılan metne göre Trablusgarp oluşturulan beşinci vilâyeti [BA., Meclis-i Vâlâ Defteri, No: 127: 1; Ammar Gehedr, 1996: 78]

²⁸ 12 Aralık 1865 tarihli bir telgrafnamesinde Mahmud Nedim Paşa’nın nizamâtı beklediği şöyle yazılıdır: “Muhâsebeci geldi ve nizamât henüz vâsil olmadı. Vali ve büyük meclisler ve mektûbî kalemi için olan nizamâtın âciletten irsâlini rica ederim.” [BA., İ. MV. Nr. 24436 , Lef 3].

²⁹ Ayrıca maddelerin muhtevasıyla ilgili bkz [Ammar Gehedr, 1996: 75-77].

Fermanın ulaşmasıyla başlanan icraatların başta geleni idarî teşkilatın yeniden yapılandırılmasıydı. Vilâyet nizamnâmesinde yer alan ve eyalet düzeninde eskiden mevcut olan Meclis-i Kebir, Meclis-i İdare adıyla yeniden örgütlendi [BA., 16 Receb 1282 / 5 Aralık 1865, İ.MV., Nr. 24622, Lef 2]. Bu iki meclisi karşılaştırırsak; Meclis-i Kebir'in, 9 Muharrem 1282 / 5 Aralık 1865 tarihli bir mazbatasında imzalarında görülen zevat; vali, muhasebeci, kadı, Hanefi müftü ile 13 kişidir. Bunların arasında Şeyhü'l-beled, başağa, evkaf müdürü, meclis katibi, mal memuru, Karamanlı Yusuf Paşa'nın oğlu İbrahim Bey ve bir Yahudi vardı [BA., İ.MV., Nr. 24083, Lef 4].

Meclis-i İdare'nin, 5 Şaban 1282 / 24 Aralık 1865 tarihli mazbatasında imzaları bulunanlar ise şunlardır; vali, kayimmakam-ı vilâyet (irade-i seniye şeref-vurûd olmadığı), kadı, muhasebeci, reis-i meclis-i hukuk (memura varid olmadığı), vekil-i memur-ı hariciye (dahi), mektupçu, Hanefi müftü, Maliki naib, Maliki müftü, diğer Hanefi müftü, Arapça katibi, Türkçe katibi ve beş aza adı vardı. Bunların arasında şeyh'ül-beled, İbrahim Karamanlı ve haham bulunmaktaydı [BA., İ.MV., Nr. 24622, Lef 8].

Trablusgarb eyaletinin vilâyete dönüştürülmesi buyurulduğunda vilâyet nizamnâmesi ile bir hukuk meclisi kuruldu [BA., İ.MV., Nr. 24436, Lef 7]. Meclisin riyaseti hakkında iradei seniyyeyi beklemek üzere, riyaset vekaletine Trablusgarb kadısı İbrahim Reşid Efendi tayin olup, vilâyette çeşitli milletler olmadığından yalnız Yahudilerden bir aza konuldu [BA., İ.MV., Nr. 24622, Lef 6].³⁰

Vilâyet merkezinin bir ticaret meclisine ihtiyacı sebebiyle, muvakkat bir reis idaresinde tüccarlardan birkaç kişi aza tayiniyle Çarşamba günleri akdolunmak ve nizamnamesinin gelmesine kadar eski matbu kaideler çerçevesinde yürütmek üzere bir ticaret meclisi oluşturuldu. Bunun yanında yabancı devletlerin konsoloslarıyla tebaanın sorunlarına bakmak üzere bir Hariciye Müdür Odası kurularak yabancılara ait hususların orada görüşüleceği konsoloslara resmen bildirildi. Bir Hariciye müdürü

³⁰ Şeriye mahkemelerinin ıslahı konusunda bir çalışma yapmak üzere Mahmud Nedim Paşa, Trablusgarb kadısı olan İbrahim Reşid Efendi'nin müddetinin uzatılmasına mahsus izin kendisine verilmesini istedi [BA., İ.MV., Nr. 24436, Lef 2].

gelineye kadar Saib Efendi muvakkaten oda müdürlüğüne vekaleten atandı [BA., İ.MV., Nr. 24622, Lef 6]. Ayrıca ziraat müdürü ve arazi memuru tayin edildi. Bunun yanı sıra vilâyet düzeninin kurulması için yapılacak masraflara harcanması “Lagib-i Resmi” adıyla yeni bir vergi alınmasına karar verildi [BA., İ.DH., Nr. 38065, Lef 1].

Trablusgarb eyalet durumunda iken merkezden başka beş sancak vardı. Vali Mahmud Nedim Paşa Hums sancağını kaldırıp Urfelle Kaymakamlığı adıyla yeni bir sancak oluşturdu. Sancağın başına da ilga edilen Hums sancağı kaymakamı Âli Paşa’yı getirdi. Mahmud Nedim Paşa’dan sonra vali olan Ali Rıza Paşa zamanında Urfelle sancağı kaldırılarak tekrar Hums merkez oldu [BA., İ.MV., Nr. 24622, Lef 2].

Kuloğulları’ndan Verşifane aşireti iskan edilmek ve tarımla uğraşmak isteğiyle vilâyet merkez idare meclisine başvurunca uygun görülerek bir mazbatayla İstanbul’a iletili. 6 Cemâziyelâhir 1282 tarihli mazbata da geçtiğine göre 20.700 zeytin, 60.000 onma kütüğü ile 9.000 incir ve çeşitli ağaçlar dikeceklerdi [BA., İ.MV., Nr. 24837, Lef 3]. Halk kaza ve yollarda asayişini sağlayacak, müdür ve zaptiyeler için müstahkem bir hükümet konağı yapmayı üzerlerine alıyor ve Vali de bir cami inşa ederek buna vakıf olunmak üzere birkaç dükkan yapmayı taahhüt ediyordu. Kazanın adı Sultan Abdülaziz’e izafetle Azîziye diye isimlendirildi [BA., Meclis-i Vâlâ Defteri No: 127, s. 21; BA., Ayniyat Defteri No: 915 , s. 3].

“Kuloğulları” ıstılah olarak, ocaklarda askerlik yapan yeniçeri çocukları hakkında kullanılan bir tabirdir [Pakalın, 1946: 320]. Sonraları bazı vilâyetlerdeki Türk baba ile yerli veya cariye asıllı bir anadan gelme melez bir zümreye de dendi. Mahmud Nedim Paşa, Trablusgarb valiliği döneminde onlara önem verdi. Kuloğulları, Trablusgarb eyaletinin Osmanlı Devleti’ne katılmasından sonra buraya gelen sipahilerin soyundan gelenler Araplara karışarak Araplaşan bir azınlık için Kuloğlu deyimi kullanılıyordu. Bunlar eski sipahiler gibi o zamanlarda hükümetin maaşsız askerleriydi. Kendilerine sadece barut ve kurşun gibi mühimmat veriliyordu. Ayrıca hizmetli olarak uğradıkları kazalardan yem ve yemeklerini halktan bedava alıyorlardı. Bu onlara bir üstünlük ve bir paye veriyordu. Araplar dahi bir yolunu

bulup Kuloğlu diye anılmaya alışlılardı [BA., İ.MV., Nr. 24622, Lef 3]. Trablusgarb eyaletini 120 yıldan fazla bir süredir³¹ yöneten Karamanlı hanedanı da bir Kuloğlu ailesiydi [Kavas, 2001: 55].

Bir takım kabileler Karamanlılar zamanında “Asker-i Urban” namı ile teşkilatlandırıldı. Bunlar güya Kuloğullarının başına buyruk hareketlerini engelleyecekti. Ancak bu iki gurubun birlikte hareket etmesi büyük bir tehlike doğurabilirdi. Bundan dolayı vilâyet yönetimine geçilince Kuloğulları vergiden muaf tutulup, ücretsiz asker olarak istihdam edildiler. Mahmud Nedim Paşa'nın tahriratına bakarak Kuloğullarını ıslaha çalıştığını söyleyebiliriz. Valiye göre vergi vermedikleri için hazineyi zarara sokuyorlardı [BA., İ.MV., Nr. 24622]. Bunu önlemek için Bingazi sancağındaki Kuloğullarından oluşturulan teşkilat ilga edilerek onlardan alınacak vergilerle süvari ve piyade askerleri istihdamına sancak meclisinde oy birliğiyle karar verildi [BA., İ.MV., Nr. 23030, Lef 4].

Mahmud Nedim Paşa bu taifenin ıslahında şiddeti tercih etmedi. Zira, memleket ıslah edilirken ahalsinin kanını dökmek memleketin zaafına sebep olabilirdi. Bu yöntem neticesinde Mısrata kazasında bulunan şark Kuloğulları eski imtiyazlarından vazgeçti. Malı 1282 / 1866 yılından itibaren üzerlerine 1000 kese vergi konuldu. Bir kısım Kuloğulları da zaptiye memurluğu gibi işlerde kadroya alındı. Mahmut Paşa bu uygulamayı tüm Kuloğulları'na yaymayı düşünüyordu [BA., İ.MV., Nr. 24622, Lef 3]. Fakat Trablusgarb şehri ve çevresindeki Kuloğulları buna itiraz ederek 5 Safer 1282 / 24 Aralık 1865 tarihinde Ali ibn Ahmet Sagayyer ile 65 şeyhin mührünü taşıyan bir arz-mahzar sunarak yükün Menşiye, Sahil, Cevari ve Verşifane kabileleri üzerinde olduğundan bahisle devlet görevlerinin de adalete uygun olarak bu dört kabileye tahsisini istediler. Bu mahzar Vilâyet İdare Meclisinde okunarak kabul edildi ve bir mazbata kaleme alınarak bu istek Sadâret makamına sunuldu [BA., İ.MV., Nr. 24622, Lef 8].

Mahmud Nedim Paşa'nın 6 şaban 1282 / 25 Aralık 1865 tarihindeki tahriratından şu sonuçlar çıkmaktadır:

³¹ 1123-1251 / 1711-1835 tarihleri arasında.

1. Sözü edilen dört kabileden toplam 1200 süvari ve 3200 nefer piyade tertip edildi.
2. Bu kabilelere yalnız savaş zamanında barut, kurşun sağlanacaktı. Süvarilere de at yemi verilecekti.
3. Bu askerlerden eskiden olduğu gibi yine Cebel sancağına 60 nefer süvari gönderilecekti.
4. Kuloğulları hizmete çağrılınca hemen toplanacak ve sevke hazır olacaktı.
5. Yolda kimseden yemek ve hayvanlarına da yem istemeyecek, kendi paraları ile satın alacaklardı.
6. Askeri masraflar için yapılacak ödemeler doğrudan doğruya ellerine verilmeyip İdare Meclisi gözetiminde bunlara teslim edilecekti [BA., İ. MV., Nr. 25454; BA., İ.DH., 39017].

Mahmud Nedim Paşa, 16 Receb 1282 / 5 Aralık 1865 tarihli tahriratında Fevâid-i Garbiyye adıyla ayda iki defa çıkacak bir gazetenin yayımına karar verildiğini bildirdi.³² Yazı işlerine ehliyetli bir kişi olan İdare Meclisi baş katibi Muhammed'ül-Lahlahi'nin getirilmesi planlanıyordu. Gazetenin çıkmaya başlaması matbaanın gelmesine bağlı olduğundan süratle gönderilmesi için devletten istendi ise de matbaanın gelmesi o kadar süratli olmadı. Gelen matbaa taş basmasıydı ve Malta'dan satın alınmıştı [BA., İ.MV., Nr. 24622 , Lef 2; BA., Meclis-i Vâlâ Defteri No: 127, s. 11; BA., İ.DH., Nr. 38629, Lef 1; BA., Ayniyat Defteri No: 915, s. 10].

Tahriratta belirtilen ile çıkan gazete arasında bazı farklılıklar mevcuttu. Gazetenin adı "Fevâid-i Garbiyye" diye düşünülüyorken gazeteye vilâyetin adı yani Trablusgarb ismi verildi [BA., İ.DH., Nr. 38629, Lef 2]. On beş günde bir çıkması düşünülen gazete Perşembe günleri çıkan haftalık bir gazete oldu. Ayrıca Arapça yazı işlerine Lahlahi Efendi yerine Sasi Şetvan getirildi. Gazete küçük ebatta (35x25 cm) boyutlarında, 4 sayfa ve yarısı Türkçe yarısı Arapça olarak çıkıyordu. Mahmud Nedim Paşa gazetenin Arapça kısmını Trablus Araplarının okuyabilecekleri Hatt-ı Berberi (Mağribi) ile yazdırdı. Gazetenin birinci sayfasında mevcut bulunan başlıkta şöyle deniyordu : "İş bu gazete dâhiliye ve hâriciye havadisi ve her türlü mabâhisi şâmil olarak haftada bir defa Perşembe günleri çıkar." Gazetenin Türkçe kısmında

³² Gazetenin ilk sayısının nüshası için bkz [BA., İ.DH., Nr. 38629, Lef 2].

günlük bölgesel haberler, devletin genel haberleri ve dış politikayla ilgili haberler vardı. Osmanlı Devletine dair genel haberlerden başka, gazete kısa dış haberleri de veriyordu. Kaynak olarak da 1256 / 1840'tan beri yayımlanan "Rüznâme-i Ceride-i Havâdis" gazetesi gösteriliyordu [Hasan Duman, 1986: 338].

Memleketin kalkınması için yapılan hamlelerden biri de 1281 / 1861 yılında Mahmud Nedim Paşa ile Avusturya konsolosluğu arasında bir zeytin yağı fabrikası yapımı için anlaşma yapılmasıydı. Mıslata kazasındaki bu fabrika için bir anlaşma metni imzalandı [BA., İ.MV., Nr. 23853; Mahmud Ali, 1982: 154].

Maddeleri şunlardı:

1. Masara'nın hükümete vergi verecekti.
2. Fabrika kapatılmayacak, ama konsoloslukta müdahalede bulunmayacaktı.
3. Mösyö Theophile ve ortakları misafir statüsünde olduğundan fabrikanın selameti için ruhsat alındıktan sonra kurulacaktı.
4. Devlet-i Aliyye ahalisinden kişi veya şirketler iş yapacaklarsa fabrikayla hükümetten ruhsat alınacak, kontratsız ve senetsiz işlemler geçersiz sayılacaktı.
5. Konsoloslar fabrikanın ortaklarından resmi tasdik alacak ve senetler hükümete teslim edilecekti.
6. Bu mukaveleyi imzalayıp konsoloshanesi tarafından tasdik ettirmeyen şahısların antlaşması kabul olunmayacaktı [BA., Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, 24 Zilhicce 1281 / 20 Mayıs 1865].

Paşa'nın valiliği döneminde yapılan imar faaliyetlerinden biri de şehrin surlarına yeni bir kapı açılmasıydı. Eski Trablusgarb'ın surlarında dört kapı bulunuyordu. Bu kapılar eskiden şehirlilerin az olması sebebiyle ihtiyaca cevap verebiliyordu, ancak daha sonra nüfus artınca kapılar yetersiz kaldı. Ticari hareketlilikten dolayı ithalat ve ihracat işlemlerinde gecikmeler meydana geldi. Pazar günleri kuyruklar oluşuyor ve saatlerce sıra bekleniyordu. Çare olarak Zenate kapısının yeniden açılması veya surda başka bir kapı açılması için, 5 Ramazan 1282 / 22 Haziran 1866 tarihli, 158 imzalı bir mahzar düzenlenerek kuruluş aşamasında bulunan vilâyet makamına sunuldu. Vilâyet İdare meclisinde mahzar okunarak durum bir mazbata ile sadârete

ulaştırıldı [BA., İ.DH., Nr. 38082, Lef 1-2]. Sadâret, Zenate Kapısı'nın temizlenerek yeniden açılmasının büyük masraflara yol açacağını belirterek surda başka bir kapı açılmasına karar verdi. Açılan bu kapıya el-Babü'l-Cedid adı verildi.

Yapılan bir imar faaliyeti de hükûmet konağında yangının yol açtığı zararın telafi edilmesiydi. 10 R 1281 / 13 Ağustos 1864 tarihli iradede Trablusgarb hükûmet konağında bazı odaların yangın neticesinde harap olduğu belirtildi. Bunun için 6856 kuruş verildi, ancak paranın 4000 kuruşu tamirata harcanarak kalanı hazineye bırakıldı [BA., İ.Şura-yı Devlet, Nr. 228, Lef 3]. Bunun yanı sıra 8 Cemâziyelâhir 1277 / 22 Kasım 1860 tarihli belgede yedinci alay birinci taburun Garyan kazasındaki birliklerinin ikamet ettikleri koğuş ve ambarlarının yeniden tamiri için yardım istendi. Tamirat için gereken paranın 11194.5 kuruş olduğu Maliye Nezareti'ne yazıldı [BA., İ.MV., Nr. 1900, Lef 1]. Tamirat işlerinin biri de şehrin surlarının onarılmasıydı. 15 R 1282 / 4 Aralık 1865 tarihinde şehrin yıkılan surlarından eşya kaçırıldığı belirtilerek tamir edildi [BA., İ.DH., Nr. 24423, Lef 2].

Diğer bir faaliyet te Malta'dan getirtilerek limana şamandıra konmasıydı. 29 Cemâziyelâhir 1280 / 11 Aralık 1863 tarihli Mahmud Nedim Paşa imzalı bir yazıda İngiliz konsolosunun limana iki adet demirli şamandıra konulması için izin istediğini belirtir. Masrafları hükûmet tarafından karşılanan aletler Malta'dan getirilerek limana yerleştirildi [BA., İ.DH., Nr. 35476, Lef 2].³³

Limanla ilgili yapılan başka bir yenilik te filikaların arttırılarak bunlara memur tayiniydi. 29 C 1271 tarihinde Rusûmat Emaneti tarafından, Meclis-i Vâlâ'ya bir yazı gönderilerek Trablusgarb limanının geniş olduğundan bahisle muhafazası için bir filika yetmediği belirtildi. Üç tane daha yeni filika yapıldı ve 4 adet kürekçi görevlendirildi. Ayrıca 300 kuruş maaşla birde memur tayin edildi [BA., İ.DH., Nr. 24423, Lef 1].

Mahmud Nedim Paşa, bazı konularda fikir teatisinde bulunmak için İstanbul'a gelmek istedi. 8 Zilhicce 1283 tarihli istidanâmesinde [BA., İ.DH., Nr. 39114] vilâyette

³³ Yapılan masraflar 7.490 kuruş tuttu [BA., İ.DH., Nr. 35476, Lef 2].

asayişsizlikten dolayı gerekli çalışmaların yapılamadığını belirtti. Paşa, yedi sene kadar kaldığı Trablusgarb'ten izinli olarak³⁴ ve dönmek üzere İstanbul'a geldiği halde daha sonra oranın havasına dahi alışamadığını belirterek valilikten affını istedi. İsteği uygun bulundu [BA., İ.MM., Nr. 1420].

Paşa'nın İstanbul'a gitmek istemesinin sebeplerinden biri de Yeni Osmanlılar Cemiyetinin kendisi hakkında ki fikirleriydi. Babıâli'nin politikalarını eleştirmekle öne çıkan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden biri Mahmud Nedim Paşa'nın kardeşi Sağır Ahmet Beyin oğlu Mehmed Bey'di. Mevcut yönetim yerine daha özgürlükçü bir kadronun işbaşına gelmesini savunan Yeni Osmanlılar, kendi aralarında toplanarak fikrî tartışmalarda bulunurken ilerde kurulması muhtemel kabinenin başına kimin getirileceği³⁵ hususunda ihtilafa düştü.³⁶ Mehmed Bey'in başını çektiği bir grup Mahmud Nedim Paşa derken bir kısmı da Ahmed Vefik Paşa'yı uygun görüyordu [Abdurrahman Şeref, 1978: 121-22]

Mahmud Nedim Paşa yapılan toplantılardan ve kendisi hakkında düşünülen planlardan ne kadar haberdar idi bilinmemekle birlikte, Âli Paşa'nın öfkeli olduğunu öğrenince kendisini affettirmek için 8 Z 1283'te İstanbul'a gelmeğe izin istemesi onun geliş sebeplerinden biriniteşkil etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Payitahta ulaşınca da ilk iş olarak Sadrazamla yalısında görüşerek kendisini affettirdi.³⁷ Bu noktada Mahmud Nedim Paşa'yla Âli Paşa arasındaki ilişki irdelenmesi gereken önemli bir konudur. Mahmud Paşa mektupçu, âmedçi ve müsteşarlık görevlerine yükselirken Âli ve Fuad Paşalardan yardım görüp onlar vasıtasıyla Mustafa Reşid Paşa'nın yakınlığını kazanmıştır. Ancak, Âli Paşa ile aralarındaki samimiyet bu olay neticesinde zedelenmiştir [Pakalın, 1940: 64-75].

³⁴ Mahmud Nedim Paşa, 1327: 3; Ahmed Cevdet Paşa ise, Mahmud Paşa'nın Trablusgarb'ten izinsiz geldiğini ve memuriyetini danışmadan bıraktığı içinde sorguya çekilmesi gerektiğini, ancak Âli Paşa'nın işi büyütme istemediği için onu Sadâret Müsteşarı yaptığını iddia eder. Bkz [Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 197-98].

³⁵ Kabine başkanı hakkında yapılan toplantının nerede toplandığı konusunda farklı görüşler vardır. Ayasofya Camisi'nde bkz [Abdurrahman Şeref, 1978: 121]; Veli Efendi çayırında bkz [İnal, 1982: 264].

³⁶ Rivayete göre bu toplantıların birinde Cemiyet, kırk fedai seçerek toplantı halinde Meclisi Vükela'nın basılarak Âli Paşa ve vekillerin öldürülmesine karar verdi. Bkz [Midhat Paşa, 1997a].

³⁷ Âli Paşa, karakter olarak hata yapanları affetmediğinden Mahmud Paşa'yı da huzuruna kabul etmedi. O ise, Paşa'nın oğlu Ali Fuad Bey'le konuşarak onun ricası ile yanına girebildi. Ancak herhangi bir yanlış bile hoş görmeyen Paşa'nın kendisine kasteden bir cemiyetin gizli bir üyesi olduğu iddia edilen Mahmud Nedim Paşa'yı neden bağışladığı dikkati çeken bir olaydır.

Said Paşa, Mahmud Paşa'nın Trablusgarb'ten neden geldiğini ve Âli Paşa'ya kendini nasıl affettirdiğini şöyle anlatır: "...Mehmet Bey, Trablusgarb Valisi bulunan amcası Mahmud Nedim Paşa'yı sadârete getirmek arzusunu taşıyordu. Mahmud Paşa'da cemiyeti teşvîk ediyordu. Cemiyette konuşulanları üyelerden Ayetullah Bey, babası Suphi Bey'e nakletti. O da Âli Paşa'ya haber verdirdi, mükafat olarak Maârif Nezâreti'ne ta'cin olundu..."³⁸ Mahmud Nedim Paşa'nın yerine Âli Rıza Paşa vali olarak tayin edildi.³⁹

1.3.8. Meclis-i Vâlâ Azahlđı

Trablusgarb'ten izinli olarak döndükten sonra oranın havasına dahi alışamadığını ileri sürerek İstanbul'da kalmak istedi. İsteği kabul edilerek bir müddet sonra 15 S 1284 / 19 Haziran 1867 tarihinde Meclis-i Vâlâ azahlđına tayin edildi [Ahmed Lütfi Efendi, 1989a: 266].

Âli Paşa, tezkiresinde Mahmud Nedim Paşa'nın önceki hizmetlerine mükafat olarak on beş bin kuruş aylıkla Meclis-i Vâlâ memuriyetine uygun olduğunu belirtti. Bu göreve tecrübesi ve dirayeti nedeniyle layık olduğu belirtilen diğer bir husustu.⁴⁰

1.3.9. Deavi Nazırlđı

23 Rebiülâhir 1284 tarihinde Deavi Nazırlđı'na tayin olundu [Ahmed Lütfi Efendi, 1989b: 87].

1.3.10. Sadâret Müsteşarlđı (2. defa)

11 Zilkâde 1284 tarihinde ikinci defa Sadâret Müsteşarlđı'na tayin edildi. Âli Paşa, Sadâret Müsteşarı Mümtaz Efendi'nin yerine münasip birisinin bulunması konusunda

³⁸ Sadr-ı esbâk Said Paşa söyledi diyerek nakleden bkz [İnal, 1982: 265].

³⁹ Mahmud Nedim Paşa'nın Trablusgarb'ten izinli olarak İstanbul'a dönmesiyle yerine, Belgrad Muhafızlığı görevini başarıyla tamamlayan Cezayirli Hamdan Efendi'nin oğlu Ferik Ali Rıza Paşa, başarısına mükafat olarak vezirlik rütbesiyle asker kumandanlığı ve valilikle görevlendirildi [Ahmed Lütfi Efendi, 1989a: 82].

⁴⁰ Tezkirenin sureti için bkz [İnal, 1982: 266].

istişare edince Paşa kendisinin tayinini rica etti. Kabul edilince Mümtaz Efendi ile becayış yapıldı [Pakalın, 1940: 8].

1.3.11. Bahriye Nazırlığı

Mahmud Nedim Paşa, ikinci defa Sadâret Müsteşârlığı'na tayininden bir hafta sonra Bahriye Nazırı Hakki Paşa'nın vefatı üzerine 19 ZA 1284 / 13 Mart 1868 tarihinde bu göreve tayin olundu [BA., İ.DH., Nr. 39877; Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 199]⁴¹. Paşa, doğrudan doğruya Pâdişâh tarafından atandı. Pâdişâhın denizciliğe olan merakından dolayı Bahriye Nazırı'nın diğer nazırlardan farklı olarak vakitli vakitsiz pâdişâhla görüşmesi mümkündü. Bu nedenle bahriye işleriyle pek te alâkası olmamasına rağmen sırf Âli Paşa'ya muhalif diye Mahmud Nedim Paşa bu makama getirildiği söylenir.⁴² Bahriye Nâzırlığı'na tayininden bir müddet sonra Murassa^c Osmanlı nişanı verildi [Pakalın, 1940: 10].

Babiâli'nin gücünü sürekli korumaya çalışan Âli Paşa'ya karşı Pâdişâh'ın, Sadâret Müsteşarı olan Mahmud Nedim Paşa'yı Bahriye Nazırlığı'na ataması dikkate değer bir husustur. Mahmud Nedim Paşa nazırlığı esnasında, "Sultan'ı israfı alıştırmak için bulunduğu nezaretten Hazine-i Hassaya tahsisat ayırdı" şeklinde eleştirildi. Sebep olarak, Hazine-i Hassa vapurlarının geliri giderini karşılamadığı halde masraflarını Tersane hesabına geçirip, gelirini sırf kâr gibi göstererek Saray'a sunması gösterildi. Ayrıca Hazine-i Hassa'ya bağlı olan Ereğli Kömür madenlerinin masraflarını çıkmaksızın Tersane hesaplarına aktarması da bu hususla ilgiliydi [Midhat Paşa, 1997a: 161]. Bu Nezarete iken Hâkîpa-yi Şahane'ye nezaret bütçesinin fazlalılığından verdi.⁴³

⁴¹ İradenin sureti; "Bu kere münhal olan hazîne-i hassa-i şahâne nezâret-i celîlesinin ilâve-i me'mûriyet olmak üzere Maliye Nâzırı devletlü Rüşdi Paşa hazretlerine ihâlesi ve sadâret müsteşârî devletlü Mahmud Paşa hazretlerinin Bahriye Nezâreti celîlesine ...ol babda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir 19 ZA 1284 [BA., İ.DH., Nr. 39877].

⁴² Pâdişâhın Sadrazamla istişare yapmaya gerek duymadan doğrudan doğruya atamasına sebep olarak, Âli Paşa aleyhinde kurulan bir cemiyetin üyesi olmasından dolayı, mevcut kabineye muhalif olmasını görenler vardı. Bkz [Midhat Paşa, 1997b; İnal, 1982: 267].

⁴³ Mahmud Nedim Paşa'nın mabeyne para takdimine dair yazdığı tezakirin suretleri denilerek şu bilgiler aktarılıyor : "Altmış bin lira deyne mahsûben beş bin lira tedârik olunmakla bugün mâliye veznedârı ma'rifetiyle takdim kılınacağından herhalde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsan efendimizindir." Diğeri "Hazîne-i hassa tahsîsâtının günlerinden evvel verilmesinden büyük bir emelim yoktur. Ne çare belâsını bulacak banka müşkilât ika eylemiştir. Maamafih yarın akçe takdimi nezârete tek'id kılındı. Ahzine me'mûr irsâli yirmi beş bin lira takaddümenin bugün on beş bini tedârik olundu. (Mahremâne) isteniliyorsa Cuma günü Efendime teslim olunur. Bendenize kalsa birkaç güne kadar

Ancak Mahmud Nedim Paşa, göreve başladığında nezaretin durumunun çok kötü olduğunu, yapılan hizmetlerin takdir edilmek yerine eleştirildiğini ve iddiaların garazkârlıktan kaynaklandığını ifade ediyordu. “İdare-i umûr-ı Bahriye Mahmud Nedim Paşa’ya tevdi^c olunduğu zaman nasıl hal-i perişânide bulunduğunu ve büyük havuzun ikmâl-i inşaatı ve fabrikaların ıslâh ve tanzîmâtı ve tersâne-i âmire’de zırhlı sefine inşa etmek iktidarının tecvidi ve mukaddeme-i hayr namında bir güzel zırhlının vücûda getirilmesine halat fabrikasının inşası ve bahriye kanunun(un) tertib ve tanzimi ve paşayı müşârünileyhin Bahriye Nâzırı olduğu günlerde asâkir-i bahriyenin on dört aylık maaşları ve amelenin on sekiz mahlık icâreleri müterâkim olduktan başka umûmen ambarlarda ne eşya ve ne de erzaktan habbe-i vâhîde bulunmayarak bir sefine bir mahalle me’mur edilse kumanyası ve levâzımını tedârik için esnafa müracaat mecburiyetiyle beraber hîn-i müracaatta dahi mukaddemden hâsıl olan emniyetsizlikten imtiyazlıktan dolayı peşin para verilmedikçe bir şey tedârik olunmadığı halde hazîne-i bahriye parasızlık haline ve tüccar ve esnafın düyûn-ı müterâkimesi 20.000 kise raddelerinde olarak bunların cümlesini Mahmud Nedim Paşa tesviye ve ifa edüb bir para düyûn kalmadıktan ve tüccar ve esnafa emniyet-i kâmile istihsâl edildikten fazla Bahriye Nezâreti’nden infisâlinde hazîne-i bahriyede 10.000 kise altun olarak nakdi halefe devr eylediği ve ambarları memlû bırakmayacağı ve asâkir-i bahriye ve bunların da 6-7 bin askere kâfi elbise-i ihtiyâtiye terk eylediği ve bu umûru tesviye sırasında müşârünileyhin vuku^c bulan müstakrazâtının ehveniyet-i fâizi evvel günkü muâmele-i istikrâziyeye nisbeten nümâyan olduktan maâda ifa-yı .. dahi muvaffak olduğu ve 229.000 kise tahsîsât-ı bahriyeyi müşârünileyh .. 150.000 kiseye tenzîl eylediği velhâsıl dâire-i umûr-ı bahriyenin ıslâh ve te’mîn-i umûr-ı maliyesi gibi esâs-ı idârenin tanzîmâtıyla hüsn-i hâle ifrâğı cümleten Mahmud Nedim Paşa’nın Bahriye Nezâreti’nde vücûda gelmiş şeyler olduğunu dâire-i mezkûredeki Müslimler değil İngilizler bile tasdik ve isbât ederler” [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 27-28].

Kendisini haksızca suçlayacaklarına, Sultan Murad’ın tahta çıktıktan az zaman sonra zafiyet gösterdiğini ve bu arada hazinenin yağmalandığını belirterek ‘benimle uğraşacağınıza bunlara bakınız’ demiştir. “Padişâh-ı mağfûr denildiği gibi ahz u iddihâra meftûn ve mecbûr olmasından hayli nükûd ve mücevherât ve eshâm-ı umûmiye

tamamı bi’t-tedârik cümle takdim olursa derim herhalde rey efendim hazretlerindir.” Diğer tezkire sûretleri için bkz [Ahmed Mîdhat Efendi, 1294: 389-91].

gibi vâridât-ı senedât cem' u iddihâr etmiş ve işbu iddihârının mecmûu bulunan hazîne-i mahsûsasından bazı zâid masraflarla beraber sefâhin ve esliha gibi levâzımâta iâneler dahi eylemiş olduktan sonra ol hazîne-i mahsûsasında külliyyetli nûkûd ve senedât ve mücevherât ve dâire-i saltanatında dahi evânî-i sîm u zer ve eşyâ-yı mücevher cem' u iddihâr eylediği halde ol Pâdişâh-ı mağfûr ile erîke-pirâ-yı serîri Âl-i Osman ve seccâde-nişîn-i hilâfet-i resûl-i Rahmân olan veliyyi ni^cmetimiz pâdişâhımız Sultan Abdülhamid Han Efendimiz hazretlerinin meymenet-meâlinin şâhâneleri arasındaki bir müddetçiğin ol nûkûd ve emvâl-i müddahareyi yağma-zede-i itlâf eyledikten mâadâ harîm-i saltanattan leyle-i hal^c ve cülûsta hârice nakl u tard edilen saraylıların olur olmaz yerlerine ve ayakkabılarının derûnlarına varınca taharrî edilerek emvâl ve mücevherât-ı mevcûdesi ahz-birle matrûd çırlak ve çıplak ihrâç kılındı. Böyle evza^cdan hayli emvâl ve nûkûd ele geçirilmiş idi. Hâsılı Pâdişâhımız efendimize hazîne-i hümâyûn ve saray-ı pâdişâhi hâlî ani'n-nukud vel mücevherât teslim kılındı idi. Muharrir efendi ve müşevvikleri olan zatlar bu zâyîâtı niçün arayıp sormadılar. Çünkü Sultan Murad Han hazretlerinin yevm-i inhilâında makâm-ı sadâretten huzzâra îrâd buyrulan nutka göre Sultan müşârünileyh hazretleri fakat on gün kadar pâdişâhlık edebilüb ondan sonraki müddetinin hükmü hey'et-i devlete raci idi. İşte bu müddette alan aldı kapan kaptı da işbu telefât ve zâyîât-ı külliye asla mevzû-i bahs edilmedi. İşte asıl seyyiattan madud olacak ve aranılacak zâyîât ve telefât işbu nûkud ve emvâl-i külliye idi ki ne Pâdişâhımız efendimize kaldı ve ne de cüz'i bir senedâttan başka hazîne-i devlete imdâd edebildi. Be hey insafsızlar! Mahmud Nedim Paşa'yı nâ-hak yere ittihâmı biraz terk edin de böyle hakkâniyete muvâfık zemin ve mevâddı mûlahaza ve tahtie ile izhâr-ı hakîkate bakınız. Ve ilellâh'il-müştekâ" [a.g.e., vr. 97-98].

Bahriye Nazırlığı esnasında Londra'ya üç kıta vapur siparişi verildi. Gemilerin Karadeniz Boğazı'ndan giriş çıkışlarında güvenliği sağlamak için 27 mil mesafeden görülebilecek fenerler konuldu. Ayrıca gemilerin kaza yapma ihtimali olan kıyılara kulübeler inşa edilerek gemi kaptanları bu konuda bilgilendirildi. Konuyla ilgili haritalar hazırlanarak kaptanlara verildi Yaptığı hizmetlerden dolayı Paşa'ya on beş bin lira ihsan edildi [Ahmed Lütü Efendi, 1989b: 25].

Âli Paşa'nın 21 C 1288 / 7 Eylül 1871 tarihinde vefat etmesi üzerine yerine Bahriye Nazırı Mahmud Nedim Paşa getirildi [Ahmed Lütü Efendi, 1990: 21]. Mahmud Paşa'nın Âli Paşa'nın ailesine karşı tavrı ilginçtir. Suçlamalar hakkında Paşa, Reddiye adlı eserinde şöyle der: "Âli Paşa merhûmun konağının familyasından istirdâd olunmamasına dâir sadrın istihsâl eylediği müsâadeyi Es'ad Paşa bozarak bu teşebbüs ve niyâziyle dahî sadrı ittiham eyleyerek nihayet bâb-ı seraskerîden dülgerler ve me'mûrlar göndererek pâdişâhın bâb-ı seraskerîde bulunduğu bir günde konağın kafeslerini kopartub atmak gibi muâmelelerini bâb-ı seraskerî heyeti tasdik ederler. Bundan dahî hâsıl olan iğbirâr ile sadra mâbeyn-i hümâyundan gelen tekdirmâmeler mahfaza-i evrâkda mevcuddur" [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 78-79].

Pâdişâh ile sürekli görüşen Paşa'nın, "her emir ve fermanınızı yaptırmaya muktedirsiniz, bu mülk ve saltanat sizindir" mealinde sözler söyleyerek onun gözüne girdi ve böylece sadârete atandığı söylenir.⁴⁴ Boşalan Bahriye Nazırlığına da Hazine-i Hassa Nazırı Ferid Efendi atandı [Ahmed Lütü Efendi, 1990: 22].

1.3.12. Kastamonu Valiliği

Mahmud Nedim Paşa, birinci sadâretinden sonra Kastamonu valiliğine tayin edildi [BA., A.MKT.MHM., Nr. 472/56]. Memuriyet yerine acele gitmesi irade buyrulduğu için hemen İstanbul'dan ayrıldı [Ahmed Lütü Efendi, 1991: 51]. Kastamonu'ya tayini Midhat Paşa'nın sadâreti zamanında oldu. Olay Esvât-ı Sudûr adlı eserde şöyle anlatılmaktadır: "Vakt-i ikbâlinde kuvvet-i nüfûzu ile bazı ... teb'id eylemiş olduğundan aksü'l amel kâidesince müşârünileyhi dahî sadrazam Midhat Paşa İstanbul'dan Kastamonu'ya aşırnak kararını meclis-i vükelâ müzâkeresine istinâd ettirmesiyle icrâ-yı icabına irâde-i seniyye istihsâl kılındı." [Mehmed Memduh, 1328: 23]. Midhat, Rüştü ve Hüseyin Avni Paşalar birleşerek Mahmud Nedim Paşa'nın sadâreti döneminde devlete ve memlekete zararı olduğu iddiasıyla yargılanmasını istediler. Paşa İstanbul'a davet edildi, ancak Sultan Abdülaziz önceki emrinden vazgeçerek Mahmud Nedim Paşa'yı mahkemesiz Trabzon'a nefyetti [İnal, 1982: 280-81]. Bu valiliği yaklaşık bir ay sürdü.

⁴⁴ Sadrazam azil ve tayininde Pâdişâh üzerinde Valide Sultan'ın ve sarayın etkisi büyük olup Paşa'nın bu göreve getirilmesinde de Valide Sultan rol oynadığı söylenir [Kara, 1983b: 123].

1.3.13. Trabzon'a Sürgün Edilmesi

Trabzon'da yaklaşık dört ay kaldı. “Müşârinileyh Kastamoni valiliğiyle Dersâdetten teb'id olunub bir mâh mürûrunda azledilerek sebab-i infisâli ittihâz edilen muhâkemesine dahî çıkışılmayarak vatana vüsûlünün ertesi günü Trabzon'a iclâsı ve dört mâh sonra me'mûriyet ünvanıyla Adana gibi havası mühlik bir mahalle tahvîli menfası takbîh edilen teb'idler tetümmâtından bulunmuşdur” [Mahmud Nedim Paşa, ty.a: vr. 80-81].⁴⁵

1.3.14. Adana Valiliği

22 Şaban 1290 / 15 Ekim 1873 tarihinde Şirvanizâde Rüşdi Paşa'nın sadâreti zamanında Adana Valiliği'ne tayin edildi [BA., İ.DH., Nr. 46984; Mehmed Memduh, 1328: 24].⁴⁶ Adana'ya vali olarak tayin edilmesi üzerine Trabzon'dan 3 Teşrinievvel 1289 tarihinde sadâret makamına bir telgraf yazdı. İlk önce memuriyeti için teşekkür ederek Trabzon'dan Adana'ya gitmek için İstanbul'a uğrayıp oradan Mersin'e giderek bir vapurla görev yerine ulaşabileceğini belirtti. Paşa, uzun bir yolculuğa vücudunun tahammül edemeyecek derecede bitkin olduğundan bahisle mümkünse tekrar Kastamonu'ya tayinini istedi. Mahmud Paşa'nın Kastamonu'ya tayin edilme isteği tasvib edilmedi, ama İstanbul'a uğramasına izin verildi. Buradan Adana'ya hareket etti [İnal, 1982: 282]. Adana valiliğinden 23 Safer 1293 / 20 Mart 1876 tarihinde affolundu. Bu valiliği yaklaşık 2.5 sene sürdü.

Dersâdet'e dönüşünde sevinçle karşılandığını belirten Paşa, hakkında yazılanların asılsız olduğunu ve garazkârlıktan neşet ettiğini ifade etmiştir. “Sadr-ı sâbıkın fedâkârâne ve müstakimâne hizmet-i ahali ve devlete çalışmasına mukâbil böyle

⁴⁵ Mahmud Nedim Paşa, Trabzon'a uzaklaştırıldığında yazdığı bir şiirinde :

“Bir ehl-i nüfuza olub muttasıl,
Sakın etme tağyir-i vaz'ü asıl,
Şiar-ı dirayet ü mekânet budur,
Ne çık başa evvel, ne sonra basıl.
Ays-ü işretleri dünyada bu devletlilerin,
Kuru bir tantanadır cümle meali boşdur,
Yediği darbei enduh-ü gamı kendi bilir,
Tablin âvazesi amma ki irakdan hoşdur” demektedir [Mahmud Nedim, ty.b: vr.101].

⁴⁶Pâdişâha gönderdiği 27 Şaban 1290 tarihli teşekkürnâmede, Babiâli'den aldığı telgraftan bahsederek affedildiği için Pâdişâhın ömrüne duacı olduğunu belirtti.

muâmelelere uğratılmasının teessüfât-ı elsine-i insâf ve hamiyetten mütevâtiren mesâmi-i hakkâniyette intişâr eylediği ve azviyât-ı kâzibâne yalnız bazı havenenin elsine-i garazkârîlerinde kaldığı ve muharrir-i Üss-i İnkılâb'ın iddiâsı vechile kendisinden münâferet olmadığı müşârünileyhin Adana'dan Dersaadet'e avdetinde hakkında izhâr olunan âsârı hüsn-i kabûl ve ef'al ve muâmelâtı mesârr ve memnuniyet meşmûl ile müberhenâtdandır [Mahmud Nedim Paşa, ty.a: vr. 81].

2. SADÂRETLERİ DÖNEMİ

2.1. Birinci Sadâreti Dönemi [22 Cumâdelâhire 1288-25 Cumâdelûla 1289 / 8 Eylül 1871-31 Temmuz 1872]

Âli Paşa'nın vefatını müteakip sadâret makamına Mahmud Nedim Paşa tayin edildi. Paşa'nın sadârete tayinini içeren Hatt-ı Hümâyûn şöyledir:

“Vezîr-i me^câlisemîrim Mahmud Paşa,

Bu kerre Âli Paşa'nın vukû^c-ı vefâtına mebni senin mücerreb olan evsâf-ı dirâyet-ittisâfin cihetiyle hizmet-i celîle-i sadâreti her sûretle hüsn-i îfâ edeceğin tahtımızda meczûm ve mütehakkık bulunduğundan mesned-i sadâret uhde-i istihâline ihâle kılındı. Tafsîlden müstağni olduğu üzere kâffe-i mesâlih-i Saltanat-ı Seniyye'mizin mihver-i lâyıkında hüsn-i idâresinde her vechile matlûb ve mültezem olan emr-i ıslâhâtın devam ve terakkîsine, vükelâmızın umûm hey'eti ile bi'l-ittihâd sarf-i makderet olunması me'mûl ve muntazırdır. Hemân cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn cümlelerin mesâ^cisini makrûn-ı tevfiik buyursun” [Ahmed Lütfi, 1990: 21; İnal, 1982: 269; Pakalın, 1940: 10].

2.1.1. Memurların Yerlerini Değiştirmesi

Mahmud Nedim Paşa'nın sadâreti zamanında yapılan en önemli icraatlardan biri, devletin alt kademelerinden üst kademelerine kadar birçok memurun değiştirilmesiydi. Bu dönemde bir kısmı tekaüde sevk edilirken bir kısmı da azledildi [Mehmed Memduh, 1329: 126; Karal, 1983b: 131-32]. Bu değişikliklerin sonuçları beklendiği kadar olumlu olmadı. Memurların azledilmeleriyle ilgili en çok eleştirilen nokta, Tanzimat Fermanı'yla kurulan düzenin bir parçası olan ‘muhakeme edilmeden sürülmeme’ ilkesinin çiğnenmesiydi [Şeref, 1978: 130]. Mahmud Nedim Paşa, Ayine-i Hasbihâl isimli eserinde genel olarak ifade ettiği “pâdişâhın gücü elinde toplaması” tezini uygulamak için bürokrasinin gücünü sınırladı [Manneh, 1990: 266]. Bu olayları bir dönüm noktası sayarak Tanzimat Devri'nin Paşa'nın keyfi uygulamalarıyla fiilen bittiğini ve dönemin 31 sene 10 ay ve 22 gün sürdüğünü ifade edenler bulunmaktadır [Danişmend, 1971: 238; Kutay, 1980: 4554].

On bir ay devam eden sadâreti döneminde beş serasker, dört bahriye, dört adliye, beş maliye nazırı, altı tophane müşiri, beş sadâret müsteşarı, altı serasker müsteşarı azil ve tayininden başka birçok vali, mutasarrıf vesair memurları görevlerinden aldı veya yer değiştirdi Bu durumu onun sadâretinin ayrıncı özelliği olarak değerlendirenler de mevcuttur [Davison, 1997: 54; Pakalın, 1940: 13; İnal, 1982: 275].

Bununla ilgili genel olarak yapılan eleştiriler şunlardır; Tanzimat Fermanı ile gelen emniyet hissi bu uygulamalarla kayboldu ve yasaların gücünü hakim kılma çabaları sonuçsuz kaldı. Memurları görevinden alma, taşraya atama ve yer değiştirme uygulaması şaşkına çevirdi. Birçok valiyi değiştirmek hazineye de zarar verdi. Vali veya diğer memurların sıkça yer değiştirmesi yapılan ıslahatları yarım bıraktı. Çünkü bu kimselerin vardıkları memleketlerin durumlarını henüz öğrenmişken başka yerlere gönderilmesi iyi sonuçlar doğurmadı. [Ahmed Lütfi Efendi, 1990: 24; Karal, 1983b: 70; Şeref, 1978: 131; Ebuzziya Tevfik, 1973: 408]. Memurların sıkça yer değiştirmeleri yabancı devletlerinde dikkatini çekti. Paris sefiri Mehmed Cemil Paşa, Hariciye Nezareti'ne tayin olunup İstanbul'a dönüşünde Viyana'da Avusturya İmparatoru Fransuva Jozef'le konuşmuş ve onun "Sizin memurlarınız promenada girdiler. Bir mevkide durmaksızın devr-i daimde bulunuyorlar" dediğini nakletmektedir. Konu ile ilgili bir tabir de köşe kapmaca oynamaktı [Pakalın, 1940: 13.; İnal, 1982: 275; Şeref, 1978: 130].⁴⁷

Mahmud Nedim Paşa, memurların yerlerinin değiştirilmesi konusunda yaptıklarının hata olduğunu eserinde şöyle dile getirir: "Me'mûrin-i devlette sık sık tebeddülât dahi seyyiedir. Tebeddülât meslek-i müstakîmde bulunmayanlara bâdi-i intibâh olsa dahi me'mûriyetinde devamından nâ-ümid olan me'mûrlar îfâ-yı vazîfeye heveskâr olamayacaklarından tebeddülât-ı mütevâliye ez her cihet sû-i idâreye sâikadır. Mahmud

⁴⁷ Abdurrahman Şeref Efendi tebeddülâtlarla ilgili olarak kitabında iki örnek aktarır: Yemen Valisi olarak İstanbul'dan çıkan Sakızlı Esad Paşa Kale-i Sultaniye'den (Çanakkale) döndürülerek Serasker olarak atanmış, Tophane müşirliği bile sonradan üzerine verilmişti. Fakat, derhal Dördüncü Ordu Müşirliği ile Erzurum Valiliği'ne ve bir gün sonra da Ankara Valiliği'ne, Ankara'dan ayağının tozu ile Sivas Valiliği'ne ve üç ay sonra Bahriye Nezareti'ne atanmış, bütün bunların hepsi bir yıl içinde olmuştu. Diğerisi ise; Babıâli kalemlerinden yetişerek Âli Paşa gibi nazik ve zayıf bünyeli olan Arifi Bey Beğlikçilikten Hariciye Müsteşarı ve on beş gün sonra rütbe-i bâlâ ile Divan-ı Hümayûn tercümanı, ikinci gün Tophane Müsteşarı ve onu takip eden İcra Reisi ve üç ay geçtikten sonra Hukuk Reisi olmuştur [Şeref, 1978: 130-31]. Ayrıca Ebuzziya Tevfik te kitabında 'Bağdattan Bosna'ya, Selânik'ten Suriye ya da Yemen'e bu şekilde dama taşı gibi oynatılanlar pek çoktu' der [Ebuzziya Tevfik, 1973].

Nedim Paşa zamanındaki tebeddülât-ı vâkî^canın dahi esbâb-ı mûcibesini beyândan ittikâen ve bu babta mebhûs-ı anı olan birinci sadâretten ilâ yevminâ hâzâ tebeddülâtı müte^câkibet'üz-zuhuri dermiyân eylemekte 'bâtil mâkisün aleyh olamaz' hitâbına cevâben müşârinileyh dahî bu babta i^ctirâf-ı hatâ eylese gerekdir [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 117].

Uygunsuz atamalar ve azillerin Abdülaziz'in hal'ine bir sebep teşkil ettiğini düşünenler de vardır. Bunlardan biri olan Lütfî Efendi, Pâdişâhın hal'inden Hüseyin Avni Paşa'yı değil bu gibi icraatları yüzünden Mahmud Nedim'i sorumlu tutmaktadır. "O cinâyet-i menfûre müessisi olan Avni Paşa'nın mezkûr vuku^cât-ı acîbe sırasında Isparta'ya semerinin atılmasından neş'et eden kuyruk acısını en sonra hal^c işiyle çıkarttı zannederim. İşte bu babda asıl bâdi kim olduğu ma^clûm olmuş olur. Şimdi bu iki zatın birisi akılsız dost, öbürü akıllı düşmandır. Her ikisi de cinayete zî-medhaldir. Fakat farkları birisi ciddî, diğeri cehlîdir" [Ahmed Lütfî Efendi, 1990].

Mahmud Paşa'nın azline sebep te memurların yerlerini değiştirmesi olmuştur. Midhat Paşa Bağdat'tan dönüşünde Edirne valiliğine tayin olunmuştur. Teşekkür için pâdişâhın huzuruna çıktığında, birkaç kere memuriyet yerleri değiştirilen Fosfor Mustafa Paşa⁴⁸ ve Hurşit Bey de dertlerini dile getirmek için huzura çıktılar. Midhat Paşa sadrazamın keyfi icraatlarını anlattıktan sonra diğerkleri de anlatılanları tasdik edince Mahmud Paşa 25 C 1289 / 30 Ağustos 1872 tarihinde sadâretten azledildi [Pakalın, 1940: 16].

Serasker Hüseyin Avni, Maliye Nazırı Şirvanizâde Rüşti, Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşalarla, o sıralarda İşkodra'da meydana gelen olaylardan dolayı sorumlu tutulan İşkodra Valisi ve Fırka-i Askeriye Kumandanı Divitçi İsmail Paşa ve Mabeyn Baş Katibi Emin Bey sırasıyla, doğum yerleri olan Isparta, Amasya, Trabzon ve Kıbrıs'a sürüldü. İsmi geçenler Âli Paşa'nın sadâreti döneminde önemli görevlerde bulunmuş olup, onun mesai arkadaşlarıydı. Hüseyin Avni Paşa, askeri işlerde Âli Paşa'nın sağ koluydu. Onun ölümünden üç gün sonra Seraskerlikten azledilip az zaman sonra da

⁴⁸ Fosfor lakabıyla bilinen Mustafa Sıdkı Paşa, Mahmud Paşa'nın on bir aylık sadâreti döneminde dört beş defa azl-ü nasb edilmiştir. Huzura çıkıldığında Midhat Paşa'yı teyit etmiş ve Mahmud Paşa'nın azline sebep olmuştur.

memleketi olan Isparta'ya nefyedildi⁴⁹ [Uzunçarşılı, 1967: 6; Ahmed Lütü, 1990: 41-43; Ebuzziya Tefik, 1973: 408]. Hüsnü Paşa da Âli Paşa sadâretinin son üç yılında Zaptiye Müşirliğı yapmıştı [Manneh, 1990: 266]. Bunların yanında Âli Paşa'nın sadâreti döneminde Hariciye Mektupçuluğı'nda bulunan Pertev Efendi'nin rütbesi bir derece indirilerek Rumeli Beylerbeyi payesiyle Kastamonu'ya gönderildi. Ayrıca, Şehremini Haydar Efendi Midilli adasına ve Mabeyn Baş Katibi Emin Bey de Magosa'ya gönderildi [Ali Rıza, Mehmed Galib, 1977: 74]. Bu uygulamalara itiraz eden Şura-yı Devlet Reisi Yusuf Kâmil ve Divan-ı Ahkâmı Adliye Nazırı Mütercim Rüşdi Paşalar görevden alındılar [Kutay, 1980: 4554-55].

Mahmud Paşa'nın bu icraatları, milletin düşmanlığını kendine çektiğı gibi pâdişâha da kin tutanlar türedi. Pâdişâhın hal'inin bir sebebi de yapılan bu kanunsuz uygulamalar oldu. Yapılanlar sebebiyle kendisine ve Sultan'a karşı rahatsızlık duyanlar çoğaldı hatta bazı önemli düşmanlar ortaya çıktı [Davison, 1997: 54]. Bunlardan biri Hüseyin Avni Paşa olup kumandanlar arasında da öfke vardı [Ebuzziya Tefik, 1973: 408-09]. Isparta'ya sürgün edilmesini Pâdişâhtan bilerek kin tuttu ve onun tahttan indirilişinde en büyük rolü oynadı.

Paşa kendini savunurken görev değışikliğı veya azillerin nedeninin, Âli Paşa'nın güvenini istismar edenleri görevlerinden uzaklaştırmak ve tasarruf yapmak olduğunu ifade eder.⁵⁰ Ancak yapılan tasarrufların sultanın saraylara yaptığı harcamalar ve yeni zırhlı gemiler almak üzere kullanıldığı da kaynaklarda yer alır [Davison, 1997: 54].

Görevlerinden uzaklaştırılan Hüsnü, Şirvanizade Rüşdü⁵¹ ve Hüseyin Avni Paşaların muhakeme etmeksizin suçsuz şekilde İstanbul'dan uzaklaştırıldıklarını kabul etmeyen

⁴⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı şöyle der; "Hüseyin Avni Paşa'nın eteğine pis olup bir hazinedar kalfa ile münasebeti Valide Sultan'ın şikayetini mucip olmuş ise de Âli Paşa sadâretinde kendisine dokunulamamış, fakat onun vefatından ve yeni sadrazamın tayininden sonra Valide Sultan'ın arzusuyla derhal azlolunmuştur" [Uzunçarşılı, 1967: 6]. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz [Kutay, 1980: 4582-86].

⁵⁰ Sadrazam resmî yılı kırkar günlük dokuz aya bölerek senede üç aylık bir tasarruf düşünmesi sözlerini destekleyen bir uygulamaydı [Davison, 1997: 54].

⁵¹ Amasya'ya geldiğinden beri rahatsız olduğu, borçlarını ödeyerek hasımlarının siteminden kurtulmak için yalısın satılması hakkında Rüşdi imzalı mektup. Bkz [BA., 23 S 1289 / 2 Mayıs 1872, Y.EE., Nr. 25/7].

Paşa, hepsinin suçlu olduğunu iddia etmektedir.⁵² “Bilâ muhâkeme teb’id olduğundan fıkra-i seyyiatta bahsedilen Hüsni Paşa’nın Şûrâ-yı Devlette vuku^obulan muhâkemesiyle icrâ-yı mücâzâtına dâir tanzîm olunan mazbata üzerine encümen-i mahsûs-ı vükelânın kararına dâir mazbata ve istizan tezkiresi Babiâli’de hazîne-i evrâkta mevcûd olduğu halde Üss-i İnkılâb’ın bu zâtın bilâ muhâkeme teb’idine dair makalesi kizb-i sarihtir.

Şirvanizâde Rüşdi Paşa’nın Yusuf İzzettin Efendi hazretlerinin sûr-i hitânı nezâretinde hiçbir işe yaramadığı halde banka müsâadeten fâhiş baha ile alıp maliye hazînesi mahzeninde çürütmüş olduğu çukaların bahaca fevâhişinden ve hiçbir işe yaramamasıyla beraber nihayet mahzende çürütülmesinden ve takdime olarak mâbeyn-i hümâyûn’a ihda eylediği esblerin esmânını Hazîne-i hassa masârîfâtına idhâl eylesin ve konağına Hazîne-i hassa mevcûdundan tefriş eylediği yüz seksen bin kuruşluk kalîçe bahasının Hazîne-i hassaca inde’l-muhâsebe açık görünmesinden dolayı Mâbeyn-i hümâyûnca teb’idine yürünüldüğü ve Hüseyin Avni Paşa’nın dahî nizâmiye hazînesince dâire-i hümâyûn mefrûşâtından ihtilâs sûretinde Es’ad Paşa cânibinden Mâbeyn-i hümâyûna ibrâz kılınan 5.000 kise miktâr-ı mebâliğin hak nâhak izhâr ve iddiası ve müşârünileyh Hüseyin Paşa merhûmun bundan başka sahilhânesi arazisi civarında müteveffâ Darbhor Reşid Paşa familyasının müfrez bazı arazilerini gasb eylediğine dair verese cânibinden zât-i hümâyûna takdîm kılınan arzuhâl hakkında yazdığı tezkiresinde ihtiyâr eylediği şedid’ül-meâl sözleri dahi zât-ı hümâyûnca medâr-ı hükm-i teb’id olduğu mezâmini muhâberât ile mütebeyyendir.

Mahmud Nedim Paşa, Hüseyin ve Rüşdi Paşaları teb’idden muhâfaza zımında bir gün mahsusça mâbeyn-i hümâyûna bilâzime huzûr-ı hümâyûnda Hüseyin Avni Paşa’nın hastalığından ve Rüşdi Paşa’nın dahi şâyân-ı merhamet idüğünden bahisle efkâr-ı hümâyûnu hayli ta^cdil etmiş olduğunu Babiâli’ye avdetinde orada bulduğu Serasker Es’ad Paşa’ya mahremâne ifâde eyledikte Es’ad Paşa işbu niyyât-ı hayriyeyi ve muvaffâkiyeti tebrik ve tahsîn eyledikten sonra Babiâli’den doğru mâbeyn-i hümâyûna

⁵² Lütfü Efendi kitabında şöyle der: “...Bunların bu halleri bil-muhakeme sübût bulup bulmadığı hakkında ötede beride bazı mertebe güft-gûlar eşitilmişti. Vâkıa kable’s-sübût icraya teşebbüs iddia olunan usûl-i âdileye muvafık değildi. Garibi şu ki, nefye giden zevâta taraf-ı sadâretten yazılan tezkirelerde icrâ buyrulmakta olan tahkikat ve tedkikatta bundan böyle dahi tebeyyün edecek ahvâl üzerine cezaların teşdîd kılınacağı beyânıyla şimdiki halde tahakkuk eden sû-i idâre ve istimâlden dolayı tebîd kıldıkları muharrerdi [Ahmed Lütfi, 1990: 31].

giderek sadrın bu zatlari himâyede bulunduğuna dâir mahremâne mesmû^catını Pâdişâha beyân ile tehdîd-i efkâr etmesiyle derhal müşârtünileyhimânın teb'idleri irâde-i katiyyesini istihsâl etmiş idi. Mahmud Paşa yine bu şiddete bil-mukâbele Hüseyin Paşa'nın hastalığını dermiyân ileistirhâm eyledikte buna dahî sonradan Ömer Paşa olan Ömer Bey nam Mâbeyn tabîbi, Hüseyin Paşa'nın hal^c-i marazını istiknâh için ol vakit serkurenâ bulunan Ziver Bey ma^crifetiyle irsâl kılınmış ve Es'ad Paşa ile Ziver Bey mâbeyn-i hümâyûnda buldukları halde Ömer Beyin istiknâhı hal-i marizden avdetinde Hüseyin Paşa merhûmun gösterdiği muâmele-i gayri lâyıkadandan bahseylediğini Es'ad Paşa ta^climatıyla serkurenâ, zât-ı hümâyûna acı bir surette beyân eylemiş olmasıyla o gecenin yarısında birbirini müteakip üç defa gelen mâbeyn yaverlerinin Hüseyin Paşa'nın sedye ile vatanına gönderilmesi ve Rüşdi Paşa'nın dahî bilâtevakkuf Amasya'ya i^czamı emrini tebliğ etmesi ve buna dahî sadır, mukâbele sadedinde olduysa da tahrîren ve şifâhen mukâbele-i red ve tevbîha uğradığı kezâlik senedât-ı tahririye ile müsbettir [Mahmud Nedim Paşa, ty.a: vr. 81-84].

Hüsni Paşa'nın hangi konuda suçlandığını gösteren 18 CA 1289 tarihli bir belge önemli bilgiler sunmaktadır. "Zaptiye nezareti celilesine zaptiye müşiri esbak Hüsni Efendi'nin bedeli işleyecek maaşlarından tesviye olunmak üzere Galata'da kaim Kurşunlu hanında mukim Aleksi'den aldığı serginin ... bulunduğu akçeden dolayı bakiyye-i deyni olup zaptiye muhasebecisi sabık Hüsni Efendi'nin veznedenden verdimiş olduğu beş yüz adet Osmanlı lirası hakkında icra kılınan tedkikat ve istindakatı havi divan-ı ahkam-ı adliye" [BA., ZB., Nr. 4/103, 18 Ca 1289].

Paşa'nın sadâretinin son günlerinde muhalifleri olan Hüseyin Avni ve Rüşdi Paşalar Pâdişâh tarafından affedildi [BA., 20 Ca 1289 / 25 Ağustos 1872, İ.DH., Nr. 45447].⁵³

2.1.2. Rusya Taraftarlığı

Mahmud Nedim Paşa'nın en çok eleştirildiği konulardan biri Rus Elçi İgnatiyef'in her isteğini yaptığı ve Rus yanlısı bir politika izlediği şeklindeydi. Bundan dolayı kendisine

⁵³ Bunun üzerine buldukları yerlerden teşekkürlerini bildiren telgraflar çektiler [BA., 23 Ca 1289 / 28 Ağustos 1872, İ.DH., Nr. 45466].

“Nedimof” diyenler de bulunuyordu. İgnatıyef anlarında Mahmud Nedim’i kolaylıkla aldattığı bir kimse olarak göstermediği gibi, O’nu zeki, kurnaz, çok çalışkan ve tutucuların saygı duyduğu bir adam olarak anlatmaktadır [Davison, 1997: 55].

Paşa, Fransa Devleti’nin politik sahada gücünü kaybetmesini⁵⁴ dile getirerek, Ali ve Fuad Paşalar yaşasalar mı eski politikalarını devam ettirirler miydi? diye sormaktadır. “Bu fıkra-i mâliyyede .. getirilmemiş olan Mahmud Nedim Paşa’nın birinci sadâretindeki istikrâzın esbâb-ı mûcibe ve keyfiyât-ı sahîhasını ve meslek-i efkâr ve mişvârını ve ahvâl-i mütesâdifesini alâ vech’is-sihha derpîş eylemekte muharrir-i Üss-i İnkılâb’dan nasıl izahât istenildiğine bir misâl gösterelim. Mübdi-i Tanzîmât-ı Hayriye olan sadr-ı esbâk Reşid Paşa merhûmun ihtiyar-kerdesi olan İngiltere politikası asr-ı sâninin ezmine-i âhiresinde İkinci Napolyon’un nüfûz ve iktidâr-ı müstevliyesinden bil’istifâde ahlâf-ı sadâret Fransa partizanlarından olarak Kırım Muharebesi’nin semere-i netâyici olan Paris Muâhedesine dahî evvelce beyân olunduğu vechile bu parti vazî’ül-imza olarak bu muâhededen sonra Fransa’nın nüfûz-ı muhteviyesi gittikçe ilerleyüb Reşid Paşa’nın zâtı ve politikası memdûhiyetten iskat eyledikten ve kendisi dâr-ı âhirete intikâl eyledikten biraz sonra saltanatın hal-i İlâhi ile tebeddülü vukubulmuş idi. Pâdişâh-ı nev-câh hazretleri şiddet-i mecbûlesini ve gûşe-nişîn-i inzivâ iken kendi kendine istihsân eylediği tasavvurât-ı fi’liyesini dermiyân edince erkân-ı devlet tevahhüş edilen etvâr-ı gayr-ı merğûbeyeye Fransa’nın ve ale’l-husûs Napolyon’un nüfûz ve kuvvet-i müstevliyesini karşı tutup ve Şam mesele-i mâziyesinin âsâr-ı muzırrasını dahî meydân-ı ihâfeye vaz° eyleyib pâdişâh-ı cedîdi cülûsundan nihayet beş altı mâh mürûrundan sonra bir dâire-i vehmiyeye idhâl eylemişler idi. İşbu esnâ-yı mahdûdiyetin mebâhis-i uzunca olub o zamanın makâlâtı teksîr-i sevad edeceğinden şimdilik müfredâtından geri duralımda şu mukaddeme-i hükmiyenin mûcib-i tahriri olan sadade girelim. İşte bu Fransa nüfûzu Prusyaluların Fransa’ya galebesine ve Napolyon’un indifâına kadar bir kuvve-i zâbıta olduğu halde bu nüfûz ve kuvvetin indifâıyla

⁵⁴ 1870 yılında Fransa-Prusya harbinde Üçüncü Napolyon’un 90 bin ve General Baze’nin 170 bin askerle Almanlara esir düşmesi, siyasî sahada önemli değişikliklere yol açarak politik dengeyi Ruslardan yana bozmuştu. Ruslar bu ortamdan faydalanarak Paris Antlaşması’yla taahhüt ettikleri Karadeniz’le ilgili maddeleri tanımayacaklarını ifade etmişlerdi. 1871’e kadar diğer devletler, Fransızların Osmanlı toprak bütünlüğünü savunan politikasını desteklerken şimdiki durumda Rusya’nın önüne geçilemeyerek emrivaki kabul edilmişti [Kuran, 1948: 30-31].

tevehhümât-ı mevcûde-i pâdişâhi bertarâf olmuş ve Âli Paşa merhûmu hâl-i maraz-ı mevtinde bile hayli örselemiş idi [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 54-55].

Ayrıca, Üss-i İnkılâb yazarının sadece kendi hakkında Rusya taraftarlığı suçlamasında bulunduğunu diğerleri hakkında ise sükut etmesinin gerçeği saklamak olduğunu söyler. Eserinde bu hususa şöyle yer verir: “Rüşdi Paşa Hazretlerinin süferâ ve Avrupa ile husûsa Ceneral İgnatıyef ile hüsn-i âmîzişi ma^clûmdur. Anların sadâreti mükerrerelelerinde uysallıkları mülâbesesiyle bir gâileyi hâriciyeye sebebiyetleri tahattur olunamadı. Midhat Paşa Hazretlerinin Odyan Efendi vâsıtâsıyla Rusya sefâretini kazanmağa ve İgnatıyef’in taraftârlığını istihsâle çalıştıkları muhakkakatdandır. Emma gerek müşârûnileyhimânın ve gerek ahlâf-ı muharrerenin Enderun hümâyûna ve süferâyı mevcûdeye cümleten ve alelhusûs Rusya sefâretine Şebarof matlûbâtının tesviyesi gibi müsadaat ile münhasıran mûmâşâtı kâmileleri cây-i inkâr değildir. Hal böyle iken mebhâsı mûmâşât ve müdahalâtta müstakillen ve münhasıran nâm-ı Mahmud’u ibraz etmek ve bu nâm için bilâbeyyinetin türrihât söylemek ve maâdayı sükût ile muhâfaza etmek müellifin garazkârlığı veya ki müşevvik ve müstenedi bulunan bazı zevâtın va^cdü veidlerisi sâikasıyla ihtiyârî kizbetmek bednâmlığı olsa gerekdir” [a.g.e., vr. 67-68].

Tanzimatla birlikte devlet adamlarının güçlü bir Avrupa Devleti’nin politikasına yakın davranma geleneği başladı. Mustafa Reşid Paşa İngiliz yanlısı bir politika izlerken Âli ve Fuad Paşalar ise Fransız yanlısı bir tutum izlediler. Mahmud Nedim Paşa ise devletler arası dengenin bozulması üzerine Rusya Devleti’ne yakın politika izlemeyi tercih etti. Devlet adamları arasındaki bu karşıt fikirleri medeniyeti isteme ve istememe derecesine indirenler de mevcuttur. Şöyle ki: “Hayât-ı dâhiliyemizi sadmât-ı mütevâliyesiyle zîr ü zeber bu devirde Devlet-i Aliyye’den muâmelât-ı hâriciyesinde göze çarpan fenalıklardan birisi dahî idârenin en yüksek tabakâtından yekdiğerine külliyyen zıt iki fikrin bulunmasıdır. Birincisi, bize meyyâl olan ve bu baptaki tevcihât politikalarını defâatle isbât eden Fransa ve İngiltere hükûmetlerine istinâden memleketin idâre-i umûmiyesini tarîk-i islahata sevk etmek. İkincisi de bu fikrin külliyyen aleyhinde olarak memâlik-i mahrûseyi tarîk-i teceddütten men’ ve bu zu^cmu bâtula tebiyyeten Rusya’yı Devlet-i Aliyye’nin hâmi-i tabîisi tanımak kaziyesidir.

Biri ahkâm-ı asriyyeye tevffikan devleti ihyâ, diğeri icraât-ı medeniyeden teğâfûl ve bu babta belki de bi'l-iltizân tekâsül edilerek mülkü imhâ demek olan bu iki mesleki ma'ûm olduğu üzere Sultan Aziz merhûmun devr-i âhirinde ibtidâr eyler!.." [Ahmed Saib, 1320: 88].

Mahmud Nedim Paşa bazı örneklerle Rusya sefaretinin isteklerine aykırı davrandığını belirterek Üss-i İnkılâb yazarından sadâreti zamanında kimlerin Rus nüfuzu sayesinde tayin ya da azledildiklerini ispatlamasını ister. Bu konuyla ilgili olarak şöyle der: "Rusyaluların, Hüseyin Avni Paşa merhûma Ticaret Nezâreti'nden zor ile azlettirdikleri Mahmud Celalüddin Paşa Hazretlerini, Mahmud Nedim Paşa, yine Ticaret Nezâretine ta'cin-birle evvelki sebab-i ma'zûliyyete hiç kulak vermediğini ve yine Rusyalulara muvâfakâtle evvelce Bosna Valiliği'nden ma'zûl olan Derviş Paşa'yı vükelâ silkine bi'l-idhâl seraskerliğe kadar îsal eylediğini beyân ve Rusya Sefâreti hatır için bir azle mübâderet olunmadığını isbât sırasında daha emsâl-i adîde ibrâzına bizim iktidârımız vardır. Müellif-i Üss-i İnkılâb Efendiden sorulum, Rusya Sefaretinin nüfûziyle Mahmud Nedim Paşa zamanında ma'zuller ve mansublar kimlerdir müdellelen beyân olunsun da görelim" [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 68].

II. Abdülhamid, ikinci sadâretinden azledildikten sonra Midilli'de ikamet eden Mahmud Paşa'yı İstanbul'a çağırarak Dahiliye Nazırlığı ile görevlendirdi. Ancak tayinden önce İngilizler, Rus taraftarı olarak tanınan Paşa'nın kabineye alınmasını istemedi. Paşa, İngiliz sefreti müsteşarı Wood ile yaptığı görüşmede 'Rusya taraftarı' ithamını reddetmiş ve "Ben hem gerici hem de Rus taraftarı olanların başında gösteriliyorum. Fakat bu iddialar birbiriyle çelişmektedir. Uzun zamandan beri Rus politikası Osmanlı İmparatorluğu'nu ve dolayısıyla İslâmiyeti ortadan kaldırmak amacını gütmektedir. Benim gibi gerici bu durumda dinimi ortadan kaldırmaya kalkışan bir politikanın taraftarı olabilir mi? Ben Rus politikasının bayraktarlarından değilim, ancak Babiâli'nin imkanlarını ve kuvvetini teraziye vurduğumda, kudretli düşmanımızla harbe tutuşacak olursak hem topraklarımızın çoğunu hem de prestijimizi kaybedeceğimizi anlamış olduğumdan, Rusya'nın Bulgaristan için istediği bazı imtiyazları vermeyi savaşta önlemek bakımından faydalı bulmuştum" demiştir [Kurat, 1968: 199].

2.1.3. Tenkihât Ve Tasarrufât Komisyonu

Çeşitli idarî işleri yeniden düzenlemek ve senede yirmi beş milyon kuruş tasarruf temin etmek için memur maaşlarından kesinti yapmayı planladı. Bunun için kendi başkanlığında Tenkihât ve Tasarrufât Komisyonu ismiyle bir komisyon oluşturdu. Malî işleri ıslah etmek için memurların ve ketebelerin aylıklarını kesti⁵⁵ [Sertoğlu, 1972: 3170; Aksun, 1994: 66; İnal, 1982: 274]. Sadrazamı eleştirenlerin bir kısmı yapılan uygulamanın düşmanlıktan kaynaklandığını ve hazinenin herhangi bir kazancı olmadığını savunmuşlardır. “Sadâretinde sözde ıslâhât olmak üzerine umûmi bir tenkihât icrâ olundu. (Ekser ahvâlde garaz-ı şahsiyyeye binâen) idâreden birçok me'mûrlar tard edildi. İçlerinde otuz kırk sene hizmet-i devlette müstahdem ve başka sûretle esbâb-ı maîşetini tedârikten âciz bir çok zevât var idi. Eğer bu tenkihâttan hazîne-i devletçe bir fâide husûle gelse yine bir şey söylemek mümkün olamaz. Halbûki öyle olmadı. Tenkihâttan mâliyece edilen tasarruf derhal saraylıların iltimâsları verildi. Birçokların maaşlarına zam olundu. Yalnız ortada müthiş bir haksızlık revâ görüldü” [Ahmed Saib, 1320: 76].

Paşa'nın eleştirildiği en önemli hususlardan biri buydu. Tasarruf yapılacak diye birçok memurun işine son verildi.⁵⁶ Bunlar daha sonra yerleştirilmediği için Paşa'ya karşı

⁵⁵ Zaten zaruret içinde olanlar iyice zor durumda kalarak münasip bir işte istihdamlarını istediler. Konuyla ilgili olarak bkz [12 S 1289 / 24 04 1872, BA, ZB, Nr. 4/61; 1 Ra 1289 / 09 05 1872, BA, ZB, Nr. 4/87; 10 R 1289 / 17 06 1872, BA, ZB, Nr. 4 /94; 15 Ca 1289 / 21 07 1872, BA, ZB, Nr. 4/101; 16 B 1289 / 19 09 1872, BA, ZB, Nr. 5/13; 29 Z 1289 / 27 02 1873, BA, ZB, Nr. 5/56]. Buna örnek olmak üzere “Zabtiye müşir-i celilesi, tebaa-yi Devlet-i Aliyye Endon ve Ardalini bendeleri bundan önce Girid adasında zabtiye teftişi hizmetinde istihdam olunarak memuresinde hüsn-i hizmet etmekle bulunduğu halde ba irade-i tenkihâttâ merhum bendeleri ihraç olunmuş ancak işinde gücünde devam ve sebat ..Yine aynı adada zabtiye teftişi ya da münasib başka bir memuriyete kayrılması hususunda müsaade-i ol babta..Mirliva Kotelli” [BA., 26 M 89, ZB., Nr. 4/94, Lef 2]. “zabtiye Nezaretine tezkire-i samiye ..Islahat komisyonuna ledü'l havale muhasebe işinin bir an evvel bitirilmesi için muavenetin ifasıyla azil ve tebdillerine lüzum gösterilen zabitanın ihracı icabı sahih tahtında ise ... tayinleri beyan olunanlarının işe ehil olup olmadıklarının iyice araştırılması [Haleb Vilâyeti asker-i zaptiyesi hakkında] “Hazine-i celilenin temin-i muamelatı maksadıyla iş bu seksen sekiz senesi bütçesinin tanziminde vilâyette askeri zaptiyece dahibazı mürettib-i Tanzimat icra edilmiş ise de bundan ziyade masrafı azaltıp telefâtı önlemek ve maslahatı gözetmekten ibaret olup askeri zaptiye istihdamı mücerred hıfz-ı asayişî münhasır ol ması ... her vilâyetin idare-i sahihası miktarı zaptiyyeye muhtaç ise ... lüzumsuz masraf açmaklığın dahi nazarı mutalaaya alınmasıyla beraber zabitanı teksir etmekte faide olması cihetle...” [BA., 15 Ca 1289, ZB., Nr. 4/101].

⁵⁶ “Bu türlü güya tenkihât namıyla memurlardan haklı haksız ve lüzumlu lüzumsuz denilmeyerek rasgetirilenlerin tardı ve binaenaleyh 35-40 sene hizmet-i devlette sakal ağartmış olanların ekmek parası bulunmayarak sürdürülmesi ve halbuki diğer cihetten tenkihâta uğratılanların en çoğu evvelkiden ziyade maaşlarla kayrılarak ortada velleleden başka bir semere kalmaması...” [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 202]. Aynı mealde sözler için bkz [Ahmed Saib, 1320: 76].

büyük bir öfke ve nefret doğdu.⁵⁷ Vilâyetlerin masraflarını da indirerek fazlasının merkeze gönderilmesini istedi.⁵⁸ Yapılanlardan rahatsızlık duyanlar oldu, hatta Midhat Paşa bunu gerekçe göstererek [Midhat Paşa, 1997a] valilikten istifa etti. İstanbul'a geleceği haberleri duyuldu [BA., 4 Ca 1289 / 10 07 1872, Y.EE, Nr. 28/64].

Mahmud Nedim Paşa yaklaşık on bir ay süren birinci sadâretinden 25 Ca 1289 / 31 07 1872 tarihinde azledildi. Paşa'ya bir hafta sonra ma'zûliyet maaşı bağlandı [BA., 2 C 89 / 07 08 1872, İ.DH., Nr. 45542].⁵⁹ Yerine Bağdat'tan dönen, fakat görev istemeyen⁶⁰ Midhat Paşa getirildi.

2.1.4. Tunus'taki Hakimiyetin Güçlendirilmesi

Mahmud Nedim Paşa'nın sadâretinde meydana gelen önemli bir husus ta Tunus'un Fransız tehlikesine karşı korunması için ferman verilmesiydi. Ayrıca Tunus ile İtalya arasında istikrâzdan dolayı çıkan anlaşmazlık Babîâli'ye arzolundu [A. Lütfi, 1990: 24]. Babîâli'yi işlerine karıştırmak istemeyen Tunus bu meseleyle karşılaşınca Osmanlı'ya yakınlaştı [BA., 19 Ra 1288 / 08 07 1871, İ.MM., Nr. 1696; BA., İ.DH., 20 Za 1288 / 31 01 1872, Nr. 44863⁶¹; BA., İ.HR., 28 R 1288 / 17 07 1871, Nr. 14882; Çetin, 1999: 156]. Tunus'la Babîâli arasındaki bağları kuvvetlendirme işiyle Tunuslu Hayreddin Paşa görevlendirildi [BA., İ.DH., Nr. 45313]. Ferman 9 Ş 1288 / 24 10 1871 tarihinde verildi.

Fermanda, Tunus eyaleti veraset usulüyle Mehmed Sadık Paşa'ya veriliyordu. Buna karşılık para ve hutbe pâdişâh namına olacak , bayrak aynı şekil ve renginde kalacak,

⁵⁷ “Prizrin vilâyeti teftiş memurlarından Mahmud Efendi hasbe't-tenkihât açıkta keldüğünden bir hizmette istidamma arzuhali istida eylediği ve kendisinin umur-ı zaptiyede istihdama elverişli görüldüğü beyanıyla memuriyeti sabıkası gibi bir hizmette kullanımasının .. iş'arı komisyonu mahsusadan ba mazbata ifade olunmuş ve mezkur arzuhal leffen irsal kılınmış olmağla istihsal vesail mesruriyeti mutavakkıf-ı himem...” [BA., 23 Nisan 88 ve Selh Safer 1289, ZB., Nr. 4/87]. Ayrıca Abdülaziz Han'ın hal'inin bir sebebini de Hüseyin Avni gibi paşaların, yapılanlara karşı duyduğu öfkeyi gösterenler de vardır [Lütfi Tarihi].

⁵⁸ Buna bir misal olarak bkz [Midhat Paşa, 1997a: 147-49].

⁵⁹ İradede Mahmud Nedim Paşa'ya yirmi bin kuruş ma'zûliyet maaşı verilmesi uygun görülmüştü [A.g. belge].

⁶⁰ Bkz [BA., 12 Ca 89 / 18 07 1872, YEE, Nr. 28/67].

⁶¹ Tunus vilâyetinden sadârete yazılan 10 L 1288 / 23 12 1871'de arızanın tercümesi olan belgede Hayreddin Paşa'nın verilen murassa' bir kıta nişan-ı mecidiye için teşekkürü vardır. Bkz [BA., 20 Za 1288 / 31 01 1872, İ.DH., Nr. 44863].

savaşta Tunus imkanları dahilinde asker yardımında bulunacak, iç idaresinde müstakil olmakla birlikte Osmanlı kanunları uygulanacak, siyasi işlere dair anlaşmalar yapmayacak, valilik babadan oğula geçecek ve bu husus her defasında iradeye bağlı olacaktır. Böylece Tunus, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini tekrar kabul etti. [BA., İ. MM., 9 Ş 1288 / 24 10 1871, Nr. 1717; Çetin, 1999: 154-160; Ahmed Lütfi, 1990: 24; Sertoğlu, 1972: 3170].

2.1.5. Vilâyet Nizamını Değiştirmesi

Mahmud Nedim Paşa, vilâyet düzenini değiştirerek bir takım yeni vilâyetler teşkil etti [Ebuzziya Tevfik, 1973: 410]. Sofya vilâyetini Tuna eyaletinden ayırması gibi.⁶² Cevdet Paşa bu değişiklikleri beğenmeyerek yapılan icraatları Mahmud Nedim Paşa'nın kararsız kişiliğine bağlamaktaydı [Ahmed Cevdet, 1980: 210-11].⁶³ Bu hususta ortaya konan diğer yenilikler de, Şebinkarahisar'ı Trabzon'dan, Maraş'ı Adana'dan ayırıp ayrı valilikler haline getirmesiydi [Sertoğlu, 1972: 3170].

Ahmed Midhat Efendi, vilâyet sisteminde yapılan değişiklikleri şöyle eleştirir; “Usûl-i vilâyetin herc ü merc edilmesi ve yeniden taksîm-i vilâyete kalkışıldıkta eski sancaklardan geçen vilâyetler ve evvelki vilâyetlerden büyük sancaklar vücûda getirilmesi tarzındaki icraât dahi cihanı güldürmüş idi. Garâib-i zamânenen olarak şunu dahî arz edelim ki, Yanya vilâyetine tabî° Parga kazası derûnunda bir kal'ası ve birkaç pâre karası ile iç içe bir kaza iken bâ-husûs Yunanistan'a karşı ehemmiyeti harbiyesi pek büyük olduğu halde çiftlik nâmıyla bir Rum'a verilmeye kalkışılmış ve bereket ihtilâlcî nâmıyla nefy edilen birkaç gazeteci mahzâ hamiyet-i milliyeleri îcâbınca hakikat-i hâli meydana koyarak men'ine muvaffâk olmuşlardır” [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 203].

⁶² Değişiklikleri olumsuz karşılayanlar bulunmaktaydı. İdarî ve siyasî bir ihtiyaç duymadan yapılmamalıydı [İnal, 1982: 271]. Ancak eski idarî taksimata dönüldüğü için bu yapılanların takdiri edilmesi gerektiğini söyleyenler de vardır [Aksun, 1984: 66].

⁶³ Ahmed Cevdet Paşa, oluşturulan vilâyetlere kitabında iki örnek verir. Mahmud Nedim Paşa, Karahisâr-ı Şarkî ile Çâr-Sancak'ı birleştirerek bir eyalet oluşturmaya karar vererek konuya dair bir talimatname kaleme almasını Cevdet Paşa'ya söyledi. O ise “Karahisâr-ı Şarkî'nin bir ucu Karadeniz'e iner. Karadeniz'den Fırat vâdisine kadar ip gibi uzun bir eyâlet teşkili münâsîp olmaz” diyerek vazgeçirdi. Bununla beraber Hersek ve Yenipazar sancaklarını Bosna Vilâyeti'nden ayırarak ikisini birleştirip bir eyâlet oluşturdu ve valiliğe Mısırlı Râşid Paşa'yı atadı [Ahmed Cevdet, 1980: 211].

2.1.6. Midhat Paşa'nın Mahmud Paşa'ya Karşı Tavrı Ve Onu Yargılatması

Midhat Paşa, selefini sadâreti döneminde yaptığı bir istikrâz sözleşmesinde usulsüzlükle suçlamaktaydı.⁶⁴ Mahmud Nedim Paşa ise, yaptığı bir hata olarak değerlendirilemeyeceğini aksine, önceki borç mukavelelerine göre çok başarılı bir sözleşme gerçekleştirdiğini ifade etmekteydi. İki devlet adamının birbirine sürekli muhalif olması ve birbirini çekememeleri dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur.

Bahsi geçen mukavele 1872 yılında bütçe açıklarının kapanması ve dış borç taksitlerinin ödenmesi için yapılan sözleşmeydi. Yapılan bu istikrâzda teminat olarak Selânik, Edirne ve Tuna illerinin gelirleri ile Anadolu Ağnam resmi gösterildi. Mukavele şartlarına göre alınan miktar 12.238.820 Osmanlı lirası ve ele geçen miktarsa 10.403.004 Osmanlı lirasıydı. Bu paranın bir kısmı diğer sözleşmelerde olduğu gibi komisyonculara ayrıldı. Ancak, Midhat Paşa'ya göre Mahmud Nedim Paşa sadâreti döneminde yaptığı on milyonluk istikrâz sözleşmesinde yüz bin lirayı zimmetine geçirdi.⁶⁵

Zira borç alınan on milyon liradan Domini isimli bazirgâna yüz bin lira verildiği hazine defterinde görülmekteydi. Halbuki mukavelenâmede böyle bir kayıt yoktu. Bu paranın sadâret buyruğuna istinaden verildiği anlaşılınca Midhat Paşa konunun açıklanmasını Mahmud Paşa'dan istedi. Paşa'nın senediyle alınıp nereye harcandığı bilinmeyen bu para için Mahmud Paşa, "borç verenlere bahşiş olarak verdiğini" yazılı olarak belirtmiştir. Halbuki istikrâz mukavelesinde bahşişle ilgili bir madde yoktu. Onun ifadesiyle vekillerin ifadesi çelişince muhakemeye karar verildi.

⁶⁴ Midhat Paşa kitabında selefini başka işlerde de suçluyordu. Bunların ilki, "Mahmud Nedim Paşa sadârete geldiğinde iki milyon olan bütçe açığı, Köçeoğlu Agop'un vasıtasıyla Avrupa'dan alınan on milyon liranın faizide katılınca üç milyona çıktı. Her yıl ilan edilen muvazene hesaplarını da kurulan Tensikat ve Islahat komisyonuna yaptırdı. Hazırlanan bütçeninse fazlası vardı. Bunun yüz bini saraya takdim edilirken, üç yüz elli bini ile İngilizler'e gemi siparişi verildi. Ayrıca Bahriye Nazırı iken Hazine-i Hassa vapurlarının gelirleri giderlerini karşılamadığı halde, varidatını sırf kâr gibi göstererek Saray-ı Hümayûn'a takdim etti ve yanı sıra Ereğli Kömür Madenlerini masrafı çıkmaksızın Tersane hesaplarına aktardı ve akçesini borç ile ödedi" [Midhat Paşa, 1997a: 159-60].

⁶⁵ Bu suçlamayla beraber Mısır'dan, Rumeli demiryollarından, Ereğli Kömür Madenlerinden, ve zırhlı gemiler inşaatından bilinen aldıklarına ilaveten başka irtikaplarının da olduğunu iddia ediyor [Midhat Paşa, 1997b: 41-44; Midhat Paşa, 1997a: 159-64].

Pâdişâhtan irâde-i seniyye alınarak müşarünileyh Babıâli 'de Heyet-i Vükela huzurunda yargılandı. Kastamonu'dan muhakeme için İstanbul'a gelen Mahmud Nedim Paşa pâdişâhı yalancı çıkarmamak için mahkemede iradeyi inkar edince bu paranın ondan tazminine karar verildi. Paşa şu anda o kadar parası olmadığını bir müddet sonra vermek istediğini ifade etti. Ancak pâdişâh daha sonra bu cezayı affetti [İnal, 1982: 279-80; Pakalın, 1940: 22].

Reddiyesinde Mahmud Nedim Paşa, suçlamaları kabul etmeyerek kendini haklı görmektedir. Benzeri olmayan bir borçlanmaya muvaffak olduğunu, diğer borçlanmalarda istikrâz alınmasına yardımcı olan aracılardan masrafları için şimdiye kadar yapılanın çok altında bir meblağ olan yüz bin lira belirlendiğini ifade etmekte ve böyle olduğu halde masrafın düşmanca bir tavırla tazminin istenmesini önemli bulmaktaydı. Alacaklılara faizden on para indirildiğini, artan yüz otuz dokuz bin liranın yüz bininin komisyonculara verildiği ve kalan otuz dokuz bin liranın ise hazineye aktarıldığını, yüzde on iki faiz kararına dair de müsaade ve irâde-i seniyyenin olduğunu, incelendiğinde paranın aracılara verildiğinin ortaya çıkacağını belirtmektedir [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr.80].

Mahmud Nedim Paşa konunun yabancılara duyurulması ve halka kadar yayılarak dillere dolanmasının Pâdişâhı rahatsız ettiğini ve bu durumun Midhat Paşa'nın sadâretten azline sebep olduğunu ifade etmektedir. "Bâlâ da mesrûd yüz bin lira azviyâtı esnâda bu meblâğ, selefî tarafından Pâdişâha verilmiş ve matlûb-ı kat'i hümâyûn olan tenkihât ve tebeddülât dahî nâm-ı hümâyûna mensûbiyetle tahtie-i elsine-i ecânib ve avama düşürülmüş olması Pâdişâhın dahi iki mâh müddetle kendisini sadâretten düşürmesini müstelzim olmuştur" [a.g.e., vr. 80]. Ayrıca aynı eserin başka bir yerinde de şöyle der: "İşte bu muhâcemât ve tehdîdâta bakmayarak Mahmud Nedim Paşa, ıslâh-ı umûr-ı devlete fedâkârâne sarf-ı makdûr eyledi ve vüs'ati yettiği mertebe âsâr-ı memdûha ibrâz etdi. Amma zikrolunan tasmîmâta tamamiyle muvâfakâtsizliği ve harem ve mâbeyn-i hümâyûn ser-âmedânın metâlib-i mütevâliyelerine riâyetsizliği bir taraftan ve Midhat Paşa Hazretlerinin makâm-ı sadârete inhimâkleriyle Hurşid Bey ve Cevher Ağa vesâdetleriyle tervîc-i merâm-ı şahaneye kemâyelik ihtimâm ve ikdâm olunacağına dâir Bağdad'tan yazılan ve Tosun Paşa ma'rifetiyle itâ kılınan te'mînât diğer taraftan,

pâdişâhı te'mînâtı vakîâ ümidiyle lezzetyâb eyleyerek tebeddül-i sadâret istihsâl kılınmış ve Midhat Paşa Hazretleri nâili makâm-ı merâm olmuş idi" [a.g.e., vr. 79-80].

Genel olarak bakıldığında Midhat Paşa selefini şu konularda suçlamıştır :

1. Elde nakit bulundurmak için zahirde % 10, hakikatte % 20 faizle on milyon lira istikrâz etti.
2. Pâdişâhın isteklerine göre hareket etmiş, sarayın isteklerini karşılamış ve bu arada şahsi menfaatlerini de gözeterek istikrâzın yüz bin lirasını kendi hesabına aktarmıştır.
3. Yüz bin lira ile ilgili irâde-i seniyye olmayıp, Mahmud Nedim Paşa'nın senedi ve onun tayin ettirdiği Emin Paşa marifetiyle bu tahsisatı alma gerçekleşti [Midhat Paşa, 1997a; Midhat Paşa, 1997b].

Buna karşılık Mahmud Nedim Paşa kendini şöyle savunmuştur :

1. Aslında bu borç sözleşmesi diğerlerine göre iyi şartlarda gerçekleşti.
2. Belirtilen paranın tazmini meselesi malî değil siyasîdir.
3. Parayı almadım, aracılara verildiği hakkında irâde-i seniyye sadır oldu.
4. Midhat Paşa'nın sadârette ancak iki buçuk ay kalmasının sebebi bu konuyu büyüterek yayması ve herkesin diline dolmasıydı [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr.56].

Midhat Paşa, selefinin tazmin cezasından kurtulmak için sarayda propaganda yaptığını ve yüz bin lirayı saraya takdim ettiğini belirtmekteydi. Ayrıca başka maksadı olduğu da söyleniyordu. Bunlardan biri, yapılan hareketler Mahmud Nedim'e karşı görünse de hakikatte saraya bir itiraz niteliği taşıdığıydı ve halk nazarında Sarayı israf ile itham etmek olduğuydu [Midhat Paşa, 1997a: 161-64; İnal, 1982: 321].

Mahmud Nedim Paşa, Midhat Paşa'nın malî politikasını beğenmeyip kendi sadâretinde kalan altı buçuk milyonun heba edildiğini belirterek bütçe açığı konusundaki ithamlarına da şu surette cevap vermektedir; "Midhat Paşa hazretlerinin münhemik oldukları mesned-i sadârete nâiliyetleri husûle getirilmiştir. Müşârünileyh hazretleri sadârete teşriflerinde etrafta pek büyük alkışlara mazhariyetten dolayı bir meslek-i enâniyete sâlik olarak reji mukaavelâtını bozup, on milyon istikrâzdan bâkiye 6,5 milyon kadar nukûd-ı hâzırayı müheyyâ bulmasıyla beraber, anı dahî duyûn-ı gayri

muntazamaya vermeyerek, hazînenin maliyede işbu vüs'at-i muvakkatayı galiba dâimî bir zenginlik kıyas eylemesiyle, karşılığı bulunan bir milyon liranın pek çoğunu masârif-i hazineye îtâ ve duyûn vermedikten başka, belki derecesini daha i'lâ buyurarak idâre-i umûru yalnız selefin tahtiesine hebâ eylemişler idi” [Aksun, 1994: 69].

Sadâreti zamanında kendisine verilen tasvir-i hümâyun geri alındı [Pakalın, 1940: 21]. Midhat Paşa, İtalya Devleti'nin Mahmud Nedim Paşa'ya verdiği Anonsiyad nişanının geri alınmasını istedi. Hükümdar ve prenlere mahsus böyle bir nişanın yargılanan bir kişide olmasının uygun olmayacağını savunuyordu. Bunun üzerine İtalya'nın İstanbul Elçiliği nişanı geri istedi. Bu olay Mahmud Nedim Paşa'nın gücüne gitti ve daha önceden verilen Sen Moris nişanını da Anonsiyad nişanıyla birlikte iade etti [İnal, 1982: 278].

Mahmud Nedim Paşa'yı siyasetten tamamen tasfiye etmek isteyen Midhat Paşa, onun hakkında gazetelerin çirkin yayınlarına engel olmadı. Hatta onun icraatlarından hoşlanmayan veya camı yanmış kişilerin Paşa'nın yalısına kayıklarla gidilip ona ağır hakaretler edilmesine de ses çıkarmadı.⁶⁶

Namık Kemal'in eseri olduğu ifade edilen;

“Kedimin her gece böbrekle dolardı sepeti,

Yok idi rahatının nimetinin hiç adedi,

Çeşm-i şehlâ nigehe fark iken nik-ü bedi,

Kedimi gaflet ile fare-i idbar yedi,

Yüreğim yandı buna ah kedi vah kedi” manzumesini Midhat Paşa taraftarları söylediler. Şiirde “çeşm-i şehlâ” denilmesi şehlâ olmasındandır. “Kör Mahmud” denilmesi şehlâlîğinden dolayıdır [a.g.e., s. 279].

⁶⁶ Mizah gazeteleri; “Ey Nedim, ey bülbül-i şeyda niçin hamuşsun? Sende evvel çok nevalar, güftügûlar var idi.” şeklinde yazılar neşrettiler. [İnal, 1982: 278; Pakalın, 1940: 21]. Benzer durumlar Midhat Paşa'nın sadâretten azli neticesinde de yaşanmıştı. Midhat Paşa'da uzun müddet geçmeden sadâretten düşünce, bu seferde Mahmud Paşa taraftarları gelip “Aman aman Bağdat'lı Civesi gayetle tatlı” türküstünü söylediler. [İnal, 1982: 279; Pakalın, 1940: 22].

2.2. İkinci Sadâreti Dönemi

Mahmud Nedim Paşa 24 B 92 / 26 Ağustos 1875 tarihinde sadâret görevine tayin kılındı. Hatt-ı Hümayûn sureti:

“Vezir-i mealisemirim Mahmud Nedim Paşa,

Bu defa Es'ad Paşa'nın hasbe'l-îcâb hizmet-i sadâretten infisâli vukûuna mebni hakkında berkemâl olan vüsûk ve itimâdımıza ve zaten hizmet-i celîle-i mezkûreye derkâr bulunan liyâkatine binâen hizmet-i celîle-i sadâret istihaline tevcih ve ihâle kılınmış ve binâberin Şûrâ-yı Devlet riyâsetinin âharına tefvizi lâzım gelerek Server Paşa'nın ehl-i erbâb olması cihetiyle riyâset-i mezkûreye dahî müşârünileyh me'mûr ve tayin olunmuş ve kâffe-i mesâlih-i Devlet-i Aliyyemizin hüsn-i rü'yet ve tesviyesi ve ma'ûriyeti memâlik ve saâdeti hâl-i sınıf-ı teb'a kaziyesi nezdimizde ziyâde mültezem olduğu gibi Dersaâdet ve bi'l-cümle memâlik-i mahrûse-i şahanemizde mütevattın ola ale'l-umûm ve'l-efrâd sınıf-ı teb'a-i şâhânemizin minkül'l-vücûh fiilen ve sahîhan mahzar-ı adâlet ve siyânet olmaları ve hemîşe mahfûziyeti hukûk ve namus ile müsterihü'l-bâl bulunmaları matlûb-ı kat'imiz iktizâsındandır. Ezcümle dâire-i ahkâm-ı adliye bu niyet-i Hayriye ile teşkil kılınmış bir merkez-i mühim ve mu'tenâ olarak oradan dahî ale't-tevâli işbu maksadı ma'dilet âyeti şâhânemize tevfiği hareket ehem ve elzem olmağla bu babda efkâr ve niyâtı şâhânemizin her tarafça fiilen ve ilânen te'yîd ve tevsîkına ihtimâm olunsun. Rabbimiz Teâlâ ve tekaddes hazretleri tevfiât-ı ilâhiye ve teshîlât-ı samedâniyesine nâil ve mahzar buyura âmîn. 24 Receb 1292” [İnal, 1982: 285].

İkinci defa sadârete gelişinini Avrupa basınında olumlu bir gelişme olarak yorumlayanlar da vardı. Ekonomist Fransa gazetesi şu mütalaayı yazmıştır: “ Hersek ihtilali vükelâ-yı saltanat-ı seniyyeden gayet müdîr ve fa'al bir zatın mevkî-i sadârete gelmesine sebep olmuştur. Müşârünileyh hazretleri bu iktidârı hakîkaten hâiz ve bundan başka sû-i isti'mâlâtın önü alınarak ıslâhât-ı azîmeye muvaffâkiyeti kaviyyen me'mûl bulunmuştur” [BA., 8 N 1292, Y.PRK.GZT., Basiret, sy.: 1629, Cuma].

2.2.1. Tenzil-i Faiz Kararı (6 Ekim 1875)

Malî ve siyasî tarih açısından son derece önemli bir dönüm noktası olan bu olay [Pakalın, 1977: 372] Osmanlı borçlarının faiz ve itfalarının Mahmud Nedim Paşa hükûmeti tarafından beş yıl için yarıya indirilmesidir [Kütükoğlu, 1999: 549]. 6 N 1292 / 06 Ekim 1875'te gerçekleştirilen bu icraat yerli ve yabancı tahvil sahiplerini büyük zarara uğrattığı için sadrazama büyük bir tepki duyulmasına sebep olmuştur. 1875 yılında bu kararın alınmasına götüren sebepleri incelemek için ilk önce Osmanlı Devleti'nin niçin borçlandığını ve alınan borç paraların nerelere harcandığı bilinmelidir.

Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülmecid zamanında Kırım Savaşı'na kadar dış borçlanmaya yanaşılmadı. Ancak, Kırım Savaşı'nın olumsuz etkisiyle iyice sıkışan devlet uygun şartlarda borçlanmaya teşebbüs etti. Genel olarak 1/5'i sanayi, ziraat ve ticaret gibi sahalara harcanırken, 5/6'sı yani meblağın büyük kısmı ise bütçe açığını kapatmaya, eski borçları ödemeye ve devletin senelik cari masraflarına harlandı [Suvla, 1999: 286-87].

1854 ile 1875 yılları arasında on beş defa alınan dış borçlarla 239 milyon lira borçlanılmış, ele geçen para ise sadece 127 milyon lira olmuştur. 1875 yılı bütçesi 18 milyon lira civarında iken ödenmesi gereken düzensiz borçların sadece faizleri 13 milyon lirayı buluyordu. Devlet dış ödemelerini devam ettirebilmek için gelirlerinin % 60'ını buraya ayırmak zorundaydı. Bu ise bir bakıma iflas demektir ki Tenzil-i Faiz kararıyla bu resmen ilan edilmiş oldu [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 47; Ahmed Saib, 1320: 86].

Tenzil-i Faiz kararının ve etkilerinin daha iyi anlaşılması için Osmanlı Devleti'nin neden dış borçlanmaya gitmek zorunda kaldığı Batı sermaye piyasalarının neden Osmanlı devleti'ne borç vermeye razı oldukları ve yirmi senede devletin borç çıkmazına nasıl saplandığını anlamak için 1854'ten 1875'e kadar ki dış borçlanmaya bakmak faydalı olacaktır [Gürsel, 1999: 389].

2.2.2. Kırım Savaşı'ndan Ramazan Kararnâmesine Kadar Dış Borçlanmanın Seyri (1854 – 1875)

İlk Borç Girişimi

1787 yılında, önce Rusya'ya, ardından Avusturya'ya karşı başlatılan iki cepheli savaşın masraflarını karşılamadaki sıkıntılar devleti dış borç alma düşüncesine itti. Önce Fas ve Cezayir gibi Müslüman ülkelerden borç alma girişimi neticesiz kalmıştı. Daha sonra Hollanda, İspanya ve İngiltere'den alınmak istendiyse de bundan da sonuç alınamadı [Önsoy, 1999: 401]. I. Abdülhamid döneminde ekonomik sıkıntıyı aşmak için 1789'da Rusya ile yapılan savaşın en kritik devresinde Sultan, sarayın altın ve gümüş yemek takımlarını erittirip para bastırmıştı. Bunun çare olmayacağı anlaşılınca Hollanda'dan borç alınması düşünülmüş ve ilk borç teşebbüsü denilebilecek bu girişimden teminat gösterilecek gelirlerin mültezime verilmiş olmasından dolayı vazgeçilmiştir.

II. Mahmud döneminde Osmanlı – Rus Savaşı (1828-1829) sırasında İngilizler, bir milyon sterlin borca karşı Akdeniz'de bulunan İngiliz filosuna kereste, buğday ve bakır şeklinde bir geri ödeme teklifinde bulunmuş olmalarına karşın müzakereler sonuçsuz kalmıştır [Gürsel, 1999: 391]⁶⁷.

Osmanlı Devleti'ne ilk dönemde borç veren en önemli devlet İngiltere'dir. Örneğin, 1854 ile 1862 yılları arasındaki 23 milyon sterlin tutarındaki toplam dış borcun % 90'ı Londra'da, % 10'u Paris'te satılan tahvillerden sağlamıştı. Ancak zamanla Fransa'da, Osmanlı İmparatorluğu'na en fazla borç veren ülkelerden biri durumuna geldi. 1854 ile 1865 yılları arasında satılan toplam 44 milyon sterlin tutarındaki tahvillerin % 52'si Londra'da, % 48'i ise Paris'te satıldı. 1869 yılına gelindiğinde Fransa'nın payı % 66'ya çıkarken, İngiltere'nin payı % 34'e düştü. 1870'te piyasaya giren Almanya sonunda İngiltere'nin yerini aldı [Kıray, 1993: 24-25; Pamuk, 1984: 70]. Borçtan dolayı siyasi

⁶⁷ Buna benzer borç ödeme şekilleri Fransa ile de olmuştur. "Fransa Devleti vereceği akçeyi iki şekilde tesviye üzerine verip, bu tarafı gelmekte olan Fransız askerinin masraflarına mahsub olunup yahud Avrupa'dan istikrâz olunacak...[BA., 22 B 70, İ.HR., Nr. 5309]. "Fransa tarafından kable'l istikrâz verilmesi mukadder olan on milyon frankın istikrâz akçesinden orada verilmesi veyahut Fransız ordusu için bu tarafta alınacak levazimat bahası ile mahsub edilmesi suretiyle mukadder, aldıkları erzak ve eşya bahasını dahi burada başkaca tesviye edeceklerinden..." [BA., 16 M 71, İ.HR., Nr. 5569].

bir bağımlılıktan çok çekinildiği için hükûmetin gelirlerini artırıcı ilk teşebbüslerin başarısızlıkla neticelenmesi sonucu dış borç düşüncesine yanaşılmadı [Kasaba, 1993: 49].

1851 yılı baharında bir önceki yılı bütçesinin açık verdiği ortaya çıktı. Bu açığın kapatılması Osmanlı malî itibarı için gerekliydi, ama borca girmek istenmiyordu. Sultan Abdülmecid'in, harcamalarda tasarruf yapılması emri uygulanmaya çalışılacaktı.⁶⁸ Bu politikaya bağlı olarak maaşlarda % 5 ile % 20 arasında indirim yapıldı. Ayrıca yüksek gelirli kişilerden yıllık 20 kuruş alınması kararlaştırıldı.

İngiliz elçisinin öne sürdüğü dış borç fikrine bir süre için karşı 22 Ağustos 1850 tarihinde İngiltere Büyükelçisi Stratford Canning, Pâdişâha bir mali reform planı sundu. Bu raporda kapsamlı bir reform planı özetleniyor ve dış borç alma tavsiye ediliyordu [Açba, 1995: 38]. Canning, belirli maden ürünleri ile, gümrük gelirlerinin ya da İmparatorluğun bazı büyük eyaletlerinden alınan vergilerin bir kısmını karşılık göstererek 25 yılda ödemeli, % 4 faizli 5-6 milyon sterlin borç alınabileceğini öne sürüyordu [Kasaba, 1993: 28; Yılmaz, 1996: 35]. Ancak borçlanmaya karşı çıkan ve bunu tepkiyle karşılayanlar da vardı.⁶⁹ Devlet biraz zaman kazanmakla beraber dış borçlanma gereksinimi iyice artmıştı. Orta vadeli bir borçlanma yapılabileceği kanaati oluştu. 3.300.000 lira tutarında, beş yıl vadeli, % 7 faizli ve % 2 komisyonlu bir kredi bulmak için İstanbul Bankası'nın iki yöneticisi Paris'e gönderildi. Ancak bu şartlarda kredi bulunamadı.

1852'de Paris'te Bechet Dethomas et Cie ve Londra'da Deveaux et Cie ile 2.200.000 Osmanlı lirası⁷⁰ tutarında, 23 yıl vadeli, % 6 faizli ve % 4 komisyonlu bir kredi mukavelesi yaptı. Teminat olarak herhangi bir şey gösterilmedi. Pâdişâhın onayı

⁶⁸ "Devlet-i Aliyye'nin umur-ı maliyesi için... bazı duyunun hakk u insafa tevfi kan tetkiki ve bundan böyle masarîfın bir hüsn-i tasarruf yoluna konulması zımnında iktiza-yı halin icrasıyla ba'd-ez-in saray-ı şahane ve sultan saraylarına eşya bey' edenlerin ve akçe ikraz eyleyenlerin alacakları vechen mine'l-vücut kabul olunmayacağı..." Tezakir 13-20, sayfa 8'den alıntı yapan [Arı, 2001, 48].

⁶⁹ Fethi Paşa'nın "Pederiniz iki defa Rusya ile muharebe etti. Bu kadar sefer aşırıldı. Bunca gaileler geçirdi, fakat hariçten para istikrâz etmedi. Zaman-ı Hümâyûnunuz âsayişle geçmiş olduğu halde, istikrâza alem ne der?" şeklindeki sözleri istikrâz yapılmamasını savunan devlet adamlarının görüşlerini yansıtmaktaydı. Bkz [Yerasimos, 1975].

⁷⁰ Bu tutar frank olarak elli beş milyon kadardı. Bkz [Kasaba, 1993: 49; Suvla, 1999: 269; yaklaşık iki milyon sterlin, bkz [Kıray, 1993: 28].

alınmadan Paris'te piyasaya tahviller çıkarıldı ve istikrâz hasılatından düşülmek üzere alınan 500.000⁷¹ lira avans hemen kullanıldı. Ancak gelişmeleri haber alan Pâdişâh, Âli Paşa'yı azletti. Hükûmete tazminat yükümlülüğü getirmesine rağmen anlaşma feshedilerek alınan avans toplanarak iade edildi ve 2.2 milyon frank tazminat ödendi [Kasaba, 1993: 49; Açba, 1995: 38; Karamursal, 1989: 92; Gürsel, 1999: 393]. 1854 yılına varıldığında Kırım Savaşı'nın (1853-56) gerektirdiği yeni harcamalar yaklaşık 11 milyon sterline ulaştı ve gelir gider dengesindeki açık, borçlanma sürecini başlattı [Kıray, 1993: 29].

Bunda en önemli neden barış zamanlarında % 40 - % 50 arasında seyreden askeri harcamalarının toplamının hazine ödemelerindeki payının % 70'lere kadar yükselmesidir [Güran, 1989]. Hazine, Kırım Savaşı süresince barış zamanlarındaki olağan askeri harcamalarına ek olarak önceki yıllardaki normal gelirlerin iki katı kadar bir miktarı, savaş için ayırmak zorunda kaldı. Netice de ilk kesin borç anlaşması 24 Ağustos 1854 tarihinde imzalandı. Osmanlı Devleti'nin borç tahvilleri Londra, Paris, Viyana ve Frankfurt gibi borsalarda satışa çıkartıldı [Pamuk, 1998; 207].

1854 Yılı Borçlanması

Sözleşme, Londra'da Palmer ve Paris'te Goldschmid ve diğer ortakları ile imzalandı. ⁷²İstikraza sebep olan kişilere devlet nişanlar verdi. Faiz oranı % 6, amortisman oranı % 1 olup ihraç fiyatı % 80 idi [Suvla, 1999: 272]. 3.284.250 Osmanlı lirası olan borçlanmadan, masraflar çıktığında⁷³ ele geçen miktar ise 2.564.311 Osmanlı lirası idi [BA., Y.EE., Nr. 24/108]. ⁷⁴Borca teminat olarak ise Mısır vergileri gösterildi. Başlangıçta Mısır'ın gayri safi yıllık gelirinin % 25'i vergi olarak tahsis edilirken, bu 300.000 liralık maktu vergi daha sonra 765.000'e kadar çıkarılmıştır [Sayar, 1977: 193].

⁷¹ Yaklaşık 11 milyon frank. Bkz. Kıray , s. 28; Suvla 20 milyon frank demektedir. Bkz. s. 269.

⁷² "İstikrazın istihsali emrinde başlıca sebep olmuş Baron Goldschmid ile mösyö Palmer'in hizmetlerine karşılık mecidiye nişan-ı hümâyûnun münasib rütbesinden bir kıt'a nişan itasıyla taltif hususunun bi'l-istizan nişan-ı hümâyûn meclisine havalesi irâde-i seniyye icabından bulunmuş...Birçok mesaileri ve gayretleri falan görülmüş. Mükafeten mecidiye nişan-ı hümâyûnunun dördüncü rütbesinden birer kıt'a nişan-ı zîşanı inayeti .. ise de ol babda. Mustafa Reşid, Rıza, Yusuf Kâmil, Âli Şefik, Safvet. [BA., 18 B 71, İ.HR., Nr. 5850, Lef1].

⁷³ % 30-33'e kadar ulaşıyordu. Bkz [Sayar , 1977: 193].

⁷⁴ İtibarî değeri 3 milyon sterlin ve ele geçen miktar ise 2.286.285 sterlindir [Yeniay, 1936: 21; Açba, 1995: 41].

Borcun ödeme süresi ise 33 yıl olup ödemeler 10 Nisan ve 10 Ekim olmak üzere yıllık iki taksitte yapılacaktı. [Blaisdell, 1979: 27-28; Suvla, 1999: 272]⁷⁵.

1855 Yılı Borçlanması

1854 yılı istikrâzı savaş giderlerini karşılamadığından yeni bir sözleşmeye ihtiyaç duyuldu. Olumsuzlukları gidermek için Londra'da Rothschild şirketiyle⁷⁶ Osmanlı lirası olarak 5.473.750⁷⁷ olup ele geçen miktar da aynıdır [BA., Y.EE., Nr. 24/108]. Faiz oranı % 4 idi. İhraç fiyatı ise 102 5/8 olup yıllık taksitler 25 Haziran ve 25 Aralıkta İngiltere Bankası'na ödenecekti. Borçlara karşılık olarak Osmanlı bütçe gelirleri arasında en sağlam kaynak olan⁷⁸ Mısır vergisinden artan kısım ile İzmir ve Suriye gümrük gelirleri tahsis edildi [Sayar, 1977 :193; Yılmaz, 1996: 36-37; Yeniay, 1936: 22-30].

İstikrazdan dolayı bazı Fransız memurlara nişan verildi [BA., İ.HR., Nr. 6223]. 27 Haziran 1855 tarihinde imzalanan bu sözleşme savaş çabasını sürdürmeye hevesli İngiliz ve Fransız hükûmetlerince güvence altına alındı [Kıray, 1993: 29; Gürsel, 1999: 393]. Borçlanmadan elde edilecek gelirin sadece harp masraflarına kullanıldığını⁷⁹ kontrol etmek üzere, İngiliz ve Fransız hükûmet temsilcilerinden kurulu bir komisyonun oluşturulması sözleşmeye eklendi. Komisyonunda sâbık Aydın valisi Kâni Paşa Rumeli masarifât muhasebecisi Reşid Paşa ve Kabuli Efendi de bulunacaktı.⁸⁰ [BA., İ.HR., Nr.

⁷⁵ Bu istikrâzın anlaşma metniyle ilgili şu bilgi vardır. "pâdişâhın iradesiyle icra olunan istikrâzın – Londra'da- müteahhitleriyle yapılan kontratosunun aslı gelmiş olduğundan muvafık irade buyrulursa tercümesi ve beraber maliye hazinesi celilesinde saklanacağına" dair bkz. [BA., 15 M 71 İ.HR., Nr. 5558]. Ayrıca bu sözleşmeyle ilgili olarak [BA., 16 M 71, İ.HR., Nr. 5569] ve [BA., 6 S 71, İ.HR., Nr.5596] belgelere bakılabilir. Ayrıca harp masraflarının karşılanması için Londra sefiri Kostaki Bey'in yazdığı arıza için Bkz [BA., 7 L 71, İ.MM., Nr. 267].

⁷⁶ Rothschild kompanyası ile yapılan istikrâzsözleşmesinin teferruatı için Bkz [BA., 12 R 72, A.MKT.NZD., Nr. 174/22]. Ayrıca aynı konuyla ilgili Namık Paşa'nın bir şukkası için Bkz [BA., İ.HR., Nr. 5283].

⁷⁷ Sterlin olarak değeri beş milyonu.

⁷⁸ "Mehmed Âli Paşa'nın getirdiği iktisadi formlar sayesinde, bilhassa pamuk tarımı ve bu ürünün kolayca pazarlanması için gerekli altyapılar yönünden büyük gelişmeler sağlamıştır. Bu sebeple, Mısır hidivlerinin Osmanlı hükûmetlerine her yıl yarı bağımsızlıkları karşılığı ödedikleri maktu vergi, sağlam bir kaynak idi ve finans kapitalinin gözünde güvenilir bir karşılık olacaktı [Kazgan, 1995: 123].

⁷⁹ İstikraz olunan paraların harbe harcanmasıyla ilgili olarak bkz [BA., İ.MM., Nr. 76].

⁸⁰ Bilindiği gibi Avrupa'dan istikrâz için oluşturulacak karışık komisyona sabık Aydın valisi Kâni Paşa tebeyyün kılınmış, Rumeli masarifât muhasebecisi Reşid Paşa, Kabuli Efendi'nin dahi komisyonunda bulunmaları ve nizamiye hazinesince vukufu seraskerinde bulunması emr ü ferman ..." bkz [BA., 18 S 1272, A.MKT.UM., Nr. 213/84]

6356⁸¹; Suvla, 1999: 272]. Böylece Osmanlı maliyesi üzerinde yabancıların kontrolü başlamış oldu. Ayrıca sözleşmeyle hazine hesaplarını incelemek üzere, İngiltere'yi temsilen Lord Hobart ve Fransa'yı temsilen de Margius de Ploeve isimli şahıslar komiser olarak atandı. Savaş nedeniyle alınan iki borç yeni bir reform programının gerçekleştirilmesi taahhüdünü ve Osmanlı Bankası'nın oluşturulmasını miras bıraktı.⁸²

Bu reform programı 1856 yılında ilan edilen Hatt-ı Hümayûnla formüle edildi. Program devletin modernleştirilmesini ve yabancılarla toprak edinme hakkını vaat ediyordu. İngiliz sermayesiyle 1856 yılında kurulan Osmanlı Bankası'nın da dış borç sağlaması planlandı [Sayar, 1977: 194; Kıray, 1993: 30; Blaisdell, 1979: 32].⁸³

1858 Yılı Borçlanması

Kırım Harbi sonunda Osmanlı maliyesi bozulmuş ve iktisadi durumu düzeltmek için hazinece çıkarılan kaimeler karşılıksız olduğundan değer kaybetmiş ve bu kayıp % 30'lara kadar çıkmıştı. Borçlanma, 5-6 milyon olduğu tahmin edilen bu kaimelerin tedavülden kaldırılması için yapıldı.⁸⁴ İstikraz akdi Londra'da Dent, Palmer şirketleri ve ortaklarıyla yapıldı. Borçlanılan miktar 5.473.750⁸⁵ Osmanlı lirası olup hazinenin eline geçen miktar ise 4.545.128 Osmanlı lirasıydı. Faiz % 6, ihraç fiyatı % 85 ve itfa bedeli de % 1'di [BA., Y.EE., Nr. 24/108]. 33 yılda ödenmesi konusunda anlaşılan borca teminat olarak, İstanbul'un gümrük gelirleri gösterildi [Yeniay, 1936: 32; Yılmaz, 1996: 37; Sayar, 1977: 194].

Gelirleri tahsil edecek ve taksit ödemelerini yapacak özel bir komisyon kuruldu. Komisyon memleket maliyesini inceleme, vergilerin miktarını tespit ve kamu giderlerini sınırlama ile görevliydi. Dördü Türk, üçü yabancı üye olmak üzere toplam

⁸¹ "İstikraz akçesinin münhasıran umur-ı hariciyeye sarf olunmasına dikkat eylemek için teşkili mukarrer olan muhtelit komisyonun esas-ı hareketi olmak üzere verilecek talimatın." bkz [BA., Selh B 72, İ.HR., Nr. 6356].

⁸² Bank-ı Osmanî'nin kuruluşu için bkz [BA., İ.MM., Nr. 53].

⁸³ 1855'te Osmanlı polisi iflas etmek üzereyken Babıâli Avrupadan bir istikrâz sağlamaya mecbur kalınca Musurus'un gayretleriyle Londra piyasasından en elverişli şartlarla bir istikrâz imkanı bulundu. Abdülmecid elçisini mükafatlandırmak için büyükelçiliğe terfi ettirdi. Bu terfi İngiltere'de Pâdişâhında ıslahat hareketlerine iştirak ettiğinin enafesi olarak memnuniyetle karşılandı [Kuneralp, 1970: 432].

⁸⁴ "Evrak-ı nakdiyenin imhasına istikrâz olunan beş milyon liranın sureti tahvili" için bkz [BA., 14 M 1276, A.MKT.NDZ., Nr. 287/100].

⁸⁵ Sterlin olarak karşılığı beş milyondur.

yedi üyeden kurulu olan “İslahat-ı Maliye Komisyonu”nun ismi daha sonra “Hazine Meclis-i Alisi” olarak değiştirildi.⁸⁶ Bu düzenlemeyle aslında Düyûn-ı Umûmiye'nin ilk çekirdeği atılmış oluyordu [Gürsel, 1999: 394; Sayar, 1977: 192; Yerasimos, 1975: 747].

1860 yılında yeniden borçlanmak isteyen Osmanlı Devleti'ne İngiltere tarafından bazı şartlar sunuldu. Bu şartları elçisi Henry Bulwer aracılığıyla Babıâli'ye ilettiler. “ İngiltere, Osmanlı Devleti'nin borçlanma isteğinin gerçekleşmesi için büyük devletler arasında bir ittifak hâsıl olmasını beklemektedir. Fakat şu anda böyle bir ittifak mevcut değildir. Osmanlı Devleti, aşağıdaki hususları yerine getirirse bu ittifak meydana gelir ve yeni bir borçlanma imkanı doğar:

1. Bu istikrâzın sarfedileceği malî idarenin düzenlenmesi hususu mükemmel olarak yapılmalıdır.
2. Konsolide haline getirilmesi düşünülen bütün borçların faizleri özel bir kefalet altına alınmalıdır.
3. Bu suretle devletin malî dengesine ilave olunacak faizlere karşılık olmak üzere, yeni gelir kaynakları bulunmalıdır.
4. Devlete ait orman, maden, arazi ve emlak maliye komisyonu tarafından tayin olunmuş özel bir komisyonun denetimine bırakılmalıdır. Bu komisyon, yapılacak nizamnâmesi gereği belirlenen orman, maden, arazi ve emlak işlemleriyle görevli olacak ve bu orman, maden, arazi ve emlak yabancılar tarafından satın alınmasına izin verilecektir.
5. Osmanlı maliyesini denetlemek üzere, Avrupalı ve sair Osmanlı tebaasından oluşturulacak bir teftiş komisyonu kurulmalıdır. Hareketinde serbest olacak bu komisyonun âzalarından biri İngiliz, biri de Fransız olmalıdır.
6. İngiltere'den, Fransa'dan, Almanya'dan veya nereden bulunur ise oradan, maliye işlerinden anlayan kabiliyetli memurlar getirilip, bunlarla düzenli bir Maliye Bakanlığı kurulmalıdır.” [BA., İ.M.M., Nr. 855].

⁸⁶ Yerli ve yabancı azadan mürekkep bir komisyonun kurulmasıyla ilgili olarak bkz [BA., 20 S 1277, A.MKT.NZD., Nr. 323/83].

1860 Yılı Mire's Borçlanması

Önceki borçlanmalar kısmî rahatlamaya sebep olmakla birlikte malî sıkıntılar atlatılamamıştı. 1860 yılı başlarında Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu kötü olup, tarım dışı vergiler yalnız gümrüklere bağlıydı. Galata bankerlerine olan borcun ödenmesi, kağıt paranın tamamen kaldırılması için üç yüz milyon franka ihtiyaç vardı. Ayrıca sarayın devam eden harcamaları da⁸⁷ yeni bir borçlanmayı gerekli kılıyordu [Kazgan, 1995: 146; Açba, 1995: 47; Blaisdell, 1979: 34].

Bu borçlanma başarısızlıkla neticelendi. 1860 yılında iç ve dış borç ödemeleri için gereken parayı yeni bir istikrâzla temin yolunu düşünen devlet, görüştüğü şirketlerden⁸⁸ olumlu cevap alamadı. Piyasada kredisi iyi olmayan, Fransız bankacılığında hileli faaliyetleriyle ağır bir kriz yaşatmış olan Mirés adındaki Fransız bankerle 29 Ekim 1860 tarihinde 400 milyon franklık bir istikrâz sözleşmesi yapıldı [Ulutan, 1991: 363]. Bu miktar Osmanlı lirası olarak 17.600.000 tutuyordu [Suvla, 1999: 272].⁸⁹ Yapılan borçlanmanın şartları çok ağırdı, şöyle ki yıllık faizi % 6 olmakla beraber ihraç değeri % 53 $\frac{3}{4}$ olup⁹⁰ 36 yılda ödenecekti. Yani devlet yüzde 100 üzerinden borçlanacak fakat eline yüzde 47 geçecekti. Komisyonlar ve öteki masraflar çıktıktan sonra ve vadesi gelen ilk taksitte düşüldükten sonra hükûmetin eline, 400 milyon frank borçlanmadan ancak 64 milyon frank geçiyordu. Borçlanmayla tedavüldeki kağıt paralar kaldırılması ve Galata bankerlerine olan 6 milyon Osmanlı lirası borcun ödenmesi amaçlanıyordu. Ancak Londra ve Amsterdam'da esham⁹¹ satışı sağlanamadı, Paris'te ise ancak 60 milyon franklık satılabildi. Maliyeci Mirés te başarısızlığını kabul edince ortakları tarafından mahkemeye verildi ve hapse atıldı. Yaşanan buhran neticesinde akdolunan sözleşme feshedildi [BA., 25 R 1278; A.MKT.NZD., Nr. 375/47; Yılmaz, 1996: 38; Sayar, 1977: 195; Açba, 1995: 51-53].

⁸⁷ Dolmabahçe Sarayı'nın yapımı bu döneme rastlar. Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı saray beş milyon Osmanlı lirasına mal olmuştur.

⁸⁸ Londra ve Paris'te Bischoffsheim ve Goldschmidt şirketi ve Crédit mobilier'le görüşme yapıldı. Ayrıca daha sonra Paris'te Rothschild, Paraire ve Laffitte şirketleriyle de görüşüldü. Bkz.[Yerasimos, 1975: 7559.

⁸⁹ Ancak belgede yekun 2.207.200 Osmanlı lirası olup, ele geçen miktar ise 1.139.439 Osmanlı lirası olarak gösterilmektedir. Bkz [BA., Y.EE., Nr.24/108].

⁹⁰ Daha önceki ihraç bedelleri % 80, % 100 ve % 76 iken yapılan bu dördüncü istikrâzın % 53,75 olan ihraç bedeli Osmanlı Devleti'nin malî itibarının ne kadar düştüğünü göstermektedir.

⁹¹ Esham: İlk defa III. Mustafa zamanında çıkartılan iç istikrâz tahvillerine verilen isim. Sonraları her cins tahvile bu isim verilmiştir. Bkz [Sertoğlu, 1986: 101].

1862 Yılı Borçlanması

Önceki istikrâzın başarısızlıkla neticelenmesi, Lübnan ve Suriye’de çıkan olayların diğer vilâyetlere de sıçraması, kaimelerin yeniden tedavüle çıkarılması ekonomik durumun iyice bozulmasına sebep olmuştur. Sultan Abdülaziz’in tahta çıkışıyla başlayan Bosna-Hersek isyanı ve Karadağ olaylarının patlak vermesi buhranı şiddetlendirmiştir. Pâdişâh malî durumu düzeltmesi için Fuad Paşa’yı görevlendirdi. Paşa’nın hazırladığı ıslahat programı şu konuları içeriyordu: 1. Her yıl bütçenin yapılması 2. Tasarruf yapılması 3. Yeni gelir kaynakları bulunması 4. Kağıt paranın kaldırılması ve gayr-ı muntazam borçların tasfiyesi için borçlanmaya gidilmesi.⁹²

Tasarruf tedbirlerinden biri de memurların maaşlarında yapılan indirimdi. Dışardan gelirken gümrükte ve yerli üretimde nakledilme esnasında tütün vergilendirildi. Ayrıca, Fuad Paşa bir ilk olarak emlaka da vergi koymaya çalıştıysa da tepkiler uygulamaya geçişi engelledi [Karal, 1983b: 229]. Piyasadaki kaimelerin 11 milyon Osmanlı lirası gibi büyük bir yekuna ulaşması ve bunun madeni paralarla değiştirilmesinin gerekli görülmesi bu istikrâzı doğurdu.

Londra’da Devaux şirketiyle sözleşme yapılarak 200 milyon frank borç alındı. Faizi % 6, itfa bedeli % 2, ihraç fiyatı % 68 ve ödeme süresi ise 23 yıl olarak tespit edildi. Karşılık olarak tütün, tuz, damga resmi hasılatı ile temettü vergisi gelirleri gösterilmişti ki, bunların yıllık tutarı 16 milyon franktı.⁹³ Osmanlı lirası olarak 8.758.000 tutmakla beraber, ele geçen para 5.736.490 idi [BA., Y.EE., Nr. 24/108]. Bu borçlanma sayesinde bütün kaimeler toplanıp imha edildi. Şöyle ki yapılan borçlanma kağıt paraların tamamını kaldırmaya yetmediğinden % 40’ı madeni para ve % 60’ı da tahvilat şeklinde ödenmek suretiyle kaldırıldı. Böylece yirmi üç yıl süren kağıt para uygulaması sona erdi [Yeniay, 1936: 36; Açıba, 1995: 60; Sayar, 1977: 211-12; Suvla, 1999: 272].⁹⁴

⁹² Maddeler için bkz [Karal, 1983b: 226].

⁹³ Bu miktar 704 bin Osmanlı lirasına mukabildi.

⁹⁴ 1862 senesi istikrâz faizlerinin sùreti tesviyesi için bkz [BA., 2 Z 1283 / 07 Nisan 1867, A.MKT.MHM., Nr. 378/84].

1863 Yılı Borçlanması

Galata bankerlerine olan kısa vadeli borçların miktarının bir hayli artması ve tedavül kıymetini kaybeden madeni bakır paraların⁹⁵ tasfiyesi için bir borçlanmaya gerek duyuldu [Sayar, 1977: 212]. Borç sözleşmesi Osmanlı Bankası ile gerçekleştirildi. Yapılan sözleşme ise 200 milyon frank kadar olup, ele geçen miktar 142 milyon frank, ihraç fiyatı % 71 oldu. Teminat olarak çeşitli vilâyetlerin gümrük hasılatı, Bursa ve Edirne'nin harir (ipek) öşürü; Midilli, Karesi ve İzmir zeytin yağları öşürü, tuz vergisi, tütün öşürü ile 1862 yılı istikrâzının geriye kalanı, 1860 yılı istikrâzına karşılık gösterilen gelirlerin 7/8'i gösterilmişti [Suvla, 1999: 272; Yeniay, 1936: 36].

Borçlanmanın ilk kısmı olan 6.500.625 Osmanlı liralık kısmının ihraç fiyatı % 68 ve ikinci kısım olan 2.166.875'lik kısmın ihraç fiyatı ise % 65 idi. Birinci kısımdan ele geçen net para 4.054.223, diğerinden ise 1.286.401 Osmanlı lirasıydı. Borçlanılan toplam miktar 8.667.500 lira olup ele geçen miktarsa 5.340.624 Osmanlı lirası oldu. [BA., Y.EE., Nr. 24/108].⁹⁶ Faiz % 6, itfa bedeli % 2 ve ödeme süresi 23 yıl olacaktı. Bu borçlanmayla, Galata bankerlerine olan borç ödenmesine karşın paraların düzeltilmesine kâfi gelmedi [Yılmaz, 1996: 39; Sayar, 1977: 212]. 23 milyon sterlin tutarındaki üç borçlanmanın amacı (1858, 1862 ve 1863) karşılıksız kağıt paranın piyasadan çekilmesi ve kısa vadeli iç borçların karşılığının ödenmesiydi [Kıray, 1993: 32].

1865 Yılı Borçlanması

Bütçe açığını kapatmak ve dış borçların vadesi gelen kupon bedellerini ödeyebilmek için bu borçlanmaya gidildi. Borç sözleşmesi Osmanlı Bankası, Paris'te bulunan Crédit Mobilier de Paris ve Société Générale ile 11 Aralık 1865'te imzalandı. Bu istikrâz 150 milyon Franktı. Osmanlı lirası olarak 6.521.740 tutuyordu. Faizi 550.663 Osmanlı lirasıydı [BA., 17 B 1295 / 17 Temmuz 1878, Y.PRK.ML., Nr. 1/40]. İhraç fiyatı % 65

⁹⁵ Örneğin, 5'lik denilen ve nominal değeri 5 kuruş olan paraların gerçek değeri ancak 2.5 kuruştur. Bu durum, hem piyasadaki alışverişi, hem de hazine menfaatini zedelemekte idi. Bkz [Sayar, 1977: 212].

⁹⁶ Ancak Suvla, borçlanılan miktarı 8.800.000 ve ele geçeni de 6.248.000 Osmanlı lirası olarak göstermiştir. Bkz [Suvla, 1999: 272-73].

olan borçlanmadan ele geçen miktar 4.225.206 Osmanlı lirasıydı [BA., Y.EE., Nr. 24/108]. Faizi % 6, itfa bedeli % 2.44 ve ödeme süresi 21 yıldır. Karşılık olarak Ergani Bakır Madeni gelirleri ve Ağnam (koyun) resmi gösterildi. Bu karşılığın önemli miktarı sonuncu gelirden olduğu için bu istikrâza “Ağnam İstikrazı” denildi [Açba, 1995 :64; Sayar, 1977: 213]. 1865 ve daha sonraki istikrâzlar kamu ihtiyaçları için değil, sadece vadesi gelen borçların faiz ve amortismanlarını ödeyebilmek için yapıldı [Karal, 1983b: 235] Bu durum İmparatorluğun nasıl bir borç çıkmazına girdiğini göstermektedir.

1865 Yılı Borçlanması (Eshâm-ı Umûmiye İstikrâzı - I. Tertip)

Alacakları büyük bir yük teşkil eden Galata bankerlerine karşılık olarak çıkarılmış ve azami 24 yıl vadeli tahviller bulunmaktaydı.⁹⁷ Tahvillerin çoğu İstanbul’da Galata bankerlerinde, bir kısmı da İngiltere ve Fransa’daki hamillerde idi. Bu tahvillerin faiz ve amortismanlarının ödenmesi için 1864-65 bütçesine 2.464.000 Osmanlı lirası ödenek konulmuştu. Bu vesileyle Maliye Bakanlığında “Dünyân-ı Umûmiye Defteri Kebiri” adı verilen genel borçlar defteri açılmıştı [Sayar, 1977: 213].

Eski iç borçlar faiz amortismanlı yeni tahvillerle değiştirildi. Bu sayede eski borçları uzun vadeli dış borçlara dönüştürerek taksit yönünden nefes almak istenmişti. Bu işlem yurt içinde başarı ile yürütülse de, yurt dışında pek rağbet görmedi. General Credit and Finance (Londra) ve Paris’teki Société Général de Finance ile 1865’te bir borç antlaşması imzalandı. Sözleşmeyle 40 milyon Osmanlı lirası borç alındı. İhraç fiyatı % 50 olan borçlanmadan ele geçen miktar ise 20 milyon oldu. Faizi % 5, itfa bedeli % 1 ve ödeme süresi 37 yıl olacaktı [Yılmaz, 1996: 40; Suvla, 1999: 273].

1869 Borçlanması

1866 yılı temmuz ayında, 1862, 1863 ve 1865 borçlanmaları ile 1865’te yapılan borçlar değişimi işlemi çıkarılan genel borçlar tahvillerinin vadeleri gelen kuponlarını ödemek mümkün olmadı ve üç ay ertelendi [Blaisdell, 1979: 75]. Malî durum o kadar bozulmuştu ki, vergi mükelleflerinin ödediklerinin ¼’ü oranında devlete borç vermesi,

⁹⁷ Bu tahvillerle ilgili olarak bkz [BA., Y.EE., Nr. 26/1].

memurların bir aylığını hazineye bağışlaması gibi devletin saygınlığına gölge düşürücü teklifler yapılmaktaydı.

Girit İsyanı nedeniyle artmış olan masrafları ve bu sebepten dolayı oluşan iki milyon Osmanlı liralık açığı kapatmak için iç borçlanmaya gidildi. 1867'de memur maaşlarının ancak yarısı nakit verildi diğer yarısı için % 10 faizli senetlere bağlandı. Mısır valisi İsmail Paşa'ya hidivlik ünvanı vermek suretiyle, Mısır'ın verdiği yıllık vergi arttırıldı. Ödenen miktar 300 Osmanlı lirasından 750 bine çıkarıldı. Ancak yapılanlar soruna çare olmadı. 1869 yılı sonunda durum daha da kötüleşmiş, 1869-70 bütçesi üç milyon açık ve beş milyon Osmanlı lirası dalgalı borçla bağlanmıştı [Blaisdell, 1979: 31; Sayar, 1977: 214-215; Açıba, 1995: 68].

Pâdişâhın 1867 yılında Paris ziyareti ve 1869'da İmparatoriçe Eugenie'nin Sultan Abdülaziz'i ziyaret için İstanbul'a gelmesi Osmanlı-Fransız dostluğunu pekiştirmiş ve birçok Fransız banka, borç teklifini olumlu karşılamıştı [Karal, 1983b: 236]. Böylece Paris'te Comptoir d'Escompte bankasıyla Kasım 1869'da sözleşme yapıldı. Yapılan anlaşmaya göre borç 555.555.700 frank olup ele geçen miktar 300 milyon franktı. Ödeme süresi ise otuz üç yıldır [Yeniay, 1936: 42]. Karşılık olarak Adana, Suriye, Yanya, Trabzon, Bursa, Bosna, Aydın, Menteşe, Konya, Bağdat vilâyetleri aşar ve gelirlerinin bir kısmı gösterildi. Borç 25.044.152 Osmanlı lirası olup, faizi 1.690.902 Osmanlı lirasını bulmaktaydı [BA., 17 B 1295 / 17 7 1878, Y.PRK.ML., Nr. 1/40]. İhraç fiyatı % 54 olan borçtan ele geçen miktar ise 12.719.988 Osmanlı lirası idi. Borcun faizi % 6, itfa bedeli % 1 ve ihraç fiyatı muhtelifi [BA., Y.EE., Nr. 24/108].

1870 Yılı Rumeli Demiryolu Borçlanması

Osmanlı hükümeti İstanbul-Belgrat ve Selanik-Avusturya arasında olmak üzere 2000 kilometrelik demiryolu yaptırmak istiyordu. Bundan dolayı bir sözleşme için Davud Paşa⁹⁸ görevlendirilmiştir. Bu istikrâz sözleşmesi Âli Paşa'nın sadâreti zamanında

⁹⁸ Davud Paşa, Karabed-Artin (1816-1873): Osmanlı vezirlerindedir. Ermeni katoliği olup, Mart 1816'da İstanbul'da doğan bu zat, hariciyeye intisab ederek Berlin sefaret maiyetinde daha sonra Viyana konsolosluğunda bulunmuş, 1857'de matbuat müdürlüğüne, müteakiben Telgraf Nezaretine, 1861'de yeni tesis olunan Cebel-i Lübnan mümtaz mutasarrıflığına vezaret ile tayin edilmiştir. Davud Paşa, bu vazifede

İmparatorluğun Avrupa yakasındaki bazı ülkelerde demiryolu inşası imtiyazını alan Baron Hirsch ile yapılmıştır. Bunun için Nafia Nazırı Davut Paşa Avrupa'ya gönderilmiş ve bu temaslar neticesinde sözü edilen bankerle sözleşme yapılmıştır [Sayar, 1977: 216; Suvla, 1999: 274].

Sözleşmeye göre inşa için doksan dokuz yıllık bir imtiyaz tanındı. Osmanlı hükümeti Hirsch'e yılda yirmi iki bin franklık km. garantisi tanıyacaktı. Garantinin on dört bin franklık kısmı devlet ve sekiz bin franklık kısmı da imtiyaz sahibi tarafından sağlanacaktı [Açba, 1995: 71; Yeniay, 1936: 43]. Osmanlı hükümeti bu garantileri yerine getirebilmek için dört yüz franklık nominal değeri 1.980.000 tahvil çıkarıldı. Antlaşma gereği borçlanma tahvilleri Baron Hirsch tarafından 128.50 frank üzerinden % 32 1/8 ihraç fiyatıyla satın alındı. Tahviller ikramiyeli olduğundan borçlanma 'İkramiyeli Rumeli İstikrazı' diye isimlendirildi. İkramiye iki ayda bir olmak üzere yılda altı çekilişle verilecekti. Dağıtılacak toplam ikramiye 98 milyon frank olacaktı [Kömürca, 1948: 33]. Bu kadar düşük ihraç fiyatlı bir sözleşme ilk defa yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti 34.323.300 Osmanlı lirası borçlanmış, eline ise 11.031.363 Osmanlı lirası geçmişti [BA., Y.EE., Nr. 24/108]. Karşılık olarak Mısır vergisi gösterilmekteydi.

Âli Paşa'nın ölümü üzerine sadâret makamına gelen Mahmud Nedim Paşa bu demiryolu projesini 1871'de durdurdu. 18 Mayıs 1872 ise tarihinde yeni mukavele imzalandı. Yeni sadrazamın ilave ettiği maddeler Osmanlı Devleti için çok zararlıydı. Baron Hirsch, 17 Nisan 1869 tarihli mukavele ile kendisine verilmiş olan orman, maden ve taş ocakları imtiyazını terk etti. Buna karşılık olarak Belova havalisindeki mirî ormanlardan otuz beş sene müddetle faydalanmak hakkını elde ediyordu. Yapılan mukaveleler sonucunda Baron Hirsch imtiyaz sahibi olmaktan çıkıp sadece bir müteahhit durumuna gelmişse de bu işten oldukça kârlı çıkmıştı. Demiryolu imtiyazı da 2000 km' den 1279 km' ye inmiştir [Engin, 1993: 59; Sayar, 1977: 26-27].

üç sene muvaffakiyetle çalıştığı cihetle hizmeti beş sene uzatılmışsa da, bu defa mahallî rüesa ile ihtilafa düştüğünden Cebel-i Lübnan'dan alınmış ve Nafia Nezaretine getirilmiştir (1868). Bir müddet sonra, istikrâz akdi için Avrupa'ya gönderilen Davud Paşa, hükümetin rızasına muhalif hareketi ve suistimal yüzünden azlolunduğu gibi vezareti de ref' edilmiş, bunun üzerine bir daha Türkiye'ye dönemeyerek ömrünü Avrupa'da geçirip, 9 Teşrin-isani 1873'te Biarritz'de vefat etmiştir [İslam Ansiklopedisi, 1988].

Ayrıca bu yeni düzenlemeyle Baron Hirsch, işletme şirketinden alacağı kilometre başına 8.000 franktan feragat etmekle beraber, inşa edeceği hatlardan kilometre başına 72.727 frank alacaktı. Bu meblağ 1279 km. yol için $1279 \times 72.727 = 93.017.833$ frank tutmaktadır. Baron Hirsch bu miktarı ihraç edilen tahvillerin gelirinden keserek peşin olarak tahsil etti [Engin, 1993: 90].

Mahmud Nedim Paşa eski sözleşmeyi feshedip yenisini imzalamak için Baron Hirsch'ten 300.000 altın aldı.⁹⁹ Bunun 200.000 altınını sadakat belirtisi olarak Sultan Abdülaziz'e takdim etti. Bir söylenti şeklinde olan bu iddia Midhat Paşa'nın sadâretinde, Mahmud Nedim Paşa'nın kabinede bizzat sorgulanması sonucunda ispatlandı [Ebuzziya Tevfik, 1973: 412].¹⁰⁰ Olay o kadar büyümüşü ki, Namık Kemal de demiryolları yolsuzluklarını bir şiirle eleştirmişti.¹⁰¹

Baron Hirsch, inşaatı yapan firmaya masrafları kısması talimatını verdi. Demiryolu yapılırken mukâveleye aykırı olarak hatların yapımında kullanılan traversler, civardaki ormanlardan kesiliyordu. Bunlar içinde vakıf ormanları da vardı. Şirketi mahkemeye verip tazminat talebinde bulunulduğunda, Hirsch, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa katında teşebbüse geçerek cezayı önledi. Hirsch'in mukaveleye aykırı hareket etmesi üzerine Sultan Abdülaziz, 4 Mart 1873 tarihli bir irade ile inşaat şirketinin denetlenmesi için bir komisyon kurulmasını emretti. Meclis-i Vükelâ 7 Mart 1873 tarihinde toplanarak sözü edilen komisyonun kurulmasına karar verdi [Engin, 1993: 108-109].

1873'te yapılan köprü ve traverslerin ertesi yıl değiştirilmesi ihtiyacı, hattın ne kadar kötü inşa edildiğini gösteriyordu. Baron Hirsch, Selânik- Mitroviçe hattını İtalyan mühendis Bariola'ya yürütmesi için verdi. Teftiş komisyonu da İtalyanlardan oluşmaktaydı. 28 Aralık 1874 tarihli raporlarında, aslında hattın inşasından memnun

⁹⁹ Mukavelenin hazırlanması sırasında Baron Hirsch'in, Nafia Nazırı Davut Paşa'ya yüklü bir miktar taahhüt ettiğini, Avusturya Başvekili Beust'a, Avusturya prenslerine, Fransız sefareti baş tercümanı ile Ali ve Kabûli Paşaların efradına ve Mabeyn-i Hümayûn Başkâtipliğine bir hayli rüşvet dağıttığını yazmaktadır. Öyle ki bu tür ihalelerde memurlara para verme işi böylece ilk defa Baron Hirsch tarafından başlatılmıştır. Bkz [Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 202-03].

¹⁰⁰ Mahmud Nedim Paşa'nın rüşvet yediğini o dönem eserleri yazmaktadır. Bkz [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 202; Ahmed Saib, 1320: 76; Kuran, 1945: 92].

¹⁰¹ Bir şiirinde: Demiryolu demirdendir

Kârının hepsi birdendir

Halkın ağzına yem olmuş

Uzanır sanki şirdendir. Bkz [Engin, 1993: 91; Pakalın, 1940: 84-85].

olmadıklarını, ancak bu kadar maddi kısıtlamalar sonucunda bundan daha iyisini yapmanın mümkün olmadığını öne sürerek, Bariola'nın şartnâmelere uygun bir inşaat gerçekleştirdiğini belirtmişlerdi.

Devletin açıkça zarara uğratıldığı böyle bir durumda Nafia Nezareti'nin ve hükûmetin nasıl olup ta göz yumulduğundan yola çıkarak, Baron Hirsch'in, başta Nafia Nazırı Davut Paşa'ya, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'ya ve Saraya bol keseden rüşvetler dağıttığı iddia edilmektedir [Ahmed Saib, 1320: 76]. Tarafsız bir komisyonda meselenin incelemesi için İngilizlere yapılan müracaat neticesinde bu işle görevlendirilen üç mühendis yaptıkları inceleme neticesinde, Ekim 1875'te açıkladıkları raporda, hali hazırdaki durumu ile yolların kabul edilemeyeceğini belirtmişler, köprülerin demire dönüştürülmesi büyük masraflara yol açacağından tekrar ahşaptan yapılmasının şirketten talep edilmesini Babiâli'ye tavsiye etmişlerdir.

1872 yılında yapılan yeni bir sözleşmeye göre 2000 km yerine yaklaşık olarak 1250 km demiryolu yapması istendi. Baron Hirsch bu sözleşmeyle yapacağı demiryollarına ilişkin doksan yıllık imtiyaz alıyordu. Bu sözleşme Baron Hirsch ile Nafia Nazırı Davut Paşa¹⁰² arasında yapıldı. Hirsch, bu imtiyazları elde ederken Davut Paşa'yı kullandığı ve devrin ileri gelen bazı paşalarına rüşvet verdiği iddia edilmektedir. Hirsch, yapılan sözleşmeyle, 1870-75 yılları arasında 350 milyon frank kazanmıştır [Engin, 1993: 177]

1871 Yılı Borçlanması

Fransa ile Almanya arasındaki 1870 Savaşı İstanbul'da da etkisini gösterdi ve malî bir kriz yaşandı [Du Velay, 1978: 188; Sayar, 1977: 217]. Bu krizde Galata piyasası altüst olmuş ve bütün iç muameleler felce uğramıştı.¹⁰³ Dış borçların faiz ve amortismanları ödenemez hale gelince Hükûmet, Crédit Général, Ottoman Bankası ve Londra'da ki Cohen and Sons, Dent Palmer and Company Bankaları ile istikrâz sözleşmesi yaptı [Sayar, 1977: 218]. Alınan borç Osmanlı altını olarak 6.271.000¹⁰⁴ olup, faizi de

¹⁰² Nafia Nazırı'nın ismini Ebüzziya Tevfik 'David' diye yazmıştır. Bkz [Ebuzziya Tevfik, 1973].

¹⁰³ 1288 / 1871 senesi hazine-i celile-i maliyenin Ağustos ayı başlangıcındaki durumu için bkz [BA., Y.EE., Nr. 26/24].

¹⁰⁴ Bu istikrâz 5.700.000 sterlin (142.500.000 frank) idi.

kuruldu. İki yerli banker yılda 400.000 lira vermek şartıyla, inhisarı beş yıllığına aldılar. Bu mukavelede, birkaç ay sonra feshedildi. [Du Velay, 1978: 183].

Mahmud Nedim Paşa Sadârete geldiğinde Düyûn-ı Umûmiye'nin faizlere mahsus olan miktarı senelik 10.411.108 Osmanlı lirasına ulaşmış olup yapılan bütçede devletin masrafı ise 19.800.000 Osmanlı lirası olarak tespit edilmişti. Zikredilen faiz ödemeleri için devlet ancak sekiz milyon Osmanlı lirası ayırabiliyordu. Belirtilen 10.411.108 lira faizle sekiz milyon arasında 2.411.108 Osmanlı lirası açık bulunuyordu. Mahmud Paşa bu açığı kapamak için % 24 faizli Düyûn-u gayri muntazamayı kısmen kapatmıştır. Bu borç için 2.640.000 lira yerine, 11 milyonluk yeni istikrâz vasıtasıyla umum faizlerden 1.292.000 Osmanlı lirasının indirimine muvaffak olmuştur. Bu halde borç artmaksızın senelik 1.347.500 liralık bir indirim meydana gelmiştir [BA., Y.PRK.ML., Nr. 1/40].¹⁰⁵

Borçlanılan miktar 11 milyon Osmanlı altını olup, faizi ise 1.292.500 Osmanlı lirası tutmaktaydı [BA., Y.PRK.ML., Nr. 1/40].¹⁰⁶ İhraç fiyatı % 98,5 olan borçlanmadan ele geçense 10.947.500 lira idi [BA., Y.EE., Nr. 24/108].¹⁰⁷ Karşılık olarak Selânik, Edirne, Tuna illerinin gelirleriyle Anadolu Ağnam resmi gösterilmişti ve bunlarda toplam 3.350.000 lira tutuyordu [Du Velay, 1978: 188; Sayar, 1977: 218; Suvla, 1999: 274].¹⁰⁸

Kısa vadeli bu avansları ödemek ve kamu ihtiyaçlarını gidermek için ismi geçen iki bankayla yapılan sözleşme gereği 278.150.000 frank tahvil çıkarıldı. Ancak, A, B ve C tertip olarak düzenlenen bu tahvillere Londra, Paris ve hatta İstanbul'da rağbet olmadı [Yılmaz, 1996: 43].¹⁰⁹

¹⁰⁵ Ödenmesi gereken faiz miktarı indirimden sonra 9.063.608 Osmanlı lirasına inmiş olup, bundan sekiz milyon Osmanlı lirası da çıkınca açık miktarı 2.411.108 lira yerine yalnız 1.063.608 lira oluyordu [BA., Y.PRK.ML., Nr. 1/40].

¹⁰⁶ 1864 senesinden 1872 senesine kadar hükûmetin akdettiği borçların re'sûlmâli Osmanlı lirası olarak 50.989.805 tutarken faizi ise 5.171.712 Osmanlı lirası tutuyordu [BA., Y.PRK.ML., Nr. 1/40].

¹⁰⁷ 1854, 1855, 1858, 1860, 1862, 1863, 1864, 1865, 1868, 1869, 1871 ve 1872 yıllarında borçlanılan miktar toplam 89.362.571 Osmanlı lirası olup, ele geçen miktar ise 62.352.876 Osmanlı lirasıdır [BA., Y.EE., Nr. 24/108].

¹⁰⁸ Tuna Vilâyeti'nin bir senelik varidatından 1.200.000, sâniyen Edirne Vilâyeti'nin kezâlik 750.000, sâlisen Selânik Vilâyeti'nin kezâlik 650.000, râbian Anadolu Ağnam rûsûmatının bir senelik bedelatından 750 bin lira-yi Osmanî. Yekun 3.350.000 bkz [BA., 21 S 1289 / 30 4 1872, Y.EE., Nr. 25/105].

¹⁰⁹ On milyon lira sterlin istikrâzının suret-i tesviyesi hakkında hazine ile müteahhitler beyinde verilen karara tevfiқан tanzim olunan tablo için bkz [BA., 21 S 1289 / 30 4 1872, Y.EE., Nr. 25/105].

1873 Yılı Genel Borçları (II.Tertip)

1865-75 yılları arasında İstanbul'da sayısız kredi kurumu kuruldu. Osmanlı Bankası ve kendi hesabına çalışmakta olan birçok sermaye sahipleri dışında, ayrıca altı kredi müessesesi vardı [Du Velay, 1978: 171]. Kuruluş amaçları, istikrâzlardan menfaat elde etmektir. Bunlar hazinenin ihtiyaçları ile ilgileniyorlar, bir yandan devlete ait esham ve tahvilat, öte yandan da tramvay, tünel şirketleri ve bankalar gibi mali kuruluşların hisse senetlerinin alış verişi ile meşgul oluyorlardı [Sayar, 1977: 218]. Bu hareketli ortam borsayı da canlandırmış ve esham senetleriyle diğer senetlerin fiyatlarında % 10 ile 50 arasında artışlar yaşanmıştı.

	1871	1872
Duyûn-ı Umûmiye	53,13 frank	60,23 frank
Eshâm-ı Umûmiye	142,75 frank	183,75 frank
1863 istikrâzı	336 frank	367 frank
1865 istikrâzı	340,50 frank	375 frank
1869 istikrâzı	281,50 frank	325,50 frank
Société Général	10,22 frank	13,14 frank
Osmanlı İtibarı Umûmiyesi	12,18 frank	17,17 frank
Tramvay	7,50 frank	15,70 frank [Du Velay,

1978: 191].

Hükûmet bundan yararlanmak istedi ve 1873'te "Borçların Değişimi" işlemine başvurdu. 4 Eylül 1873 tarihinde % 5 faizli tahvil ihracında bulunarak Düyûnu Umûmiye Defter-i Kebirine 22.252.400 Osmanlı lirası (505.736.250 frank) tutarında II. Tertip genel borç kaydedildi ve 1876,1877 ve 1878'de ödenmesi gereken orta vadeli hazine tahvillerinin, uzun vadeli olan 1873 genel eshamı ile değiştirilmesine karar verildi [Açba, 1995: 74; Sayar, 1977: 219].

1873 Yılı Borçlanması

1873'te büyük bir ekonomik krizle karşılaşmış, köy ve şehirlerde açlık tehlikesi ve sefalet baş göstermişti [Sayar, 1977: 220]. Şirvanizâde Rüşdi Paşa'nın sadâreti zamanında 2 Eylül 1873 tarihinde Hükûmetle, İstanbul'daki Crédit Général ve Paris'teki Général Mobilier arasında 694.444.500 franklık bir borçlanma sözleşmesi imzalandı. Ele geçen miktarsa 374.777.830 franktı [Yerasimos, 1975: 817]. Borçlanılan miktar 30.550.000 ve faizi de 2.138.890 Osmanlı lirası tutuyordu [BA., Y.PRK.ML., 1/40].¹¹⁰ Ele geçen miktar 16.500.001 Osmanlı lirası olup, ihraç fiyatı ise % 54 idi. Karşılık olarak, Halep, Ankara, Tuna vilâyetleri öşür gelirleriyle, Anadolu Ağnam resmi hasılatı ve tütün inhisar (tekel) fazlası gösterilmiştir.¹¹¹ Bu borçlanmada İstanbul'da, Londra'da ve Paris'te açılan talep kayıtları; İstanbul'da tam bir başarısızlıkla neticelendi ve Londra'da soğuk bir şekilde karşılandı. Paris'te ise, az ilgi gördü. Ödenmesi gereken dış borç taksitleri ödenemediğinden tahviller satışa arz edildi ve değer kaybı yaşandı [Du Velay , 1978: 196; Sayar, 1977: 221. Suvla, 1999: 274].¹¹²

30 Birincikânun 1873 tarihinde İstanbul borsasında rayiçler şöyle idi:

	1872	1873
Düyûn-ı Umûmiye	60 ½ kuruş	52 ½ kuruş
1863 istikrâzı	354 kuruş	342 kuruş
1865 istikrâzı	363 kuruş	344 kuruş
1869 istikrâzı	327 kuruş	288 kuruş
1872 Hazine Bonoları	----	% 72
Eshamı Umumiye	183 kuruş	116 kuruş
Osmanlı İtibari Umûmisi	17,24 T.L.	10,22 T.L.
Osmanlı Soci��t�� G��n��rali	13,17 T.L.	8,17 T.L.

¹¹⁰ Mahmud Nedim Paşa zamanındaki tedbirlere uyulmayarak kolay yol tercih edilmiş ve borçlanılmıştı. Böylece 11.411.108 Osmanlı lirası olan borca, Rüşdi ve Hüseyin Avni Paşaların yaptıkları istikrâzların faizleri de eklenerek bu miktar 14.750.000'e ulaştı. Hazineye giren 19.800.000 Osmanlı lirasından bu miktar çıkarılınca geriye 5.050.000 kalıyordu ki sadece Bab-ı Seraskerî Dairesi'nin masrafı beş milyonu buluyordu [BA., Y.PRK.ML., Nr. 1/40].

¹¹¹ 1873 senesi istikrâzı taksitlerinin hesabı için bkz [BA., Y.EE., Nr. 29/171].

¹¹² 10 milyonluk istikrâz namına olarak çıkarılacak esham-ı umumiye hakkında bkz [BA., 8 Z 1290 / 27 Ocak 1874, A.MKT.MHM., Nr. 473/31].

İstanbul Bankası	8,18	T.L.	5,12	T.L.
Tramvay Şirketi	15	T.L.	9,30	T.L.
Kambiyo ve menkul kıymetler şirketi	6	T.L.	4,28	T.L.

Yukarıdaki karşılaştırmadan anlaşılacağı gibi kıymetlerin düşmesi en çok yerli bankaları vurdu [Du Velay, 1978: 198]. Hükûmet, ayrıca Galata bankerlerine ödemesi gereken avansları da ödeyemediğinden ağır bir yük altına girdi [Yılmaz, 1996: 44-45].

1874 Yılı Genel Borçları (III. Tertip)

1873 borçlanmasının başarısızlığı dış borçların kupon bedellerinin ödenememesine neden oldu. 1872 yılı hazine tahvillerinin ödemesi, 1874 başında olmasına rağmen ödenemedi, bu yüzden protestolar oldu. Rumeli tahvillerinin kupon bedelleri de zamanında ödenemedi. Hükûmet, Galata bankerlerinden kısa vadeli 75 milyon frank avans alsa da durum kötüye gidiyordu. Dalgalı borçlarla ödeme zamanı gelen dış borç faizlerini ödemek için bu borçlanmaya gidilmişti [Suvla, 1999: 274]. Paris'e gönderilen Maliye Nazırı Sadık Paşa Paris'te Osmanlı Bankası, Comptoir d'Escompte ve Austro Otoman bankalarından 1.600.000 sterlinlik bir avans almayı başardı ve vadesi gelip geçmiş kupon bedelleri ödendi.¹¹³ Bu arada Hüseyin Avni Paşa'nın sadâretinde 20 Mayıs 1874 tarihinde, Osmanlı Bankası'nda sermaye artırımına gidildi ve devletin hazine işlerini yapmak görevi verildi. Buna karşılık Osmanlı Bankası da hükûmetle bir milyar franklık bir borç sözleşmesi yapmış (20 Ağustos 1874), karşılık olarak ta devletin umumi gelirleri gösterilmişti. Faizi % 5'ti [Du Velay, 1978: 199; Sayar, 1977: 221; Yeniay, 1936: 49].

44 milyon Osmanlı altını miktarındaki borcun faizi 2.200.000 Osmanlı lirasıydı [BA., Y.PRK.ML., Nr. 1/40].¹¹⁴ Sözleşmenin üçüncü maddesinde alınan paranın ne kadarının

¹¹³ Sadrazamın gerekli parayı tedarik işiyle Sadık Paşa'nın alakalanmasını istediğine dair bkz [BA., 8 M 1291, Y.EE., Nr. 28/76].

¹¹⁴ "1873 ve 1874 (Şirvanî Rüşdi ve Hüseyin Avni Paşaların sadâretlerinde)'teki iki kalem faizin hadd-i vasatı 2.169.445 Osmanlı lirası olup, faizler bu miktar raddesinde tezayüd etmiştir. Miktar-ı mezkurdan senevî fazla varidâtın balığ olduğu 450.000 bade't-tenzil senevî 1.719.445 Osmanlı lirası açık kalıyor idi" [BA., Y.PRK.ML., Nr. 1/40].

hazineye ve ne kadarının Osmanlı Bankası'na gideceği belirtilen hususlardandı.¹¹⁵ Ele geçen para ise 19.140.000 altın olup ihraç fiyatı % 43,5 idi. Karşılığında devletin genel varidatı gösterilmişti. Bu borçlanma, Osmanlı Devleti'nin aciz vaziyetinden önce yaptığı son sözleşme oldu [Suvla, 1999: 274-75].¹¹⁶

Mahmud Nedim Paşa, Şirvanizade Rüşdü ve Hüseyin Avni Paşaların sadâretleri döneminde yaptıkları borç sözleşmelerinin hazineye büyük zarar verdiğini ve ağır yük yüklediğini savunmaktadır. “Umûr-ı maliye fıkrasında şayan-ı dikkat Şirvanizâde müteveffa Rüşdi Paşa'nın hazine tahvilatı namıyla çıkardığı 35 milyonluk şimendüfer istikrâzı Hüseyin Avni Paşa sadâretinde meydana konulan banka mukavelatıyla 44 milyon esham-ı umumiyenin mevzuat ve su-i istimalatından hazine-i maliyenin iğtişası ve bunlardan hazine-i devleti istila eyleyen insilab-ı emniyet beliiyesidir ki işbu iki takım senedatın 870 bin kise faiz-i deyn-i mukarrereye munzamm olub bununla inde'l-muhasebe 15.5 milyon liraya balığ olan faiz-i senevî ol vakit 4 milyon takdir edilen varidat-ı mecmuadan lede't-tenzîl bakiye-i varidatın masarîf-ı zaruriye-i devlete asla kifayet etmeyeceği bedihiyat-ı enzar-ı sermayedaran ve mukrizlere nümayan olunca ve Avrupa'ya verilecek faizleri vakt-i tekasidinde vermek ve ondan başka idare-i umur-ı maliyeye dahi muavenet-i nakdiye ile hizmet ve himmet eylemek mukavelatıyla mükellef kılındı denilen Bank-ı Osmanî rehinsiz bir akçe vermeyerek zikr olunan 35 milyon hazine tahvilatını ve 44 milyon esham-ı umumiye senedatının haylicesini dîn fiyatlarla kapatıp almak ve bir çoğunu tesviye-i faizi muhacematıyla terhin ettirmemiş olduğu anlaşılınca artık ne istikrâz edebilmek ve ne bakiyye-i varidat ile umur-ı maliye masarîfını ifâ eylemek ve ne de cesim'ül-miktar Avrupa ve esham-ı umumiye faizlerini vermek müstahîl'ül-imkan olacağı tebeyyün eylemiş idi. Bankanın mukavelenâmesi meydanda bulunacağı misüllü iş bu mesrudatın ve iki takım senedat-ı devletin bankaya satılan ve sattırılanların baha ve miktarı ve rehin edilenlerin keyfiyat ve itlafatı ve bundan hazineye yükletilen faizin kemmiyatı hazine-i maliyeden bi'l-ihraç tanzim

¹¹⁵ “Üçüncü madde: İş bu nizamnâmenin birinci maddesi mendukunca esham-ı umumiye defter-i kebirine kayıt ve tescili mukarrer olan 44 milyon mecdiye altınlık eshamın 36.300 bin altınlığı hazine-i celilenin duyun-ı müteferrikası tesviyesine tahsis olunup kasur 7.700 bin altınlığı dahi Bank-ı Osmanî'nin hesabı câri suretiyle hazine-i celileye küşad edeceği krediye mukabil rehin olmak üzere aynen bank-ı mezkûre tevdi' ve teslim olunacaktır” [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 370].

¹¹⁶ Nisan 1290 / 1874 tarihinden Haziran 1290 tarihine kadar bankın Düyûn-ı Umûmiye hesabından verilecek olan miktarı ile 1290 senesi iptidasında Düyûn-ı Umûmiye hesabında mevcut hazine ile Nisandan Hazirana kadar hesap-ı mezkûre teslimi takrib edilen mebalîğin miktar ve keyfiyetine dair bkz [BA., Y.EE., Nr. 24 /72].

kılınan muhasebe ve muvazene icmalleri iş bu muharreratımıza derc ve ilan kılınmıştır ki hakikati hal yalnız hükmü makalde kalmaya” [Mahmud Nedim Paşa, ty.a: vr. 58-59].

1874 Tarihine Kadar Dış Borçlar Çizelgesi

İstikrâzlar	Anapara (T.L.)	Safi Bedel (T.L.)	Faiz %	İhraç Bedeli
1854	3.300.000	2.640.000 ¹¹⁷	6	% 80
1855	5.500.000	5.644.375	4	% 100
1858	5.500.000	4.180.000 ¹¹⁸	6	% 76
1860	2.240.942	1.400.588	6	% 63.5
1862	8.800.000	5.984.000	6	% 68
1863	8.800.000	6.248.000	6	% 68 ve 72
1865	6.600.000	4.356.000	6	% 66
1865 (Umûmi B.)	40.000.000	20.000.000	5	% 50
1869	24.444.442	13.200.000	6	% 61
1870	34.848.001	11.194.820	3	% 32.12
1871	6.270.000	4.577.100	6	% 73
1872	5.302.220	5.222.686	9	% 98.5
1873 (Umûmi B.)	12.612.110 ¹¹⁹	6.832.551 ¹²⁰	5	% 59.5
1873	30.555.558	16.500.001	6	% 42
1874 (Umûmi B.)	44.000.000	19.140.000	5	% 43.5
YEKÜN	238.773.272	127.120.220	[Yeniay, 1936: 51; Suvla, 1999: 272-75]. ¹²¹	

Osmanlı İstikrazları ve Satıldıkları Ülkeler

İstikrazın Tarihi	İtibari Değeri (Bin İngiliz sterlini)	İstikrazın Satıldığı Ülkeler
1854	3.000	İ Yaklaşık olarak tümü
1855	5.000	Aynısı
1858-59	5.000	Aynısı

¹¹⁷ Suvla ele geçen miktarı 2.514.000 lira göstermektedir. Bkz [Suvla, 1999: 272].

¹¹⁸ Suvla ele geçen miktarı 4.056.250 lira göstermektedir [Suvla, 1999: 272].

¹¹⁹ Suvla itibari borcu 12.611.995 lira göstermektedir [Suvla, 1999: 274].

¹²⁰ Suvla ele geçen miktarı 6.936.600 lira göstermektedir. A.g.y.

¹²¹ Aynı rakamların frank olarak karşılıkları için bkz [Du Velay, 1978: 218-19].

1860	2.037	F; İ'de hiç
1862	8.000	İ Yaklaşık olarak tümü
1863-64	8.000	F
1865	6.000	F
1865	7.273 ¹²²	F, İ (Yaklaşık olarak ¼)
1869	22.000	F
1870	31.680	Av, A, İt; F ve İ'de hiç
1871	5.700	İ, F
1872	11.126	İ, Av
1873	27.778	F
1874	40.000	F, İ (Yaklaşık olarak ¼)

A: Almanya; Av: Avusturya; İ: İngiltere; İt: İtalya; F: Fransa [Pamuk, 1984: 71].

2.2.3. Borçlanmanın İlk Yirmi Yılı'nın Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti'nin takip ettiği politika borcu başka bir borçla ödemek ve bütçe açığını yeni borçlarla kapatmaktı. Dışarıdan istikrâz yapılamadığı veya acilen para lazım olduğunda ise Galata sarraflarından yüksek faizlerle borç alınmaktaydı [Sertoğlu, 1972: 3181; Danişmend, 1971: 250]. Alınan paraların bir kısmıyla eski borçların faizleri ödeniyor, kalan kısmı ise müsrifane bir şekilde harcanıyordu [Mehmed Memduh, 1328: 65; Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 67].

Mahmud Nedim Paşa borçlanma sürecini şöyle özetler: "Gelelim müstakrazât bahsine. Ne kadar dil uzatılsa bihakkın istiksâr olunamaz zîrâ asr-ı sâni'de cennetmekân Sultan Abdülaziz Hân'ı mağfûrun zamanlarında müdevver ve Şam mes'elesinden .. ile vâridât ve masârifât-ı devletin senesi muvâzenesinde zuhûr eden açığı istikrâz ile kapatmak ve masârif-ı fevkalâdeyi tesviye için dahi istikrâz arayıp bulmak ve tedbir-i umûr-ı vilâyât ve Bağdat ıslâhâtı masârifî misüllü vücûd bulan bir takım sarfiyâta istikrâz ile karşılık tedârik eylemek ve müstakrazâtın hazîne-i devletten imkân bulunamayınca tesviye-i fâizlerini dahi istikrâzât ile tedbir eylemek ve müstakrazât-ı hâriciyeden ele geçirilebilen mebâliğ kifâyet etmedikçe Galata istikrâzâtına dahi teşebbüs edilmek ve devâir-i devleti

¹²² Eski bir istikrâzın değiştirilmesi. Tabloda verilen sayı eski istikrâzın yenisi ile değiştirilmesinden sonra hazineye giren miktarı göstermektedir.

mahsûsatiyla idârenin çaresi bulunamayıp bundan terâkim eyleyen dÿyûnu dahi sene hitâmında dâhilen ve hâricen bulunacak müstakrazât ile ödemekliği düşünmek âdât-ı müstemirresi nihayet iş bu müstakrazât fâizlerinin miktarını emvâl-i devletten îfâ eylemek istihâlesini vücûda getirmiştir. Bir taraftan dahi tüccara ve duyûn-ı gayri muntazama dâyinlerine taşralar emvâlinde havâleler verilmek sâikasıyla zaten mal ve idâre me'mûrlarının ihtilâsât-ı müstevliyesine iş bu havâlât tesviyesinin kazançları dahî ne vâridât-ı asliyeden ve ne zamâim-i fâhiş-e öşriyyeden hazîne-i devlete nükûd gelememek derecesine gelmiş ve müstakrazât-ı hâriciyenin fâhiş fâizleri ve insafsızca komisyon ve masrafları hadd-i kıyâsı tecâvüz eylemiştir. Masârif-ı umûmiyenin ise önü pek açık bırakılmasıyla artık umûr-ı maliyenin ucu bucağı bulunamayacak bir halde cereyânı hayret cüşa-yı ukûl ve tedâbir olacak bir mertebeye vâsıl olmuş idi” [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 52].

Osmanlı Devleti, 1874 yılına kadar 20 yıl gibi kısa bir zamanda 15 dış borçlanma gerçekleştirdi. 239 milyon lira borçlanma karşılığında eline ancak 127 milyon lira¹²³ geçti. Geçen para yaklaşık olarak % 57 idi.¹²⁴ 1873'te akdedilen istikrâz borçların değişimine ayrılmış ve 6.936.600 liralık tahvil imha edilmiş olduğundan, borç toplamı yaklaşık olarak 232 milyon ve ele geçen miktar ise sadece 120 milyon liraydı. Borç miktarına nispeten ele geçen paranın oranı % 52 de kalıyordu [Suvla, 1999: 275]. Bu paradan komisyonlar ve diğer masraflarda çıkarılınca ele geçen para daha da azalmaktaydı.

Bu borçlanmalarda komisyonlara çok fazla para ayrılmıştı.¹²⁵ 1854'ten 1871 senesine kadar Osmanlı Devleti'nin düzenli borcu 139 milyon sterlindi. Bunun 70.926.000 sterlini dış, 68.043.630 sterlini iç borçları oluşturuyordu. Hazineye giren para ise 48.284.310 sterlin dış borçlardan, 32.437.815 sterlin dahilî borçlardan olmak üzere toplam 80.722.125 sterlindi. Aradaki fark olan 58.247.505 sterlin ise faiz ve

¹²³ Osmanlı dış borçlarının sterlin olarak değeri: 1875'e değin 220 milyon borçlanılmış, ele geçen para ise 116 milyon sterlin olmuştur. Bkz [Kıray, 1993: 11].

¹²⁴ 1877 istikrâzıyla beraber değerlendirildiğinde borçlanılan miktar 251.209.758 lira ve ele geçen miktar ise 135.015.751 liradır.

¹²⁵ 1854'ten 1873'e kadar on beş borçlanmada ne kadar komisyon verildiğine dair bkz [BA., Y.EE., Nr. 24/108]. Ayrıca bir örnek olarak İzmir'de mukîm Fransa tüccarından olup, İstikraz maslahatı için Avrupa'ya gönderilmiş olan Mösyö Konarya'ya 100.000 frank verilmesine dair bkz [BA., İ.MV., Nr. 11306]. Ayrıca komisyoncuların aldıkları parayı nasıl değerlendirdikleri hakkında II. Abdülhamid'in görtüşü için bkz [Çetin ve Yıldız, 1976: 283].

komisyonlara gitti. Komisyon olarak dış borçta 22.741.690 ve iç borçta 25.608.815 sterlin ödenmesinin kabul edildiği anlaşılır [Kuran, 1948: 34-37].

Yapılan ilk dört borçlanma incelendiğinde borçlanılan miktarın 16.540.000 Osmanlı lirası ve ele geçen miktarınsa 13.860.000 olduğu görülmektedir. 1861'de Abdülmecid'in vefatı esnasında devletin dış borcu faiziyle birlikte 390 milyon frank civarındaydı. Abdülaziz'in tahta çıkışından 1867 yılı müstesna olmak üzere 1873 senesine kadar alınan paralarla Abdülaziz zamanında istikrâz miktarı on bir senede 4.571.800.000 frangı bulmuştu. Osmanlı lirası olarak yaklaşık 250 milyonu¹²⁶ [Uzunçarşılı, 1967: 8]. Abdülmecid dönemi iç ve dış borcu yaklaşık olarak Abdülaziz döneminin 1/8'i kadardı. Sultan Abdülaziz devrinin sonlarında düzenli ve düzensiz devlet borçlarının yıllık taksitleri genel gelirin dörtte üçüne yaklaşmıştı. Geri kalan dörtte birlik kısmı da beş milyon Osmanlı lirası kadardı. Bununla Osmanlı Devleti'nin basit giderlerini karşılamak bir yana her yıl kabaran bütçe açığını da kapamaya imkan yoktu [Abdurrahman Şeref, 1978: 149].

Osmanlı Devletinin iki yüz milyon Osmanlı lirasına yakın dış borçlarını ödeyebileceği kanaati doğal kaynakların zenginliğine bakıldığında gerçeği yansıtmaktadır. Ancak alınan borca paralel olarak kaynakların işletilmesi gerçekleştirilememiştir. Bilgi eksikliği ve sermayenin olmayışı temel sebebi [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 156-178]. Yerli sermaye Rum, Ermeni ve Yahudi gibi azınlıkların elindeydi. Alınan borçlar ise, doğal kaynakların işletilmesine değil askerî harcamalar ve maaşlar gibi ihtiyaçlara kullanılmaktaydı [Blaisdell, 1979: 74].

Bununla beraber 1875'ten sonraki askerî, iktisadî ve idarî sıkıntıları, 1874'te mahsulün kötü olduğunu ve o yıl kıtlık yaşandığını bu sebeple devletin halka tohumluk, hububat ve nakdî yardımda bulunmak zorunda kaldığını ve sellerin bir önceki seneye göre daha şiddetli olup, çeşitli yerlerde hastalıkların baş gösterdiğini unutmamak gerekir. Bunların sonucu olarak aşar vergisi zorla toplanıyordu. Bu sırada Bosna-Hersek isyanının başlaması da durumu iyice güçleştirmişti [Noviçev, 1979: 84; Blaisdell, 1979: 75; Davison, 1997: 70-71].

¹²⁶ Genel olarak 1 Osmanlı lirası= 0.9 sterlin= 22.7 frank alınmasına karşın Uzunçarşılı burada verdiği bilgide 1 Osmanlı lirasını 18.3 franka denk tutmuştur.

1874-75 yıllarında hazinenin durumu da iyi değildi. Bu yıl bütçe geliri 25.104.928 lira olduğu halde, borçların faiz itfa bedeli 13.200.000 lira¹²⁷ civarındaydı. Buna göre devlet dış borç ödemelerini devam ettirebilmek için gelirlerin % 60'ını buraya ayırmak zorundaydı. 1863'te Osmanlı gelirlerinin % 17'sinin dış borçların ana para ve faizlerinin ödenmesine ayrıldığı düşünülürken geçen süre içinde ekonominin geldiği nokta anlaşılabilir. Varılan nokta apaçık bir iflas demektir [Yeniay, 1936: 47; Açba, 1995: 77-78; Yılmaz, 1996: 46]. Bunun için Mahmud Nedim Paşa, beş milyon Osmanlı lirasını bulan bütçe açığını kapamak, Hersek ihtilalinin masraflarıyla Sırbistan ve Bulgaristan'ın isyana hazırlanması sebebiyle silah altına alınan askerlerin masraflarını karşılamak için Tenzil-i Faiz gibi bir tedbire başvurdu [İnal, 1982: 289].

Paşa, önceki sadâreti değerlendirerek ekonomide başarılı olunamadığını ve bunun ağır faturasının sonraki sadârete kaldığını ifade eder. "Mahmud Nedim Paşa'nın sadâret-i saniyesi umûr-ı maliye-i Devlet-i Aliyye'nin iş bu vakt-i inhitât ve izmihlâlîne tesâdüf ederek Es'ad Paşa merhûmun sadâret-i âhiresi zamanında ıslâhât-ı maliye komisyonundan yalnız maaş tenzîlâtından başka bir semere-i fi'liye görülmediği tebeyyün ve bu ıslâhât-ı melhûza husûle gelinceye değin mezkûr tahvîlâtın ve eshâm-ı umûmiyeden masârif-ı zarûriyeye ve bazı fâizler tesviyesine çevrilen sermaye muâmelâtından başka bir şey taayyün etmemiş ve Hersek galesi masârif-ı fevkalâdesi dahî inzimâm eylediğine mebni artık hazîne-i devlet derece-i iflâsa muvâsalât mertebesine gelmiş olacağı elsine-i umûmiyede mütedâvil ve encümen-i vükelâda dahi nezâret-i maliyeden dermiyân kılınan inkişâfât ile muhakkak ve müdellel bulunacağı halde Avrupa müstakrazâtı fâizlerinden bazı senedâtın taksitleri hulul etmekle bihaseb'il-mukâvele tekâsidi tesviyeye kâfil olan Bank-ı Osmani hey'eti celb olunarak taksidi hulul eyleyen fâizlerin tesviyesi için himmetlerine müracaatla mukavelelerinin ibrâz-ı âsâr-ı fi'liyyesi talep edildikde bu mukâvelenin sermâye-i emniyeti olan nükûdu hazîne-i devlet ellerinden almış ve emvâl-i vilâyâtın mürettebâtı ve buna dâir te'minatı izaa eylemiş olduğundan artık banka dahî ifâ-yı taahhüdâta kudreyâb olmayacağı heyet-i meclûbe dermiyan ve rehin verilmedikçe fâizlere akçe bulunamayacağını ityân edince Maliye Nazırı Yusuf Paşa dahi bankın şu iddiasını kamilen musaddak bulunacağına ve zamân-ı tediye ise pek ziyade takarrüb eylediğine mebni beyn'el-

¹²⁷ Devletin sterlin olarak yıllık geliri 18 milyon sterlindi. Anapara ve faiz ödemeleri ise yılda 11 milyon sterlindi . Bkz [Pamuk, 1988: 208].

vükelâ yine bunlarla bil'müzâkere bir çare bulunması zarûriyâtına binâen bunun için mahsûsen bir encümen-i vükelû ictimâ-birle..." [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 59].

1875 yılına varıldığında borç çok kısa zamanda üç kat artmıştı. 1278 / 1861-1862'de 2.535.000 lira, 1276 / 1859-60 senesinde 1.577.823 lira gerekirken on sene sonra faiziyle resûlmalinin halli için geçen sene 8.533.365 lira gitmişti. Bu hale göre borç için ayrılan senelik para on senede üç kat ve on üç senede beş kat arttı [Ahmed Lütü Efendi, 1980, 1991: 1980]. Devletin son on senede gelirlerinin ne kadar ve faizlerin ne kadar arttığına bakmak faydalı olacaktır.¹²⁸ 1863 senesi bütçesiyle 1874-75 malî yılına ait olan bütçe karşılaştırıldığında Tenzil-i Faiz kararıyla neticelenen sürecin kaçınılmaz olduğu görülmektedir.

1863 bütçesiyle 1874 – 1875 bütçesinin karşılaştırılması

Varidat		
Vasitasız Vergiler		
	1863-1864	1874-1875
Vergi (arazi vergisi)	70.173.000 Frank	74.973.000 Fr.
İstanbul'un arazi, temettü vergisi	---	17.250.000 Fr.
Bedeli nakti	13.934.000 Fr.	19.156.000 Fr.
Vasıtalı Vergiler		
Âşar	94.981.000 Fr.	161.000.000 Fr.
Âşara ¼ oranında yapılan zam	---	40.250.000 Fr.
Ağnam resmi	20.305.000 Fr.	50.025.000 Fr.
Domuz resmi	335.000 Fr.	744.000 Fr.

¹²⁸ "1278 senesinde hazinenin tahsil ettiği varidat 15.300.000 lira-yi Osmanî olduğu halde 1288 senesinde yani on sene sonra 19.800.000 liraya baliğ olmakla bu surette 4.500.000 bin lira tezâyüd eylemiştir ki, meblağı mezkur on seneye taksim olunduğu halde birbiri üzerine senevî 450.000 lira fazla varidat hasıl olduğu derkârdır.

Ancak, bu müddet içinde faizler dahi tezâyüd ederek, bu tezâyüd dahi on seneye taksim olunduğu halde birbiri üzerine senevî 415.000.171 liraya baliğ olmuştur ki, bu surette senevî 35.000 lira bir fazla var idi. Eğer idare-i maliye bu üslup üzere devam etse ve Sadr-ı esbak Şirvanî Rüşdi Paşa ile Avni Paşa'nın hadîfatı munzam olmasa idi ahval-i maliye bu hale gelmezdi. Ve varidatın tezâyüd etmesi hasebiyle bila-mahzur istikrâzlar yapılabilirdi" [BA., 17 B 1295 / 17 7 1878, Y.PRK.ML., 1/40].

Gümrükler	57.500.000 Fr.	47.725.000 Fr.
Tütün	13.800.000 Fr.	34.500.000 Fr.
İpek resmi	---	5.244.000 Fr.
Alkollü içkiler resmi	2.875.000 Fr.	1.750.000 Fr.
Tapu harçları	2.875.000 Fr.	17.250.000 Fr.
Pul resmi	3.450.000 Fr.	11.500.000 Fr.
Mukavelelerden alınan resimler	361.000 Fr.	2.300.000 Fr.
Mahkeme harçları	---	2.875.000 Fr.
Muhtelif resimler	31.719.000 Fr.	10.465.000 Fr.

Diğer muhtelif vâridât

Tuzlalar	14.375.000 Fr.	18.975.000 Fr.
Devlet emlâki	442.000 Fr.	2.300.000 Fr.
Ormanlar	365.000 Fr.	5.750.000 Fr.
Bahriye Nezareti hususi varidatı	1.387.000 Fr.	2.875.000 Fr.
Ticaret Nezareti hususi varidatı	358.000 fr.	402.000 Fr.
Sihhat resimleri	---	863.000 Fr.
Madenler	2.136.000 Fr.	3.484.000 Fr.
Posta ve telgraf	2.307.000 Fr.	10.522.000 Fr.
Polis hususi varidatı	---	27.000 Fr.
Kadastro	---	736.000 Fr.
Müteferrik hasılat	1.841.000 Fr.	8.818.000 Fr.
Mısır cizyesi	9.200.000 Fr.	17.250.000 Fr.
Eflak cizyesi	575.000 Fr.	575.000 Fr.
Buğdan cizyesi	345.000 Fr.	315.000 Fr.
Sırbistan cizyesi	529.000 Fr.	529.000 Fr.
Sisam adası cizyesi	92.000 Fr.	92.000 Fr.
Ayranoz cizyesi	<u>28.000 Fr.</u>	<u>16.560 Fr.</u>

[Du Velay, 1978: 202].

Her ne kadar bütçelerin karşılaştırılmasında iki yüz milyon frank'ı aşkın bir artış görünse de bu artış tabii bir gelişmenin sonucu değildir. Artışın sebebi mükelleflerin tahammül edemeyeceği kadar vergilerin arttırılmasıdır. Örneğin, âşar vergisi ¼ oranında arttırılmış, ancak 1875 yılı sonunda halkın ezildiği gerekçesiyle vergi ilga edilmişti.

Hakiki rakamlara ulaşmak için 40 milyon frank civarında olan âşar zammının çıkarılması ve buna ilaveten tütün varidatından 14 milyon frank, tapu harçlarından 15 milyon frank, pul resminden 7 milyon ve İstanbul vergilerinden 14 milyon frank eksiltilmesi gerekiyordu. Bunların toplamı yaklaşık olarak 90 milyon franktı. Vergi, âşar ve ağnam tahsilatında 100 milyon frankında toplanamayacağı göz önünde tutulunca geriye 380 milyon kalıyordu. Ödenmesi gereken faiz miktarının 300 milyon frank olduğu düşünülürse malî durumun sıkıntıda olduğu ortaya çıkıyordu [Du Velay, 1978: 202-03]. 1875 senesinin bütçesi 25.104.928 Osmanlı lirası olup, borçların mürettebatı toplamı 13 milyon lira civarındaydı.¹³⁰ Yapılan bütçe böyle gösterilse de 17-18 milyonu ancak buluyordu [Pakalın, 1977: 211].

1875 senesinden önce sorumlu nazırların, faiz oranlarının düşürülmesini ve kuponların ödenmesinin ertelenmesini istediği zamanlar oldu. Ancak, Ali ve Fuat Paşalar bu tedbirin ortaya çıkaracağı olumsuz etkiyi düşünerek karşı çıktılar. Borç kuponları genellikle zamanında ödendiği halde 1866 Temmuzunda ödenmesi gereken borç kuponları üç ay müddetle ertelenmişti. 1871 yılı başında da para temin edilemediğinden çeşitli dış borçların koşullarına uyulmayarak bazıları ödenmemiştir [Blaisdell, 1979: 75]. Yine bu konuyla alakalı olarak 1874 senesi başında imzası protesto edilen hazinenin

¹²⁹ 346.198.000 Fr. 15.233.000 altın liradır. Aynı yılın gider tahmini ise 14.397.000'dir. 570.566.560 Fr. ise 25.135.000 Osmanlı lirasına tekabül etmekteydi [Sayar, 1977: 208].

¹³⁰ Dış borçlar iki yüz milyon sterline bulmuştu, yıllık giderler ise on iki milyon sterline yakındı. Faiz miktarı da 300 milyon franka ulaşmıştı. Aynı senenin bütçesi ise 570 milyon franktı.; Bütçedeki gelirler fazla gösterilmişti. Aşar varidatı 9 milyon gösteriliyordu, ama birkaç milyon daha azdı. Tütün 1.5 milyon gösterilmişti, ama 700-800 bin civarındaydı. Pul resmi 500 bin gösteriliyordu ki bu kadar olamazdı. Abartının sebebi ; birincisi alacaklılara vaziyeti iyi göstermek, ikincisi devletin itibarını korumaktı. Bkz [Blaisdell, 1977: 75].

adlî takibata maruz kalmasıyla Hükûmet sözüne sadakat gösteremedi [Du Velay, 1978: 201].

1854 – 75 döneminin karakteristik özelliği Osmanlı Devleti'nin özellikle, Fransa ve İngiltere piyasalarından çok ağır şartlarda büyük miktarlarda dış borçlanmalarda bulunması ve alınan paraların gereği gibi harcanmamasıdır. [Pamuk, 1998: 207]. Mesela Osmanlı Devleti'nin Mirés adındaki Fransız şirketiyle 1860 yılında yaptığı borç sözleşmesiyle 400 milyon borçlanacak, ama eline sadece 64 milyon geçecekti. Bu olay o günlerde devletin nasıl borçlandığını gösteren acı bir olaydır. Benzer örnekler Tanzimat devri Osmanlı malî ve iktisadî tarihinde hep böyle devam etmiştir [Ulutan, 1991: 362-363].

Osmanlıda yapısal malî bunalıma kalıcı bir çözüm getirilmediği sürece dış borçlanma bir zorunluluk görülebilir. Ancak neden yüksek faizli, kısa vadeli borçlanmayı tercih etmişti? Sorunun siyasî, kültürel ve ideolojik yönler göz önünde tutularak cevaplanması gerekir. Devlet kendisine tehdit olacak ülkelerden borç almanın siyasî faturası olacağını biliyordu. Ayrıca, rakip Hıristiyan devletlerin vatandaşlarından borç almak bir gurur meselesiydi. Bu sebeplerden dolayı elbette bir gün malî durum düzelir denilerek, kendi tebaasından kısa vadeli borç aldı ve yüksek faizli bu borçlar iflası hazırladı [Gürsel, 1999: 393].

Alınan dış borçlar iki türlü kullanılabilirdi. Birincisi, istihlâk (devletin senelik belli masraflarına yani bütçe açığını kapatmak) sahasına, ikincisi istihsal (sanayi, ziraat, ticaret, nakliyat vs. teşkilat kurmak) sahasına ait olabilirdi. 1850 ile 1875 yılları arasında ağır şartlarla yapılan dış borçlarla elde edilen gelirin 5/6 sı istihlâk sahasına yani esas olarak, bütçe açıklarının kapatılması, iç borçların dış borçlara dönüştürülmesi ve eski borçların ödenmesinde kullanıldı [Şuvla, 1999: 287; Kıray, 1993: 11].

Paralar ekonomik yatırımlara harcanmak yerine Boğaziçi'nde Sultanlara haşmetli saraylar ve yabancı bankacılara da lüks villalar temin etmede kullanıldığı ifade edilse de [Karamursal, 1940: 102-103; Ulutan, 1991: 367] Mahmud Nedim Paşa, Sultanın harcamalarını şöyle değerlendirmektedir: “Beyân-ı hakikat-i hale gelince cennetmekân

Sultan Abdülaziz Hân Hazretleri sıfât-ı mecbûlesi olan uluvv-i cenâb sâikasıyla erkân-ı vükelânın diledikleri gibi oynatılır pâdişâhlardan olmadığı bâlâda iş'ârımız vechile evâil-i cülûslarındaki a'câm ve etvârlarından müstebân oldukta Fransa nüfûzu dâire-i mehûfesine düşürülmüş olmasından mâadâ kendisine iktidâr-ı devlet Avrupa'yı gösterip onunla bir kat daha tevhimî ve efkâr-ı vükelâyâ tasrîhi için Avrupa siyasetine çıkarılmış idi. Pâdişâh-ı müşârünileyh hazretleri meşhûdât ve ma'âlûmat seyahatinden düşman ve bedhâha mukâbele için umûr-ı askeriye'nin tanzîmiyle ve edevât-ı levâzım-ı harbiye'nin tedârikiyle tehiyye-i esbâb-ı iktidâra tahsîsi efkârıyla vükelâca maksûd-ı asli-i seyahati olan şeylere kulak asmamış ve asla ehemmiyet vermemiş ve bu seyahatle efkârında tasmin eylediği iktidârı vücûda getirmek için büyük masrafların kapısını açmış ve bundan istifâdeler vesâyit ve ecânibe bahşa-i nükûd olacağı cihetlerle bu mesleğe mukâbele olunmadıktan başka belki tervîc-i efkâra tarafdârlık ve hizmetkârlık edilmiş idi" [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 77]. Alınan paraların bir kısmı da Osmanlı ordusunun ve donanmasının geliştirilmesi ile bürokrasinin maaşlarının karşılanmasında kullanıldı. Gelirleri artıracak yatırımlara ise hemen hiç kaynak ayrılmadı. Ancak 1/6 miktarı, Rumeli, Anadolu- Bağdat, Soma- Bandırma şimendiferleri,¹³¹ Konya ovası sulaması, rıhtım ve tersaneler gibi işlere ayrıldı [Uzunçarşılı, 1967: 8; Pamuk, 1988: 207; Suvla, 1999: 287].

Osmanlı Devleti'ne borç vermenin çekiciliği, devletin borçlanmadaki bilinçsizliğinden de kaynaklanıyordu. 1854-1875 yılları arasında Osmanlı Devleti yaptığı borçlanmalarda, diğer ülkelerin ödediği faizlerden çok daha yüksek faizlerle para aldı. Avrupalı devletlerin garantisi altındaki birkaç borçlanmadan sonra faiz oranları % 10'un altına pek inmemiştir [Pamuk, 1984: 55; Yılmaz, a.g.m., 416]. Bunun yanında rüşvet

¹³¹ "Demiryollarının merkezi bürokrasi için çekici oluşu bazı malî nedenlere bağlanabilir. her şeyden önce demiryolları iç bölgelere ulaştırma maliyetlerini düşürerek, henüz ekilmemiş alanların ihracata yönelik tarımsal üretime geçmelerini sağlayabilirdi. Daha fazla tarımsal ürünse merkezi bürokrasi için daha fazla vergi geliri demektir. İkinci olarak, demiryolları yapımı savaş ve barış zamanlarında İmparatorluğun en uzak köşelerini İstanbul'a bağlayacaktı. Demiryollarının yapımı ile vergilerin daha etkin toplanabileceği, en ücre köye bile ulaşılarak merkezi devletin vergi gelirlerine her zaman ortak olan yerel unsurların payının azaltılacağı düşünülüyordu. Üçüncü neden, dünya buğday piyasasındaki gelişmelerle ilgiliydi. Osmanlı buğday fiyatlarının yüksek olmasının temel nedeni, iç bölgele, özellikle İç Anadolu ile büyük Limalar ve kentler arasında yeterli bir ulaştırma ağının olmamasıydı. İç Anadolu'da demiryolları yapımı, bu bölge buğdayının hem ülke içi hem de uluslar arası pazarlarda yabancı buğdayla rekabet etmesini kolaylaştıracak böylece devlet hazinesine ek oşür geliri sağlayabilecekti" [Pamuk, 1984: 68-69].

gibi ilişkiler de devleti borç almaya teşvik etmiştir. Borçlar alınırken devletin itibarı kâfi gelmemiş ödemeler için belirli teminatlar gösterilmişti. Yabancı şirket ve bankaların Osmanlı Devletine borç vermek istemelerinin iki ana gayesi vardı. Bunların ilki, dış borçlanmalardan yüksek kar elde etmek, demir yolları, madenler, çeşitli işletmeler, hava gazı, tramvay, telefon, elektrik ve benzeri konularda imtiyaz almak; diğeri de, büyük devletlerin paylaşmayı hedefledikleri Osmanlı arazisinde ekonomik ve siyasî nüfuz sahibi olmaktı [Ulutan, 1991: 366].

İlk ve onu takip eden borçlar, yabancı sermaye sahiplerinin hükûmetin siyasetini doğrudan etkileme yollarını açtı [Kasaba, 1993: 49]. Dış borçlanma, kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi hızlandırdı. Merkezi bürokrasi, dış borçlanmayla sağlanan gelirlerin bir kısmını “Batılılaşma” reformlarını başlatmada kullandı ve siyasal kurumların yapısını değiştirdi [Kıray, 1993: 15].

1875’e gelindiğinde faiz ödemelerine yalnız sekiz milyon ayrılmasına rağmen ödenmesi gereken faiz miktarı 14.750.000 Osmanlı lirasıydı. Halktan vergiler alınarak bu miktarın karşılanması mümkün olmadığından 6 N 1292 / 6 Teşrinievvel 1875 tarihinde irade sâdir olarak faizler 7.375.000 liraya inmiştir.

Komisyon Teşkili

Bütçe açığı ve askeri masraflar için nasıl bir tedbir alınacağını konuşmak için, 5 N 1292 / 05 Ekim 1875 tarihinde kendi başkanlığında Adliye Nazırı Midhat, Serasker Rıza Paşa, Maliye Nazırı Yusuf Paşalarla Sadâret Müsteşarı Sait Efendiden¹³² oluşan özel bir danışma kurulu oluşturuldu. Mahmud Nedim Paşa komisyon kurulmasını ve meselelerin görüşülmesini Reddiye isimli eserinde irdelemiştir. “.. Zamân-ı te’ diye ise

¹³² Mahmud Celaleddin Paşa bu isimlere Hariciye Nazırı Saffet Paşa ve Ticaret Nazırı Damat Mahmud Paşa’yı da ekledi [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983]. Cevdet Paşa, Kamil ve Saffet Paşa’yı zikreder, ancak Said, Rıza ve Mahmud Paşaları zikretmez. Bkz [Ahmed Cevdet Paşa, 1980]. Ancak komisyonca hazırlanan ilanname incelendiğinde yukarıda yazılan isimlere ilaveten Safvet Paşa’nın imzası görülmektedir. Konuyla ilgili Basiret gazetesinde çıkan bir haberde sadrazamın başkanlığında oluşturulan komisyonda Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nazırı Midhat Paşa, Serasker ve Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve Maliye Nazırı Yusuf Paşa ile Dersaadet Rusya sefiri General İgnatıyef’in bulunduğu belirtilmiştir. Bkz [BA., 5 N 92, Y.PRK.GZT., Nr. 48/5, sayı 1626, Salı]. Ancak iki gün sonra yayınlanan başka bir haberde Rusya sefiri İgnatıyef’in sadece sadrazamla mülakat yaptığı, önceki gün yayınlanan haberin ‘sehivden naşi’ olduğu yazılmıştır. Bkz [BA., 7 N 92, Y.PRK.GZT., Nr. 48/6, sy. 1628].

pek ziyade tekarrüb eylediğine mebni beyne'l-vükelâ yine bunlarla bi'l-müzâkere bir çare bulunması zarûriyâtına binâen bunun için mahsûsen bir encümen-i vükelâ ictima^c-birle hazînenin ahvâli ve bankın makali ve taksidin hulûlünde para verilemez ise bundan tevellüd eyleyecek ahvâl-i vahâmet-iştimâl dermiyân-birle müzâkerâta girişilmiş ve bank direktörü bankada kalıp henüz bir merhûniyeti iliştirilememiş olan beş milyonluk eshâm-ı umûmiyeyi terhin eylemek ve % 30'a karîb fâiz vermek üzere 800 bin altından ziyadece hulûl eyleyen fâiz taksidini vermek sûretinden başka imkanı tesviye olmayacağını beyan etmesiyle ve buna hazinece başka bir tedbir kâbil olamayacağı dahî nezâret-i maliyeden ityân olunmasıyla o taksîdin şu suretle îfâsı bi'z-zarûre meclis-i meşverette karîn-i tasvîb olmuş ve artık gelecek takside elde rehin edecek bir şey kalmadığından şimdiden taksid etmeye bir çare aranılması Nâzır-ı Maliye Hazretlerine meclisce tefvîz kılınmış idüğü mazbata-i mevcûdesiyle istidlâl olunur 'İlac vâkı'a-pîş ez-vukû' bâyed-kerd' misdakınca tekâsid-i müteâkibetü'l-vürûd ilac-ı tesviyesi her an ve zaman mülâhazâttan münfekk olmayıb serd olunan emniyet-i münselibe ve bir deynin fâizini ağır fâizli yeni bir deyn ile ödemekliğin âsâr-ı vahîmesinden husûle gelen itimatsızlık mülâbeseleriyle her kangı vesâyit ve tedâbire teşebbüs edildiyse bir semere hâsil edemediğinden senedât fâizlerinin tahffinden mâadâ buna bir çare kalmayıb onda dahî Avrupalıların şamâtetleri mani-i cür'et idüğü Es'ad Paşa zamanında teşkîl kılınıp muahharan devam eyleyen ıslâhât-ı maliye komisyonundan beyân olunmuş" [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 59-60].

Komisyonunda konu görüşülmeye başlanmadan önce Mahmud Nedim Paşa bu işi Pâdişâhın istediğini ve elçilerin de muvafakatinin alındığını söylediği fakat elçilerin kendi kefaletleri altındaki borçlara şartını zikretmediği iddia edilmektedir. Bu komisyonunda konuşulanlar neticesinde Düyûn-ı Umûmiye, borçların faizlerinin yarısının indirilmesine karar verildi ve irâde-i seniyye 6 Ramazan 1292 / 6 Teşrinievvel 1875'de zuhur etti [BA., İ.MM., Nr. 2360; Pakalın, 1977: 375]. Komisyonun toplandığı ve Tenzil-i faiz kararının netleştiği gün sadâret makamından bir telgraf acentesine şöyle bir tezkîp gönderiliyordu. "Düyûn-ı Umûmiye faizinin hükümet-i seniyye tarafından tenzîl olunacağına dâir zuhûr eden şâyiânın resmen tekzîb olunması zat-ı hazret-i sadrazami cânibinden Duyheva telgraf acentesine emr buyrulmuş olduğu gazetelerde görülmüştür [Basiret, 6 N 92, sy. 1627, Çarşamba].

2.2.4. Konunun Elçilere Danışılması

Midhat Paşa, mazbatada imzası olmasına rağmen Mahmud Nedim Paşa'nın "Tenzil-i Faiz konusunda Avrupalı Devletlerin elçileriyle görüşülerek muvafakaları alındı" diyerek vekilleri ve pâdişâhı yanılttığını söylemişti [İnal, 1982: 290]. Mahmud Paşa buna cevaben Reddiye isimli eserinde mali çıkmazın devlet hazinesini iflas sınırına getirdiği ve dış borçların faizlerinin verilmesinin mümkün olmadığını belirtir.

Mutlaka yapılması gereken faizlerin indirilmesi işinin Avrupalıların tepkisinden çekinildiği için ertelendiği anlaşılmaktadır. Mahmut Nedim Paşa, Pâdişâhın da muvafakatini bir şartla alabildi. O da önce İngiliz ve Fransız elçileriyle görüşüp sonra konunun vükela meclisinde görüşülüp karara bağlanmasıydı [Sertoğlu, 1972: 3182]. İngiltere sefiri Elliot ile görüşülerek bankanın durumu açıklanıp faizlerin verilemeyeceği ya da bir süre için faizleri yarı yarıya indirip vermektense başka bir çare olmadığı anlatıldı. Başka bir tedbirin olamayacağı anlaşılınca ikinci şikkın uygulanması elçilerce de uygun görüldü [Kazgan, 1991: 82]. Onlar kendi kefaletleri altında bulunan borçlara dokunulmamak şartıyla Osmanlı Devletinin yaptığı diğer işlere karışmayacaklarını söylediler [Sertoğlu, 1972: 3182].

Mahmud Paşa, karar alınmadan önce İngiliz ve Fransız Elçilerle konuyu nasıl görüştikleri hakkında bilgi vermektedir: "İngiltere sefiri Mösyö Elliot Hazretleriyle bir mülâkât-ı mahremâne de Avrupa fâizlerinin îfâsında mütebeyyin olan taassürât ve müşkilât ve Bankadan gösterilen mu'âmelât sözleri açılarak maliye hazinesince ya umûmen bir müddet-i muvakkate ile fâiz verilemeyeceğini i'ân etmek veya ki yine bir müddet-i muvakkate ile fâizleri nısfına indirip verebilmekten mâadâ tedâbir-i mümkünenin mefkûdiyeti iki tarafça îtiraf kılındıktan sonra tenzîl-i nısfâ dâir olan şikk-ı saninin ihtiyârı tercih ve mâdâm ki zarûret-i mücbire müberhem ve böyle bir teşebbüsât mücerred senedât hamillerinin muvakkat bile olsa menfaatlerinden bütün bütün mahrûm kalmamaları niyet-i müşfikânesinden idüğü müsellemdir. Bu babda Londra'ca bir vukuât-ı müessire zuhûra gelemeyeceğini sefir-i müşârünileyh dostâne ve mahremâne ihtâr eyledikten başka bu karara sefâretin muvafakât-ı mahremânesi baş tercüman Mösyö Sandison .. ta'limâtıyla dahi te'yîd edilmiş ve sefir-i mûmâileyh ile şu

müzâkere-i mahremânenin netâyicini Fransa sefiri hazretlerine dahî açmak sûreti söyleşilerek onunla dahî bu babda bi'l-müzâkere muvafakât istihsâl kılınmış idi. İlcaât-ı mücbire ve mesrûde ve ahvâl-i hazîne-i maliye beyne'l-havas-sı vükelâ dermiyân olundukta hâsıl olan ittihâd-ı efkâr üzerine ..." [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 60-61].

İngiltere'nin İstanbul elçisi Sir Henry Elliot bu tenzil fikrini on iki resmi yazıyla Lord Derby'ye bildirmiş, durumu bütün netliği ile açıklamıştı [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 70]. Bu netice Fransa elçisine de aktarılarak onun da muvafakati alındı. Mazbata arz olunarak, irade yayınlandı.

Rusya elçisi İgnatıyef, yalnız İngiltere ve Fransa elçisiyle konunun görüşülüp kendisiyle görüşülmemesini protesto etmişti. Bütün bunlar ortadayken faiz indiriminin Rusya'nın ihtarıyla alındığı yolundaki sözlerin 'düşmanca söylenmiş asılsız sözler' olduğunu Mahmud Nedim Paşa ifade etmektedir [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 61].

Mahmud Celaleddin Paşa, Midhat Paşa'nın " bizi ve pâdişâhı aldattılar " iddiasına cevap niteliğinde şunları söylemişti: "Muhalif vekiller tenzilat kararnamesini birlikte imzalamalarına rağmen kamuoyunun galeyanından faydalanarak bu icraatın mesuliyetini Mahmud Nedim Paşanın üzerine atmışlardı." İngiltere'nin İstanbul elçisi Sir Henry Elliot bu karardan bir ay önce haberdar olmuş ve devletin ya tenzil-i faiz kararını kabul ya da iflas ettiğini açıklaması durumunda olduğunu söylemişti. Ama İngiliz senet sahipleri kendi elçilerinin bu tesbitini gözardı edip Mahmud Nedim Paşa'nın bu ilanını protesto etmişlerdir [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 70].

2.2.5. Rusya Ve İgnatıyef'in¹³³ Tenzil-İ Faiz Kararının Alınmasında Müdahalesi

1871 yılında Âli Paşa'nın vefatıyla sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa zamanında İstanbul'da bulunan Rus elçisi General İgnatıyef'in ağırlığı arttı. Elçinin ağırlığının artmasında Sadrazamın ondan gördüğü maddi menfaatlerin olduğu iddia edilir.¹³⁴ Dolayısıyla Tenzil-i faiz kararının alınmasında onun etkisi bulunduğu yaygınlıkla inanılır [Abdurrahman Şeref, 1996: 132; Mehmed Galib Bey, 1327: 119-120; Kuran, 1948: 35]. Bununla birlikte bu konuda yazılı bir belgeye rastlamak mümkün olmadığından Rus elçinin etkisini, bu karardan Rusya'nın ne kadar kârlı çıktığına bakarak değerlendirmek gerekir.

Böyle bir kararın alınmasıyla Avrupadaki Osmanlı prestiji, Osmanlı Devleti'nin onuru ve siyasi saygınlığının büyük ölçüde zedelendiği aşikardır. Bosna Hersek isyanları ile Sırbistan ve Karadağ ayaklanmalarında Rusların hedefi Osmanlı Devleti'ni büyük bir malî yük altına sokmak ve açacağı savaşta Osmanlıları Batı kredisinden yoksun bırakmaktı. İleriki yıllarda savaş sıkıntılarını aşmak için ağır şartlarla da olsa kredi bulunamaması İgnatıyef'in başarısını göstermektedir. Batıdan malî destek alınmayınca ordular yeterince teçhiz edilemedi ve Osmanlı Devleti yenik duruma düştü [Kazgan, 1991: 80]. Rusya, siyasi amacı olan Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa'nın arasında açma hedefi yolunda önemli bir adım attı [Blaisdell, 1979: 77-78; Kuran, 1948: 35].

Hamillerin çoğu İngiliz ve Fransız olduğundan böylece Osmanlı Devleti ile aralarını açmak istiyordu. Faizlerin indirilmesinden dolayı Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti

¹³³ Nikolas Pavlaviç İgnatıyef: 1832 yılında doğmuştur. 1856 ve 1864 yıllarında Çin'de Rusya adına bir takım imtiyazlar kazanma başarısını gösterdi. 1864'te İstanbul'a atandı ve 1876 yılında konferansın dağılmasına kadar burada kaldı. Doğu geleneklerini bilmesi, yeteneği ve girişimciliği sayesinde Babıâli üzerinde büyük bir etki sağladı, ama kendisine halk arasında 'yalancıların babası' adı takılmıştı ve hem Türklerin hem de Rusların liberal kesimleri kendisinden hoşlanmıyordu. 1881 yılında Louis Melikof'un yerine İçişleri Bakanı oldu. Bu görevde başarısız olduğundan Çar, onu görevden aldı. Ölümü ise karanlıktır. Bkz [Sir Henri Elliot, Devrimler- Pakalın'dan]. Ayrıca sefire 23 B 1288 tarihinde nişan-ı Âli-i Osmaniye'nin birinci rütbesi ihsan buyrulmuştur [BA., İ.HR., Nr. 14846].

¹³⁴ "Rusya elçisi Sadrazamı her ziyaretinde ona tenekelerle Volga havyarını sunup, sandıklarla Buhara kürkleri hediye ederdi. Bir defasında Paşanın Midilli'deki çiftliği için tam on iki tane Kırım ve Odesa ineği takdim etmişti. Daha geçen gün Bulgar Ekzarhlığının Rum Patrikhanesinden ayrılması meselelerini müzakere ettikleri zaman, kendi parmağındaki yüz binlerce kuruş kıymetli pırlanta yüzüğünü Sadrazamın parmağına geçirmiş: - Lütfen kabulüyle minnettar bırakırsınız. Çok aziz muhibbimize naçiz bir hatıra olmağa değeri yoksa da.. diye, Mahmud Nedim Paşa'ya karşı samimiyetini göstermişti." Bkz [Kutay, 1980: 4559].

aleyhine dönmüş olması İgnatıyef'in istek ve çabalarının sonuç verdiğini göstermektedir [Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 224-25; Süleyman Paşa, 1908: 4].¹³⁵

Rusya sefiri İgnatıyef'in sarrafları aracılığıyla tenzil-i faiz kararı alınca senetleri değişip çok büyük servet kazandığı, bu sonuca bakarak ta işi tertipleyenin Genaral İgnatıyef olduğu söylenmiştir. Mahmud Paşa da bilerek ya da bilmeyerek buna alet olmuştu [Kazgan, 1991: 69; İnal, 1982: 291].

Mahmud Nedim Paşa karar alınmadan İngiliz ve Fransız elçileriyle görüşülüp Rusya elçisiyle görüşülmediğini belirterek, neticede yalnız onlarla konunun müzakeresini İgnatıyef'in protesto ettiğini hatırlatır. Bunlar olmuşken Rus elçisinin olayı planladığı, Mahmud Paşa'yı kullanarak bu amacını gerçekleştirdiğini söylemek kin ve düşmanlığın göstergesiydi, demektedir. "Rusya sefiri İgnatıyef kendisine ma'lûmat verilmeksizin böyle bir i'lânı ve Rusya hastahanesinin sermâye-i idâresi ittihâz kılınan Bon dö Trezor senedâtının tenzîlâtından zuhûr eden zararı derpîş-birle Rusya sefâreti tanınmayıp İngiltere ve Fransa sefâretleriyle iktifâ-yı müzâkere edilmesini protesto eylediği nezâret-i hariciyece dahî ma'lûm iken iş bu tenkîsin güya Rusya sefâretinin ihtârıyla ihtiyâr edildiğine dâir neşriyât-ı münâfikâne havas-ı vükelâdan bulunub bu karara dâir mazbataya vazi'ül-imza olan zevâtтан sudûr ve intişârı ne derecelerde garazkârlığı isbât ve i'lân eyleyeceği erbâb-ı insâfin teslim-kerdesi olacağı bedîhiyâttandır" [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 61-62]. Ancak, Ahmed Cevdet Paşa İgnatıyef'in protestosunu ayıbını örtmek için yayınladığını düşünmekteydi. Bu işin İgnatıyef'e haber verilmeden yapılmış olabileceğine ihtimal vermemekteydi [Ahmed Cevdet Paşa, 1953: 105].

Genel kanaat bu kararın alınmasında İgnatıyef'in telkinlerinin oldukça etkili olduğu yönünde olsa da başka bir iddia da, Sadrazam'a Galata bankerlerinin akıl hocalığı yaptığı şeklindeydi. Buna gerekçe ise şudur: 1874 yılında % 25'e varan faizle alacaklı duruma girmiş olan bazı Galata bankerleri borçlarının ödenmesi için kendilerine ödenek ayrılması yönünde bazı planlar yaptılar. Buna uygun olarak iç ve dış devlet borçlarının faiz ve anapara ödemelerinin yarı yarıya indirilmesinden başka bir çare görmüyorlardı [Kazgan, 1991: 80].

¹³⁵ Şeyhü's-süfere tabirini kullananlar olmuştur. Bkz [Türkgeldi, 1987b: 4; Blaisdell, 1979: 76].

2.2.6. Kararın İçeriği

5 N 1292 / 05 10 1875 tarihli ve Mahmud Nedim, Midhat, Rıza, Saffet, Yusuf Ziya ve Mehmed Said imzalı genel borçların faizlerinin tenzili hakkında komisyonca verilen kararı içeren ilannâme :

“Devlet-i Aliyye'nin varidat ve masarifatının bu sene ilan edilen bütçesinde masarifatın beş milyondan ziyade açığı cümleye malum olmuş idi. Bu açık daha tetkik ve tashih olursa tezayüt edeceği ketmedilemez. İşte bu hâl icabınca tedavülde bulunan müstakrazat kuponlarının vaktiyle ödemek için banka ile bir istikrâzat akdolunarak deyni diğer bir deyin ile ödemek usulü cariyesi dahi hem açığı günden güne tezyid ettiği ve hem de aksiyonlar ashabını artık emniyet edemeyecek bir efkâra îsal eylediği meydanda bir hâl iken şu ahval-i cariyeye ve emniyeti zaile bir dereceye gelmiştir ki bunun delaili borsanın ve fondelerin meydanda olan ahvalidir ve senedat ashabının sermayelerinden mutazarrır olmakta buldukları dahi ilâve-i delaildir. Taraf-ı saltanat-ı seniyyeden bugünkü günde şu hâller için aleme teminat-ı sahiha ve mutebere ita olunmadıkça senedat ashabı bütün bütün kaybeyleyecekleri tariften müstağnidir. Paraları şu vatanda kullanılmakta olan sermayedaran ve ashâb-ı senedatın iş bu külliyyetli zararlarına Devlet-i Aliyye'nin niyet-i sadıka ve fütüvveti seniyyesi ir vakitte kaal ve razı olmadığı betekrar halisane ilân ediliyor. Teminat bahsine gelince saltanat-ı seniyye bilumum gümrüklerin varidatını ve tuz ve tütün varidatının ve Mısır vergisini ve noksan kalırsa ağnam hasılatını bankanın hukuk ve imtiyazını muhafaza şartıyla hemen tayin olunabilecek sendikalara teslim eyliyecektir ve işte şu sağlam karşılıkların bahşedeceği teminatı hemen itâ birle âleme müstevli olan emniyetsizliği bertaraf edeceğinden Devlet-i âliye bütçesini kâmilen karşılaştırmak emniyetini dahi vücuda getirmek ve beş sene-i kâmilenin hitamına değin faizlerin nısfını nakden ve nısfı diğeri yalnız yüzde beş faizli bir senet ile ifa kılınmak ve ileride bütçenin müsaadesince teshilatı mümkün göstermek üzere şimdiden kuponların bedelatını nısfı nısfı ifa etmek mecburiyeti sahihasını derpiş ve dermeyan ile bu günkü günden sonra hulûl eyleyecek her bir kuponlar bedelatını nısfıyla ifa etmeye kat'ıyyen karar verdiğini resmen ilan eyler. 5 Ramazan 1292.

Mahmud Nedim, Midhad, Rıza, Saffet, Yusuf Ziya, Mehmed Said" [BA., 5 N 1292; İ.M.M., 2360, Lef 2].¹³⁶

Belgede özetle bütçe açığının beş milyona ulaştığı, konu iyice incelendiğinde açığın artacağını belirtmektedir. 1875 bütçe layihesindeki 5.519.502 kese tutarında olan gelir tahminleri, bütçe komisyonunda 4.776.588 keseye indirilmişti. Bir kese altın beş adet altın liraya eşit olduğundan $5 \times 4.776.588 = 23.882.940$ liralık genel gelir toplamına karşılık aynı tasarıdaki genel masraf tutarı ise bütçe komisyonunda 5.785.819 keseye yükseltilmişti. Genel gelirler toplamı $5 \times 5.785.819 = 28.929.095$ altın liraya ulaşmıştı. Aradaki açığın 5.046.155 lira olduğu görülmektedir [Sayar, 1977: 210-11]. Borcu borçla ödemenin iki sakıncasına değinilmişti. Birincisi, borcu daha da artırır, ikincisi Osmanlı Devleti'ne olan güven ve emniyeti zedeler. Başka bir sorun ise, güvenilir bir teminat olmazsa senet sahiplerinin kaybedebileceğiydi.

Teminat olarak gümrük gelirleri, tuz, tütün varidatı ve Mısır vergisi olarak gösteriliyordu. Yeterli olmazsa ağnam resmi hayvan vergisi de eklenecekti. Bu meblağ bankanın hukuk ve imtiyazını korumak şartıyla hemen teslim edilecekti. Borçlara karşı gösterilen bu teminat emniyetsizlik ortamını güvene çevirecektir. İlerde bütçenin durumu elverirse kolaylık sağlanabilecekti. Babıâli bu resmi açıklamada, faiz ve itfa karşılıklarının beş yıl içinde kolayca karşılanması için ekonomik gelişme vaadinde bulunuyordu [Davison, 1997: 76]. Ayrıca kuponların karşılığının yarı yarıya ödemeye kesin karar verildiği de açıklanan diğer bir husustur [Ahmed Lütü Efendi, 1991: 53].

¹³⁶ 2360 nolu İrade Meclisi Mahsusda bulunan mazbata, tezkirei maruza ve diğer evrakları Sultan Abdülhamid görmek istemiş fakat bulunamamış. Sâdır olan irâde-i seniyye üzerine sadrazam Hayreddin Paşa bu konu hakkında Mahmud Nedim Paşa ile telgraflaşmıştır.

Mahmud Nedim Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra İstanbul'dan uzaklaştırılarak Sakız da ikamete mecbur edilmişti. Orada bulunduğu esnada Vali Sadık Paşa ile aralarında geçen bir olay üzerine Midilli adasına geçmiştir. Mutasarrıf Rıfat paşazâde Rauf Bey onu ziyarete gelerek mabeyni hümâyûndan geldiğini söylediği ve pâdişâhın iradesini içeren bir zarf vermiştir. Evlerinde oturmakta olduğu Kulaksızâde Halim Beye, sakladığı bir müsveddeyi vererek kopya ettirir. Bu kopya edilen kâğıt vekillerden meydana gelen bir encümenin mazbatasını olup faizlerin yarıya indirilmesi müzakeresini içeriyormuş. Ertesi gün cevabî mektup ve kopya edilen mühürlü ârıza Mutasarrıf Rauf Beye verilir. 26 Mayıs 1295 tarihli tahrirat ile mabeyn baş kitabetine göndermiştir [İnal, 1982: 290].

Aradan bir hafta geçince Midilli'ye gelen İstanbul gazetelerinde bu mazbata konu edilip Mahmud Nedim Paşa'yı temize çıkarıcı yazılar yazılmış olduğu görülmüş. Bunun üzerine Paşa, hak ve hakikâtin hiçbir zaman kaybolmayacağını, kendilerine düşen görevin memleketin selameti ve pâdişâhın rahatı için çalışmak olduğunu söyler. On gün sonra pâdişâhın muhasibi Hayreddin Ağa ile görüşür ve hemen ertesi günü hususî bir Loyd vapuru ile yanında Lütü Ağa bulunduğu halde İstanbul'a gider [Ali Rıza, Mehmed Galib, 1977: 121-23].

6 Ramazan 1292 tarihli arz tezkiresi;

“İşbu doksan bir senesinde ilan olunan bütçenin masarifatı açığı beş milyon lirayı müteceviz olup bunun sıhhatine gidilse yedi milyona vasıl olacağı indettetik derececi tahakkukta idüğü zahir olur ve düyunu hariciyenin görünen miktarı dahi on dört milyon liraya mevsul idüğü anlaşılaraq bir kısım masarifatı lâyettegayyer varidatın bir kısmı cesimini ihata eyledikten mâadâ iş bu deyni haricinin faizlerini vaktü zamaniyle ödemek için ahar bir istikrâzın ihtiyarından yani deyni diğer bir deyn ile ödemeye müntehi olmasından naşi beher takasitte edilen avans namlı istikrâzların faizleri dahi açığa munzam olmakta ve düyunu gayri muntazama ile açığın şu takdirce bittabi ödenemeyecek bir halde olduğu anlaşılıyor. İşte şu munzam ve gayri muntazam deyinleri varidatı devletten ifa müteassir olmasından dolayı yetmiş üç ve konsolit istikrâzlarının faizleri hazineye yeniden bir deyni harici açtığı misüllü bihaseb-ez zarure mavüdia lehine sarf olunmayıp faizleri yalnız düyun husule getirdiği dahi âşikar olmasıyla şu keyfiyetler umumen ademi emniyete ve emniyetsizlikler dahi saltanatı seniyye tahvilatında her gün bir tenzilata badî olmakta idüğüne binaen şu açığa bir çare bulunmayıp da bakılacak olduğu taktirde maazallahüteâlâ faizler verilememek ve ifa olunamamasından naşi masarifi mühimme ve mukarrerennin tavikat ve müşkilâtından dahi umuri maliyei Devlet-i Aliyye müşkil bir neticeyi ibraz eylemek tabii görünüyor ve şu neticenin âsarı günbegün nümâyan olur ve meselei mevcude masarifi fevkaledesiyle dokuz on milyon bir açık ile doksan iki senesine girilince bunda artık imkanı tedbir kalmayacağı anlaşılır. Binaberin yine yeni deyinler ile bu sene faizlerini vermektan ve böyle ağır bir hâl ile yeni seneye girmekten ise şimdiden şu açığı sahihan kapamaya ve bunun sahihan kapanmasıyla umuri maliyei Devlet-i Aliyye de bir refah bulmaya ve ıslahat ve terakkiyatı matlube vücuda getirmeye çare bulmak farızadan görünür. Bunda emniyet ya duyunu kâmilan verecek karşılık bulmak veyahut duyundan verilebileceğini tefrik ile ona sağlam karşılık gösterip ifâsı nakâbil kısmını vakti iktidara bırakmak suretlerine münhasır kalınca ve sureti ula şu günkü günde nâkâbil görülünce zaruri şıkkı saniye gidilmek re'yi münferit hükmünde bulunur. Bu suretin ihtiyar ve ilanında haylice makaleler ve senedât bedelâtının kasden veya vehmen tenzilâtı gibi muamelelere bittabi tesadüf edilir. Lakin bu şeyler geçilip meydana konulacak emniyeti salime mülabesesiyle senedatın hasıl edeceği itibarı sahih üzerine itibarı fevkaledede ve miktarı

bedelatı günbegün ziyade olur ve şu suretin ihtiyari maslahatın hali hazırında bırakılmasından çok geçmeyerek zuhura gelebilecek netayici muzırta meayibinden ehven görülmesiyle beraber şu mülâhazatın fiiliyatından senevî altı buçuk milyon lira hasil olacağı cihetle bununla bütçe açığı kapanacağı ledelhisap anlaşılarak olbab da yazılan hesap pusulaları ve işin müteallik olduğu sefaretlerin dahi şöyle bir icraata bir şey denilemeyeceğini beyan eden iş'arat ve ifadeleri beynelhavas dermiyan ve tezekkür olundukta hasil olan ittihadı efkâr ile müsveddei tasavvuratın mevkii ilâna konulması tasvip kılınmakla şayan buyurulan müsaadei seniyyeye nazaran hemen ilânı keyfiyete ibtidar kılınacağı ve ilânatın zikrolunan müsveddesi huzzar canibinden kabul ve temhirbirle sureti mübeyyizesi takdim olunduğu beyan ile tezkerei senaveri terkim kılındı efendim. 6 Ramazan 1292”.

İrâde-i seniyyenin de hemen ilan edilmesi uygun görüldü: “Hâme pira-yı tazim olan iş bu tezkire-i sâmiye-i asafaneleriyle sureti maruza manzuru Hümâyûn Hazreti şahane buyurulmuş ve bermucibi istizan hemen ilânı keyfiyet edilmesi şerefsunuh ve sudur buyrulan emrû fermanı Cenab-ı Mülûkâne mantuku celilinden olarak zikrolunan suretine savbı âlii Hidivilerine iade kılınmış olmakla ol bapta emrû ferman Hazreti veliyyül emrindir. 6 Ramazan 1292” [BA., 6 N 1292, İ.MM., Nr. 2360, Lef 6].

6 Ramazan 1292 tarihli arz tezkiresinde, bütçe açığının iyice incelendiğinde 7 milyona varacağı belirtilmiştir. Dış borçların ödenmesi gereken yıllık faizinin 14 milyona ulaştığı ve gelinen noktada mevcut gelirlerle bu faizlerin ödenmesinin mümkün görünmediği tespiti yapılarak borcu borçla kapama mantığının yanlışlığına değinilerek bunun emniyetsizliğe yol açacağı belirtilmiştir. Halihazırdaki bütçe açığına çare bulunmadan yaklaşık 10 milyon Osmanlı lirası açıkla 1875 senesine girilince tedbir imkanının da kalmayacağı açıktı. Öngörülen çarelerin birincisi, borçları tamamen ödemek için kaynak bulmak, başka deyişle kısa vadeli iç borç veya dış borç almak. İkincisi, devletin mevcut imkanlarıyla ödenebilecek kadarını ödemek, kalanını da sağlam karşılık göstererek senetler verip zamanla ödemektir. İlannâmede mecburen ikinci şıkkı kabul etmek gerekir denmiştir.

Dış borç alınmadan mevcut varidatla, borçların anapara ve faizlerinin zamanı gelen taksitlerinin bir kısmını ödeme politikası takip edilince bir çok eleştiri yapılabileceği, ancak hamiller arasında ve borsada oluşacak güven ortamının bu kötü neticeleri ortadan kaldıracığı değerlendirilmesi yapılmıştır. Takip edilecek politikayla yıllık 6,5 milyon lira hazinede kalacak olup bununla bütçe açığının kapanacağı belirtilmiştir. Son olarak, düşünülen bu işten etkilenecek yabancı devlet elçilerinin de yapılacak bu işe bir şey demedikleri açıklanan diğer bir husustur.

Bu resmi tebliğ İstanbul'da çıkan Basiret [BA., 7 N 1292, Y.PRK.GZT.:, Nr. 48/6, sayı 1628, Pencşenbe] ve Vakit gazetelerinde yer almıştı [Kömürcan, 1948, 46; Du Velay, 1978: 208]. 8 Ramazan Cuma günü Basiret gazetesinde yayınlanan bir haberde ödenmesi düşünülen faiz ve ana paranın yarısı için verilecek % 5 faizle ilgili şu bilgiler veriliyordu. "Müstakrazât fâizleri hakkında bu sabah evrâk-ı havâdise derc olunmuş olan ilanâtın izahıdır. 14 milyon tahmin olunan dahilî ve haricî Düyûn-ı Umûmiye fâiz ve re'sûlmalinden nısfı bugünden itibaren beş sene müddet için kat° ve tenzil olunmuştur. İş bu te'diye olunacak 7 milyonun yerine % 5 hesabıyla bir meblağ verilecektir ki bunun miktarı senevî 350 bin lira olacaktır. İtâ kılınacak sened-i muvakkat işte yalnız beş sene için beher sene 350 bin lira verileceğini temin edecektir". Borsa komiseri Abidin Bey tarafından 7 Ramazan günü aynı mahiyetle bir ilan Galata borsasında okunmuştur.¹³⁷ Mahmud Nedim Paşa keyfiyeti birkaç gün sonra hey'et-i vükelaya tasdik ettirerek bu kararın aleyhinde piyasalarda oluşan tepkileri yatıştırmak için 9 Ramazan 1292 tarihli Cevdet Paşa'nın kaleminden çıkan bir izahnâme yayınlamıştı [Pakalın, 1977: 374]. Yürürlüğe konacak iş hakkında hamillerin kafasındaki her çeşit şüpheyi gidermek için yayınlanan izahnâmenin niçin ilan edilmek istendiğini ve içeriğinin ne olduğunu incelemek gerekir.

¹³⁷ "Devlet-i Aliyye borsa komiseri saadetlü Abidin Bey Efendi tarafından geçen Pencşenbe günü Galata borsasına talik olunan ilannamenin suretidir: Devlet-i Aliyye'nin müstakrazat kuponları için vermekte olduğu meblağın beş sene için nısfı tenzil ve diğer nısfı tevcihle tediye olunacağı ve buna dair tahsis edilen irad ile tafsilat-ı saire dünkü çıkan Basiret gazetesiyile ilan olunub halkın malumu olmuştur. Der Âliye borsasının komiseri bulunduğum sifata ve hükümet-i seniyye emriylebu maddeyi Der Âliye borsasında dahi ilan ile beraber bazı tasrihatın ilavesi münasibdir. Şöyle ki Devlet-i Aliyye kuponlara tahminen senevî 14 milyon lira tediye ederse bu günden itibaren beş sene sırasıyla yalnız bunların yarısı ki yedi milyon lira tediye edecektir. Ve menba'd tediye olunmayacak diğer yedi milyon yalnız beş sene için senevî daha 350 bin lira verecektir. Yani Devlet-i Aliyye tahmin olunan 14 milyon lira yerine beş sene ve beher sene 7.350 bin lira tediye edecektir. Ve iş bu beş senenin hitamında tekrar senevî tahmin olunan 14 milyon lirayı tediye edeceği ilan olunur" [BA., Y.PRK.GZT., Nr. 48/8, Basiret, sayı 1630].

2.2.7. İzahnâme 9 N 1292 / 09 10 1875

Yayınlanan izahnâmede özetle, 6 Ramazan 1292 (6.10.1875) tarihli Babîâli beyanâtı ve onu izah eden tebliğ gerek borsa ve gerek bir takım sermaye sahipleri ve bankalar tarafından başka başka yorumlanır denilerek bu gibi şüphelerin ve belirsizliklerin izalesi için bu açıklamaya gerek duyulduğu belirtilmişti [BA., 9 N 1292; İ.MM., Nr. 2360, Lef 4; Yeniay, 1936: 50].

İzahnâmede, kamuoyuna şu dört husus açıklanmıştı. Birincisi, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti iç ve dış borçlarının faiz ve itfalarını (resûlmaline mahsuben verilen kısım) yarı yarıya indirmişti. İkincisi, bu kuponların ödemesi şöyle olacaktı: Birinci yarım tamamen nakit ile ikinci yarım % 5 faiz getiren yeni esham ile , bu faizler birinci yarımın vadesinde keza nakden ödenecekti. Üçüncüsü, gerek birinci yarımın nakden ödenmesinde ve gerek zikredilen % 5 faizin ödemesinde tahsis olunan teminat , gümrük umumi hasılatı , tuz ve tütün varidatı, Mısır vergisi ve bunlar yetmediği takdirde Ağnam resmi varidatıdır. Dördüncüsü, eğer belirtilen beş sene geçince % 5 faiz getiren bir sermayeye tahvil edilen kuponların ikinci yarımı ödenmez / itfa edilmezse , ilk gelen harici istikrâzın itfasına kadar, mühlet yeniden uzatılacak ve böylece serbest kalacak olan bu ilk gelen istikrâza ait teminat, faiz ve itfa dahil olduğu halde yüzde beşin tamamen ödenmesinde kullanılacaktı.

9 Ramazan 1292 tarihli izahnâme sureti ;

“Teşrinievvelin altısı tarihiyle Bâb-1 âlî canibinden ita olunan beyanname ile izahat gerek bir takım sermayedarlar ve bankalar tarafından başka başka manâlar ile tefsir olunmasıyla terdidî efkârı mucib olmuş olduğundan artık her nevi şüphedatı men ve izale etmek ve sureti kat’iyyede de olarak izahatı lâzımeyle ita eylemek üzere Bâbîâlice tafsilatı âtiyenin beyanı lazım gelmiştir. Şöyle ki: Evvela iş bu tarihten itibaren saltanat-ı seniyyenin dahilî ve haricî düyunatın faiziyle resûlmaline mahsuben verilen kısmı beş sene müddet için nısf nısfıfa tenzil olunmuştur. Saniyen bu karar iktizasınca kuponların birinci nısfı kâmilin ve

nakden ikinci nısfı seneden ifa olunacaktır ve iş bu senedatı cedidenin yüzde beş hisabiyle faizi birinci nısfının tekasiti zamanlarında kezalik nakden verilecektir. Salisen gerek mezkûr birinci nısfın nakden ve kâmilten tediyesine ve gerek zikrolunan senedatı cedidenin havi olduğu yüzde beş faizin itasına hasrolunan teminat gümrüklerinin varidatı umumiyesiyle tütün ve tuz varidatından ve Mısır vergisinden ve kifayet etmediği halde ağnam rüsumundan ibaret olacaktır. Râbian zikrolunan beş sene hitamında senedatı cedidenin yüzde beş faizli olarak havi olduğu sermaye tediyeye olunmaz ise müstakrazatı hariciyeden en evvel müddeti münkazi olacak istikrâz zamanına kadar müddeti temdit olunup ol istikrâza mahsus olan teminat faiz ve resülmaline mahsuben verilen kısmı dahil olarak senedatı cedidenin tamamıyla îfasına hasrolunacaktır. 9 Ramazan 1292, 28 Eylül 1291”.

“Ahmed Cevdet, Yusuf Ziya, Saffet, Rıza, Midhat, Mahmud Nedim, Hasan Fehmi, Abdülkerim Nadir, Mehmed Namık, Abdi, Abdurrahman, Sami, Mehmed Kabuli, Mehmed Halet, Kadri, Abdullah Galib, Sadullah, Mehmed Said, Kenan, İrfan” [BA., 9 N 1292, İ.MM., Nr. 2360, Lef 4 (izahnâme)].

Bu tebliğle hükümet ödemenin durdurulmasını, beş senenin bitiminde de devam ettirmek niyetini açığa vuruyordu. Ödemenin durdurulması yalnız iç ve dış borçları kapsayıp hükümetin diğer taahhütlerine etkisi yoktu. Bu kararnâmelerle kurulan rejim ancak üç ay devam edebildi [Yeniay, 1936: 50; Kömürcan, 1948: 47]. 1876 Martında ödeme zamanı gelen 1858 borç kuponu ödenemedi ve 1869 ile 1873 kuponları da ertelendi [Blaisdell, 1979: 78]. Bundan sonra kuponların ödenmesi gereken yarım kısmı da ödenemedi. Hükümet, 1876 Nisanında bütün istikrâzlarının vadesi gelen taksitlerinin ödenmesini 1876 ve 1877 tarihlerindeki siyasi hadiseler ve harp neticesinde durdurdu [Du Velay, 1978: 212; Kömürcan, 1948: 47]. Bu tarihten itibaren hamiller hiç para alamadılar ve 20 Birincikânun 1881’de yayınlanan Muharrem Kararnâmesine kadar bu durum devam etti.

Bunun üzerine bütün tahvillerin kıymeti düştü. Öyle ki, 1869 istikrâz tahvilatının fiyatı 1875 senesi İkincikânunun birinde 275 Frank iken, 1877 senesi Nisanın yirmisinde 43.50 Frank idi. O zamana kadar 70, 80 kuruş civarında tedavül eden konsolidelerimiz birden bire 8, 10 kuruşa düşünce Galata borsası altüst oldu, yabancı sermaye sahipleri pek çok zarara

uğradılar ve devletin malî itibarı sona erdi [Mehmed Galib, 1327: 120]. Hükûmetin bu aciz hali İstanbul'da faaliyet gösteren Crédit Général Ottoman, İstanbul Bankası, Kambiyo Osmanlı Şirketi ve Osmanlı Bankası gibi bankaları büyük zarara sokmuştu. Elleri az çok tahviller bulunan bu bankalar tahvil fiyatlarının düşmesiyle birlikte ekonomik sıkıntı yaşamışlardı. Ayrıca, kağıt paranın kıymeti düşünce hükûmetin bütçesinde de büyük bir gedik açılmıştı [Yeniay, 1936: 51].

10 Ramazan 1292 tarihli vükelanın komisyon heyeti haricinde karara iştirakini içeren zabıtnâmede de yukarıda bahsi geçen 6 Ramazan 1292 tarihli arz tezkiresindeki şeyler tekrarlanmıştır. Komisyon Heyeti haricinde Vükelâ tarafından kararı vakıa iştiraki mutazammın tanzim olunan zabıtname suretidir:

“İşbu doksan bir senesinde ilan olunan bütçenin masarifatı açığı beş milyon lirayı müteceviz olup bunun sıhhatine gidilse yedi milyona vasıl olacağı indettetik derece tahakkukta idüğü zahir olur ve düyunu hariciyenin görünen miktarı dahi on dört milyon liraya mevsul idüğü anlaşılacak bir kısım masarifatı lâyetegayyer varidatın bir kısmı cesimini ihata eyledikten mâadâ iş bu deyni haricinin faizlerini vaktü zamaniyle ödemek için ahar bir istikrâzın ihtiyarından yani deyni diğer bir deyn ile ödemeye müntehi olmasından naşi beher takasitte edilen avans namı istikrâzların faizleri dahi açığa munzam olmakta ve düyunu gayri muntazama ile açığın şu takdirce bittabi ödenemeyecek bir halde olduğu anlaşılıyor. İşte şu munzam ve gayri muntazam deyinleri varidatı devletten ifa müteassir olmasından dolayı yetmiş üç ve konsolit istikrâzlarının faizleri hazineye yeniden bir deyni harici açığı misüllü bihaseb-ez zarure mavüdia lehine sarf olunmayıp faizleri yalnız düyun husule getirdiği dahi âşikar olmasıyla şu keyfiyetler umumen ademi emniyete ve emniyetsizlikler dahi saltanatı seniyye tahvilatında her gün bir tenzilata badî olmakta idüğüne binaen şu açığa bir çare bulunmayıp da bakılacak olduğu taktirde maazallahü Teâlâ faizler verilememek ve ifa olunamamasından naşi masarifi mühimme ve mukarrerinin tavikat ve müşkilâtından dahi umur-i maliye-i devlet-i âliye müşkil bir neticeyi ibraz eylemek tabii görünüyor ve şu neticenin âsarı günbegün nümâyan olur ve mesele-i mevcude masarifi fevkaledesiyle dokuz on milyon bir açık ile doksan iki senesine girilince bunda artık imkanı tedbir kalmayacağı anlaşılır. Binaberin yine yeni deyinler ile bu sene faizlerini vermekten ve böyle ağır bir hâl ile yeni seneye girmekten ise şimdiden şu açığı

sahihan kapamaya ve bunun sahihan kapanmasıyla umur-i maliye-i devle-ti Âliye de bir refah bulmaya ve ıslahat ve terakkiyatı matlube vücuda getirmeye çare bulmak farızadan görünür. Bunda emniyet ya duyunu kâmilten verecek karşılık bulmak veyahut duyundan verilebileceğini tefrik ile ona sağlam karşılık gösterip ifâsı nakâbil kısmını vakti iktidara bırakmak suretlerine münhasır kalınca ve sureti ula şu günkü günde nâkâbil görülünce zaruri şıkkı saniye gidilmek re'yi münferit hükmünde bulunur. Bu suretin ihtiyar ve ilanında haylice makaleler ve senedât bedelâtının kasden veya vehmen tenzilatı gibi muamelelere bittabi tesadüf edilir. Lakin bu şeyler geçilip meydana konulacak emniyeti salime mülabesesiyle senedatın hasıl edeceği itibarı sahih üzerine itibarı fevkaledde ve miktarı bedelatı günbegün ziyade olur ve şu suretin ihtiyari maslahatın hali hazırında bırakılmasından çok geçmeyerek zuhura gelebilecek netayici muzırira meayibinden ehven görülmesiyle beraber şu mülâhazatın fiiliyatından senevî altı buçuk milyon lira hasıl olacağı cihetle bununla bütçe açığı kapanacağı ledül hisap anlaşılacağı .. 10 Ramazan 92. İş bu mülâhazatın tasdik ve ademi tasdiki ârayı huzzarı kirama muhavveldir. 10 Ramazan 1292.

Hasan Fehmi, Mehmed Namık, Ahmed Cevdet, Abdi, Ahmed Kemal, Mehmed Kabuli, Abdurrahman Sami, Mehmed Halet, Mehmed Said, Kadri, Abdullah Galip, Sadullah, Abdülkerim Nadir, İrfan, Kenan.

Kararnâme ve tebliğler 30 Ekim 1875 tarihinde “Ramazan Kanunnâmesi” adı verilen bir kanun ile tasdik edildiler [Yeniay, 1936: 55]. 30 Ramazan kanununa göre 6 Teşrini evvel kararnâmesinin sonucu olarak Hükûmet, kuponların ikinci yarısının ödemesinde kullanılmak ve beş sene içinde tahvillerini arzedenden hâmillere verilmek üzere % 5 faizli 35 milyon liralık yeni tahviller çıkaracaktı. Yayınlanan kanunun maddeleri ve içeriği şöyleydi:

1. Faizi İstanbul'da ve % 5 faizli Düyûn-ı Umûmiye eshamı kuponlarının tesviye olduğu bütün şehirlerde altın olarak ve altı ayda bir tediye edilmek üzere ve senevî % 5 faizli 35.000.000 Türk liralık hâmiline muharrer esham ihdas olunmuştur.

2. İhdas olunan bu % 5 faizli eshamın itfası kura keşidesi suretiyle ve altın olarak başa baş yapılacaktır. İtfa senelik % 1 amortismanla yapılacak ve itfaya en geç 1-13 Kânunusani 1887 tarihinden itibaren başlanacaktır.

3. Eshâm Maliye Nazırının imzasını ve devlet mührünü ihtiva edecektir. Bundan mâadâ, bu esham istimleri anında, bu maksatla tayin edilmiş bulunan hâmiller vekillerinden birinin veya Osmanlı Bankası'nın vizesinden geçecektir. Bu esham Türkçe, Fransızca ve İngilizce olarak tanzim edilecek ve % 5 faizli Düyûn-ı Umûmiye eshamıyla diğer haricî istikrâz tahvilleri gibi kefalet ve teminat akçesi olarak devlet veya amme müesseseleri tarafından kabul olunacaktır.

4. Bu 35.000.000 Türk lirası tutarındaki % 5 faizli esham beş seriye ayrılacak ve her seri 7.000.000 Türk lirasını ihtiva edecektir. Bu beş seri aynı zamanda, dahilî ve haricî borç mürettebatının, tespit olunan kararlara tevfikân, tesviye edileceği beş senelik müddete tekabül etmekteydi. Binaenaleyh, her seneye ait esham her sene başında yukarıdaki maddede zikredilen vizeye tâbi tutulacak ve bunlar gerek kuponların yarısını tediye ve gerekse dahilî ve haricî istikrâzlara ait eshamın itfasında kullanılacaktır. Beş seriden her biride iki kısma ayrılacak ve birinci kısmın faizi 1-13 Kânunusani tarihinden diğer kısmın faizi ise 1-13 Temmuz'dan itibaren işlemeğe başlayacaktır.

5. Dahilî ve haricî borç mürettebatının tamamıyla nakden tediyesine tekrar başlanacağı tarih olan 1-13 Kânunusani 1881'de, her seriden beş sene içinde çıkarılan eshamın miktarı kontrol edilerek tespit olunacak ve istimal edilmemiş olan esham koçanlarında bırakılarak tedavüle çıkarılmayacaktır.

6. % 5 faizli eshâmın tertip, tanzim tarzı ile beherinin kıymeti ve bu eshamın ihdas ve teslimine müteallik diğer şartlar Maliye Nezareti tarafından tespit olunacaktır [Sayar, 1977: 239; Du Velay, 1978: 212-213].

14 Ekim'de Hariciye Nazırı Saffet Paşa, yabancı ülkelerdeki Osmanlı elçilerine hükümetin şu kararını ilettiler: "Maliye Nazırı, Sadrazam Hazretlerinin emirleriyle Osmanlı Bankasına bir mektup göndererek bu bankayı devlet bankası olarak, haricî

istikrâzların akitleriyle (bankanın Londra ve Paris'teki komiteleri vasıtasıyla) müşavere ve bu akitlerin murahhas heyetleri tayin eylemelerini temin ile tavzif etmiştir. Bu heyetler, Osmanlı Bankası'nın nezareti altında, İstanbul'daki heyetlerle birlikte çalışacaklardır. Çalışmalara Osmanlı Bankası da iştirak edecektir. Bu heyetlere, Babıâli tarafından ittihaz ve ayın dokuzunda ilan olunan son kararlara tevfikân, kuponların birinci yarısını teşkil eden ve tamamıyla nakden tediyesi lazım gelen faiz ve amortismanlar ile kuponların diğer yarısını temsil eden % 5 faizli (ki bu faizlerinde keza nakden tediyesi meşruttur) tahvillere karşılık olarak tahsis edilen varidat tevdi olunacaktır.

Keza Osmanlı Bankası, işin icap ettirdiği mali tedbirlerin tam ve doğru olarak tatbikini temin hususunda bütün teferruatı Maliye Nezareti ile müşavere etmek vazifesi ile mükellef tutulmuştur. Bu malumatı neşretmek suretiyle umuma arz edebilirsiniz". Basiret gazetesi 18 N 92 tarihli nüshasında aynı konuya değinmiştir [Basiret, sy. 1637, Pazartesi]. Özet olarak Osmanlı Bankası, Paris ve Londra'daki komiteleriyle ortaklaşa olarak faizler için ayrılmış gelirleri toplamak amacıyla, temsilcilerin atanmasında borç veren kuruluşlarla işbirliğinde bulunacaktı [Blaisdell, 1979: 78].

2.2.8. Ramazan Kararnâmesine Osmanlı Devleti İçindeki Tepkiler

Osmanlı Devleti borçların faiz ve itfalarının¹³⁸ yarıya indirilmesi gibi mühim bir kararı kendilerine haber vermeden aldığı için Osmanlı Bankası yöneticileri hükûmete tepki göstermişlerdir. Banka müdürleri Deveaux ve Forstar 07.10.1875 tarihinde bir protesto mektubu¹³⁹ göndererek devletin itibarını zedeleyici bu kararı hayretle ve üzüntüyle karşıladıklarını belirtmişlerdir. Osmanlı Bankası protestosunun Türkçe'ye çevrilmiş metni:

"Babıâli'den aldığımız ve hayretle karşıladığımız bir beyanatın suretinde, ortadaki ahvalden dolayı, dış ve genel borçların kupon bedellerinin yalnız yarısını para ile ödeyeceği ve buna, bazı istikrâzların mukavelelerine göre özel tarzda gösterilen karşılıkların genel tarz da karşılık bulacağını öğrendik. Bu hal, hükümetin istikrâz

¹³⁸ İtfâ: Borcun faizle birlikte anaparadan da ödenmesi. Bkz [Devellioğlu, 1997: 468].

¹³⁹ Mektup için bkz [Kömürçan, 1948: 49; Du Velay, 1978: 209; Kazgan, 1991: 76].

sahiplerine karşı olan taahhütlerini bozduğunu gösterir. Bunu hemen komitelerimize bildiriyoruz ve şüphe yoktur ki işin ağırlığı itirazlara sebep olacaktı. Ancak onları hükümete bildirmek istemeyeceğiz. Vermiş olduğu bu karardan dolayı yüksek makamınızı şiddetle protesto etmeyi vazife addederiz, herhalde bu kararın ağır sonuçları tarafınızdan düşünülmemiştir.

Evvelâ, hazinenizle olan işlerimizin büyük menfaatleri bakımından kendi namımıza, sonra da muhtelif istikrâzların akidlerin ve mukavelelerin bize bahşettiği salâhiyet kuvvetiyle esham sahipleri namına itiraz ederiz, çünkü öyle mukaveleler ki onlarla esham sahiplerinin haklarının muhafazası bize tevdi edilmiş bulunuyordu. İmparatorluk hükûmeti bugün yaptığı gibi taahhütleri tutmayınca, bütün esham sahiplerinin haklarını sekteye uğratmış oluyor ve bu hal zannımız hilâfi olarak imparatorluğun itibarını kuvvetlendirmekten mâadâ onu büsbütün bozacaktı. Yazımızı bitirmeden evvel, şunu da söyleyelim ki hükümet bankası namını taşıyan bankamızı önce haberdar etmeksizin böyle bir karar vermiş olmanız cidden hayretimizi mucip olmuştur. Müdür Deveaux ve Müdür Forstar” [Kömürcan, 1948: 49; Du Velay, 1978: 209; Kazgan, 1991: 76].

14 Ekim 1875 tarihinde Maliye Nezareti’nden bankaya bir yazı gönderilmiştir. Bu tahrirat; “Maliye Nezaret-i Celilesinden fi 14 Teşrin-i evvel 75 tarihiyle Bank-ı Osmanî’ye gönderilen tahriratın tercümesidir:

Babîali Bank-ı Osmanî’nin resmen atf olunan mukavelat mucibince haiz oluşu hukuk ve imtiyazatı tamamıyla muhafaza eylemek azm-i kavisinde bulunduğu ilan olunan beyannâmeler ile nezdinizde rehin-i mertebe-i sübut olmuştur.

Bir de Babîali’nin esham-ı umumiye faiz ve re’sülmallerinin suret-i tediyesi hakkında bu günden itibaren beş sene için ittihaz eylediği tedbirin nasıl bir lüzum-ı zaruriye mübteni olduğuna taraf-ı sami-i hazreti sadâretpenahîden halisane vakı’ olan tebliğat münasebetiyle itla-ı tâm hasıl edilmiştir. Bu tedbir hazine-i celilenin bütçesindeki açığı müddet-i kalile zarfında kapatmasına ve her tasit vakti geldikçe türlü gaile ve teredütlere düşar olduğu ve bunlar ise nihayet itibar-ı malisini ashab-ı eshamın hasar-ı azimine olarak tahrib edeceği derkâr bulunduğu halde şimdi böyle şeyler masun ve mahfuz

olmasına sebep olacağından hazine-i celilece nafi'dir. Diğer taraftan ashab-ı eshamın matlubları olan akçe fahiş güzişteler ile akd edilen ve bütçemizin açığını günden güne tezyid ve Babîâli'nin haysiyet ve menfaatini ziyadesiyle ihlal eyleyen istikrâzlara hacet kalmaksızın tediye edileceğinden bu tedbiratların dahi menafine muvafıktır.

Saltanat-ı seniyye Dersaâdet'te Bank-ı Osmanî'nin muavenetiyle beraber nezareti tahtında olarak icra-yı muamelat eyleyecek sendikalara gümrük ve tuz ve tütün hasılatı ve Mısır vergisine ve kifayet etmediği takdirde Ağnam rüsumunu emaneten i'taya müsaraaat eylemiş olduğu malumunuzdur. Bu babda hasıl olabilecek her gûne tereddüt ve işbaı def ile tedbir-i mezkûrun en mühim olan cihetini bir an evvel mevki-i icraya vaz' eylemek yani esham kuponlarının usul-ı cedide üzere muntazaman tediye olacağını temin için bâlâda muharrer varidatın miktarını tayin eylemek üzere Paris ve Londra'da bulunan Bank-ı Osmanî komiteleri mukrizler ile ittifak edip teminat suretinde salifü'z-zıkr varidatı emanete kabz eyleyecek olan Dersaâdet sendikasına taraflarından bila ifâte-i vakt birer memur göndermeleri hususunu mezkûr komiteler ile hemen müzakere buyurmaklığınızı taraf-ı sami-i hazreti sadâret penahîden aldığım emir üzerine rica eylerim.

Bir de maliye nezareti ile bi'l-ittifak i'lanat-ı resmiye mucibince gerek düyun-ı hariciye ve dahiliyemizin faiz ve re'sülmalerinden nakden tediye olunacak bir nısfı için tahsis edilen ve gerek nısf-ı diğeri için verilecek senedatın kezalik nakden tediye olunacak güziştelerine karşılık tutulan mebaliğın sahih bir defterine ve mâh-ı halin dokuzu tarihiyle ilan-ı resmide beyan olunduğu üzere en evvel müddet-i münkaziye olacak istikrâzı hariciyye mahsus olub eğer senedat-ı mezkûrenin faz vere'sülmaline beş sene zarfında tediye olunmamış ise onların ifasına karşılık tutulacak olan teminatın dahi sarıh bir cetvelini tanzim buyurmaları mütemennadır.

Muamelat-ı meşruhadan başka müstakrazat-ı hariciye ve dahiliyenin faiz ve re'sülmallerini suret-i cedide de muntazaman tediyesini temin için ittihaz olunabilecek sair bi'l-cümle tedabir-i müteferrianın Maliye Nezareti'ne tebliğ ve teklifine dahi emur olduğunuzu beyanı ve iş bu tahriratın vusül-ı cevabını bir an evvel iş'ar-ı iltiması te'kid-i teminatı ihtiramiyeye vesile ittihaz kılındı".

Aslında devletin içteki ve dıştaki vaziyeti böyle bir durumun ortaya çıkacağını gösteriyordu. 1856 Paris Antlaşması'nın sınırlayıcı hükümleri Rusya'yı rahatsız ediyordu ve ilk fırsatta ihlal etmeye hazırdı. Bu fırsat 1870 Fransa- Prusya savaşıyla ortaya çıktı. 1869 Girit İsyanı ve Rumeli'de bulunan vilâyetlerdeki kargaşa gibi iç sorunlar tahvilâtın ödenememesi gibi bir sonucu doğurabilirdi. Ödemenin ertelenmesi veya indirimi halk tarafından bekleniyordu ve bunu bazı diplomatlar biliyordu [Davison, 1997: 76; Ahmed Saib, 1320: 46].

İç kargaşa neticesinde dış borçların umumi hisse senetleri ve demiryolları tahvillerinin değeri birden bire düştü. Artık ödenecek paralar için resmi teminatlar güven telkin etmiyordu [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 69].

Osmanlı ahalisinden pek çok kimse malını-mülkünü konsolide yatırmış, umumi hisse senetleriyle kurreli demiryolu tahvilleri elde etmişti. Kısaca bazı kişiler bu senetlerin faizlerini geçirmek için bir kazanç kapısı sayıyorlardı [Pakalın, 1977: 378; Mehmed Memduh, 1327: 65].

Hatta bunlara dayanılarak yapılmış vakıflar ve diğer tesisler vardı. Öyle ki yetim sandıklarının paraları bile bu senetlere yatırılmıştı [Sertoğlu, 1972: 3182]. Bu genel rağbetin sebebi; İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa milletlerinin de senetleri varken Osmanlı Devleti'nin faizleri vermeme ya da erteleme gibi bir durumun olmayacağı güvenine dayanıyordu [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 68]. Ancak Osmanlı Devleti'nin iyice kabaran borçlarına bir de yeni iç sorunların maliyeti eklenince belirtilen duruma ne kadar yaklaşıldığı görülmekteydi.

Konsolid değeri sekiz on gün zarfında altmış kuruştan yirmi kuruşa indi [Ahmed Lütfi Efendi, 1991: 54]. Beş sene evvel altmış kuruşa alınıp satılan yüz kuruşluk bir Osmanlı konsolidesi dahi birdenbire on iki kuruşa kadar indi. Rumeli şimendiferi senedâtı elli yedi franka indi.¹⁴⁰ O esnada İstanbul'da parasızlık had safhaya ulaşmıştı. Kimse

¹⁴⁰ 9 Ramazan tarihli Basiret'te "Evvelki gün resmen neşr etmiş olduğumuz ilandan dolayı Galata Borsası'nda bu heyecan hasıl olup konsolide dünkü gün otuz kuruş on beş paraya ve Rumali Demiryolları senedâtı ise seksenaltı franka kadar tenzil eylemiş" Bkz [Basiret, 9 N 1292, sy. 1630, Cumartesi]. Aynı

kimseye borç veremez hale gelmişti. Sekiz ay kadar maaşlar tedahülde idi. Bunun üzerine senet sahipleri bir şok yaşadılar. Bir çok kişi de bu kararla zengin iken fakir oldu [Mahmud Celaledin Paşa, 1983: 69; Ahmed Midhat Efendi, 1294: 156-178; Ahmed Lütü Efendi, 1991: 54].

Mahmud Nedim Paşa, kararı alırken borç hamillerinin istek ve beklentilerini gözetmediğinden dolayı içte ve dışta devlet ve pâdişâh aleyhinde büyük bir tepki oluştu. Bu yüzden Mahmud Nedim Paşa ne yapacağını şaşırmişti. İç siyasette ise muhalif vekiller bu işin bütün sorumluluğunu Mahmud Nedim Paşa'nın üzerine yıkmaya çalıştılar [Danişmend, 1971: 250]. Paşa ise kitabında bu konuya şöyle yer vermiştir. "Bir taraftan muvâzene-i umûr-ı maliyeyi düzeltip zaman-ı ahlâfın insilâbına sebeb-i müstakil oldukları emniyeti îade etmek ve Devlet-i Aliyye senedâtı hâmillerin hasâreti muhakkaka-i âtiyelerinden muhâfazalarına çalışmak ve bir canibden politika bulutları istikşâf kılınan şimdiki evâkıb-ı vahîmenin zuhûra gelmemesi için ecnebî devlet ve sefâretleriyle uğraşmak fedakârlıklarına hasr-ı vücûd ve evkât eylediği bedfhiyyü's-sübûttur. Vâ-esefâ ki pâdişâh bu mehâlikin indifâına dâir tedâbiri hiçe sayıp eshâm-ı umûmiye fâizlerinin nısfına tenzîlinden zâyiâtını tazmin için müşârünileyhi müzâyaka-i şedîdeye ilkâ ve ma^czûl ve mansûb vükelâ dahi taht-ı mühr-i imzalarında bulunan teşebbüsât-ı maliye ve diplomatikiyenin aleyhinde İstanbulîler efkârına envâ-i müfteriyât ve mefâsid ilkâ-birle vücûda getirdikleri seyyiâtı umûru Üss-i İnkılâb muharriri efendi bir meslek-i nâsevâbdan Mahmud Paşa'ya yükletmek istediye de Devlet-i Aliyye senedâtı fâizlerinin tahmin olunan ve indifânın çaresi aranılan netîce-i muzmahillesinin enzâr-ı hakkâniyete rûnûma olması yani beğenilmeyen ve pek çok itiraza uğrayan nısf-ı tenzîl-i fâiz ıslâhât-ı maliye tedbir-i muvakkatenin icrâsıyla vakt-i taksîdin hulûlünde nısf fâizlerini herkesin aldıkları ve nısf-ı diğeri için verilen %5 faizli senedât-ı muvakkatenin dahî piyasada cereyânı ve fiyatın ma^clûmiyet-i âşikâresi ve bu günkü gün bir para alınamaması ve Mahmud Paşa'nın tuttuğu meslek-i diplomatikîsinin selâmet ve sâlimiyeti ve efkârı enâma intişâr ile istihsân ettirilen tarîk-i mühlikin semere-i müstehlekâtı 'iki ile iki dört eder' derecesinde meydan-ı bedâhete çıktı ve Pâdişâhın ve devletin ve milletin sâdik kimdir ve hâini kidir? Anı dahî Cenâb-ı Hak izhâr etti. Heyhât ki bir sâdik-ı devlet ve milletin en sonra dahî senelerce vatanından

gazetede "Birkaç gündün beri Galata Borsası'nda hâsıl olan heyecan üzerine pek çok sarraf iflas etmiş bir takımı dahi ihya olmuş ve bazıları ise aklını şaşırmıştır" [Basiret, 13 N 92, sy. 1633, Çarşamba].

teb'id edilmesine ve malen ve bedenen bir derece-i tahammül-fersada örselenmesine 'fa'tebirü ya üli'l-elbâb' deyüb sükût eyleyelim" [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 86-87].

Mahmud Nedim Paşa her taraftan yükselen itirazlar arasında ilk taksitin ödemesine girişti. Hazinesinin gücü ödemeye yetmediğinden vilâyetlerdeki gelirler giderlere kullanılmayıp İstanbul'a getirildiği halde, ancak bir taksitin ödemesine yetti [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 69]. Bütün bu olumsuz düşünce ve yorumlara karşı kararı iyiye yoranlar da vardı. Basiret Gazetesi'nde yayınlanan bir haberde karar neticesinde Galata borsasında konsolid ve senetlerin düşüşünden bahsedildikten sonra şöyle deniyordu. "...tenzil eylemiş ise de bu tenzilat muvakkat bir şey olup Babîâli'ce karar altına alınarak birkaç güne kadar gazetemizde resmen ilan edeceğimiz derkâr bulunan ıslahat-ı maliye ve mülkiye sayesinde Zat-ı Sâmiî Cenâb-ı Vekaletpenâhinin eseri ikdâm ve gayretleri semeresiyle itibâr-ı mali-i Devlet-i Âliyye'nin karîben evvelki halinden daha ziyade terakki edeceği bî-iştibâhtır"[BA., Y.PRK.GZT., Nr. 48/8, Basiret, 9 N 92, sy. 1630, Cumartesi].

2.2.9. Kararı Galata Borsasında Paraya Çevirenler

Başta kararı tasarlayan ve uygulamaya koyan Mahmud Nedim Paşa, onu yönlendirdiği söylenen Rusya Devleti'nin büyükelçisi General İgnatıyef, kararın alınmasında en büyük sorumluluk sahiplerinden sayılabilecek Maliye Nazırı Yusuf Paşa¹⁴¹ ve hakkında

¹⁴¹ "Yusuf Ziyâ Paşa: Bâb-ı Seraskerî'den yetişerek nizâmiye mübâyaat ruznâmçecisi oldu. Ramazan 1285 sonlarında (Ocak 1869 başları) evkaf muhasebecisi, Safer 1286'da (Mayıs-Haziran 1869) nizâmiye muhasebecisi ve Cemaziyelâhir 1288'de (Ağustos-Eylül 1871) serasker müsteşarı ve 17 Şa'bân 1288'de (1 Kasım 1871) bâlâ rütbesiyle Divan-ı Muhasebat reisi ve maliye müsteşarı, 13 Ramazan 1288'de (26 Kasım 1871) maliye nâzırı, 18 Zilhicce 1288'de (28 Şubat 1872) rüsûmat emini, 10 Rebiyülevvel 1290'da (8 Mayıs 1873) Şûrâ-yı Devlet azası, 12 Cemaziyelevvel'de (8 Temmuz) nafia reisi, Cemaziyelâhir 1290'da (Ağustos 1873) orman ve maadin nâzırı, 15 Muharrem 1291'de (4 Mart 1874) ikinci defa maliye nâzırı oldu. 11 Receb 1291'de (24 Ağustos 1874) vezirlik ihsan buyruldu. 17 Rebiyülevvel 1293'te (8 Nisan 1876) defterhane nâzırı olup 28 Ramazan 1293'te (17 Ekim 1876) maarif nâzırı, 17 Muharrem 1294'te (1 Şubat 1877) üçüncü defa maliye nâzırı, 5 Muharrem 1295'te (9 Ocak 1878) Trabzon valisi, o sene oradan Haleb ve Diyarbekir komiseri oldu. Sonra Trabzon'a dönerek 1298'de (1881) vefat etmiştir. (IV. 675-76) [Mehmed Süreyya, 1996c: 1701]. Ayrıca şu bilgilerde kayıtlıdır: "1242 (1826)'da İstanbul'da doğdu. 1842'de Masarıfat Hazinesi Muhasebesine mülâzimetle girdi. 1852'de Rusya Muharebesinde Batum Ordusu Mümeyyizliğine tayin olundu. 1863'te Babı Seraskeri Ruznamce Mümeyyiz Evvelliğine, 1864'te Ruznamçeciliğe terfi edildi. Gümrükçü Akif Efendinin oğlu olan Paşa, üç defa Maliye Nazırlığı yaptı. İlki Kasım 1871-Şubat arasındadır. Maliye

özellikle Ahmed Cevdet Paşa'nın yazdiklarından dolayı Midhat Paşa'nın karar daha duyulmadan bunu kendi menfaatleri için değerlendirip değerlendirmedikleri önemli bir husustu. Danışma kurulu üyelerinin çoğu bir gün önce verilen karar üzerine Galata borsasında gizlice aldıkları düşük fiyatlı tahvillerin fiyat farkından binlerce altın kazandıkları söylenir [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 93]. Gizlice borsada oynayanların bilhassa Mahmud Nedim Paşa, Midhat Paşa ve Rus elçisi İgnatıyef olduğu iddia edilir [Danişmend, 1971: 250; Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 223; Sertoğlu, 1972: 3192].¹⁴²

Maliye Bakanı Yusuf Paşa, töhmet altında kalmamak için karar alındığında sadrazam Mahmud Paşa'yla onun evine gitmişti. Galata borsasında yaşanabilecekleri tahmin ettiği için milletin zararından istifade etmemek düşüncesiyle çok miktarda konsolidi olmasına rağmen satmadığı ve zarar ettiği ifade edilmektedir [Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 223; Kazgan, 1991: 78]. İstikrazlar konusunda sadrazama gösterdiği muhalefet ve mazbut yaşayışı¹⁴³ karardaki sorumluluğunu azaltsa bile, karar onun Maliye Nazırlığı'nda alındığından tenkit edilmişti [Pakalın, 1977: 372]. Paşa'yı tenkit edenlere göre, eğer Mahmud Paşa devlete hizmeti esas alsaydı hamillerin temsilcilerini İstanbul'a çağırarak konuyu müzakere eder, faizleri bir miktar indirirdi, ama devletten nefret ettirmezdi. Ne çare ki o, takip ettiği politika ile¹⁴⁴ bütün senet sahiplerinin devlet ve Pâdişâha karşı nefret duymasına sebep oldu. Sultan Abdülaziz de bu karar neticesinde üç milyon Osmanlı lirası kadar zarar etmişti [Danişmend, 1971: 250]. Alınan karardan sadece İngiliz ve Fransız tahvil sahipleri değil pek çok Osmanlı hamil de zarar görmüştü [Davison, 1997: 77].

Nazırlığı'nda toplam üç yıl beş ay görev yapmıştır. Tenzil-i faiz kararı alınırken Paşa, ikinci defa ki nazırlığında bulunuyordu" [Türkiye Araştırmaları Litaratür Dergisi, 2003: 110].

¹⁴² Cevdet Paşa, Midhat Paşanın sarrafi ile haberleşip büyük miktarda konsolid sattırması olduğunu ileri sürerse de bu konuda tarafsız kabul edilemezdi. Bunu şahsi rekabetten dolayı yapmış olabilir, çünkü Çadır köşkünde Midhat Paşanın idamı lehine oy kullanmıştı. Bkz [Sertoğlu, 1972: 3182]. Midhat Paşa gecedeki sarrafları ile haberleşip çok miktarda konsolid satmış ve karar duyulduğunda değerleri yarı yarıya düşünce çok büyük miktarda paralar kazanmıştı. Ancak siyasi hesaplar ve devlet adamlarının birbirine muhalefeti düşünüldüğünde yazılanlara ihtiyatla yaklaşmak gerektiği açıktır. Mahmud Nedim Paşa'nın da sarraflarıyla haberleşip aynı yolu takip ederek çok paralar kazandığı iddia edilmiştir.

¹⁴³ Yusuf Paşa, hiç evlenmemişti. Yanındaki Arap halayığı yemeğini pişiriyor kendisine bakıyordu. Gayet kanaatkârane bir hayat geçirmişti [Pakalın, 1978: 372]; "Zekî ve muhasebeciydi. Dârüşşafaka'nın kuruluşuna, oraya mâlen ve nakden hizmete muvaffak olmuştur" Bkz [Mehmed Süreyya, 1996c: 1701].

¹⁴⁴ Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, her taraftan çalıp çıptığı paraların bir kısmını geleceğini garanti altına almak için saray halkına verirken, kalan kısmını yağmakla meşguldü. Bkz [Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 223].

Toplantıya katılan Sadâret Müsteşarı Said Efendi bir bankerle arasında geçen olayı şöyle naklediyordu: “ Toplantı sonrası banker Kristaki odama geldi ve faizlerin yarıya indirilmesi kararının doğru olup olmadığını sordu. Yapılan toplantının mahremiyetinden dolayı böyle bir şeyin konuşulmadığını söyledim. Birkaç gün sonra tekrar geldi ve sen söylemediğin için ben 30 bin lira kazanmaktan mahrum kaldım, ama bu arada kazananlar kazandı, dedi.”¹⁴⁵

Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki kötü niyetini engelleyen Avrupa ve özellikle İngiltere idi. Ancak bu karardan İngiliz milleti de zarar görünce Rusya emellerini uygulamaya fırsat bulmuştu. Avrupa ve özellikle İngiliz kamuoyu tersine dönmüş, Osmanlıya karşı duyulan kin giderek artmıştı. Rusya Muharebesi'ni doğuran sebeplerin başında da bu icraat gelmekteydi [Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 223; Kazgan, 1991: 78].

2.2.10. Avrupa'nın Olaya Bakışı

Dış borç tahvillerinin faizleri yüzde beş-altı nispetinde olup, çoğunlukla yüzü elliye ve daha aşağıya satılmış ve taksitleri geldiğinde herhangi bir yolla çaresi bulunarak faizler para olarak ödendiğinden en çok İngiltere ve Fransa'da Osmanlı Devleti'nin borç tahvilleri ve umumi hisse senetleri yaygınca alınıp satılır olmuştu.¹⁴⁶

Karar alınıp, dış borçlar umumi hisse senetleri ve demiryolu tahvillerinin değeri birden bire düşünce Avrupalı Devletlerin kamuoyunda büyük bir şaşkınlık oluştu. Avrupa da efkar-ı umumiye memleket aleyhine ateş püskürürken Babıâli'ye de protesto telgrafları yağdı. Tahvil sahiplerinin çoğu İngiltere ve Fransa da bulunduğu için, Mahmud Nedim Paşa'nın hareketine karşı en şiddetli protestolar bu ülkelere yükseldi. Bundan sonra devletin ödemesi gereken taksitler konusunda Osmanlıya güven kalmadı [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 156-178; Blaisdell, 1979: 79; Türk geldi, 1987: 228; Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 47].

¹⁴⁵ Ricali Mühimmeyi Siyasiye'den aktaran bkz [Kazgan, 1991: 78]. Borsada kararı kendi lehine değerlendirenlerden biri de Rusya büyükelçisi General İgnatiyef'ti. Rus elçi hayli servet kazandığı gibi devletin politikasına da büyük bir hizmet etmişti. [Ahmed Cevdet Paşa , 1980: 223-24].

¹⁴⁶ Bu hesaba göre faizler % 10- 12 yükselmiş olduğundan ve özellikle umumi hisse senetlerinin piyasa değerine göre yaklaşık olarak bir lira ayda bir kuruş faiz getiriyordu. Bkz [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 68].

Ancak Avrupa gazetelerinden mesele ile ilgili haberleri çeviren Basiret Gazetesi kararın anlayışla karşılandığı haberlerinde vurgulamıştır. “Malî tedbiri Viyana’da neşr olunan Korspondors överek ‘bu tedbir ileride kuponların tam ödenmesini temin edecektir’ diye yazmış. Başka bir haberde Devlet-i Aliyye’nin muvazene-i maliyece ittihaz buyurduğu tedabir-i âhireyi Londra gazetelerinin umumen meth ve sena etmekte oldukları şehir-i mezkurdan on bir teşrinievvel tarihiyle alınan telgraftan anlaşılmıştır” denmektedir [Basiret, 15 N 92, sy. 1636, Cuma]. La Türqi’den yapılan bir alıntı ise şöyleydi: “Tedabir-i meşruhanın semere-i hasenesi olarak evvela hazine-i devlet sene be sene düyununu tezyid ettiren müstakrazat-ı daima beliyyesinden varesteolacak ve saniyen hükümet-i seniyye bütçe açığından kurtarılab ıslahat-ı maliyesine cidden teşebbüs edebilmek üzere serbest olarak muvazene-i maliyenin yakında husulüne muvaffak olacak ve salisen hamili senedat olan hissedaran dahi hükümet-i seniyyenin itibar-i maliyesini tezyid ve takviye zımında sarf ettiği gayret ve niyeti halisesinden bi’listifade teminat-ı cedideye desters olacaklardır” [BA., 11 N 1292, Y.PRK.GZT., Nr. 48/9, Basiret, sy. 1631 Pazartesi].¹⁴⁷

Taksitlerin ödenmesi bilinmeyen bir zamana kadar ertelenince hamiller protestolarda bulundular. Fakat, sorunlarını çözecek, onlara yardımcı olacak bir merci de bulamadılar. Şikayet ettikleri, şahıs olmayıp bir devlet olduğundan dolayı hukukî olarak haklarını savunamaz durumda kaldılar. Borçlu eğer bir şahıs olsa borcunu ödemediği zaman mahkemeye başvurulabilir fakat borçlu bir devlet olunca buna imkân yoktu. Hâmiller kendi hükûmetlerini harekete geçirmek için çabaladılar. Bunun için hükûmetlerinin

¹⁴⁷“Korya’dan hülâsa. Biraz vakitten beri bazı erbab-ı mütalaa Devlet-i Aliyye’nin umur-ı maliyesi hakkında bir takım zehaba düşmüşlerdi. Çünkü daima birbiri üzerine istikrâz akdi maddesi deam edemeyeceği cihetle hazinenin muamelatı bilahare bir sekteye düşer olması memul olduğundan ve bu hale bir netice verilmek icab eylerdi. İşte bu karar bu defa meydana çıkarak resmen ilan olundu. Babıâli’nin bu teşebbüsü umumun selametine bir hizmettir. Devlet-i Aliyye umur-ı maliyesince del-i sairenin ictisar eyledikleri şeylere daha teşebbüs etmediğini beyan edebilir.

Şimdiye kadar devleti bu hale getirenler haklarında pek çok sitem etmek caiz ise de şimdi vakti olmadığından asıl maddeye bir çare aramak lazım gelerek sadr-ı lahuk hazretleri bu yolda bir tedbire teşebbüs buyurmuşlardır. Bu tedbir ilebeş senede devlet şu bulunduğu halden pek kolay kurtulabilecektir. Fakat bir irade-i hüsneye mutavakkıftır. bu ise gerek hikmeten ve gerek tarihen isbat olunur. Hakikaten Babıâli karar-ı edidin ilanından sonra bir hüsn-i tesir etmediği görülmüş ise de hükümet-i seniyye yakın vakitte emniyet-i umumiyyenin iadesine hizmet edeceği derkârdır” [BA., 8 N 1292, Y.PRK.GZT., Nr. 48/7, Basiret, sy. 1629 Cuma]. “Islahat-ı maliye ve mülkiyenin sureti mükemmele de icrası hakkında Babıâlice olunan müzakerata karar verilmiş olduğundan yakında icraata mübaşeret olunması mutasevver olduğu ve bu suret Avrupa Devletleri’nin tahsinini mucib olarak ol babda Babıâliye beyan-ı menuniyet olunmuş idüğü işidilmiştir” [BA., 9 N 1292, Y.PRK.GZT., Nr. 48/8, Basiret, sayı 1630 Cumartesi].

resmi murahhaslarından oluşan beynelmilel bir komisyon oluşturarak İstanbul'a gönderilmesini talep ettiler. Ama, bu girişimleri sonuçsuz kaldı [Yeniay, 1936: 57].

1848 yılında Lord Palmeston bir istikrâz meselesinde tahvil sahiplerince müdahale etmesi istendiğinde sermayelerini yabancı bir hükümete borç verenleri spekülatöre benzeterek, hesabını yanlış yapanların bunun zararlarına katlanmaları gerektiğini söylemiştir. Bu tavır İngiltere Hariciye Nezareti'nin bu gibi meselelerde genel tavrı olmuş ve bu politika 1876'da Lord Derby ve 1880'de Lord Salisbury tarafından takip edilmişti. 1854 ve 1855 borç hamilleri yararına, Fransız ve İngiliz hükümetleri ortaklaşa ve resmen girişimde bulunmuşlardı. Bu iki borç dışında İngiltere, yukarıda da söylendiği üzere hamilleri doğrudan değil gayri resmi destekliyordu.

1875 yılında Lord Derby bu tutumunu Mısır vergisi teminatlı hamillerin temsilcisi olan Mr. Palmer'e açıkça belirtir ve borç faizlerini indiren ya da bunları vermeyen İspanya, Yunanistan ve Güney Amerika devletlerinin hamillerinin de müracaatlarına değinerek, prensiplerinin lüzum görüldüğü takdirde gayri resmî manevî bir destek olacağını söyleyerek, İngiliz siyaset adamlarının parlamentoda kullandıkları aşırı sözlerin bir garanti anlamına gelmeyeceğini belirtir. İtalya Dışişleri Bakanı Venosta'nın yaptığı açıklama İtalyan hamillerinin çıkarlarını koruma konusunda İtalya'nın da diğer devletler gibi davranacağını gösteriyordu [Blaisdell, 1979: 79-81].

Her ne kadar kendi hükümetleri hamiller lehine Osmanlı nezdinde girişimde bulunmasa da, Osmanlı Hükümeti Avrupalı hamillerin tepkisine olumlu cevap verdi. Alacaklıların temsilcileriyle bir araya gelip ödeme durumunu kontrol ederek bir sendika tarafından idare edilecek bir takım gelir göstermek suretiyle iyi niyetini ortaya koydu. Ancak, meselede tam bir mutabakat sağlanmadan her defasında içte acil çözüm bekleyen diğer sorunlar ortaya çıkmıştı. Çözümü erteleyen bir diğer sorunda bu sırada Osmanlı- Rus Savaşı'nın başlamasıydı. Hâmiller savaşı Rusya'nın kazanması durumunda birinci koşul olarak, Babiâli'ye baskı yapılmamasını ve kendileri için gösterilen teminatlara dokunulmamasını; ikinci koşul olarak ta , Rusya toprak ilhak ettiği takdirde borcun bir kısmını bu devletin üstlenmesini ileri sürdüler [Yeniay, 1936: 53].

İngiliz hâmilleri reisi Avam kamarası azasından M.H.Hammond'un hazırladığı proje hükûmetle alacaklılar arasındaki bağlantıya bir örnekti. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı kabul edilmemişti. 21 Mart 1871 tarihli Levant Herald adlı gazetede bir tahmin yapılarak borçların tahsili konusunda, karşılık gösterilen kaynakların doğrudan doğruya borç kuruluşlarının yönetimine verilmesi şeklinde koşullar ileri sürülebileceğini yazmaktaydı [Blaisdell, 1979: 76].

Tahvil sahiplerinin çoğu Fransız ve İngiliz olduğundan Avrupa gazetelerinde Osmanlı Devleti aleyhine, tuttuğu ekonomik politikayı eleştiren makaleler yayınlandı [Mehmed Memduh, 1327: 54; Danişmend, 1971: 250; Kuran, 1948: 35].

Gazetelerde “Türkler bizi dolandırıp altınlarımızı sefahat uğrunda tükettiler. Bunların varlığının devamı Avrupa için zararlıdır” gibi sözler kullandılar [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 68]. Fransa ve İngiltere, bu durum karşısında kendi tebalarına Osmanlı Devletinin bundan sonra akdetmek isteyeceği istikrâzlardan artık hiçbir mesuliyet kabul edemeyeceklerini ilan etmişlerdi [Sertoğlu, 1972: 3193; Danişmend, 1971: 250].

Avrupa devletleri, hamillerinin haklarını resmen değilse bile manevi olarak destekleyerek Babiâli'ye karşı olumsuz tavır takındı. Bundan sonra Sırbistan, Karadağ ve nihayet Rusya muharebeleri neticesinde malî durumun bozukluğunu gidermek için borç almanın ne kadar zorlaştığı görüldü [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 156-178]. Diğer taraftan Paşa'yı eleştirenlere göre Avrupa kamuoyunun önceden ikna edilmesiyle bütün bu olumsuzlukların önlenilme ihtimali vardı. Çoğu Avrupalı olan alacaklılarla görüşülüp onların muvafakatleri alınsaydı belkide bu kadar tepki olmayabilirdi [Midhat Paşa, 1997a: 178]. Önceden Avrupa gazetelerinde makaleler neşrettirerek kamuoyu ikna yoluna gidilmediğinden böyle yüklü bir indirimin bir defada yapılması büyük bir hata ve gaflet kabul edilebilir [Mehmed Memduh, 1327: 66; Danişmend, 1971: 250]. İngiltere parlamentosunda bu karar aleyhine ateşli konuşmalar yapan muhalefet lideri William Gladstone İngiliz kamuoyunu tamamen Osmanlı Devleti'ne muhalif hale getirdi ¹⁴⁸ [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 69]. Avrupa'daki infialden Osmanlı

¹⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin Londra Elçisi Kostaki Musurus Paşa, İngilteredeki Türk aleyhtarlığının sebebi olarak 1875'te istikrâz faizlerinin ödenmemesini görüyordu. Gladston'u ise halkın bu hissini istismar ederek kendi partisinin menfaati için kullanmakla suçluyordu [Kunenalp, 1970: 434]. William

Devleti'nin büyükelçileri de nasibini almış ve Paris elçisi Fransızların ciddi tehditlerine maruz kalmıştır. Aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen muamele düzeltilip hamillerle uyuşma sağlanamayınca 63 kişi adına Pol Reniye imzalı bir mektup¹⁴⁹, Paris sefiri Arifi Paşa'ya gönderildi. Mektupta bütün sefaret heyetine tehditler savruluyor, eğer paraları ödenmezse öldürüleceklerinden bahsediliyordu. Pâdişâhın tahvil sahiplerini kandırdığını, yalancı olduğunu, devletin hırsız paşalar elinde kaldığını ve bunlarında Osmanlı halkını yönetmeye haklarının bulunmadığını belirtiyordu.

Mektupta kararnâmenin ilan edildiği tarih olan 1875 yılında savaşta olunmadığı belirtilerek "O halde paraları ne yaptınız?" diye soruluyordu. Ayrıca üstü kapalı şekilde Rusya'nın tehdidi altında olduğu ve zor bir durumda kaldığında Avrupalı devletlerin yardım etmeyeceği vurgulanıyordu. Bu halde dahi nasihat kabul edilmediğinden bahisle işin sonunun başından kötü olacağı yazılıyordu.¹⁵⁰

Osmanlı Devletinin birçok sıkıntılarla kuşatıldığı ve her taraftan siyasi müdahalelerin olduğu bir zamanda ellerinde tahvil senetleri bulunanların muvafakatleri alınmadan ya da vatandaşı buldukları devletlerle bir anlaşmaya varmadan faizleri ödememe kararı alması sadece ekonomik açıdan değil siyasi açıdan da kötü sonuçlar doğurmuştu [Ahmed Cevdet Paşa, 1980; Pakalın, 1940: 156].

Bu kararlar birlikte İngiltere ve Fransa gibi iki büyük devletin kamuoyları en önemli ve kritik zamanda Osmanlı Devleti'nden soğudular. Bu ise, Rusya'nın işine yaradı

Gladstone'nin Osmanlı Devleti aleyhine tavırları Rus çarı I. Nikolay'ı cesaretlendirmiş ve Osmanlı topraklarının paylaşılmasına dair teklifi Lord Aberdeen ve Gladstone gibi Türk düşmanlarının bulunmasından dolayı ileri sürmüştü. Bkz [Danişment , 1974: 250].

¹⁴⁹ Paris Sefiri Arifi Paşa'ya gönderilen mektubun tercümesi ekler kısmındadır.

¹⁵⁰ Pol Reniye imzalı Paris Sefiri Arifi Paşa'ya gönderilen mektubun tercümesi: "Eğer devleti metbuanızdan an karip bize olan dünyununu tediye başlamaz ise sefaret Osmaniyeye azayı heyetinin cümlesi sizden beda ile idam olunacak ve eğer diğer bir heyet gönderilecek olursa emri tediye mübaşeret olunmadıkça anın hakkında dahi bu suret icra edilecektir. Zira, kâzip bir hükümdar ile sârik bir takım paşalar idaresi tahtında olarak icrayı lâzime-i namus ile ifayı vazifesinde bu derece mütakâsil bulunan çürümüş bir devlet medarı maişet ve servetini emaneten ahz ile efradını nâbeca surette rehnedarı sirkat ettiği bir millet nezdinde ibrazı vücûda müstehak değildir.

İlânı iflasınız tarihi olan 1875 senesi Teşrinievvelinin altısında hali harpte değildiniz; o vakit paramızı ne yaptınız? Bugün dahi serkeş ve inadınız muktezası olarak mağlûp olduğunuz ve hasmınız zîri silâh tehdidinde bulunduğunuz halde nasihat ve hakkaniyet kabul etmiyorsunuz. Fakat biliniz ki devletinüz bu inadında ısrar ederse bu işin nihayeti bidayetinden feci olacaktır.

Bu tehdidatı beyhude ve biesâ kıyas etmeyiniz. Çünkü cemiyetimizden pek çok kişiler devletinüzün firifte ekazibi olarak hal ve mevkileri gayet müşkil ve kâffei memalikleri sizin istikrâzlar yoluna gitmiş olduğundan meyussetleri derececi nihayeye vasil olmuştur."

[Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 70]. Avrupa kamuoyundaki iyimser hava değişince bu devlet karşısında Osmanlı yalnızlığa terk edildi ve düşmanlık hisleriyle kuşatılmış olduğu halde Ayastefanos Muahedesinin sonuna kadar devam eden bir yalnızlık süreci yaşadı [Mehmed Memduh, 1327: 66].

Mahmud Nedim Paşa, sadrazamlığının sonlarında Fransa ve İngiltere'deki senet sahipleri tarafından seçilmiş temsilciler çağırarak devletin umumi borçlarının tek kalem borca çevrilmesi ve faiz ödemelerinde indirim yapılarak ödemelerin sağlanmasına çalıştı ise de, ekonomik güvensizlik ortamı ve siyasi işlerin karışıklığından dolayı bunu gerçekleştirememiştir [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 70].

2.2.11. Hammond Projesi

Osmanlı Devleti'nden alacak sahipleri ellerindeki tahvillerin teminat cinsine göre dört grup idi [Du Velay, 1978: 222; Blaisdell, 1979: 79]. Bunlar: 1. Osmanlı Devleti'nin 1855 yılı tahvil sahipleri, ki bunlar 6 Ekim kararına dahil edilmemiştir. 2. Mısır vergisinin teminat olarak gösterildiği 1854, 1858 ve 1871 yıllarında çıkarılan tahvillerin hamilleri. 3. 1862 yılı borçlanmasının hamilleri . Bu grup ayrıcalıklıydı, çünkü piyasaya sürülürken İngiliz hükûmetinden destek görmüşlerdi. 4. Genel gelir karşılık gösterilmiş hamiller ise başka bir gruptu. Hükûmetlere yapılan müracaatlarda bundan dolayı karışıklık yaşanmış ve anlaşmaya varılamamasının temel sebebi bu olmuştu [Blaisdell, 1979: 79].

Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti'nde alınan bu karara şiddetli itirazlar olurken, Türk düşmanlığını körükleyen konuşmalar yapılırken bazı kişiler de mâkul çözüm önerileri ortaya koymayı denediler. Bunlardan birisi layihasıyla ün kazanan İngiliz hamilleri cemiyetleri reisi ve avam kamarası azalarından Charls Fred Hammond'du [Du Velay, 1978: 227].¹⁵¹ Hammond düşündüğü tedbiri hamillere iktisadî ve malî bir dille değil vicdanlarına hitap edici bir tarzda anlattı. Öfkesi kabaran halkta bu yöntem güzel bir tesir bıraktı.

¹⁵¹ Ali Suavi Bey, Hammond'un layihasını, fikir ve tekliflerini yaptığı konuşmayı "Hammond'un Teklifine Dair Paris'te Neşrolunan Risale" ismiyle bir broşür halinde Avrupa'da bastırmıştı. Bkz [Pakalın, 1940: 161].

Bu projede Hammond özetle, 1854'ten beri Osmanlı Devleti'nin istikrâzlar yaptığını ve sonucunda bir bataklığa saplandığını belirtiyordu. Sebebinin ise, şimdiye kadar zahmetle kazandığı gelirlerini usulsüz ve gereksiz harcamadan kaçındığını, ama bu istikrâzlarla birlikte hazır para görünce israfa yöneldiğini ve sonuçta bu kötü duruma düştüğünü ifade etti. Osmanlı Devleti'nin 212 milyon lira borçlandığını ve şu anda devletin 197 milyon liradan fazla borcu bulunduğunu anlatıyordu. Borçlanılan paranın tamamının devletin hazinesine girmediğini, 100 üzerinden borçlanan devletin eline 80, 70, 60 veya ancak 45 geçtiği gerçeğini ortaya koymuştu. Bu durum karşısında Hammond'un projesi açıktı. Devlet 100 üzerinden borçlu olmasın ve faizi de 100 üzerinden vermesin. Hazineye girmeyen paralar borçtan düşülsün. Böylece borçtan toplam 84.5 milyon lira düşülecekti. Geriye kalan borcun faizi de % 5-6 dan hesaplınsın, ki bu da yaklaşık 7 milyon civarındaydı. Bu ise devletin vermek istediğinden fazla değildi. 84.5 milyona devletin tedbiri olan 35 milyon da eklenince borçtan toplam 116.5 milyon düşecekti.

Bununla birlikte borçlanmanın % 11 faizle yapıldığını, kırk beş alan borçlunun yüz ödemek zorunda kaldığını söyleyerek yapılan bu işlemin “riba” olduğunu, ne Tevrat'ta ne de Kuran'da buna müsaadenin olmadığını ifade ediyordu. Konuyla ilgili kıyas yaparak, “iki şahıstan biri diğerini zarara uğrattığında toplum o kişiye kötü nazarla bakarken şahısla devlet arasında ne fark var?” [Pakalın, 1940: 161-64]. diyerek tahvil sahiplerini olaya sırf kendi açılarından değil birazda olaya vicdanen yaklaşarak, borcu ödemek için haksızca ve ağır vergilerle ezilen Osmanlı milletini düşünmeye çağırmaktadır.

C. F. Hammond'un projesi şu maddeleri ihtiva etmektedir:

1. 6 Teşrinievvel 1875 kararnâmesinde düşünülen yeni tahviller çıkarılmamalı ve mevcut kuponlarda bir değişiklik yapılmamalıdır.
2. Mevcut teminat aynen kalmalı ya da onların denginde, onlara eşit başka bir teminat ortaya konmalıdır.
3. Osmanlı, İngiliz, Fransız, Alman, Avusturya ve İtalyanlardan birer aza olmak üzere beynelmilel bir komisyon oluşturulmalı. Teşkil edilecek bu komisyon tahsil olunacak varidatı takip

edecek ve tahsilatı Londra'daki Osmanlı Bankası'na teslim etme işine bakacaktır. Osmanlı Bankası bu paraları çeşitli istikrâzların kuponlarını ödemekle görevli müesseselere verecektir. 4. Mısır vergisiyle teminat altına alınmış borçlar indirimle tabi tutularak kalan para diğer istikrâzların ödenmesinde kullanılacaktır. 5. 1872 Hazine bonolarının faizi % 6'ya indirilmelidir. Teminatlı istikrâzlara ait tahvillerin itibari kıymetleri, ihraç fiyatlarına indirildikten sonra % 10, teminatsız olanlar için kıymetleri ihraç fiyatlarına indirildikten sonra % 20 artırılmalı ve faizlerde bu yeni kıymetler üzerinden hesap edilmelidir.

197.117.160 sterlini bulan Osmanlı Düyûn-ı Umûmiyesi, Hammond projesine göre hazine lehine olarak yapılan 78.205.912 sterlinlik bir indirimle borç miktarı 118.911.248 sterline iniyordu. 12.375.904 sterline ulaşmış faiz ve amortismanlar ise 5.543.744 sterlinlik bir tenzilatla 7.032.160 sterline iniyordu. Projeye toplam olarak borçtan 83.749.656 sterlin tenzilat yapılması planlanıyordu. Projeye bütün istikrâzlar dahildi, yalnız Fransa ve İngiltere'nin kefaleti altındaki 1855 istikrâzı bu uygulamadan hariç tutuluyordu [Yeniay, 1936; Du Velay, 1978: 224-26].

Mahmud Paşa maliyeyi çıkmaza sürükleyenlere serzenişte bulunarak şöyle der: "Mahmud Paşa'nın bu babda hatası umûr-ı maliyeyi kimler bu hale getirmiş ise varsın onlar ıslah etsinler demekle etvâr-ı umumiyeye ittiba' etmeyübde hem idareyi ıslah ve hem de senedat hamillerini bütün bütün zarardan vikaye emeliyle bu kâra teşebbüsü ve o vakit rüfekası bulunanların ittihadlarına itimad eylemesi belahatidir. Yoksa bu icraatında hamillerin ziyan-ı külliye uğramamalarını iltizamen kendisini meydan-ı selamete ilka ve pâdişâh-ı vaktin müddeharı olan esham-ı umumiye senedatının faizlerini tamamen vermek için tehdid eylediği aşikârdır. Bu icraattan husule gelen nefretin hal'i pâdişâha kadar tesirâtı Üss-i İnkılâb telifinden müsteban ise de ancak hakikat-i hal böyle olmayıb ta bunda müttehid'ül-efkâr olanların muahharen efkâr-ı halkı ifsadları bu hususta yalnız humakâ-yı müsaid buldular ise de efkâr-ı hakkaniyetten ve hususa Avrupa'ya fesatlarını esir ettiremedikleri Avrupa hamillerinden bir şamata zuhur etmedikten başka Mösyö Hammond'un tesviye-i maslahata dair gösterdiği teshilat ve dahi senedat hamilleri vekâletiyle Londra ve Paris'ten gelen vekillerin dermiyan eyledikleri muvafakat Londra ve Paris'in efkâr-ı

hakkaniyetkârielerini ve süferânın niyyât-ı haliselerini teyid eylemiştir. Faizlerin tamamca verileceğine dair semeresiz ve hesapsız ilanât ve ifsadât ile niyet-i siyanet-i umumiye ve düristi-i şefkat-i fuâdiyeden hâsıl olan vukuatın livechillah muhikkane muvazenesi vicdan-ı insanîye tevdi' olunur" [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 62].

Teklif edilen ve görüşülen Hammond planı kabul edilmedi, çünkü uluslar arası bir komisyon kurulmasını isteyen projeye hükûmet sıcak bakmadı. Ayrıca Hammond, Fransız hâmilleri temsil etmiyordu. M. Bourée'nin başkanlığındaki Fransız komitesi İngiliz hamillerin toplantısında alınan kararları ve Hammond'un İstanbul'a hareketini duyunca tek taraflı yapılan bu teşebbüslere karşı itirazda bulundular. Fransızların tavrı, bütün hamillerle anlaşmaya çalışan Babiâli'yi projeyi reddetmesi yönünde etkileyen diğer bir sebep oldu.

İngiliz hamilleri temsilcisi Hammond'la, Fransız temsilci Bourée arasında 26 ve 27 Birincikânun 1875 tarihlerinde yapılan mektuplaşmada iki tarafta birbirine topu atıyordu. Fransız başkan, İngilizleri işbirliğine yanaşmamakla, kendi başlarına hareket etmekle suçlarken, İngiliz başkan da, Fransızları haklarının korunmasında pasif davrandıkları ve proje hakkında önceden bilgileri olduğu halde olumlu ya da olumsuz görüş bildirmediikleri için suçluyordu. Ayrıca Hammond, Fransızların büyük miktardaki itibari borcun Osmanlı Devleti lehine terk edildiği ve bunun kabul edilemeyeceği iddiasına cevaben Osmanlının hazinesine girmemiş bir parayı borç diye istemenin adalet ve insaf ölçülerine sığmayacağını yazmıştı [Du Velay, 1978: 224-26].

2.2.12. Ramazan Kararnâmesi Sonrası Durum

1877 Yılı Muhâfaza-i Hukûk-i Osmâniye Borçlanması

1293 Rus harbi dolayısıyla ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi ve devlet borçlarının faiz ve amortisman bedellerinin ödenmesi için yeni bir borçlanma gereği ortaya çıkmıştı. Bununla beraber, 1877 yılında 1854 ve 1871 borçlanmaları eshamının değiştirilmesi operasyonuna başvuruldu. Bu işlemle 280.622 sterlinlik bir tenzilat elde edildi. İşte serbest kalan 280.622 sterlinlik Mısır vergisi karşılığı Hükûmet, Londra'da uzun

müzakerelerden sonra 17 Eylül 1877'de yeni bir borçlanma akdi yaptı. Bu borçlanma akdi Osmanlı Bankası ile Londra'da Glayn Mills, Currie ve ortakları aracılığıyla yapıldı. Mısır vergisinin, Hidiv tarafından doğrudan Londra'daki bankaya ödeneceği teminatı alınmasına rağmen bu istikrâz tahvilleri Londra ve Paris piyasalarında rağbet görmedi. Osmanlı Bankası bu borçlanmanın tamamını satın aldı [Sayar, 1977: 240; Açba,1995: 84; Yeniay, 1936: 59]. Borçlanılan miktar 5.500.000 lira, ele geçen miktarsa yaklaşık 2.860.000 Osmanlı lirası idi. Anlaşmanın ihraç fiyatı % 52 idi [Suvla, 1999: 275; Yılmaz, 1996: 50; Du Velay, 1978: 240].

Berlin Konferansı Sonuçları

3 Mart 1878'de Yeşilköy (Ayastefanos)'de imzalanan antlaşma gereği Osmanlı Hükûmeti, Rusya'ya harp tazminatı olarak 35.310.000 Osmanlı altını yani 802.500.000 Frank vermeği taahhüt etmişti. Avrupalı Devletler Ayastefanos Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için harekete geçtiler. Avrupalı devletlerin kendi milletlerinin alacaklarını Rusya'nın alacaklarından öne geçirmesi; İmparatorluktan ayrılan vilâyetlere¹⁵² tazminattan ne kadar hisse düştüğünü tespit etmesi ve Osmanlı maliyesinin kalkınması hususunda alınacak tedbirleri bir karara bağlaması gerekiyordu. 13 Haziran 1878'de Berlin Kongresi toplandı. [Du Velay, 1978: 241; Blaisdell, 1979: 81].

Tertip edilen kongreye İngiliz, Fransız ve İtalyan borç hamillerini temsil eden komite ve İstanbul Bankaları temsilcileri de katıldı. Borçların bir kısmının Osmanlı'nın kaybettiği ve ismi geçecek devletlere katılan arazi nispetinde Bulgaristan Prensiği, Karadağ ve Sırbistan tarafından ödenmesi kabul edildi. Hamillerin borçlarının ödenmesi konusunda kararlı davranan Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin borçlarına sadık kalmasını istiyordu. Bu teklif Babıâli tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine kongre, Osmanlı Hükûmetinin malî kontrolü için uluslar arası bir komisyon kurulmasını tavsiye etmeğe karar verdi [Yılmaz, 1996: 51; Blaisdell, 1979: 82; Yeniay, 1936: 60; Pakalın, 1977: 86].

¹⁵² Kimler nasıl ayrılmış görmek için bkz [Danışmend, 1971: 315].

2.2.13. Rüsûm-ı Sitte İdaresi

Başta Osmanlı Bankası olmak üzere, İstanbul bankerleri hükûmetle kısa vadeli istikrâzlar yapmışlardı. Alacaklarını teminat altına almak için hükûmetle 22 Kasım 1879 tarihinde bir sözleşme yaptılar. Buna göre; 8.725.000 Osmanlı altını miktarındaki bu borçlar on yılda ödenecekti. Her yılın ödenmesi gereken taksit tutarı 1.100.000 lira olup, bu miktar üçer aylık taksitlere bölünecekti.

Teminat olarak, tuz, tütün, pul, müskirat, balık avı resmi ile İstanbul, Bursa, Edirne, Samsun'un ipek öşrü gösterilmişti. Bir komisyon teşkil edilecek, bu komisyon altı kalem geliri on yıl yönetecek ve hasıl olan gelirden 1.100.000 lira çıktıktan sonra geri kalan miktar hükûmete verilecekti [Suvla, 1999: 275-76; Blaisdell, 1979: 85; Yeniay, 1936: 61; Sayar, 1977: 241].

2.2.14. Muharrem Kararnâmesi Projesi

Rüsûm-ı Sitte idaresiyle Galata bankerlerine ayrıcalıklı davranılıp bu durum Avrupa gazetelerinde yer almaya ve Osmanlı tahvilatı fiyatları yükselmeye başlayınca Avrupalı hamiller, Osmanlı hükûmetine karşı protestoda bulundular [Kazgan, 1991: 121]. İngiltere ve Fransa büyükelçileri de Babiâli'yi resmen protesto ettiler. Sorunu çözmek isteyen Osmanlı Devleti 3 Ekim 1880 tarihinde Avrupalı alacaklılara çağrıda bulunarak onlarla da aynı mahiyette bir anlaşma yapmaya hazır olduğunu bildirdi [Önsoy, 1999: 401].

Tepkilerin yatıştırılması ve meselenin çözümlenmesi için Osmanlı hükûmeti tarafından bir proje hazırlanarak yabancı ülke temsilciliklerine bildirildi. (23 Ekim 1880) Hamillerden, murahhas seçmeleri ve hükûmetle görüşmek üzere İstanbul'a göndermeleri isteniyordu. Hamillerin seçtikleri murahhaslar Eylül 1881'de İstanbul'a geldiler. Hükûmet Server Paşa başkanlığında bir komisyon teşkil etti. Komisyon üyeliklerine, Maliye Nazırı Münir Bey, Divanı Muhâsebat Reisi Ohannes Efendi gibi isimler getirildi [Sayar, 1977: 250]. Hamil murahhasları gelirin idaresi için uluslar arası

bir komisyon oluşturulmasını istediler, ama bu teklif Babıâli tarafından reddedildi. Bunun yerine hamillerin seçtikleri bir komisyon toplandı.

Osmanlı hükümeti temsilcileri kısa vadeli borçlar ile 34.900.000 lira tutarındaki savaş tazminatının da yani Rusya'ya ödenecek miktarında borçlar içinde sayılmasını istediler, ancak teklif kabul edilmedi. Galata bankerlerine verilen Rüsûm-ı Sitte idaresi değiştirilmedi, ancak bu ödemeler dış borç ödemeleriyle birleştirilerek kurulan komisyona verildi. Hükümet "Nizamnâme" adını verdiği malî çevrelerde "Muharrem Kararnâmesi" olarak bilinen sözleşmeyi 28 Muharrem 1299 / 20 Aralık 1881 tarihinde ilan etti. Müzakereler 13 Eylül 1881'de başladı ve üç ay sürdü. Sözleşme tarihi hicri olarak Muharrem ayına tesadüf ettiğinden Muharrem Kararnâmesi adını almıştı [Suvla, 1999: 275-76; Yılmaz, 1995: 26].

Bu kararnâmede 21 maddeden oluşmakta ve üç gruba ayrılmaktaydı: Birinci grup, borç miktarının tespiti (1-7. maddeler). İkinci grup, borçlara tahsis edilen kaynaklar (8-14. maddeler). Üçüncü grup maddeler ise, Düyûn-ı Umûmiye idaresinin kurulması (15-21. maddeler) ile ilgiliydi [Önsoy, 1999: 401].

Muharrem Kararnâmesi ile Galata bankerlerinin alacağı olan 8.725.000 lira 8.170.000 (183.825.000 frank) liraya indirilmiş ve bu alacaklara karşı % 5 faizli tahviller verilerek bu meblağın 590.000 liralık taksitler halinde ödenmesine karar verilmişti Yılmaz, 1996: 53; Sayar, 1977: 251]. Galata bankerlerinin ve Osmanlı Bankası'nın alacaklarının 13 Ocak 1882 tarihinden itibaren Düyûn-ı Umûmiye idaresine devredilmesine ve ödemede Galata bankerlerine öncelik tanınmasına karar verildi. Bundan dolayı bu borca Eshâm-ı Mümtâze dendi [Suvla, 1999: 276].

Bu kararnâme yürürlüğe girince Osmanlı Bankası, Galata bankerlerinin alacaklarını peşin ödedi ve bankerlerin alacakları Osmanlı Bankası'nın alacağı şekline dönüştü [Suvla, 1999: 275; Önsoy, 1999: 403]. Aynı kararnâmeye göre dokuz eski borçlanmanın miktarında indirimler yapıldı. On iki istikrâz dört tertipte birleştirilerek eski hisse senetleri alındı ve yerine yenileri verildi. Yeni eshamın A, B, C, D tertiplerine "Düyûn-ı Muvahhede-i Mübeddele" ismi konuldu [Yılmaz, 1996: 53].

Osmanlı Devleti, 1854-74 yılları arasında yabancı piyasalara 231.673.000 lira borçlanmasına karşılık, hazineye sadece 122.497.000 lira girmişti. Komisyon ücretleri ve diğer masraflar çıkarılınca yaklaşık olarak geriye 119.400.000 lira kalmıştı. Muharrem Kararnâmesine kadar bu borçların 10.718.250 liralık kısmı ödenmiş olduğundan geriye kalan miktar : $119.400.000 - 10.718.000 = 108.681.750$ lira kadardır. Bu borçlara 1854,55 ve 71 istikrâzları dahil edilmemişti. Bunların tutarı : 1854, 3.300.000 lira; 1855, 5.500.000 lira; 1871, 6.270.000 liraydı. Toplam tutar 15.070.000 lira yapmaktaydı. Bu miktarda borçtan düşülünce : $108.681.750 - 15.070.000 = 93.611.750$ lira oluyordu. Buna, hükûmetin Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerine olan 8.170.000 liralık borcu da ilave edilirse, tüm borcun 101.781.750 lira olduğu görülür. Komisyonun uzlaşmaya vardığı rakamda buna yakındı.

Uzun tartışmalardan sonra 20 Aralık 1881'de komisyonda uzlaşmaya varıldı. Kesin rakam 101.570.300 lira olarak tespit edildi [Önsoy, 1999: 402]. Böylece devletin, borçların birleştirilme ve değiştirilme işleminden sonra 237.138.819 lira tutarındaki borcu 141.505.309 liraya; mürettebatı da 15 milyondan 3 milyona indirildi. Bu işlemde hazine 95.633.510 liralık bir kâr elde etti [Suvla, 1999: 276; Sayar, 1977: 251; Kömürcan, 1948: 57]. Yapılan indirimlerle Osmanlı Devleti'nin dış borçlar için ödediği senelik taksit gelire oranla % 66'dan % 33'e düştü [Yeniay, 1936: 64-65; Blaisdell, 1979: 88; Yerasimos, 1975: 975].

2.2.15. Düyûn-ı Umûmiye İdaresinin Kuruluşu

1881'de Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, İmparatorluğun malî işlerinde kalıcı biçimde bir yetki kazandı [Kasaba, 1993: 50]. Muharrem Kararnâmesi'nin 15. maddesine göre, Düyûn-ı Umûmiye gelirlerini idare etmek üzere "Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye" adında idare meclisi kurulacaktı. Oluşturulacak meclisin amacı aynı madde de belirtildiğine göre, "Tahvilât hamillerini temsil etmek ve bunların menafiini muhafaza eylemek" şeklinde tarif edildi [Önsoy, 1999: 406; Yeniay, 1936: 73; Blaisdell, 1979: 92].

Komisyon yedi üyeden oluşacaktı. Şöyle ki; Fransa, Almanya, Avusturya ve Osmanlıdan birer üye, tahvil sahiplerini temsil eden bir üye ile İngiltereli ve Hollandalı hamilleri temsilen bir üyeden oluşacaktı. Üyelerin her biri bir oy hakkına sahip olup, kararlar çoğunluğun oyuna göre belirlenecekti [Suvla, 1999: 276; Sayar, 1977: 252].¹⁵³

Üyelere görevlerini yerine getirebilmeleri için dolgun ücret verilecekti. Ülke dışından gelen üyeler yıllık 2100, İstanbul'da oturanlar yıllık 1250 lira ücret alacaklardı. Osmanlı Bankası temsilcisine ise, yılda 520 lira huzur hakkı ödenecekti. 1880'li yıllarda İstanbul Belediye Başkanı'nın yılda 720 lira aldığı düşünülürse meclis üyelerine ne kadar fazla maaş ödendiği anlaşılır [Önsoy, 1999; 406].

Bu meclisin her yıl hazırlayacağı bütçe, Hükûmet tarafından tasdik edilecekti. Aylık ve altı aylık hesap çıkarılacak, her yıl sonunda da bir bilanço çıkarılarak hükûmete verilecekti. Meclis, kararnâmenin 17. maddesine göre, malî yılbaşından iki ay önce bir gelir gider bütçesi hazırlayarak Osmanlı Maliye Nezareti'ne vermek zorundaydı [Sayar, 1977: 252].

Hükûmetin bir komiseri yönetim kurulu toplantılarında hazır bulunacaktı. 1882 yılı başında çalışmaya başlayan "Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye-i Meclis-i İdaresi" müfettişler tarafından denetlenebilecekti. Komiser ve müfettişler meclisin kararlarını inceleyip, defter ve hesaplarını inceleyebileceklerdi, ancak bu idarenin yaptığı işlere doğrudan doğruya müdahale hakkına sahip değillerdi. Bundan dolayı, Babîâlî çoğu kez isteklerini ricayla yaptırmak zorunda kaldı [Önsoy, 1999: 407]. Kararnâmenin uygulamasından doğan ihtilafları çözmek için bir hakemler grubu olacaktı.

Yapılan bu yeni düzenlemelerle Osmanlı devlet örgütü, Osmanlı toplumun tek iktidar kaynağı olmaktan çıkmıştı. Komisyon, hakikatte İmparatorluğun malî haklarını zedeleyen, hükûmranlık haklarına gölge düşüren ve malî yapıyı kontrol altına alan bir uluslar arası yönetimdi. Devlet içinde devlet gibiydi. Örneğin, genel müdürlerde dahil

¹⁵³ 1881'de bu kararnâmede yer alan borç miktarlarının ülkelere göre dağılım oranı şöyleydi: Fransa % 40, İngiltere %29, Osmanlı Devleti % 7,93, Hollanda % 7,6, Almanya % 4,7, İtalya % 2,6 ve Avusturya-Macaristan % 0,97 bkz [Açba, 1995: 97].

olmak üzere bütün personelin tayin ve azli meclisin görevleri arasında idi. Kurulan idare kendi memurlarını atama yetkisine sahipti [Kasaba, 1993: 53].

İdare, üslendiği görevleri yerine getirebilmek için yurt çapında teşkilatlanmaya başlayarak çok geçmeden güçlü bir kadro oluşturuldu. 1909-10 yılına gelindiğinde 26'sı İstanbul'da olmak üzere, toplam 720 temsilcilik kurulmuştu. Memur sayısı 5.000'e ulaştı ki bu rakam Maliye Nezareti'nde çalışan memur sayısından daha fazla idi. Çalışan memurların 50'si dışında hepsi Türk'tü. İdare bünyesinde çalışan 5000 görevlinin 3927'si vilâyetlerde görevliydi [Suvla, 1999; Sayar, 1977: 252]. Kadro zamanla artarak 1912 tarihine varıldığında memur sayısı 9.000'e çıkmıştı. Konum olarak Düyûn-ı Umûmiye personeli devlet memuru sayılıyor ve emeklilik hakkına sahip bulunuyordu. Ancak Babıâli'nin bunlar üzerinde herhangi bir yaptırım söz konusu değildi. Buna karşın meclis, personeli hakkında atama ve azil gibi her türlü yetkiye sahipti [Önsoy, 1999: 407; Pamuk, 1988: 209].

Bu konsey başlangıçta sadece kendine ait vergileri toplarken, daha sonra birtakım sınaî ve ticarî yatırımlara da girişmeye başladı. Yabancılar Anadolu, Rumeli, Suriye ve Lübnan'da imtiyazlar alarak demiryolları, limanlar, sigorta şirketleri, telefon ve elektrik santralleri ve maden işletmeciliği gibi büyük kâr getiren tesisler kurdular. Örnek olarak, İzmir- Aydın demiryolunu İngilizler; Bağdat demiryolu, Haydarpaşa limanının inşası ve Konya ovasının sulama projesini Almanlar aldı. Rumeli demiryolları ise, Avusturyalı bir sermaye grubuna verildi [Önsoy, 1999: 411-412; Açıba, 1995: 98; Quataert, 1987: 50-66].

Dış borçlar haricindeki yabancı sermayenin 2/3'ü demiryolları şirketlerine yatırılmıştı. Yabancılar, Bursa'da ipek sanayini, Zonguldak'ta kömür madenlerini işletmeye başladı, hatta tütün üretimine bile el attılar [Sayar, 1977: 253]. 1850'lerin sonu ve 1860'ların başında Batı Anadolu'da demiryolları yapımı, bu bölgede rakipsiz İngiliz egemenliği dönemini başlattı. Demiryolları yapımını, madencilik, sanayi ve belediye hizmetlerinde İngiliz yatırımları izledi [Pamuk, 1984: 67].

Ancak dikkati çeken husus, yabancı sermayenin doğrudan üretim alanlarına değil, dış borçlara ve dış ticareti geliştirmeye yönelik altyapı yatırımlarına yönelmesidir [Pamuk, 1988: 213]. Kağıt üzerinde bu idare, Osmanlı maliyesine bağlı bir daire olmasına karşın, uygulamada serbest ve sorumsuz davranıyordu. İrade ile yasallık kazandığı halde uluslar arası bir kurum havası vardı. Hukuka tabi olduğu halde temyize tabi değildi. Bu idareye bağlı personel Osmanlı memuru sayıldığı halde Babıâli'nin bunlar üzerinde yaptırım gücü yoktu. Bütün bu çelişkiler kurumun statüsü hakkında tartışmalara yol açtı [Önsoy, 1999: 409-410].

Bu kararname Osmanlı hükûmetiyle tahvil hamilleri arasında imzalanan bir belge olduğunu ve özellikle Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin himayesi altında olduğunu düşünen batılılara (A. Du Velay , C. Morawitz , C.Berger , D.C.Blaisdell gibi) karşın bu konuda Türk uzmanlardan farklı düşünenler bulunmaktaydı. Bu düşünceye göre, Düyûn-ı Umûmiye idaresi kapitalizmin Osmanlı topraklarına girme vasıtası olup, yabancıların çıkarlarını gözeten ileri bir karakol niteliğindedir. Osmanlı borçlarının idaresinin ötesinde, Batı emperyalizminin sömürü aracıydı. İmparatorluk içinde, "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi" adı altında adeta yeni bir devlet kurmuşlardı. Hatta böyle bir idareye dünyanın başka bir yerinde rastlamanın mümkün olmadığını, böyle kurumların ancak müstemlekelerde olacağını yazanlarda bulunmuştu [Suvla, 1999: 278].

İdarenin yabancı bir müessese olmadığını, memurlarının Osmanlı memuru olduğunu ve yasalara tabi kamu kuruluşu olduğunu ifade edenler de mevcuttu.¹⁵⁴ Osmanlı – Rus Harbi'nin çıkış sebebi, Osmanlı Devleti'nde malî egemenlik kurmak isteyen devletlerden kaynaklandı. 1877 tarihli İstanbul Konferansı bu devletlerin istekleri doğrultusunda olmadığından, başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupalı devletler savaşı tasvip etmişlerdi. Böylece, savaşın sonunda çok ağır şartlar içeren Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması imzalandı. (3 Mart 1873) [Yılmaz, 1995: 28].

Osmanlı maliyesinin gelir kaynakları arasından tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içeceklerden alınan vergiler, ham ipekten toplanan öşür ile Doğu

¹⁵⁴ K.Kömürcan , İ.H.Yeniay'da kurumun iki taraf içinde faydalı olduğunu söylemektedir [Kömürcan, 1948].

Rumeli vilâyetinin ödediği yıllık vergi Düyûn-ı Umûmiye idaresine teslim ediliyordu [Pamuk, 1988 : 209]. Düyûn idaresine aktarılan gelirler neticesinde, ağırlaşan ekonomik durum iyice bozulmuştu. Bu idarenin kurulması bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. İdare Osmanlı gelirlerini topluyor ve hissedarlarına dağıtıyordu [Suvla, 1999: 278; Yılmaz, 1995: 29]. Borçlara karşılık olarak gösterilen gelirlerin tahsilatı Düyûnu Umûmiye'ye bırakıldı. Böylece Osmanlı maliyesi gelirlerinin yaklaşık dörtte birini yabancı bir kuruluşa devretmiş bulunuyordu [Gürsel, 1999: 396].

Muharrem Kararnâmesi dışında bırakılan dört borçlanma vardı. Bunlar, Fransa ve İngiltere'nin kefil oldukları 1865 istikrâzı ile Mısır vergisi karşılık gösterilerek akdedilmiş 1854, 1871 ve 1877 istikrâzlarıdır. Kalan on iki borçlanma yeni şartlara tabi idi. Bunlar; 1858, 1860, 1862, 1863, 1865, 1869, 1870, 1872, 1873 yılları istikrâzlarıydı [Önsoy, 1999: 401]. Dört gruba ayrılmıştı:

- A Tertibi (1.Grup) : 1858, 1862 yılları borçlanmaları,
B Tertibi (2.Grup) : 1860, 1863-64, 1872 yılları borçlanmaları,
C Tertibi (3.Grup) : 1865, 1869, 1873 yılları borçlanmaları,
D Tertibi (4.Grup) : 1865, 1873, 1874 yılları umumi borçlanmaları ve 1870 yılı borçlanması. Düyûn-ı Umûmiye ve ikramiyeli tahvilât.

Bu dört grup tahvilâtın değeri ise şöyleydi:

- A Grubu : 7.831.870 lira
B Grubu : 11.049.307 lira
C Grubu : 33.604.176 lira
D Grubu : 48.017.162 lira ve ikramiyeli tahvilat : 15.632.548 lira.

Tahvilâtı mümtaze (1881) Galata bankerleri borcu : 8.169.986 lira

Toplam : 124.305.049 lira.¹⁵⁵ Muharrem Kararnâmesine katılmayan borçların miktarı ise; 1854 istikrâzı : 1.925.660 lira

1855 istikrâzı : 4.196.720 lira

1871 istikrâzı : 5.783.140 lira

¹⁵⁵ Bu rakamlar Muharrem Kararnâmesiyle yapılan tenzilatın sonradır. Bkz. [Suvla, 1999: 277].

1877 istikrâzı : 5.294.740 lira. Genel toplam : 141.505.309 lira olmuştur [Suvla, 1999: 277].

Program ödemelere rahatlama getirmiş, bu da sürekli artan ihtiyaçlarla devleti yeni borçlara itmişti [Yılmaz, 1996: 56]. Düyûn-ı Umûmiye idaresinin kurulması, gerek Osmanlı Devleti gerekse alacaklıları rahatlatan bir teşebbüs olmuştu. Yabancıların protesto ve baskılarından azda olsa, Babîâli kurtulmuştu. Ancak önemli gelirleri bu idareye terk etmekle ekonomik açıdan sıkıntılı bir döneme girmişti. Bu idarenin kendisini batı kapitalizminin ileri karakolu gibi görmesi siyasi sorunlarda yaşanmasına sebep olmuştu [Önsoy, 1999: 406].

Düyûn-ı Umûmiye'nin zararlarına rağmen bazı faydaları da olmuştu. Kuruluş sayesinde Osmanlı tahvillerinin riski azalmış ve bu nedenle Avrupa para piyasalarında daha elverişli koşullarda borç bulma imkanı doğmuştu [Pamuk, 1988: 210]. Bu kuruluşla Osmanlı – Avrupa ekonomi ilişkileri bir istikrar yakaladı. 1875 moratoryumuyla bozulan ilişkiler düzene girdi. Yabancı sermaye tekrar Osmanlıya geri dönmeye başladı [Önsoy, 1999: 413].

2.2.2. Hersek İsyanı

Balkanlarda 1875 tarihinde Hersek'te başlayan isyan kısa zamanda genişleyerek bütün Osmanlı Avrupası'na yayıldı. Bunda en önemli sebeplerden biri Rusya Devleti'nin güttüğü panislavizm politikasıdır. Slav cemiyetler gayelerini gerçekleştirmek için Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan Hıristiyanlarını ayaklandırmak istediler.¹⁵⁶

¹⁵⁶ İsyan, Bosna vilâyetinin Hersek Sancağındaki Nevesin kazası Hıristiyanlarından 160 kişinin Karadağ Prensi'ne sığınarak koyun vergisiyle, askeri bedelin ağırlığından Osmanlı zaptiyesinin zulmünden şikayet etmeleriyle başlamış sayılabilir. Bu kişiler vergilerin hafifletilmesini ve zaptiye kuvvetlerinin de yerli ahalden olmasını talep etmişlerdir. ("1856 yılından beri kararlaştırılan ıslahatın icra kılınmadığını ve taşralardaki Hıristiyanların halleri me'murîn-i mahalliyye ve vücuh ve eşraf-i islamiyyenin insaf ve merhametine kalmış olduğunu ve Bosna Hıristiyanlarının serbestçe icra-yı ayin edemediklerini mehakim-i mahalliyyenin ihkak-i hak eylemediklerini vergilerin ağırlığından ve me'murinin ve ehl-i islamdan olan eshab-i arazinin muamelât-ı keyfiye ve i'tisafat ve taaddiyatından dolayı Hıristiyan ahalinin zücret ve zaruret içinde yaşadıklarını ve Bulgaristan ve Bosna ve Hersek ve Epir ile Cezayir-i Bahr-i Sefid adaları gibi sekenesikâmilin Hıristiyan veya ahali-i İslamiyyesi pek kalil olan yerlerin idaresi anasır-ı Hıristiyanıyeye havale olunmak lazım gelirken vilâyet nizamnamesinin tatbiki ile o mistüllü mahallerdeki hizmet ve me'muriyetlerin en çoğu Müslümanlara verildiğini..."[Türkgeldi, 1987b: 5]) Karadağ Prensi Nikolay, sığınmacıların isteklerini Babîâli'ye ulaştırın diye hamileri konumunda bulunan Rusya'nın İstanbul elçisi İgnatıyef'e durumu bildirir. Bununla beraber bu kişileri yurtlarına serbestçe

Bunun için para, silah ve mühimmat yardımında bulundular [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 50-51; Ahmed Midhat Efendi, 1294: 149]. Ancak Rusya tarafından Bosna'ya eşkıya girmemesi için bölgede ve devletler nezdinde çalışmalar yapıldığı izlenimi veriliyordu [BA., 5 M 1293 / 01 Şubat 1876, Y.EE., Nr. 76/51].¹⁵⁷

Bosna Valisi Derviş Paşa asilere karşı nasıl davranması gerektiği hakkında Babîâli'den talimat isteyerek vakit kaybedince cemiyet kuranlar Nevesin'de Müslüman halkı öldürmeye başlamışlardır.

Hersek'te Türk kuvvetlerinin azlığında dolayı isyan, Temmuz ayının sonlarına doğru Avusturya sınırına kadar ulaşmıştır. İsyancılar temmuz ayı sonunda Hersek'in güney batısında ve Karadağ sınırına yakın bir yerde bulunan Trebin'i kuşattılar. Yolların birleşme noktasındaki bu kalede bulunan Osmanlı askerleri kuşatma hattını yarmayı başaramadılar. Buranın haricinde Lupin, Stolca ve Nakşik kaleleri de isyancıların eline geçince Babîâli kesin olarak askeri harekate karar verdi. Bu sırada asilerin sayısı on beş bini bulmaktaydı. Hükûmet Ağustos ayı içinde buraya 4200 kişiden ibaret bir kuvvet

dönebilmesi için girişimde bulunması ricasında bulundu. General İgnatiyef, Esad Paşa'ya müracaatla meselenin kan dökülmeden hallinin uygun olacağını söyledi. Esad Paşa mültecilerin yurtlarına serbestçe dönmesine izin vermiş, ayrıca Bosna Valisi Derviş Paşa'ya şikayet olunan şeyleri incelemesini bildirmiştir [Mehmed Arif, ty.: 72; Davison, 1997: 74-75]. İsyan, Bosna vilâyetinin Hersek Sancağındaki Nevesin kazası Hristiyanlarından 160 kişinin Karadağ Prensi'ne sığınarak koyun vergisiyle, askeri bedelin ağırlığından Osmanlı zaptiyesinin zulmünden şikayet etmeleriyle başlamış sayılabilir. Bu kişiler vergilerin hafifletilmesini ve zaptiye kuvvetlerinin de yerli ahalden olmasını talep etmişlerdir. ("1856 yılından beri kararlaştırılan ıslahatın icra kılınmadığını ve taşralardaki Hristiyanların halleri me'murîn-i mahalliyye ve vücuh ve eşraf-i islamiyyenin insaf ve merhametine kalmış olduğunu ve Bosna Hristiyanlarının serbestçe icra-yı ayin edemediklerini mehakim-i mahalliyyenin ihkak-i hak eylemediklerini vergilerin ağırlığından ve me'murinin ve ehl-i islamdan olan eshab-i arazinin muamelât-ı keyfiye ve i'tisafat ve taaddiyatından dolayı Hristiyan ahalinin zücret ve zaruret içinde yaşadıklarını ve Bulgaristan ve Bosna ve Hersek ve Epir ile Cezayir-i Bahr-i Sefid adaları gibi seknesikâmilin Hristiyan veya ahali-i İslamiyyesi pek kalil olan yerlerin idaresi anasır-ı Hristiyanıyyeye havale olunmak lazım gelirken vilâyet nizamnamesinin tatbiki ile o misüllü mahallerdeki hizmet ve me'muriyetlerin en çoğu Müslümanlara verildiğini..."[Türkgeldi, 1987b: 5]) Karadağ Prensi Nikolay, sığınmacıların isteklerini Babîâli'ye ulaştırsın diye hamileri konumunda bulunan Rusya'nın İstanbul elçisi İgnatiyef'e durumu bildirir. Bununla beraber bu kişileri yurtlarına serbestçe dönebilmesi için girişimde bulunması ricasında bulundu. General İgnatiyef, Esad Paşa'ya müracaatla meselenin kan dökülmeden hallinin uygun olacağını söyledi. Esad Paşa mültecilerin yurtlarına serbestçe dönmesine izin vermiş, ayrıca Bosna Valisi Derviş Paşa'ya şikayet olunan şeyleri incelemesini bildirmiştir [Mehmed Arif, ty.: 72; Davison, 1997: 74-75].

¹⁵⁷ Ayrıca, Dalmaçya Valisi'nin eşkıya reisleri ile görüşüp nasihatleri dinlenmezse ianenin kesileceği hakkında bkz [BA., 7 S 1293 / 04 03 1876, Y.EE., Nr. 77/20].

gönderdi [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 54; Sertoğlu, 1972: 3179; Danişmend, 1971: 247].¹⁵⁸

Bosna Valisi Derviş Paşa'nın, Esad Paşa ve serasker Ali Saib Paşa ile araları bozuktur. Bu sebeple Nevesin meselesi vekiller toplantısında görüşülürken, "İşin hiç ehemmiyeti yoktur. Ancak Derviş Paşa yapılacak harcamadan para çalmak emeliyle asker gönderilmesine yol açmak istiyor" demişlerdi [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 53; Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 224]. Derviş Paşa'nın azli isyanı ilerletmiş ve Osmanlı taburları zor durumda kalmıştı [Ahmed Muhtar Paşa, 1996: 116]. Daha sonra yerine Ahmed Hamdi Bey, ilk başta Bosna Kumandanlığı sonra da valilik verilerek atanmıştır. Bosna havalisinde isyanın şiddeti artınca Ahmed Hamdi Paşa uzaklaştırılarak, yerine Bahriye eski Nazırı Rauf Paşa getirilmişti. Valiliğine ilaveten komiserlikte uhdesine tevcih edilmişti [BA., 29 ZA 92, İ.DH., Nr. 49885]. Paşa, Karadağlıların eşkıya ile birlikte hareket ettiğini hükûmete rapor etmişti [BA., 14 L 1292 / 13 Kasım 1875, A.MKT.MHM., Nr. 479/13]. Babiâli de eşkıya takibinde dikkat etmesi gereken hususları hatırlatılmış [BA., 21 L 1292 / 20 Kasım 1875, A.MKT.MHM., Nr. 479/30] ve sefaretlere bir tebliğ gönderilmişti [BA., 24 L 92, A.MKT.MHM., Nr. 479/19].¹⁵⁹ Ancak onun bir müddet sonra hastalanıp vazifesinden ayrılması üzerine Ahmed Muhtar Paşa kumandan olarak tayin edilmişti. Bosna Hersek kumandanı Muhtar Paşa'nın Hersek'te bulunduğu ve şikayetler olursa Bosna'ya gittiği ifade edilerek büyük bir kumandanın buraya tayini gerekli görüldü. Konu Meclis-i Vükelada müzakere edilmiş ve Sofya'da bulunan Seraskere de görüşü telgrafla soruldu, neticede bilgi ve tecrübesine binaen umum kumandanlığa Derviş Paşa getirildi [BA., 23 C 1293 / 16 Temmuz 1876, Y.EE., Nr. 77/39¹⁶⁰; BA., 17 ZA 92, İ.DH., Nr. 49844; BA., 30 RA

¹⁵⁸ Askeri kuvvetlerin arttırılmasıyla ilgili olarak bkz [BA., 10 M 1293 / 6 Şubat 1876, A.MKT.MHM., Nr. 479/60].

¹⁵⁹ Durum anlatılarak eşkıya hareketinin bastırılması için asker gönderilmesi istenmiş, ancak bu mümkün görülmemiştir. "Bosna'dan telgraf, Hıristiyan eşkıyanın tecavüzleri süratle artıyor. Pop Jarko'nun Özüce'de etrafına toplanan eşkıyalarla Yeni Pazar ve Yeni Varoş ve Voşigrad taraflarına tecavüz edecekleri haberi ulaştı. Kumandanlarla mahalli memurların koordineli çalışması için bilgi verildi. Birkaç yerden müdahale bir ihtilale sebebiyet vereceğinden ve İzirnik sancağı Hıristiyana sınır olduğundan karışıklık olabilir. O gibi bir halin vukuunda tenkili eşkıyaya muvafik olunub asayışı muhafaza için hiç olmazsa askerin iki üç tabur daha asker gönderilmesine" ve cevabın olumsuzluğuna dair bkz [BA., 16 R 1293, A.MKT.MHM., Nr., 480/58].

¹⁶⁰ "Bosna Hersek kumandanı Ahmed Muhtar Paşa şimdije kadar Hersek'te bulundu. Bazı olaylar ve şikayetler üzerine Bosna'ya gitti. Ancak ehemmiyetli olan o yerleri büyük bir kumandan gerek. Haziranın yirminci günü Çarşamba Babiâlide akd olunan meclis-i mahsus-u vükelada konu görüşüldü. Sofya'da

1293 / 25 Nisan 1873, Y.EE., Nr. 84/71].¹⁶¹ Ayrıca, “Hersek İhtilali haydutluk haline girdiğinden askerlere zarar verilebilir. Üzerlerine başıbozuk askerler gönderilmesi sakıncalıdır, çünkü dağılırlar. Düzenli olursa daha iyi olur” şeklinde Muhtar Paşa’ya telgrafname-i samiye gönderildi [BA., 2 M 1293, A.MKT.MHM., Nr. 479/65].

Bosna-Hersek’te yaşayan nüfus yaklaşık bir milyon iki yüz bin civarındaydı. Bu nüfusun beş yüz on beş bini Ortadoks olmasına karşın çoğu müslümandı. Ancak burası iki slav hükümeti Sırbistan¹⁶² ve Karadağ’la çevriliydi. Bir taraftan da Avusturya’nın genelde slav toplulukların yaşadığı Dalmaçya ve Hırvatistan gibi eyaletleri ile çevrili olması 16 Ağustos gününde Bosna Hıristiyanlarının ayaklanması için yeterli zemini oluşturdu [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 52; Sertoğlu, 1972: 3178; Danişmend, 1971: 247].

Osmanlı hükümeti Bosna ve Hersek vilâyetlerindeki isyan sebebiyle mağdur olan tebaanın durumunu göz önüne alarak malî 92 senesinin vergilerini affetti [BA., Y.EE., Nr. 77/38].¹⁶³

bulunan Seraskerle telgrafla haberleşildi ve kumandan bulunması elzemdır, dendi. ‘Revatıb-ı mülkiye ve askeriye icabınca’ kumandanlığın ayrılması caiz olamayacağından, tecrübesine binaen Ahmed Muhtar Paşa yine Hersek’te ibkasıyla üçüncü Ordu-yu Hümâyûn müşiri ve Manastır vilâyeti valisi olub Mitroviçe’de bulunan Derviş Paşa’nın ‘malumat-ı mahalliye ve kabiliyeti müsellimesine mebni’ Bosna Hersekumum kumandanlığına tayini; Mitroviçe ve Kosova mevkilerinin önemine binaen oradaki asker-i şahane kumandalığına üçüncü ordu müşirliğinden ayrılarak Dersaâdet’te bulunan Âli Saib Paşa Hazretlerinin tayinine dair” bkz [BA., 23 C 93, Y.EE., Nr. 77/39].

¹⁶¹ Ahmed Muhtar Paşa, Pâdişâhın kendisini Hersek’e göndermek istediğini, ama sadrazamın karşı çıktığını şöyle anlatıyor; “Meğer Sultan, sonra kabul sırasında şifahen söylediği gibi, geçen Temmuzdan, yani Hersek meselesinin başlamasından beri beni buraya göndermek istemiş. Fakat bir düziye Mahmud Nedim Paşa’nın muhalefetiyle karşılaştığından emeline ulaşamamış. Sonraları Hersek’teki hususi memurlarından aldığı bazı müthiş haberler artık ne olursa olsun sadrazama uymaktan ayrılmayı icap ettiğinden, be defa bu iş için çağrılmamı sadrazama kesinlikle emretmiş ve o ise bir taraftan Pâdişâhı reyinden çeviremeyeceğini hissetmesinden ve diğer taraftan da zaten beni Erzurum’dan uzaklaştırmayı canına minnet bilmesinden, Bosna-Hersek kumandanlığına gönderilmekliğim için beni çağırarak hem Pâdişâhı memnun etmiş ve hem de Erzurum memuriyetini benden almış” [Ahmed Muhtar Paşa, 1996: 109].

¹⁶² Sırlar saldırgan bir tavır takınarak eşkıyaları desteklemiş ve gönüllüleri göndermişlerdi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti nizamiye askeri göndermişti [BA., 10 C 1293 / 3 Temmuz 1876, A.MKT.MHM., Nr. 480/91; BA., 16 R 1293 / 11 Mayıs 1876, A.MKT.MHM., Nr. 480/58].

¹⁶³ “Bosna ve Hersek vilâyetleri ahali-i metbuasının mesele-i hazıradan dolayı düçar oldukları zahmet ve hasarın mükafatı alıyyime ve fiiliyesi olmak üzere doğrudan doğruya mürettep olan vergilerinin 92 sene-i maliyesi için umumen ve kamilen afv ve terki hususuna dair meclis-i mahsus-u vükele mazbatası leffen arz ve takdim kılınmış olmağla ber mucib-i karar ifa-yı mukteza-yı maslahata ibtidar olunması hakkında her ne vechile emr ve ferman merahim-i unvan Hazret-i Şehinşahi şerefsünuh ve sūdūr buyrulur ise menduk-u münif-i infaz eyleyeceği beyaniyle...” [BA., 17 C 93, Y.EE., Nr. 77/38].

Rus propagandasının etkisiyle Avrupa'da Osmanlı'nın Hıristiyanlara zulmettiği yönünde neşriyat yapıldı. Üç imparatorluk yanında Fransa ve İtalya'da bu kampanyaya katıldı. Ancak Berlin sefaretinden gelen bir telgrafta gazetelerde bir çok yazılar neşredildiği, çok şeyler söylendiği ama önemli olanın Berlin kabinesinin düşüncesi olduğu belirtiliyordu. Sefir, Hariciye Nazırı vekiliyle görüştüğünü onun gazete haberlerini 'sütunlarını doldurmak emeliyle yazılmış şeyler' olarak nitelediğini yazmaktaydı. Bununla beraber vekil tarafından isyan genişlerse üç ittifak devletinin (Rusya, Almanya, Avusturya) bazı düzenlemeler yapmayı düşüneceği söyleniyordu [BA., İ.HR., Nr. 16140].¹⁶⁴ Asilerin dışardan gördükleri destek sebebiyle Hersek sancağı sadece yerli Hıristiyanlarla değil Karadağlılar ve Sırpıllarla da mücadele alanı haline gelmiştir [Ahmed Muhtar Paşa, 1996: 117; Türkgeldi, 1987b: 3].

İhtilal cemiyetlerinin çoğalıp idarî ve askerî tedbirler yetersiz kalınca Fransa duruma müdahale ederek bu üç kuzeyli devlete karşı Avrupa'daki konumunu sağlamlaştırmak istedi. 20 Ağustos 1875 tarihinde Fransa Hariciye Nazırı Dük Dukaz, Paris Antlaşması'nda imzası bulunan devletlere ihtilalin bastırılması isteniyorsa ihtilalcilerin dışarıdan yardım ümidini kesmek gerektiğini içeren bir nota göndermişti. Bununla birlikte konsolosların isyancıların elebaşlarına tutulan yolun yanlış olduğunu anlatarak isyandan vazgeçirmeye çalışmakla görevlendirilmesini teklif etmişti. Bu teklif kabul edilerek Hersek İsyanı'nı yatıştırmak için konsoloslardan oluşan bir komisyon kurulması ve Osmanlı Devleti'nin de bir temsilci göndermesi uygun bulundu [Türkgeldi, 1987b: 7]. Yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesiyle durum iyice kritikleşti. Tecrübeli devlet adamlarının kabineye alınması kabul edildi [Davison, 1997: 75]. Böylece Şura- yı Devlet Başkanı – eski sadrazam Yusuf Kamil Paşa hasta olduğundan yerine Mahmud Nedim Paşa getirildi. Başkanlığından dolayı teşekkür etmek için Mabeyni Hümâyûna çıktı. Hersek konusu açılınca Mahmud Paşa “ Bu bir iki çetenin patırtısıdır. Kudretiniz sayesinde on beş yirmi gün geçmez dağılırlar” cevabını verdi [Mehmed Memduh, 1327: 62]. Başkanlığa

¹⁶⁴ “18 Eylül 875 Berlin sefaretinin tehirat-ı tercümesi: Gazetelerde çok şeyler yazılıyor ama önemli olan Berlin kabinetosunun efkârı ne Hariciye Nazırı vekiliyle görüldüm. O gazetelerin neşriyatını 'sütunlarını doldurmak emeliyle yazılmış şeyler' dedi. Düvel-i sülûse-i şimaliye beyninde olan ittifakın Devlet-i Aliyye'ye zararlı tarafı yoksa da Hersek isyanı imtidad ederse düvel-i mezkûrenin efkârınca tadilat vuku bulmak muhatarasını davet eyleyebileceğinin vekil tarafından söylendiğine dair bkz [BA., İ.HR., Nr. 16140].

getirilişinin beşinci günü Esad Paşa azledilerek Mahmud Nedim Paşa sadârete getirildi. Mahmud Nedim Paşa'nın sadârete gelmesiyle Şurayı Devlet Başkanı Server Paşa isyancıların ileri sürecekleri isteklerini dinlemek üzere özel görevle Mostar'a gönderildi [BA., 25 B 1292, İ.DH., Nr. 49445; BA., 20 B 92, Y.EE., Nr. 77/4¹⁶⁵; Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 60; Sertoğlu, 1972: 3180].

Osmanlı Devleti, Hariciye Nazırı Saffet Paşa vasıtasıyla İngiltere'ye olaya müdahil olması için teklif sunmuş, İngilizler de gönülsüzce bu işe gireceklerini belirtmişlerdi [Ali Rıza, Mehmed Galib, 1977: 45].¹⁶⁶ İngilizler yabancı devletlerin olaya karışmaması ve Osmanlı'nın kendi içinde sorunu çözmesi taraftarıydı. Gelişen olaylar İngilizlerin görüşünü doğruladı.¹⁶⁷ Konsolosların nasihatini acizlik olarak değerlendiren isyancılar faaliyetlerine son vermek yerine iyice genişletti.¹⁶⁸ Hersek için ıslahat yerine artık imtiyazlı bir idare kurulmasını istemeye başlayarak, aksi halde mücadelelerini devam ettireceklerini bildirdiler. Düşünülen bu tedbirin işe yaramadığı açıldı [Sertoğlu, 1972: 3181; Danişmend, 1971: 249].

Komisyon oluşturulması selefi Esad Paşa zamanında alınmıştı. Mahmud Nedim Paşa yerine Şura-yı Devlet Başkanlığı'na getirilen Server Paşa bu komisyona üye olarak Bosna'ya gönderildi [BA., 20 B 1292 / 22 Ağustos 1875, Y.EE., Nr. 77/4; Mehmed

¹⁶⁵ "Malum-ı âli buyrulduğu vechile Hersek cihetine memuriyet-i mahsusa ile münasib birinin tayini lazım geldiğini ve Nafia Nazırı devletli Server Paşa Hazretleri lazım olan sıfat ve malumatı cami' bulunduğuna mebni müşarünileyh memuriyeti mezkureye nasbıyla hemen izamı ve avdetine kadar vekaletine dahi nezaret müsteşarı saadetlü Odyan Efendi Hazretlerinin tayini hakkında ..." [BA., 20 B 92, Nr. 77/4].

¹⁶⁶ İngilizler bu teklife cevap olarak 25 Ağustos 1875 tarihli bir telgrafla cevap olarak, "İhtilal mahalline konsolos gönderilmesi için yapılan teklife istemeyerek muvafakat eder; zira konsolosların işe karışması münasip olamaz zannındadır. Lakin bizim şu teşebbüs haricinde durmamaklığımız Babıâli'den rica olunmasıyla Osmanlı Devleti, İngiltere'nin muvafakatinin buna bağlı olduğunu bilmek lazımdır ve Osmanlı Devleti'nin yabancı birliklerin müdahalesine başvurmayarak eşkıya hakkında icab eden işleri kendisinin yapması tercih olunur" demişti [Ali Rıza, Mehmed Galib, 1977: 45-46; Sertoğlu, 1971: 3180; Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 60].

¹⁶⁷ İngilizlerin olaya karıştırılması Rusya elçisi İgnatiyef'in Sultan katında şikayetine sebep oldu. Hariciye Nazırı Saffet Paşa şikayetten dolayı görevinden alındı ve yerine Viyana elçisi Râşid Paşa getirildi ve bu zât, bir müddet sonra Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesini müteakip İstanbul'da Bayezid civarında Midhat Paşa konağında meydana gelen Çerkez Hasan vak'asında, öldürülenler arasına dahildir [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 61; Ali Rıza, Mehmed Galib, 1977: 46-47].

¹⁶⁸ "Sadr-i esbak Esad Paşa ve halefi Mahmud Paşa'nın eser-i seyyiatı olarak taraf-i Devlet-i Âliyye'den muvafakat olunmuş olduğu halde bu komisyonun mazarrattan başka bir şeye yaramayarak..." Midhat Paşa'nın Meclis-i Umumi'de kiraat ettirdiği beyannâme sureti için bkz [Türkeldi, 1987b: 8].

Memduh, 1327: 63; Ali Rıza, Mehmed Galib, 1977: 45; Sertoğlu, 1972: 3181]¹⁶⁹. Mahmud Paşa Rus Elçisi İgnatiyef'in bir emriyle isyanın yatışacağını umduğu için telaşlanmıyordu. İlgilenilmesi gereken esas konu olarak mali durumu görüyordu [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 204; Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 224].

“Sadârete nasbından bir gün evvel mecliste bulunan dört günlük Mahmud Nedim Paşa maslahata ecnebilerin müdahale ettirilmesini kabul etmemek efkârında bulunduğu halde, Hariciye Nazırı Safvet Paşa Hazretleri canibinden düvel-i fahimenin ittifakına karşı gelinemeyeceği cevabiyle mukabele buyrulmuştur. Bu meselede şu karar-ı ahir icabınca mostar'da teşekkül eyleyecek komisyonun netayicine intizar olunmak tabii iken, çünkü meseleyi sadr-ı cedid pek ağırlaşmış bir halde bulduğundan bu meselenin yalnız muavenet-i ecnebiyesine sarılmayıb pek noksan olduğu tebeyyün eyleyen kuvve-i askeriyesinden hemen teksir ve tevfiiri tedbirinde ısrar ile elde mevcut ve hatemi seraskeri ile mahtum bulunan jurnalleri mantukunca bu tebeddülde sonra peyderpey Hersek ve Bosna ve Niş ve Yeni Pazar mevkilerine irsal kılınan asakir-i nizamiyenin miktarı evvelki tertibatın ez'af-ı muzaafi olduğu anlaşılır. Ne çare ki, esbab-ı mucibe-i mesrudedden naşi etş-i fesad pek büyümüş ve Karadağ ve Sırbistan ve Bulgaristan içlerine dahi yayılmış olmasıyla asakir-i şahanenin muzafferiyetleri runüma olduysa da, mağlub olan eşkıyanın Avusturyalılara dehaletinde kabul ve himayetle oradan kuvvet alanlar yine mecma-i fesada avdet ve iltihak etmek muamelâtından meselenin önünü almak müşkülata varmış ve Esad Paşa zamanında ba irâde-i seniyye mukarrer olan Server Paşa komiserliğinin dahi semeresiz görünmüş olduğu sırada Avusturya Devleti indifa-i meseleye bunun vesateti hahişini derpiş birle tesviye-i maslahatı va'd eder derecesinde mevasık ibraz eylemiş olduğuna mebni Avusturya Devleti'nin buna dair tebliğat ve ifadatına Hariciye Nezareti'nde bakılarak ve düvel-i fahime sefaretlerine dahi müracaat olunarak ve bu vesatatin kabulü hakkında İngiltere sefiri tarafından eşkıya muhacirlerinin reddi ve adem-i kabulünde dahi devlet-i

¹⁶⁹ Ahmed Muhtar Paşa, Erzurum'dan çağrılıp İstanbul'a geldiğinde, Cuma selamlığında huzura çıktığını ifade ederek “Beşiktaş Camii'nin mahfel-i hümâyûnunda Pâdişâh'ın huzuruna çıktım...Pâdişâh'ı, hatalarını anlamış olmasından olmak gerektir ki, Sultan Hersek isyanının başlamasından tutturarak, isyanı bastırmak için tek tek ne gibi tedbirlere teşebbüs olunduğunu, Hersek'e Server Paşa dahi gönderilerek riyaseti altında asilere nasihat ettirilmek ve isyanın sebeplerini ortadan kaldırmak üzere altı devletin konsoloslarından bir karma komisyon bile teşkil edildiğini söyleyince, “Orada konsoloslardan kurulu karma meclisin hiç lüzumu yoktu” dediğim sırada, “Sebeb Mahmud Paşa'dır. Bu baktaki ısrarından kurtulamadım” demiştir [Ahmed Muhtar Paşa, 1996: 112-13].

müşarünileyhanın muvafakatini meclis-i vükelada dermeyan ile müşarünileyhayı indifa-1 mesele mesuliyetinde tutmak ve tebliğatın âsarı fiiliyesinden istifade olunmak beyne'l-vükela istihsan olunmuş ve bununla beraber, yine tezyid-i kuva-yi nizamiye ve harekât-ı tehdiyeyi askeriye teşebbüsâtı dahi Babiâlice elden bırakılmamış ve hatta Karadağlıları kalbinden örselemek için İşkodra fırka-i askeriyenin vüsat-ı teksir ve tehdidi kuve-i nizamiyesine dahi ehemmiyetle müsaraat ve mübaşeret edilmiş idi” [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 41].

Hükümetin mali buhranı ve siyasi durumu ileri sürerek yeterli askeri bölgeye gönderememesi isyanın uzamasına neden oldu.¹⁷⁰ İsyanın genişleyip büyümesiyle Avusturya, Almanya ve Rusya devleti temsilcileri Berlin’de toplanarak Şark Meselesini görüştüler ve Avusturya Başvekili Kont Andraşi (Andrassy)’nin bir proje hazırlamasına karar verdiler [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 71].

2.2.3. Kont Andraşi (Andrassy) Layihası Ve Adalet Fermanı : (4 M 1293 / 31 Ocak 1876)

Hersek isyanı alınan tedbirlerin yetersiz kalması ve asilerin sürekli olarak dışarıdan destek görmeleri nedeniyle yaklaşık on aydan beri bastırılmıyordu.¹⁷¹ Mahmud Nedim Paşa zamanında malî buhran sebebiyle bölgeye yeterli asker takviyesi yapılmadı. Rusya’nın teşviki ile Sırplarla Karadağlıların ve Bosna Hersek’i almak isteyen Avusturya’nın teşvikiyle Dalmaçya ve Hırvatistan Slavlarının asilere yardım etmesi olayı çözümsüz hale getirdi. İsyan genişleyip Bosna’da asiler köyleri basınca Müslüman halkta kendini müdafaa etti. Bu durum Avrupa kamuoyuna “İslamlar Hıristiyanları katlediyor” şeklinde duyuruldu. Olumsuz havayı Tenzil-i Faiz kararı iyice arttırdı [Karal, 1983: 79-80; Sertoğlu, 1972: 3194; Danişmend, 1972: 251].

Andraşi’nin bir layiha kaleme alacağını haber alan Osmanlı hükümeti işi kendi kontrolünde tutmak ve yabancı müdahalesine meydan vermemek için Adalet Fermanı

¹⁷⁰ “Rusya tahrikatının nice senelik emeklerle vücuda getirdiği Bosna ve Hersek ve Bulgaristan isyanları alevlenip saçığı sardığı halde her taraftan asker irsaline dair gelen avaz-ı istimdada Mahmud Nedim Paşa ve Abdülaziz Han hazretleri kulak tıkadı” bkz [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 205].

¹⁷¹ İsyanın zamanında müdahale edilerek bastırılmamasına, Sadrazam Esad Paşa’nın büyük devletlerden çekinerek mütereddit davranmasını sebep olarak görenlerde vardır [Danişmend, 1971: 251].

yayınladı. Fermanda; arazi dağıtımı ve iltizam usulünün düzeltilmesi, Tanzimat ve Islahat Fermanlarında bulunan dinlerin serbestliği ve mezheplere verilen müsaadelerin pekiştirilmesi; Hıristiyanlardan alınan askerlik bedelinin indirilmesi; mahkemelerde bazı düzeltmeler yapılacağı; meclis ve mahkeme üyelerinin seçilmeleri hakkının genişletilmesi ve memuriyetlerini kötüye kullananların halk tarafından şikayet edilebileceği gibi hususlar ele alınarak garantiler verildi. Bu ferman devletlere duyuruldu [BA., 18 M 1293 / 14 Şubat 1876, Y.EE., Nr. 77/9].

Bu fermanın içeriğine uygun tedbirleri almak üzere “Meclis-i İcraat” kuruldu. Ancak ne ferman ve ne de yapılacak işleri takip edecek olan meclis büyük devletlere inandırıcı geldi. Batılı devletlerin amacı, Osmanlı Devleti’ni mecbur ederek kendi istekleri doğrultusunda Bosna ve Hersek’e bazı imtiyazlar koydurmak olduğundan yayınlanan fermanı ciddiye almadılar [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 71; Karal, 1983: 81; Uzunçarşılı, 1967: 11].

Hazırlanan layiha Paris Antlaşması’nı imzalayan İngiltere, Fransa ve İtalya’ya tebliğ edildi. Mahmud Nedim Paşa, alınan kararın önemini anlamış ve Batılı devletlere isyanın uzamasının sebebi olarak Karadağ’ın ve Sırbistan’ın hududa asker yığarak isyanı körüklemesini gösterdi. Üç büyük devlet ise Babıâli’nin bu tavrı karşısında, adı geçen iki hükümete doğrudan saldırı olmazsa tarafsızlıklarını koruyacaklarını açıkladılar [Aksun, 1994: 104].

Andraşi Layihasının, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahale amacı taşımadığı¹⁷² sadece isyanın yatıştırılması için hazırlandığı ifade edildi. Babıâli’nin 1839 ve 1856 fermanlarında verdiği sözleri tutamadığı söylenerek Adalet Fermanı’nın uygulanacağı da şüpheyle karşılandı ve ilan edilen fermanın isyanın bastırılması için yeterli olmayacağı diğer devletlere de telkin edildi. Daha sonra Avusturya’nın İstanbul sefiri, layihayı Hariciye Nazırı Râşid Paşa’ya ilettiler. Aynı gün İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya sefirleri de Babıâli’den bu notaya uyulmasını istediler [Karal, 1983: 81; Aksun, 1994: 104].

¹⁷² Bunu ispatlamak için nota yazılı olarak değil İstanbul elçileri vasıtasıyla 30 Ekim 1875’te şifahi oldu [Karal, 1983: 81; Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 73].

Giriş kısmında Hersek ihtilalinin Avusturyalılara göre çıkış sebepleri sayılan bir takım özel durumlar anlatılan layihada [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 73] ayrıca şu hususlara yer verildi;

1. Hıristiyanlar için serbestî-i edyânın (dinlerin serbestliğinin) hiçbir kayıt ve şarta tâbi olmaması.
2. Aşar vergisinde iltizam usûlünün ilgası.
3. Bosna- Hersek'ten alınan vergilerin eyaletin imarı yolunda harcanması.
4. Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşan muhtelit¹⁷³ bir vilâyet meclisi teşkiliyle vaad edilmiş bulunan ıslahâta nezaret hakkının bu meclise verilmesi.
5. Çiftçilerin tasarruf haklarını tamamıyla temin edebilecek bir kadastro ıslahâtı [BA., Y.EE., Nr. 84/75; Danişmend, 1971: 251; Aksun, 1994: 105].

Bu nota Babıâli tarafından bir maddesi değiştirilerek kabul edildi. Layiha hakkında Meclis-i Vükelada uzun müzakereler yapıldı. Hariciye Nazırı Râşid Paşa, tekliflerin kabul edilmesini, bu halde eğer isyan sona ermezse her türlü şiddetli tedbiri kullanma hakkına sahip olunacağını beyan etti [BA., 25 M 1293 / 21 Şubat 1876, Y.EE., Nr. 77/14]. Tartışılan maddelerden yalnızca vergilerin mahalli ihtiyaçlar için harcanması ilerde devletten kopma manası taşıyabileceğinden değiştirilmesi kabul edildi¹⁷⁴ Fakat layihanın kabûlü beklenen neticeyi vermedi, isyanlar devam etti. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Nakşik'i muhasaradan kurtardı ve İşkodra'ya asker sevkıyatı yapıldı. Ancak, Karadağ, Sırbistan ve Hersek asileri yaklaşık yüz elli bin kişi olduklarından isyanın bastırılması uzadı. Bu sırada Rıza Paşa Seraskerlikten uzaklaştırılarak yerine, Bosna Valiliği'nden sonra Bahriye Nazırlığı'na tayin edilen Lofça'lı Derviş Paşa getirildi ve İşkodra'ya gitmesi Pâdişâh tarafından emredildi [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 74-80].

¹⁷³ Karışık, karma (kurul) [Devellioğlu, 1997: 675].

¹⁷⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, "Bu projeyi olduğu gibi kabul etmenin yabancıların Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaası hakkında yürütmeye çalıştıkları tesirli himayeyi açıktan açığa benimsemek, Hıristiyanların Osmanlı idaresi altında gelişme imkânlarından ve her türlü maddî ve manevî müsâadelerden mahrum olduklarına ve âdetâ esir gibi yaşadıklarına dair Rusların yaptığı yakıştırmaya ve uydurmaları resmî bir surette tasdik etmek ve bunlara bağlı olan tekliflerin yalnız Hersek bölgesi için kabul edilmesinin, henüz devlete sadık durumda bulunan diğer gayri Müslim kavimlerin de Hersekliler gibi silaha sarılarak emellerine kavuşmalarına izin vermek demek olduğunu ve düzeltmelere dair yapılacak her şeyin devletlerin rızaları altında bulunması sözünün tesiriyle, bundan böyle bu mesele üzerine dış müdahalelerin arkasının alınmasının mümkün olamayacağı..." hakkında bkz [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 76].

2.2.4. Bulgar İsyanı

Mahmud Nedim Paşa'nın sadâretinin son günlerinde başlayan ve Hersek ihtilaline göre daha düzenli olan isyan, Rusların desteklediği Panslavist komiteler tarafından organize edildi. Tuna vilâyetinin teşkili ile tüm Bulgaristan'da bir idare birliği oluştu ve Bulgar kilisesinin Rumlardan ayrılmasıyla Bulgar milliyetçiliği yeni taleplerde bulunmaya başladı [Danişmend, 1971: 251; Aksun, 1994: 106; Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 81-87]. Bulgarlar; Rum, Ermeni ve Katolik topluluklarının ve Yahudilerin müstakil kiliseleri olduğunu, dini törenlerine katıldıkları Rum ve Ortodoks kiliselerinde törenlerde Rumca kullanıldığını ve bu dili anlayamadıklarını ifade ettikleri 1848 yılından beri mücadele ederek 11 Mart 1870 tarihli fermanla amaçlarına ulaştılar. Bu fermanla; "Bulgar cemaatine ait bütün mezhep işleri, yeniden kurulan Eksarhane tarafından görülecektir; bu Eksarhane'nin maiyetinde gereği kadar metropolit ve piskopos bulunacaktır..." deniliyordu [Karal, 1983: 93].

Bulgar isyanı konusunda Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın tavrı önemlidir. Mahmud Paşa'nın politikası Rusya'yı ürkütmeme esasına dayandığından Bulgaristan'da asker sayısını arttırmak Rusya'nın müdahalesi neticesini doğuracağından buna yanaşmadı. Ancak onun bu tavrı farklı yorumlanarak İgnatiyef'in etkisine hamledildi.¹⁷⁵

Bulgar İsyanı'nın sadâretten azlinden sadece bir hafta önce başladığını ve bu kısa sürede isyanı yatıştırmanın imkansızlığını dile getiren Paşa, kendisi hakkındaki iddiaları da şöyle cevaplandırmıştır: "Bulgaristan faciasını Mahmud Paşa'ya azvetmek gibi bir zalimlik görüldüğünden ol babda dermiyan ve ilan kılınan müfteriyatın bu sırada bihakkin tekzibinde bir fıkra-i mücmeleden geçilememiştir. Şöyle ki bir beyan-ı bâlâ tervic-i efkâr.. dair intişaratı Bulgaristan da bulunan müsellemler beylerin ve bazı avanenin Bulgarlar haklarında muamele-i zalimânelerini tecdid etmesinden muhaddes Filibe taraflarında Bulgarların hareket-ı isyaniyesi Mahmud Paşa'nın infisalinden bir hafta evvelce meydana çıktı. Mamafih bu hadisenin indifaı için ol müddet-i kalilede asakir-i

¹⁷⁵ Mahmud Celaleddin Paşa Mahmud Nedim'in bu tavrını, Rus elçisinin dolduruşlarına kapılmak şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca Edirne Valisi Akif Paşa'nın Serasker Rıza Paşa'ya başvurarak askerin artırılmasını istediği Serasker'in ise "Şimdi asker göndermeye lüzum yoktur. Bir vak'a çıktığında çaresi düşünülür" demiş ve Sadrazama aynı şeyleri söylediğinde ise, "Siz gidiniz, sonradan gereği düşünülür" demiş olduğunu nakleder [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 82].

nizamiye mevcudunun tevfirine müsaraat ve müdebbirane indifai hadiseye nasıl himmet olunacağı Babiâli'nin mabeyn-i hümâyûna takdim kılınan maruzat ve makam-ı seraskeriye ve memuriyet-i mahalliyeye yazılan tezakir ve telgrafların Babiâli aklam ve devair-i kuyudundan istinbatı ile muhakkaktır. Ol vakit Filibe mutasarrıfı bulunan Aziz Paşa'nın 'bir tabur asker gönderilseydi bu gaile zuhur etmez idi' demesi medar-ı hükm ediliyor da bu Paşa Bulgar komitelerine müşareketi töhmetiyle mukaddema Vidin'den azl ve def edildiğini ve Filibe hadisatından evvelce mesalih-i zatiyesinden bahisle bi'l-istida Dersaâdet'e gelip gitmek istemediğini mülâhaza ile böyle bir kimsenin sözüne itimat olunub olunmamasını müvazene etmemek nasıl insafsızca bir makale tasaddî olunduğu ve Aziz Paşa'nın asakir-i nizamiye kumandasının uhdesine ihalesine dair işaretli telgrafisi üzerine vâli-i vilâyet Akif Paşa'nın mutasarrıf-ı mumaileyhin her işte hareket-ı mecnunanesine ve lüzum-ı tebdiline dair telgrafnamesi mevcut ve meşhud idüğünü bilipte bilmemek istemek müstağrabat-ı umurdan bulunacağı ve Bulgarların isale-i mâ-i beşeriyelerine mutasaddi olan başıbozuklar ve Çerkezlerin tasallüdatı yerli müterridlere Bulgarların mal ve canlarını heder ettirmek tedbirinin ihtiyar ve icrası Mahmud Paşa'nın sadâretten infisalinden sonra zuhura geldiği ve bu mezalimde bulunan Şevket Paşa ve rüfekasından bazı umera tebeddül-i sadârette ve Dersaâdet'te bulunacağı mevadd-ı müsbetedendir ” [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 45-46].

İsyan yaklaşık kırk gün sürmüş ve bu sırada 4500 kadar âsi öldürülmüştü. Ancak isyanın bastırılması sırasında yaşananlar Rus ve Avrupa basınında Osmanlı aleyhtarlığı için malzeme olmuştu. Özellikle İngiltere'de Gladston yoğun bir muhalefet kampanyası yürüterek zaten Tenzil-i Faiz kararıyla Osmanlı'ya mesafeli olan Avrupa kamuoyunu iyice soğuttu [Ahmed Muhtar Paşa, 1996: 115; Danişmend, 1971: 252; Karal, 1983: 98].

2.2.5. II. Sadâretinde Önemli Bir Siyasî Olay: Selânik Vakası

Bulgar isyanlarının başlamasından az sonra Selanik'te iki konsolosun ölümüyle sonuçlanan bir olay meydana gelerek Osmanlı Devleti'nin karışık olan siyasi durumunu iyice vahim hale getirdi. Selanik Valisi Baytar Müşir Mehmed Re'fet Paşa'nın

telgrafla¹⁷⁶ Avrethisarı ahalisinden bir Bulgar kızın , Müslüman olmak için yaşmak ve feraceli olarak 24 Nisan 1292 / 6 Mayıs 1876'da trenle Selanik'e geldiğinde ve burada Amerika konsolosu Lazaro¹⁷⁷ tarafından gönderilen iki kişi ve yüz elli avane tarafından zorla kaçırıldığını bildirdi [İnal, 1982: 293]. Telgraf üzerine resmi bir ilan yayınlandı. "İlan-ı resmi: Selanik Valiliği'nin iş bu telgrafnâmelerinde beyan olunan vukuat-ı teessüf-iştimal üzerine devletçe lazım gelen tahkikatı icra etmek ve şu uygunsuzluğa sebep olan ahval ve eşhası layıkıyla öğrenmek için bi'l-istizân müteallik buyrulan irâde-i seniyye mucibince ferik saadetli Eşref Paşa ve Adliye müsteşarı adufetli efendi hazretleri Tersâne-i Âmire'den tayin olunan vapur-ı hümâyûna lüzum-ı miktar tefennün-endaz mecraya neferatı alarak bugün Selanik'e azimet etmişlerdir. İşte vukuatın haber-i resmîsi ve Babîâli'nin teşebbüsât ve tedabiri bu yolda olduğundan ve saye-i kudretvâye-i hazret-i mülukânede asayiş-i memleket taht-ı mahfuziyette bulunduğundan hilafı vaki bu yolda eracife itibar olunmaması için ilanı keyfiyete ve her

¹⁷⁶ "Selanik vak'asına dair evrak: Selanik vilâyetinden fi 24 Nisan sene 92 tarihli makâm-ı celf-i sadâreti uzmâyâ varid olan telgrafnâmenin suretidir: Dünkü gün akşama yakın Avrethisarı tarafından bir Bulgar kızı arz-ı ihtida etmek üzere ferace giyinmiş ve yaşmak tutunmuş olduğu halde şimendiferle Selanik istasyonuna gelip orada bulunan zaptiyelere müracaatla onlar üç kişi refakatiyle hükûmete gelmekte iken Amerika konsolosu tarafından iki şahıs ve yüzeli kadar avane ile kızın ferace ve yaşmağını yurtup cebren zaptiyelerin elinden alıp sureti cebriyede bir arabaya koyup memleket içinde Hacı Lazaro'nun hanesine getirdiklerini o civarda bulunan memleket bağçesinde ve yollar üstündeki ahali-i müslime görüp üç beş bin kadarı ittifak ederek müctemean bugün hükûmet konağına gelip muamele-i mubhuse namusa dokunduğundan bahisle kızın talep eylediler. Hükûmet daha evvel kızın celbine teşebbüs eylediğinden mebhâs olunarak cemiyetlerinin dağıtıldığını müteakip bunlar hükûmetgâh civarındaki Saatli Cami'e toplanıp talebinde ısrara başladıkları haber alınması üzerine bir tarafın vücuh-ı muteberan-ı memleket ve rekan-ı hükûmetten bazıları bera-yı nasihat cami-i mezkura izam ve bir taraftan kızın celbini tesria ve Edirne ile zırlı fırkateyni hümâyûndan ve kaladan asker getirilmeye teşebbüs olunmuş idi. O esnada Fransız Konsolosu Mösyö Labut ile ve banin (bunun) oğlu ve Prusya Konsolosu Mösyö Çerid'in mezkur camie gidip cemiyet tarafından muma ileyhimanın gelmelerine fiilen mümanaat eylediği haber alınmasıyla hemen Hakim Efendi ile beraber camie gittim. Ve asker yetişinceye kadar bunları işgal için her nevi nesayih ve tedabire teşebbüs eyledim. Ve konsolosları dahi oradan çıkarmak istedimse de kârgir olmadığından başka kızın vürudu tehir eylediğinden ve kız mumaileyh Çeridi'nin hanesinde olup kendisinin cemiyet içinde tezkere yazması üzerine tezkere varub kızın gelmesi uzadığından bulunduğumuz mevkie cemiyet-i mezkure pencere ve demir kırarak hücum ile silah tedarikine başladılar o sırada cümlemiz göğüs göğse gelerek konsolosu himaye etmekte ve korumakta bulunduğumuz halde pencere demirlerini kırıp mumaileyhimayı urup telef ettiler müahharen kızın görerek dağılmaya başladılar. Sonra askerde geldi. Şimdi dağıtmak ve emniyeti iade etmekle meşgul olduğumu arz ederim." [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 352-353]; Diğer telgrafname suretidir: Demincek arz ettiğim hadiseyi ika' eden cemiyet-i husema dağıtıldığından ihtiyaten konsoloshanelere ve iktiza eden mahallere asker ve zaptiye tertip ve ik'ad olarak esbab-ı emniyet-i ikbal ve teyid olunduğu ve erbeb-ı cinayetinin ahz ve giriftelerine teşebbüs kılındığı arz olunur [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 354].

¹⁷⁷ İsmi onun Amerikalı olmadığını göstermektedir. Bkz [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 152-53]; İsmi Kronoloji adlı eserinde Perikli Lazori diye geçmektedir. Bu adam Vodinalı bir Rum olup Rus tabiiyetinde bulunduğu ve bu olayın bir tertip olduğunu en önemli tertipleycisinin de bu şahıs olduğu iddia edilmektedir. Bkz [Danışmend, 1971: 253; Sertoğlu, 1972: 3200].

sınıf ashâb-ı cinayetin derhal icra-yı mücazaları dahi mukarrer bulunduğunun beyanına ibtidar kılındı” [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 354].¹⁷⁸

İstanbul’da Rus elçi İgnatiyef’in öncülüğünde konsoloslar toplanarak Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya devletleri Selanik limanına savaş gemilerini göndermeye ve gerekirse karaya asker çıkarmaya karar verdiler. Gerekçeleri ise siyasi mümessilleriyle ailelerinin ve tebaalarının hayat ve hukukunu müdafaa etmek olarak belirtildi. Böylece

¹⁷⁸ Olay şöyle gelişti: Bulgar bir kız Avrethisarı’ndan Selanik istasyonuna gelip kendisini Hükümet konağına götürmesi için yanına üç jandarma alarak, trende Selanik’e geliş maksadının ihtida olduğunu söyleyince biri Yahudi diğeri Hıristiyan iki memur tarafından mesele Amerika konsolosuna bildirildi. Konsolos tren memurlarının telgrafını alır almaz istasyon civarına Rum ve Bulgarlardan oluşan 150 kişilik bir kalabalık yığı. Daha sonra Bulgar kız zaptiyelerden alınarak feracesi ve yaşmağı parçalandıktan sonra konsoloshaneye götürüldü. Olay halkı galeyana getirdi. Ahaliden beş bin kadar Müslüman hükümet konağına giderek bunun bir namus meselesi olduğundan bahsederek validen kızın mutlaka kurtarılmasını istedi. Nümayişe devam eden halk Saatli Cami ismiyle anılan Selim Paşa Camisi’nde toplandı. Vali Baytar Mehmed Ref’et Paşa vilâyet erkânıyla beraber camiye gidip nasihat etmek istemişse de toplananlar tarafından etkisiz hale getirilip caminin medrese odalarında alıkonuldular [Mehmed Memduh, 1327: 74; Danişmend, 1971: 253].

Bu sırada camiye kadar gelen Alman ve Fransız konsoloslar içeri girmek isteyince zabıta bölük ağası içeri girmelerinin sakıncalı olacağını belirtti ise de elçiler içeri girmekte ısrar ettiler. Amerikan Konsolosu Lazoro’nun sözlerine inanan bu konsoloslar, toplanan halka kızın kendi arzusuyla iltica etmiş olduğunu ve geri verilmesinin mümkün olmadığını anlatmak istediler [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 355-62; Sertoğlu, 1972: 3203]. (24 Nisan 92’de Selanik vilâyetinden gönderilen telgrafta, hükümetin yayınladığı resmi ilanda belirtilmeyen bazı hususlar Selanik vilâyet gazetesinde zabtiye jurnallerinden ve tevatüren söylenen şeylerden mülhem olarak yazılan şeyler de vardır. İhtida eden kızın Avrethisarına bağlı Bağdatça karyeli olduğudur. Kızın trende yolculuğu esnasında durumunu öğrenen memurun bir istasyonda Amerika konsolosuna olayı haber verir. Kız zaptiyelerle giderken Bulgar Sirozlu Hacı Miço isimli İslâma hakaretle kızın zorla kaçırmak için yanındakileri kışkırtır. Bu adamla beraber Yunan Papaviç’in kızı kaçıtır. Onun ‘ben müslümanım’ demesine rağmen kaçırlmasını hazmedemeyenler tepki göstermiş ve bu sırada Muhammed Kavas isimli birinin eli sakatlanmıştır. Kurosveli Petros’un kardeşi trenle gelen kızın annesini ve bir Hıristiyanı da arabaya bindirir. Hazma Bey camiinde kılınan öğle namazından sonra yüz kişi kadar Müslim, hükümet konağına giderek şikayette bulunurlar. Halkı sakinleştirmek için valinin yanında meclis-i idare azasından İbrahim Bey, Emin Efendi, Mehmed Şefik Paşave eşraftan Osman Efendi gitmişlerdir. Konsoloslar olay yerine ulaşmış içeri girmek isteyince zaptiye bölük ağası Hüsnü Efendi camiye girmemeleri nasihatinde bulundu. İlginç bir nokta kızın kaçırlmasında ve gizlenmesinde Alman konsolosunun amcazadesinin parmağı vardı ve halk bunu duymuştu. Vali, konsoloslardan kızın getirilmesini istediğinde onlar ‘o şu anda Amerika konsoloshanesinde, konsolos ise Vidine’de olduğundan o gelmeden kızın alınması uygun olmaz’ cevabını verdiler. Halkın gürültüsü artınca Alman konsolosu, Amerikan Konsolosunun Rusya teb’asından olan kardeşine Rumca bir tezkere yazarsa da olumsuz neticelenir. Ve halk pencere demirlerini kırarak konsolosların buldukları odaya ulaşır. Bkz. Ahmed Midhat Efendi, 1294: 355-362).

Yaşanan karışıklıkta Fransız konsolosu Muline ile Almanya konsolosu Henry Abot (Ancak isimler konusunda farklı bilgiler verilmektedir yukarıdaki şekliyle gösterenler için bkz [Memduh Paşa , 1327: 74; Sertoğlu, 1972: 3203; Danişmend, 1971: 253]. Başka isimler verenler de vardır. Almanya konsolosu Haritin ve Fransız konsolosu Monsieur Labot. Bkz [Ahmed Lutfi Efendi]; Alman konsolosu Cerniye ve Fransız konsolosu Labout. Bkz [Mahmud Celeleddin Paşa, 1983: 88; Fransız konsolosu Layot ve Alman konsolosu Çerine. Bkz (Ahmed Midhat Efendi, 1294: 153) Vali Müşir Baytar Mehmed Paşa’nın gözü önünde, camide galeyana gelen halk tarafından öldürüldüler. Nihayet İngiltere konsolosunun araya girmesiyle kız hükümete teslim edildi ve olay yatıştı. Yaşananlar Babiâli’ye ulaşınca İstanbul’daki elçiler hükümete karşı şiddetli tepkilerde bulundu. Mahmud Nedim Paşa bu siyasi sorunu karşısında çaresiz kalıp oldukça bunaldı [Mehmed Memduh, 1327: 74; Pakalın, 1940: 39].

Bulgar isyanının da başladığı esnada Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakacak büyük bir siyasi kriz ortaya çıktı [Mahmud Celaleddin Paşa , 1983: 88].

Sadrazam Mahmud Nedim Paşa , büyük devletlerin olayı bahane ederek Selanik'e asker çıkarmasını engellemek maksadıyla acilen valinin yargılanması ve konsolosların öldürülmesi olayına karışanların cezalandırılması için bir komisyon teşkil edilmesini istedi. Sonuçta Ferik Eşref Paşa, Baytar Mehmed Paşa yerine müşirlik rütbesiyle Selanik Valisi tayin edildi [Mehmed Memduh, 1327: 74].

Yeni tayin edilen vali ile beraber Adliye Nezareti Müsteşarı Vahan Efendi, Tersâne-i Âmire'den tahsis edilen vapura yeterince silahlı askerle birlikte Bahriye Levâzım Dâiresi Başkanı Mehmed Paşa, Prusya konsolosu ile Fransız sefaretinin ikinci tercümanı da gitti. Vahan Efendi olayın soruşturulmasıyla görevliydi [Memduh Paşa, 1327: 74]. Vali ve müsteşar tarafından ertesi gün bir telgraf gönderildi. "Fî 13 Rebiü'l-âhir sene 93 ve fi 7 Mayıs 92 tarihiyle Selanik vilâyeti valisi Eşref Paşa ve Adliye müsteşarı Vahan Efendi taraflarından keşide kılınan telgrafnâmenin suretidir: Bu sabah ihtiramat-ı lazime ile maktül konsolosların naaşları kaldırılarak Almanya konsolosu metropolithanesine defnedilmiş olduğu gibi Fransa konsolosu dahi memleketinde defin olunmak üzere vapura konulmuştur. Bu resimde ümerâ-yı bahriye ve memûrin-i ecnebiye mevcut bulunmuş ve sefâin-i ecnebiyeden liecli't-tazim hükûmetin tayin eylediği miktar asakir çıkarılmıştır. Resm-i mezkûrun icrası sırasındahiç bir taraftan ihtiramdan başka bir güne muamele-i nâ layıka zuhur etmemesi asayişin tamami-i takririni bir kat daha teyid eylediği misüllü olunan ihtiramat ve edilen tertibattan dolayı bilcümle memurin-i ecnebiye beyan-ı şükranıyet etmişlerdir." [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 355].

Mahkeme neticesinde suçlular cezalandırıldı. Olaya karışanlar idam edildi , bazıları ise Rodos adasına kalebendliğe sürüldü [BA., 23 Ağustos 1292, Y.EE., Nr. 44/13]. Maktullerin veresesine birkaç yüz bin Frank diyet verilerek iş bir neticeye bağlanmaya çalışıldı [Ahmed Midhat Efendi , 1294: 154].

Fakat, Rusya elçisinin olayı dini bir taassupla Müslümanların Hıristiyanları katli gibi göstermesi ve sefarethanesini Hırvatlara muhafaza ettirmesi ve saltanat merkezinde asayişinin olmadığını yayması yabancıları korkuya düşürdü.¹⁷⁹ Yerli tüccar ve sarraflar ile yabancıların bazıları olaydan ve İgnatıyef'in tavrından korkarak dış ülkelere veya adalara gittiler [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 89].

Selanik Vakıası Berlin Memorandumuna sebep oldu. Konsolosların katline karışan kişilerin cezalandırılmasını yeterli görmeyen Rusya Başvekili Gorçakof, Almanya Başvekili Bismark ve Avusturya Başvekili Andraşi Berlin'de toplandı [BA., 12 R 93, Y.EE., Nr. 77/34].

Berlin Momerandumu

Selânik hadisesi neticesinde vali azledilip olaya karışanlar idam edildikleri halde böyle olayların başka yerlerde de yaşanabileceği iddiasıyla Rusya Başvekili Gorçakof'un hazırladığı memorandumu Osmanlı Hükümetine gönderme kararı aldılar.¹⁸⁰ Bu kararla güvenliğini tehlikeli gördükleri yerlere harp gemileri göndermeyi tasarladılar. Ancak yapılan teklifi İtalya ve Fransa'nın kabul etmesine karşın İngiltere 15 Mayıs 1876 tarihinde reddetti.¹⁸¹ Neticede Babîâli'ye bu memorandum iletilmedi ve Ruslar'ın bu

¹⁷⁹ Ahalinin birbirini boğazlayacağı şayiisi yayılınca herkes endişelenerek silah edinmeye çalıştı. Talebe-i Ulum kıyafeti giyen Bulgarlar, Hıristiyan mahallelerine saldırmış ve Hıristiyan kıyafetinde ki bir kısımda Müslüman mahallelerine saldırarak fitne uyandırılmaya çalışılmıştı. Yakalanan birkaç Bulgarın ifadeleri olayı tertipleyenin Rusya'nın İstanbul Sefiri İgnatıyef olduğunu ortaya çıkarmıştı. Üss-i İnkılâb'ta olay şöyle anlatılır; "...Hıristiyan vatandaşların hiçbirisi aleyhine hiçbir kimsenin suikastı bulunmadığı malum ise de General İgnatıyef Dersââdet'te İslam ile hıristiyanı birbirini boğazlamak gibi bir hareketi müdhîşeye kıyam ettirir ise Avrupa nazarında millet-i müslime ve Devlet-i Osmaniye'nin ıslah kabul etmezliklerini bil-isbat bunların izalesi lüzumundan ibaret olan emelini tervice muktedir ve muvaffak olacağı ve öte tarafta Bulgarlar'ın ehl-i İslam'ı mazallahteala külliyyen istihsal etmek gibi bir şiddeti mecnunane ve vahşiyane ile kadınlara çocuklara varıncaya kadar rast getirdikleri Müslümanları idam eylemekte bulunduğu münasebetle haddi inkarda sefir merkumun tedbiri melunanesidir" [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 154].

¹⁸⁰ Memorandumda şu hususlara yer verilmişti: 1. Vatanlarına avdet eden muhacirlere hane ve kiliselerin tekrar inşası için gerekli malzeme verilecek kâr ve kazançları ile geçinecek kudreti elde edinceye kadar, kendilerine yardım edilecektir. 2. Bu yardım, Osmanlı komiseri tarafından yapıldığı müddetçe, ıslahatın yürütülmesini sağlamak ve buna nezaret etmek üzere kurulması 30 Aralık tarihli notada yazılı karma komisyon ile müzakere olunacaktır. 3. Her türlü çarpışmanın önüne geçilmek için hiç olmazsa isyanın teskinine kadar Osmanlı askerlerinin ileride tensib olunacak noktaya cem'i için Babîâli nezdinde tavsiyelerde bulunulacaktır. 4. Hıristiyanlar da Müslümanlar gibi silah taşıyacaklardır. 5. Yabancı devletler konsolosları veyahut memurları umumî olarak ıslahatın yürütülmesine ve hususiyile muhacirlerin vatanlarına avdetlerine nezaret edeceklerdir [Kara, 1983: 100].

¹⁸¹ Çünkü, Balkanların kuzeyinde otonom bir Bulgaristan'ın kurulması ve buradaki Slav kitlelerinin Rus nüfuzu altına girmesi İngiliz politikasıyla uyuşmuyordu. Bu sebebin yanı sıra İngiltere'nin Berlin'deki

girişimi sonuçsuz kaldı [Kurat, 1968: 28; Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 90-91; Karal, 1983: 99].

Mahmud Paşa Reddiye isimli eserinde bu konularla ilgili şunları yazmıştır. “İmdi Üss-i İnkılâb muharririnin daire-i hakkâniyetten sad merhale baid olan iddiası vechile haydi Mahmud Nedim Paşa, Rusya sefaretine riayet göstermiş ve Avusturya Devleti’nin makalatına aldanmış olsun. Reşid Paşa ve Âli Paşa merhumların gaile çıkarmayıb hıfz-ı asâyiş eylemek meslekinde bulunsun. Bu mesleğin neticesiyle teşdîd ve tecdit-i muâmelat ile urup kırmak ve Rusya Devleti’ni bednâm etmek ve Avusturya Devleti’nin şu taahhüdâtını tezyif eylemek ve Devlet-i fahime süferâsının Dersaâdet’ten tebaüdlerine sebebiyet vermek meslek ve mişvar midhatiyesinin netayicini muhakeme edelim. Mahmud Nedim Paşa’nın iki devlete aldandığı ihtiyar eylediği meslekden faraza Devlet-i Aliyye’nin bazı hukukuna dokunulmak seyyiesiyle Avusturya ve umûmen devlet-i Avrupa teklifatını reddile bir başına Devlet-i Aliyye’yi Rusya gibi bir düşmanın pençesine atmaktan husûle gelen ve elyevm alemin gözü önünde bulunan izmihlâlât-ı muhakeme olununca kangî teşebbüsâtın neticesi hayırlı ve makul idüğü nümâyan olur. Yani memâlik-i mahrûsedan olan Rumeli kıtası bütün bütün elden çıktığı Anadolu’nun Kars ve Bayezid ve Batum gibi nukat-ı mühimmesi yed-i istila-yı düşmana geçti. Anadolu ve Rumeli’nin silah tutan yiğitlerinin ekseri şehid ve esir oldu. Ve Rumeli kıtasında bulunan ehl-i İslâmın nüfusu zükur ve ünası terk-i evtan ve emval ve emlak eyleyerek muhaceret beliyyesine uğradı. Ve bu muhacirînin pek çoğu telef ve münadim olarak millet-i İslamiyenin nüfus-ı kesiresi muharebatta ve muhacerâtta izaa olundu. Ve Anadolu ve Rumeli halkında eyler tutar şey kalmadı. Hazine-i devlet batmak derecesine geldi. Elhâsıl bazı hukuk-ı hazine izaa olunmamalı der iken esâs-ı devlet herc ü merc olacak dereceye karin edildi. Devlet ve milleti bitirib bu hale getirenlerin ef’âli Üss-i İnkılâb’ta memduh, ve bu hâl-i felakete gelmemek kâr ve efkârında bulunanların mezmûm olmasını devlet ve milletimiz düşünsünde ercûfe-i medlûl Üss-i İnkılâb’ı onlarda muhakeme eylesinler” [Mahmud Nedim Paşa, ty.a., vr. 69-70].

toplantı dışında bırakılması, memorandumun bir ultimatoom şeklinde tebliği ve Paris Antlaşmasına göre Osmanlı İmparatorluğu’nda askerî müdahale yapılacağı hususunda bir kayıt olmaması İngiltere’nin ret cevabının sebepleriydi [Karal, 1983: 101].

“Konferans-ı meclûbun kararını ve protokolün ahkâmını reddile Avrupa Devletleri'nin tebaüdüne ve bu hareketle açılan muharebede pek çok Osmanlı kanlarının dökülmesine ve Anadolu ve Rumeli'de mâ-lâ-nihaye büyü-tü müslimînin kapanmasına sebebiyetle en sonra altı yüz senelik Devlet-i Osmaniye'yi .. düşman-ı dîn eylediler. Muharrir Midhat Efendi, Rusyalının suhte-zinde adamlar vesatatiyle ifsâd-ı efkâra teşebbüsâtını fikra-i seyyiata derc eylemiştir. Aceba bu mukallidlerin sünnetli olmadığını yoklayıp ta mı kavice iddiasını dermeyeran etmiştir yoksa tenvir-i makal için yalandan mı yazmıştır. Çünkü mârrü'l-beyan heyecân-ı efkâra menabı' tahrîkât-ı dahiliyenin vesatet ve sebebiyet-i seferleri ihtiyar-ı keyfiyeti ifsaddan müstağni eylemiştir. Ve Rusyalıların maksatlarına nailiyetlerini zikr olunan ifsâdat-ı dahiliye ilan-ı harbe istihzar-ı esbâb eylediği misüllü düşmanın kuvvet ve iktidarı netâyic-i matlûbesi vücûda getirilmiştir” [a.g.e., vr. 91].

2.2.6. Talebe-i Ulûm Hareketi Ve Mahmud Nedim Paşa'nın Sadâretten Azli

Hersek ve Bulgar isyanları ile Tenzil-i Faiz kararının oluşturduğu olumsuz havayı da kullanarak Midhat ve Hüseyin Avni Paşaların hükümeti devirme girişiminin ilk basamağı Talebe-i Ulûm hareketiydi. Bulgaristan'da Müslümanların katledilmesi, Fatih Medresesi'nde okuyan çoğu Rumelili olan talebelerin dersleri bırakmasına sebep oldu. Görünen amaç Bulgaristan isyanı olmakla beraber sonuçlarına bakılıp değerlendirildiğinde olayın siyasî yönünün olduğu anlaşılır. Nümayişî Midhat Paşa¹⁸² ve Hüseyin Avni Paşa planladığı ve işi Şehzade Murad'ın sarrafı Hristaki finanse ettiği söylenmektedir. [Danişmend, 1971: 254].

Mahmud Celaleddin Paşa, olayın çıkışını şöyle aktarıyor: “... Mahmud Nedim Paşa'yı umumî bir ayaklanma ile ikbal zirvesinden düşürmek ve bu yolla devletin idaresini ele geçirerek Sultan Abdülaziz'i boyunduruk altına almak, bu da mümkün olmazsa, yetmiş seneden beri Osmanlı Devleti'nde kimsenin görmediği bir saltanat değişikliğini başarmaya çalışmak gibi budalaca emellerle hareket ettiler” [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 93].

¹⁸² Ahmed Cevdet Paşa, “Midhat Paşa dahi el altından suhteleri tahrîk etmekte idi” demektedir [Maruzat, 1980: 226].

10 Mayıs 1876 tarihinde Fatih, Bayezid ve Süleymâniye gibi büyük camilerin medreselerinde okuyanlar derslerini bıraktılar [BA., İ.DH., Nr. 50511].¹⁸³ Gösterilerde Sadrazam Mahmud Nedim Paşa ile Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin istifası isteniyordu [Abdurrahman Şeref, 1996: 134; Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 227-228]. 1870'li yıllarda yönetime karşı belirginleşen hoşnutsuzluk müderris ve talebe-i ulûmu harekete geçirince, Abdülaziz, "Düşman için aldığım silahı ulemaya çevirmekten çekinmem!" demiş, bu ise kendisine karşı kin duyulmasına sebep olmuştu¹⁸⁴ [Sakaoğlu, 1985: 259]. Mahmud Nedim Paşa'ya duyulan kinin sebebi Pâdişâha sadık olmasıydı. Talebelere para vererek ve Bulgar isyanlarında hükümetin bir şey yapmadığı iddiasını yayarak onları ayaklandıran Midhat Paşa ilk iş olarak sadrazamı düşürmeyi planlamıştı [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 92; İnal, 1982: 297]. Bunun yanında Şeyhülislam'ında azlini istemelerinin sebebi Hasan Efendi'nin ilmiyeyi kendi yandaşlarına tahsis etmesiydi. Ehil olmayanlara maaş verilmesi ulemanın şikayetine sebep olduğu görüşüydü [Midhat Paşa, 1997a: 185].¹⁸⁵

¹⁸³ Talebeleri" Devlet ve memleketin hakları ve bağımsızlığı düşmanların ayakları altında çiğnendiği bir zamanda derslerle uğraşmak dindarlık ve yiğitliğe uygun değildir. Her tarafta Müslümanlar Hıristiyanların hakaret ve kıyımları altında eziliyor. Buna yol açan devlet büyüklerini ortadan kaldırmak şer'an hepimize düşen bir vazifedir" diye nutuklar atıp, gösteri yaptılar [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 93; Ahmed Midhat Efendi, 1294: 209-210].

¹⁸⁴ Saray kuşatılıp Sultan Abdülaziz tahttan indirilirken Şeyhülislam'da bir fetva yayınlayarak siyasal olaylara ağırlığını koymuştu. Bu fetva şöyleydi: "Emîrülümünün olan zeyd muhtelli'ş-şuur (aklı bozuk) ve umur-ı siyasiyeden bî behre (siyasal yetenekten yoksun) olub emvâl-i miriyyeyi mülk ve milletin takat ve tahammül edemeyeceği mertebe mesarif-i nefsanîyesine sarf ve umur-ı diniye ve dünyeviyeyi ihlâl ve teşvişe ve mülk ve milleti tahrib edib bekası mülk ve millet hakkında mu'zir olsa hal'i lazım olur mu? El-cevab olur" ifadesini taşıyan fetvasını hazırlamıştı [Sakaoğlu, 1985: 269].

¹⁸⁵ Bu arada bir takım şayialar ortaya atıldı. Buna göre Abdülaziz kendi oğlu Yusuf İzzettin veliaht ilan etmek istediği ve gerekirse Rusya'dan 30 bin asker getireceği, şehirde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir çarpışma yaşanacağı yayılıyordu [Ahmed Midhat Efendi, 1294: 209-10]. Bu gibi haberlerin bazılarının amaçlarına hizmet edeceği gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husustur. Mahmud Nedim Paşa yazılanları iftira olarak değerlendirmiştir. "Muharrir-i Üss-i İnkılâb bu fuşşiyatı bilmezlenerek netâyic-i maksûdenin güya münâferet-i umumiyeden münbais olacağını dermiyan eylemesi ve müfteriyât-ı fevkalâdeden olarak Rusya'dan otuz bin asker celbine dair bir kizb-i sarihden ika' edilen fiten ve mefsedet güya bir esbâb-ı mucibeden aranması ne acayibdir. Çünkü asakir-i nizamiye Pâdişâh-ı mağfurun ferman-bendi ve hal' ve vefattan sonra matem-i küsteri oldukları halde pâdişâhın ecnebi askerine ne ihtiyacı olabilirdi. Hatta hal'den bir gün evvelce Taşkıslada'ki askerinin değiştirilmek şayiasıyla eslihası ellerinden alındığı ve kumandanı değiştirilip yerine mefsedete tarafdâr bir zabıt konulması ve hizmet-i hal'de mekteb şakirdânı istihdam kılınması asakir-i nizamiyenin pâdişâhlarına muhabbet ve itaatlarını müeyyid ve pâdişâhın başka askere muhtaç olmayacağı müekked olacağı halde fedane-kerde asakir-i nizamiyenin dahi bu hissiyat-ı zorbakâriden hisseyâb olundukları dahi Mevla'dan haya etmeyerek beyan etmesiyle beraber ne acayıptır ki Süleyman Paşa'nın şu kârı mefsedete mektepli genç çocuklardan başka kuvve-i askeriyeden vesatet bulamayacağını dahi açıkça yazarak idda-yı münâferette asakir-i nizamiyenin masumiyetlerini teyid eyleyen sözleriyle kendi makalatını kendisinin tekziib eylemesi eser-i adâlet-i ilahiyedir" [Mahmud Nedim Paşa, ty.a.: vr. 89-90].

Mahmud Nedim Paşa, Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi yerine Anadolu kazaskerliği payesini kazanan Gürcü Şerif Efendinin tayinini ve Midhat Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılmasını Pâdişâh'a teklif etti. Bu kabul edilmekle beraber Hüseyin Avni Paşa kabine üyeliğine getirildi. Ancak Serkurena Hafız Mehmed Bey, Hüseyin Avni Paşa'nın etkisiyle Sadrazam'ın azledilmesi gerektiğini ve yeni Şeyhülislâm'ın ulema arasında sevilmediğini oldukça iddialı sözlerle aktardı [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 95-96].¹⁸⁶ Böylece, Sadârete Mehmed Rüşdi Paşa¹⁸⁷ dördüncü defa, Şeyhülislamlık Hasan Hayrullah Efendiye¹⁸⁸ ikinci defa verildi ve seraskerlik makamına da Hüseyin Avni Paşa getirildi. Karakterleri ve devlet idaresi hakkındaki düşünceleri birbirinden farklı bu kişileri bir araya getiren şey kendilerini yüksek görevlerden devamlı sürmüş olan Mahmud Nedim Paşa'ya düşmanlık ve Abdülaziz Han'a itimatsızlıkları idi [Karal, 1983: 104]. Pâdişâh'ta onlardan memnun olmadığını belirtmek için huzuruna kabul ettiği zaman yeni sadrazama "Sizi halk istediğinden görev verdim" demiş, Rüşdi Paşa ise "Efendimiz halk bizi ne bilsin. Adımızın yayılması bize yönelen yüksek ilgilerinizin neticesidir" gibi şeyler söyleyince Pâdişâh söylediklerini tekrar etmiştir. Birkaç gün sonra sadâret tekrar Mahmud Nedim Paşa'ya teklif edilmiş, o ise Mehmed Rüşdi, Hüseyin Avni ve Midhat Paşaların İstanbul'dan uzaklaştırılmalarını istemiş, fakat bu gerçekleşmediği için teklif sonuçsuz kalmıştı [Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 97; Uzunçarşılı, 1967:16].

Talebe kıyamının bir tertip olduğunu, medrese öğrencilerinin cihat laflarıyla kandırıldığını ve tüm bunları tertipleyenlerin halka gizli kalmadığını iddia eden

¹⁸⁶ Mahmud Nedim Paşa'nın karşı karşıya kaldığı yoğun muhalefeti ve Pâdişâh'ın onu hangi baskılar neticesinde azlettiğini gösteren Atıf Bey'in beyanatı şöyledir; "Şurasını beyanda meslûbülühtiyarım ki Mahmud Paşa, zati şahane sadık olub hasbelhâl bazı islahata lüzum görmüş ve bu da ol vakte göre zarurî bulunmuş idi. Lâkin üslûbi hekimanede idarei ümure müvaffâk olamayub muhalifler hakkında heman azil ve sair muamelei şedîde ile husemasını teksir eyledi ve muhalifler tarafından birçok neşriyatı bedhahenenin önünü alamayarak gûya memleketi ve devleti Rusyaya teslim edecekmiş gibi bir takım sade dilânın dahi bilür bilmez itirazatına hedef olmuş ve içerudan ve taşradan aleyhine sözler çoğalmış ve konsolideitibarının tedenni eylemesiyle gerek tebea, gerek ecanibinden mutazarrır olanlar, ağız açmış ve pâdişâh, bu kadar ihtilâfat arasında tebeddülâta çaresiz rıza göstermiştir." [İnal, 1982: 297].

¹⁸⁷ Mehmed Rüşdi Paşa'ya Pâdişâh'ın tam güveni yoktu. Onun seraskerlikten azlinde; "bu adam her şeye itiraz eder, ama devlete yarayacak küçük bir iş olsun meydana koymamıştır. Benim ecdâdım bu gibilerin aklıyla hareket etmiş olsaydı, Konya ovalarında koyun güdüp çadır kurmaktan kurtulamazdı. Biraderim Abdülmecid Han merhumun zamanında yetişmiş olduğundan durumun gereğine göre istihdam ediliyor" dediğine dair [Mehmed Memduh, 1327: 76].

¹⁸⁸ Pâdişâh başkâtib Atıf Bey'e; "Hayrullah Efendi bizim dairede iken fesatçı imam derlerdi. Rüşdi Paşa'nın tavsiyesi ile şimdi Şeyhülislam tayin ettik. Allah vere, bir halt etmeye!" dediğine dair [Mehmed Memduh, 1327: 76].

Mahmud Paşa eserinde bunları şöyle anlatır: “İmdi Üss-i İnkılâb muharririnin heyecân-ı efkâra dâir makâlâtı teceddüt-i hahiş-i hodperestlik müvelledatıdır ki müfredatına ibtidar olunur. Midhat Paşa Hazretlerinin istifa-yı nâgehan-zuhuru üzerine ashâb-ı inhimak iftitanı tahrik-i efkâr-ı avama ibtida senkli medresesinden bed ile efkârı suhtegâni ve Yenikapı meşihatından intişar ile ezhân-ı sade-dilanı fisebilillah cihada terğib yolundan ifsada mübaşeretle ve bir taraftan dahi neşr-i eracife muvazzaf Kasımpaşa’lı vesâir mahalleli şerire kadınlar İstanbul içine dağıdılarak ‘Karadağlılar urulup kırılmayarak sahabet olunuyor’ mesfûk sözüne aldanyor. Devletimiz payimal ediliyor gibi ercûfelerin intişariyle mecma-ı ifsade beş altı yüz lira dahi serpilerek emr-i baş ayaklandırılıb bununla bir fesad-ı dahili çıkarmak ve tebaa-i gayr-i müslimeye müstevli olan Rumeli beylerinin dahi vasıta-i malume ile efkârları ez-ser-nev mezalime ve mezalimden bir kat daha istifadeye imale edilmek ber-vech-i muharrer iane-i nakdiye ile bazı emr-i baş suhtegâna silah aldırılmak ve bir takım havane ve aveneyi muharebatça çapulculuk ve ihtimal ki merkezce yağmagerlik hahişlerine bile imale-birle mülga zorba ocağını uyandırmak ve en-nihaye madde-i hal’i bu firıldaklarıyla kazanmak kangı menbalardan zuhur eylediğini bütün İstanbul halkı bilüb duruyor” [Mahmud Nedim Paşa, ty.a., vr. 88-89].

3. SADÂRETLERİNDEN SONRAKİ HAYATI, DAHİLİYE NAZIRLIĞI VE ESERLERİ

3.1. Çeşme'de İkameti

Mahmud Nedim Paşa'nın sadâretten azlinden sonra 13 CA 1293 / 5 Haziran 1876 tarihinde Çeşme'de ikameti için irade sadır oldu. Çeşme hamamlarına gitmek istemesinin sebebi, tedavisi için doktorların bunu gerekli görmesiydi [BA., 13 CA 1293 / 5 Haziran 1876, İ.DH., Nr. 50479].¹⁸⁹ Paşa'nın Çeşme'de ikameti tedavi içinse de kararın siyasî olduğu ve onu İstanbul'dan uzaklaştırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Sadrazam Rüşdi Paşa, selefi Mahmud Paşa'ya önce Hicaz Valiliği'ni teklif ettiyse de bundan vazgeçti. Daha sonra Avrupa'ya gitmesi uygun bulundu, Paşa da bunu kabul etti. Ancak, Paşa Tenzil-i Faiz kararından dolayı zarar gören Avrupa'ya gidemeyeceğini beyan ederek Çeşme'de ikametini müsaâde edilmesini istedi. "Mütercim Rüşdi Paşa sadrazam bulunduğundan Babıâlide beni nezdine celb ile selefim Mahmud Paşa hazretlerine bu sabah Defter-i Hakanî Nazırını göndererek Hicaz Valiliği'ni kabul etmesi teklif olunduysa da bazı mülahazaya göre şu olamayacak İstanbul'da durunca belki bir hücum dahi yalısına olur. Komşuluğumuz münasebetiyle bunun men'ide müstahberat ve tahkikata nazaran gayr-i kabil görünüyor. Tedavi ve tebdil-i hava zımında Avrupa'ya azimet istizanında bulunsunlar, dört beş ay hariçte zaman geçirmeleri hayırlı olur. 'Komşum Paşa hazretlerine hemen git, ellerinden öptüğümü ve benden dinlediğin sözleri söyle' emrini verdiğiinden müşârünileyhin sahilhanesine gittim. Görüşüldü, tebliğat-ı samiyeden semesi mutağayyer olarak 'bu nasıl iştir, sabahleyin Hicaz valiliğine şimdi Frenkistan'a gitmekliğim münasib görülmüş. İki ucu bir yere gelmeyen teklifi kabul edemem' cevabını vermiştir" [Mehmed Memduh, 1328: 24-25].

¹⁸⁹ "Mahmud Paşa hazretlerinin liecli't-tedavi Avrupa Hamamlarına azimetine ruhsatı seniyye buyrulması istidasında bulunduğu maruz-ı huzur âli kılınmış idi. Müşârünileyh müahharen etibba taraflarından gösterilen lüzûma mebnî İzmir civarında kâin Çeşme hamamlarına azimet ihtiyacında bulunduğunu beyan ile bu surete müsaâdei ..." [BA., 13 CA 1293 / 5 Haziran 1876, İ.DH., Nr. 50479].

“... Âmedci Mahmud Beyi çağırıtı (sadrizam). Avrupa’ya liecli’t-tedavi lüzum-u azimetten bahisle sadr-ı sabık Paşa istidada bulundu. ‘Müsaade ihsan buyrulmasını mutazammın tezkereyi yaz getir, arz edeceğim. Okunacak evrak-ı mühime var, ikiniz akşama yalıya geliniz’ emrini verdiğinden âmedçi beyle beraber sahilhane-i sadârete gittik. Taamdan sonra huzur-ı samide oturuyorduk, harem ağası yediyle bir varaka geldi. Müşarünileyh kağıdı okudu ‘ne acib hal, komşu Paşa, Avrupa’ya gidemem demiş, demincek saray-ı hümâyûna arz olunan keyfiyet üç saat arasında teğayyür olunamaz’ dedi” [Mehmed Memduh, 1328: 25-26].

“Mahmud Paşa’da hal ve mecal kalmamış, ihtimal ki nüzul illetine uğrayacak Avrupa seyahatini zihninde çok büyütmüş. Çeşme veyahut Sakız’a azimetine diriğ-i inayet buyurulmasa tebaüd cihetinde hasıl olurdu diyerek vuku bulan istirhamım karîn-i is’af sami olmasıyla yine istizan tezkeresi yazılarak saraya tisyar kılındı. Gaile netice-i salime buldu. Mahmud Paşa Çeşme kazasına gitti” [a.g.e., 27].¹⁹⁰ Daha sonra Sakız’da oturmaya başladı.¹⁹¹ Sakız’da ikamet ederken İstanbul’a dönmek istediğini arizalar yazarak ifade eden Mahmud Nedim Paşa’nın bu isteği geçiştirildi.

Mabeyn Başkitabetinden Sadrazam Saffet Paşa’ya yazılan 24 ZA 1295 / 19 Kasım 1878 tarihli tezkire-i hususiye de, daha önce Pâdişâh’ın Mahmud Nedim Paşa ile doğrudan doğruya veya bir vasıta ile görüşmediğini ifade edilir. Paşa’nın orada ikametinin herhangi bir kanuna göre olmadığını ve sürgünde de bulunmadığı söylenerek İstanbul’a gelişinin engellenmesinin bir kurala bağlı olması gerektiği, ancak bir takım olumsuzlukların yaşanmasına neden olacağından dolayı Trablusgarb veya Yemen vilâyeti valiliği gibi bir memuriyetle durumunun kanuna uydurulması münasib görülmüştü. Hayreddin Paşa zamanında Musul Valiliği’ne tayin edildiyse de herhangi

¹⁹⁰Sadâretten azliyle Midhat ve Hüseyin Avni Paşalar Mahmud Paşa’nın yargılanarak cezalandırılmasını istedilerse de Sadrazam olan Rüşdi Paşa tebidin yeterli olacağına onları ikna etti. Ayrıca dikkate değer bir hususta Avni Paşa’nın suikast düşüncesiydi. İnal, Mahmud Celaleddin Paşa’dan yaptığı alımtıda, Avni Paşa’nın Mahmud Paşa’yı öldürmeyi tasarladığını ve Midhat Paşa’nın görüşünü sorunca böyle bir şeye teşebbüs edecek olursa kâtil olduğunu herkese isbat edeceğini söyler [İnal, 1982: 299].

¹⁹¹ “1293 senesi Rebiülevvelinde Talebe Kıyamı ismiyle vukua gelen ictima üzere azledilmiş önce Hicaz vilâyeti valiliğini saniyen bir müddet Avrupa’ya gitmesi o zamanki vekiller heyeti tarafından kendisine teklif edilmesi üzerine tezadı mahalden bahisle her ikisine de gitmekten istinkaf ederek bilahare izinle Sakız Adası’na gitmiş...” [Mahmud Nedim Paşa, 1327: 4].

bir görev istemeyerek Midilli'ye gitti.¹⁹² [İnal, 1982: 299-300]. Kısa bir zaman sonra İstanbul'a çağrıldı ve Dahiliye Nazırlığı görevine tayin edildi. "Çeşme ve Sakız'da hayli müddet ikamet ve bervechi mesrud madde-i hal'e destzen olmaması nefsince sadakatte sebatına delil addedilerek bu mühim keyfiyet İstanbul'a muavedeti babında erae-i rah-ı suhulet eylemesiyle saraydan bir müsahib gönderildi. Paşa, İstanbul'a getirilip uhdesine Dahiliye Nezaret-i celilesi tevcih buyruldu" [Mehmed Memduh, 1328: 28].

3.2. Dahiliye Nazırlığı

Said Paşa'nın ilk sadâretinde (2 Za 1296- 1 B 1297 / 18 10 1879- 9 06 1880) 19 Ekim 1879 tarihinde Mahmud Nedim Paşa Dahiliye Nazırlığına getirildi [BA., Y.EE., Nr. 75/26¹⁹³; 3 Za 1296 / 19 Ekim 1879; BA, Y.EE., Nr. 75/60, s.12].

Mahmud Nedim Paşa bu göreve atanırken İngiltere ile Osmanlı arasında bir anlaşmazlık yaşanmış ve bu ilişkilerin zedelenmesine kadar varmıştı. 6 N 1292 / 6 Ekim 1875 tarihli Tenzil-i Faiz kararının alınması İngiliz tahvil sahiplerinin zarara uğramalarına sebep olmuştu. Paşa'nın ikinci sadâretinde alınan bu karardan dolayı, Avrupa ve özellikle İngiltere kamuoyu ona karşı iyi şeyler hissetmiyordu. Cevdet Paşa'nın II. Abdülhamid'e sunduğu bir arızada Peyk-i İslam gazetesinden¹⁹⁴ bahsedildikten sonra Mahmud Nedim'in Dahiliye Nazırlığı'na getirilme isteğine İngilizlerin tepkisiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Şöyle ki; "İngilizler, öteden beri Devlet-i Aliyye taraftarlığını bir sureti fevkalâde de iltizam edegelmişken sadr-ı esbak müteveffa Mahmud Paşa'nın Rusya elçisi İgnatıyef ile birlikte olarak¹⁹⁵ konsolide ve tahvilâtı saire hakkında vaki

¹⁹² "Hayreddin Paşa merhumun zamanı sadâretinde Musul vilâyeti valiliğine tayin edilmiş ise de buraya gitmekten itizar etmiş. Midilli Adası'na giderek orada bir müddet daha kaldıktan sonra..." [Mahmud Nedim Paşa, 1327: 4].

¹⁹³ "Veziri meâlisemirim Said Paşa, Ârifi Paşa'nın bu kere Başvekaletten infisali lüzumuna mebni memuriyeti mezkure uhdenize tevcih kılınmış ve Dahiliye Nezareti Sadrı Esbak Mahmud Nedim Paşa'ya ..."[BA., Y.EE., Nr. 75/26].

¹⁹⁴ Peyk-i İslam, Mayıs 1880'de İstanbul'da özellikle Hindistan Müslümanlarına yönelik yayınlar yapmak için çıkarılmış bir gazeteydi. Türkçe ve Urduca yayınlanan gazeteye İngilizlerin tepkisi oldukça sert oldu. Bkz [Özcan, 1992: 41-45].

¹⁹⁵ Kararnâmenin sadece Mahmud Nedim Paşa tarafından alınmadığı, karardan bir gün önce yapılan toplantıya Adliye Nazırı Midhat Paşa, Serasker Rıza Paşa, Maliye Nazırı Yusuf Paşa ile Sadâret Müsteşarı Said Efendi katıldı. Konunun, burada görüşüldükten sonra Meclis-i Vükelâ'ya getirildiği ve kararın bundan sonra ilan edildiği hatırlanması gereken önemli bir husustur.

olan sui istimalâtından dolayı efkârı umumiye-i Avrupa, Devlet-i Aliyye aleyhine düştü” [BA., Y.EE., Nr. 38/101].

İngiliz elçisinin tepkisini de şöyle ifade ediyor: “Mahmud Paşa ıtlak ile Çeşme’den Dersaâdet’e getirildikte İngiliz elçisi Layard eğer Mahmud Paşa, bir büyük işte istihdam olunursa Devlet-i Aliyye ile İngiltere Devleti arasındaki münâsebatı halisaneye halele geleceğini Babîâli’ye tebliğ eyledi. Mahmud Paşa’nın istihdamı taahhür etti. Lâkin ol esnada İngilterelinin Tunus konsolosu Dersaâdet’e geldi. İsmi Belon yahud ona benzer lafızdır. Bu âdem, mukaddema Trablus’ta konsolos iken Mahmud Paşa dahi orada vali bulunmakla beyinlerinde hasıl olan muarefe vesile ittihaz olunarak bir vasıta ile Mahmud Paşa, anı celbetti ve bir hayli hedaya takdimiyle kazandı. Ve ol vakit İngilizlerin Anadolu kıt’asınca mühim işleri olmakla böyle büyük işlerde Mahmud Paşa gibi demir elli bir âdem gerektir ve mesleki kadimî olan Rusya taraftarlığından geçip sahihan İngilterelinin işine yarar denilerek konsolosu mumaileyh ikna olundu. O dahi keyfiyeti Londra vükelâsına yazmakla Mahmud Paşa’nın istihdamına muavenet olunması için Londra’dan Layard’a emri kat’i geldi. Anın üzerine Mahmud Paşa Dahiliye Nezareti’ne gelip İngiltere politikasına hizmet etmek üzere Layard’a söz vermiş...” [BA., Y.EE., Nr. 38/101].

Fakat, Mahmud Nedim Paşa’nın nazırlığı zamanında İstanbul’da çıkarılmaya başlayan Peyk-i İslâm adındaki gazete İngilizlerin Paşa hakkındaki beklentilerini boşa çıkardı. Çünkü gazete büyükelçi Layard’ın ifadesine göre, ‘Hindistan’da İngiliz hakimiyetine muhalif yayın yapacak ve İngiltere’ye karşı bir çeşit Müslüman Birliği oluşturulmasını’ savunacaktı. Bunun üzerine Layard, Mahmud Paşa’ya müracaatla verdiği sözün aksine hareket ettiğini ifade etti. Paşa’da gazetenin Başvekalet emriyle çıktığını söyleyerek¹⁹⁶ bununla ilgili tezkireyi ve Hintlilerin verdiği layihanın nüshasını İngiliz elçisine göstererek kendisini savundu [Özcan, 1992: 44-45].

Mahmud Nedim Paşa’nın da Dahiliye Nazırı olarak atandığı küçük Said Paşa kabinesi 18 Ekim 1879 tarihinde iktidara getirildi. Kabinede muhafazakar tutumları ile bilinen Gazi Osman Paşa, Said Paşa ve Münif Efendi’nin (Maarif Nazırı) bulunmaları İngiliz

¹⁹⁶ Gazete Başvekalet emriyle çıkmış olsa da “gazeteye iane olmak üzere şehriye 2.000 kuruş maaş tahsisi” Dahiliye bütçesi müteferrikasından olmuştur [BA., Y.EE., Nr. 38/101].

elçisi Layard'ı korkutmakla beraber en çok telaşlandıran atama Rus taraftarı olmakla tanınan Mahmud Nedim'in Dahiliye Nazırlığı'na getirilmesiydi. 18 Ekim'de İngiltere sefareti müsteşarı Wood'un Mahmud Paşayla yaptığı konuşmada Paşa, uzun zamandan beri Rus politikasının Osmanlı İmparatorluğunu ve dolayısıyla İslâmiyeti ortadan kaldırmayı amaçladığını ifade ederek 'benim gibi muhafazakâr birinin Rus taraftarı olması mümkün değildir' der [Kurat, 1968: 199].

İngiltere'nin Babiâli'yi desteklemesinin Britanya'nın menfaatine olacağını belirten Mahmud Paşa, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğunda kendi politikalarını egemen kılmak için birbiriyle mücadeleden vazgeçmelerini istiyordu. Babiâli'ye yapılacak İngiliz baskısının umdukları faydayı sağlamayacağını söylüyordu. "İngiltere'nin doğudaki menfaatleri bu imparatorluğun varlığına bağlıdır. Osmanlı İmparatorluğu içinde çıkacak buhranlar idarenin rahatça işlemesine imkân ermezse, memleketin bir çok parçalara ayrılmasıyla İngiliz menfaatlerinin de ortadan kalkacağına şüphe yoktur. Böyle bir tutum diğer yabancı devletleri de kendi menfaatlerine uygun gelen bir politikanın takibine yöneltecek ve baskılarını da iki misli arttıracaklarından ortada hükümetimiz diye bir şey kalmayacaktır. Bu davranış onlara ne gibi bir fayda sağlayabilir" [a.g.e., s. 201].

Kabine değişikliğinde Mahmud Nedim Paşa'ya yer verilmesini, Pâdişâhın Rusya'ya yakın bir politika izleyeceği şeklinde yorumlayan İngiltere Hükümeti, 24 Ekim'de tepki olarak filosunu Beşik Körfezi'ne göndermişti. İngiliz donanmasının boğazlara geleceği haberleri yayılınca büyük panik yaşanmış ve Pâdişâh, Layard'ı çağırarak izahat isteyince elçi sebep olarak Mahmud Paşa'nın atanmasını göstermiştir [a.g.e., s. 203].

Tevfik isimli bir şahsın yazdığı istihbarî yazıda ise, Layard'ın 1 ZA 1296/ 17 Ekim 1879 gecesi sabaha kadar hükümetiyle telgraflaştığını belirterek Layard'ın Başvekil Said Paşa ile Dahiliye Nazırı Mahmud Nedim Paşa'nın atanmasından dolayı takınılacak tavrı sormuş. Salisbury'den aldığı cevapta ise, Başvekil ile Hariciye Nazırını ziyaret etmesi ve herhangi bir elçiyle münasebeti olmadığından dolayı Dahiliye Nazırını tanımaması söylenmiştir. Fransa elçisinin de hükümetine telgraf çekerek durumu değerlendirmiş olduğunu ancak daha cevap alamadığını belirtmiştir. Yazıda Mahmud

Paşa'nın tayini hakkında halkın tavrı şu şekilde anlatılmıştır. "Mahmud Nedim Paşa kullarının memuriyet-i hazırası hakkında halkça bir gûne güftügü işitilmemiştir. Bilakis halk bu işbu tevcihatı hümâyûnun mahz-ı sevap olduğundan bahs etmekte ve Rusya muharebe-i âhiresinden dolayı çekiln mihnet ve meşakkat Mahmud Paşa politikasının Devlet-i Osmaniye'ce daha menfaatli olduğunu isbat eylediğini bil-beyan Mahmud Paşa'ya atfolunan kusurların yanlış bir zandan ibaret idüğünü söylemektedir. Hatta Tercüman-ı Hakikat'ın evvelki günkü nüshasında neşreylediği makalenin bir fıkrasına mutalaa edenler beyân-ı teessüf eylemektedir" [BA.,Y.EE., Nr. 14/31].

Mahmud Nedim Paşa, vilâyet nizamıyla ilgili çeşitli ıslahatlar planladı. Bu hususta, düşüncelerinden Meclis-i Mahsus-u Vükela'da kabul edilen ıslahatların yapılması için teşebbüs etti [BA., Y.EE., Nr. 95/22, Lef 3, 4, 5]. Ancak yapmak istediği şeyleri vekillerin engellediğini şöyle ifade ediyor: "Dahilen ıslahat hakkında yapılmak lazım geleceğine dair tanzim eylediğim layiha hâlâ Meclis-i Hassa'da duruyor ve her ne yapılmak lazım gelir ise mani olduklarından ben bu halden aciz kaldım. Memleketimizde adalet ve hakkaniyet yoktur" demektedir. Mahmud Nedim Paşa'nın görüşlerini ortaya koyduğu bu yazı da ayrıca pâdişâha bağlılığını ve gayesinin neler olduğunu şöyle ifade eder. "Cedîd kanunlardan ecânip ve ahali şikayet ediyor. Biz kâffeyi müşkülâtı pâdişâhımız efendimize tahmil ediyoruz. Bu layık değildir pâdişâhımız mukaddestir. Cenab-ı Hak uzun ömürler ihsan buyursun. Kıymetini takdir ve muhafaza etmek şer'an vaciptir. Bunların kâffesi ve mesuliyetin cümlesi bizlere aittir. Hüdâ âlim pâdişâhımdan gördüğüm nimet ve lütuf ve merhamet ve iltifât-ı pâdişâhilerinde canımı fedaya mecbur etmiştir...Bizim en büyük vazifemiz dinî İslamiyeyi i'la ve Şeriat-ı Ahmediyeyi muhafaza ve ittihad-ı İslamîye gayret etmektir. İstikbalimizi temin ve bekamız bu noktadadır...Ecnebi kanunlarına tevfikân Anadolu'ya bir vilâyet nizamnâmesi yapılması arzu olunuyor. Halbuki bu nizamın Anadolu'da icrası pek mazarrattır. Ecnebilere hiçbir vakit bizim ıslahımızı arzu etmezler. Ecnebilere emniyet etmemelidir. Dûçar olduğumuz müşkülâtın def'i ve muhtaç bulunduğumuz ıslahat hakkında ne yapılmak lazım geleceğine dair olan efkârımı ve bir takım fenalıkları Cenab-ı Hak nasib ve takdir edübte veliyyü nimet biminnetimiz pâdişâhımız efendimiz hazretleri sual ve ferman buyurur ise benim için büyük nimet-i mukaddese olduğundan efkâr ve sadakat-ı vicdanımı arz ederim." [BA., Y.EE., Nr. 14/102].

Mahmud Nedim Paşa'nın Meclis-i Vükela'ya teklif ettiği ıslahatların ilki memleketin idarî işlerinin ıslahı ve masrafların kısılmasına yöneliktir. Bunun için idarecilerin yetkilerinin attırılmasını istiyordu. İkinci olarak, vilayât nizamnâmelerinin tadili için bir teftiş heyetinin oluşturulmasını ve halkın şikayetlerinin dinlenebilmesi için Babıâli'de bir Meclis-i Islahat teşkilini savunuyordu. Üçüncü olarak, ıslahatların takibi için Islahat Meclisi tarafından Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan müfettişler gönderilmesini; dördüncü olarak, ahalden jandarma kuvvetleri oluşturularak bunlara Avrupalı eğitimcilerin tayinini; beşinci olarak askerî okullara Hıristiyan çocukların kabulü ve zabita yetiştirmek için Mekatib-i Adliye'nin genişletilmesini, altıncı olarak, işe yaramayan memuriyetlerin kaldırılması ve emekli olanlara münasip bir maaş bağlanmasını, yedinci olarak ahalesinin çoğu Hıristiyan olan eyaletlere onlardan vali tayinini istemişti [BA., 2 Z 1296, Y.EE., Nr. 95/22, Lef 5; BA., 12 Kanunuevvel 1879, Y.PRK.HR., Nr. 4/81].

Paşa uzun zamandan beri sürdürdüğü bu görevinden hastalığı nedeniyle 20 R 1300 / 28 Şubat 1883 tarihinde azledildi¹⁹⁷ ve onbeş bin kuruş ma'zûliyet maaşı bağlandı. Boşalan Dahiliye Nazırlığı'na Viyana elçiliği görevinden ayrılmış olup İstanbul'da bulunan Edhem Paşa getirildi [İnal, 1982: 301].

3.3. Hastalığı Ve Vefatı

Dahiliye Nazırı iken Mahmud Nedim Paşa'nın yakalandığı ağır hastalık ölümüne kadar, yaklaşık yedi buçuk ay ara sıra nükseserek devam etti. Belgede [BA., 7 B 1300 / 14 Mayıs 1883, Y.PRK.SH., Nr. 3/6] hastalığının umumi seyri, yapılan teşhisler ve onu tedavi eden doktorlar hakkında bilgi bulunmaktadır.

28 Teşrinisani 1298 Cuma akşamı şiddetli bir nöbetle hastalanıp bu durum yirmi dört saat kadar sürdü. Yapılan tedavi neticesinde sıhhatine kavuşarak sekiz on gün kadar Babıâli'ye devam etti. Nedim Paşa sekiz on gün sonra yaklaşık olarak 10

¹⁹⁷ Makam-ı sadârete yazılan tezkirede: “Übbühetlü devletlü Mahmud Nedim Paşa hazretlerinin bir müddetten beri devam eden inhirafi mizacı mülâbesesiyle Dahiliye Nezareti mercisiz kalıp...müşârünileyhin ademi sıhhati ise bir müddetçik istirahatı icab ettiğine binaen emsali vechile onbeş bin kuruş ma'zûliyet maaşı tahsis olunmak üzere azliyle yerine...Edhem Paşa hazretlerinin icra-yi memuriyetleri. uygundur” [İnal, 1982: 302].

Kanunuevvel’de tekrar bir nöbete yakalandı. Bu esnada mide, bağırsak iltihabı ve nezle-i mesane teşhisi konmuş tedaviyle sağlığına kavuştu. Birkaç gün memuriyetlerine devam etti.

22 Kanunuevvel tarihinde nöbeti nüksetti ve aynı zamanda ishal oldu. Bu rahatsızlıkları bir müddet kesilse de vücudu hastalığın şiddetinden dolayı çok fazla yıprandı. Bu defa İbrahim Paşa, Doktor Zağrafos, Doktor Zihrab, Miralay Ferdi Bey, Doktor Elenyan ve Şekib Bey tedavi etmişlerdir. Bir müddet epeyce sıhhat kazanmış ve bir iki gündür memuriyetine devam ederken yine nezle-i sadre ve ishale yakalandı. Ayrıca önceki hastalığına ilaveten ölümüne kadar da devam edecek olan bir çıban çıkmıştır. Eskiden doktor Melik ve başkaları tarafından teşhis edilen ukde sol kalça kemiğinin üstünde ve beden derununda çıkmış olup şimdi iyice rahatsız etmeye başlamıştır.

Mart ayının başlarında hava değişimi için Bebek’teki sahil hanelerine geldi. 28 Mart günü yapılan konsültasyonda çıbanın derinde olduğu ve cerahatin dıştan alınmasının mümkün olmadığı anlaşıldı. Mart ayının otuzuncu günü çıbanın harice çıkarılarak açılması gerektiğine karar verilerek 2 Nisanda kalça kemiği üzerinden neşter ile delindi. Tedavi yaklaşık yirmi gün sürdü ve bu zamanda vücudu çok bitkin düştü. Mayıs ayının ikinci Pazartesi gecesi saat beş buçuk sıralarında zatürreden vefat etti.

Öldüğü gün Tercümân-ı Hakikat gazetesinde şöyle bir haber yer almıştır. “Dahiliye Nazırı sabık Mahmud Nedim Paşa bir vakitten beri mübtela oldukları hastalıklarından rehâ-yâb olamayarak evvelki Pazartesi gecesi saat sekiz raddelerinde dâr-ı bekaya irtihal eylemişlerdir. Müşârinileyhin Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin hizmeti sadıkânesinde bulunmuş bir vezir-zâde oldukları gibi sair hidemat-ı mühimmelerinden kat’ı nazar iki defa makam-ı sadâreti ihraz eylemiş eazımdan idiler. Binaenaleyh naşı mağfiretleri dünkü gün bahren Sirkeci iskelesine getirilerek vükelâ-yı fiham vemüşîrân-ı izam ve ulema-yı a’lam ve sair rical-i kiramdan pek çok zevat mevcut oldukları halde suret-i hususa da türbe ittihaz için Kapalıfırın civarlarında tehiyye olunan arsaya nakil ve defnedilmiştir. Mevla yüklüce rahmet eyleye. Amin [7 B 1300 / 14 Mayıs 1883, Tercüman-ı Hakikat].

Cerîde-i Havâdis'te ise; "İlm ü fazl ve kitabeti ile şühret almış ve ümuri siyasiyeye akıl erdirerek selâmeti vatan ve devlet noktasında epeyce müddet tefekkür ve mütalâada bulunmuş ve talinin iktizası mesaib-i azimeye giriftar olmasında sabretmiş ve seha ve keremiyle meşhur olarak saltanatı seniyyeye hizmeti görünmüş kudemadan bir zat olmağla gıyabına teesüf olunur" [İnal, 1982: 302].

Yine Tercümân-ı Hakikat'te iki gün sonra çıkan bir haberde Mahmud Paşa'nın vasiyetinden bahsedilmektedir: "Müteveffa Mahmud Nedim Paşa'nın bırakmış olduğu vasiyetnâmede medfûn-ı mahsus üzerine bir küçük türbe ile münasib bir mahalle bir camîi şerif ve bir tekke inşasını vasiyet etmiş ve müteveffâ-yı müşârünileyhin evladı bulunmadığından muhtelifatı kesîresi akrabasından olan bazı zevata kalmış olduğu..." [9 B 1300 / 16 Mayıs 1883, Tercümân-ı Hakikat].

14 Mayıs 1883 tarihinde ölümü¹⁹⁸ üzerine vasiyeti gereğince Cağaloğlu'da Kapalıfırın civarında satın alınan arsaya defnedildi. "Dahiliye Nazırı Esbak Merhum Mahmud Nedim Paşa'nın Kapalıfırın karibinde Cezeri Kasım Paşa mahallesinde Mahmudiye Caddesinde defin olunduğu..." [BA., 15 ZA 1307 / 3 07 1890, BA., Y.A.RES., Nr. 51/21].

Mahmud Nedim Paşa'nın zevcesi ölümünden bir yıl sonra Pâdişâha bir arzuhal vererek kocası için yaptırmakta olduğu türbenin tamamlandığını belirterek mezarına örtmek için Enderun hazinesinde bulunan Kabe-i Muazzama'nın eskimiş örtülerinden bir parça vermesini istemiştir. Mahmud Nedim Paşa'nın ve eşinin mukaddesata verdiği değeri açıklayan arzuhal şöyledir: "Atebe-i süreyya mertebe-i Cenab-ı Hilafetpenahiye arzuhal-i cariyeleridir ki;...zevcim merhum Mahmud Nedim Paşa kullarının Kapalıfırın civarında kâin medfeni üzerine inşasına ibtidar eylediğim türbe sâye-i meâlivâyeye Cenab-ı hilafetpenahilerinde resîde-i hitâm olduğundan ve merhum müşârünileyhin veliyyi nimet bi-minnet efendimizin bu dünyada emektâr ve sadâkat-şiar bir kulları olduğu gibi âlem-i ukbâda vesile-i rahmet perverd-gâr olacak bazı mertebe teberrükât-ı

¹⁹⁸ Öldüğü gün, Pâdişâhın huzuruna çıkması planlanan İngiliz elçisine şöyle bir haber gönderildi: "Şevketmeâb efendimiz hazretleri bugün zatı âlilerinizi kabul etmeği arzu buyurlar idiyse de Mahmud Nedim Paşa'nın vefatından hasıl olan teessür işbu arzu-yu hümâyûnlarını icraya mani olmuştur. Eğer ümit olduğu vechile teesür-i vaki yarına kadar kesb-i hıffet ederse zatı âlileri kable'l-hareket mahzarı mülakatı seniyye olurlar..." [BA., Y.PRK.TKM., Nr. 6/17].

mukaddeseden istifade-i ruhanisi dahî müsaâde-i zillullahilerine merhun bulunduğundan hân-ı hakirânesine neşr-bârân adîfet kâbilinden olmak üzere Enderun-u hümâyûnları hazinesinde mahfuz olması me'mul bulunan Kabe-i Muazzama puşîdelerinin fersudesinden bir kıt'a-i müteberrikenin sandukasına vaz' olunmak için bazı emsali misüllü ihsanı istirhamıyla... Fadime Pervin" [BA., 1301 / 1883-84, Y.PRK.AZJ., Nr. 9/ 100].

Türbesinin üstündeki kitabede "Necib Paşa-zâde Sadrı Esbak Mahmud Nedim Paşa'nın ruhu için lillâhilfatiha, 1300" yazmaktadır. Mahmud Celaleddin Paşa'nın yazdığı ölüm tarihi:

"Bu misafir hane-i fânide herkes âkıbet
İrcii fermanına elbette eyler imtisal
Çok menasıb durr edüp ikbâl-i âlûl'
Etdi Han Abdülaziz merhume kesb-i ittisâl
İki def'a sadr-ı a'zam eyledi ol pâdişâh
Oldu badi merci-i erbab-ı hacat-ü ricâl
Bir zaman âsâr-ı istirkab ile gördü cefa
Bir zaman da üzlet-ü gurbetde çekmişdi melal
Altmışı geçmişdi sinni kıldı dünyadan güzer
Eylesün gufranına lâyıq Hüday-i lâyezâl
Dehr-i dun bâki midir hiç gitti bu tarihte
Eyledi Mahmud Nedim Paşa Naîme intikâl 1300" [Pakalın, 1940: 49-50].

3.4. Eserleri

Ahmed Midhat Efendi'nin yazdığı "Üss-i İnkılâb" ve Zübdet'ül-Hakâyık" adlı eserlerde yer alan kendi hakkındaki beyan ve isnatlara karşı yazdığı Rediyesi ile şiirlerini topladığı Dîvan'ı basılmamıştır. Trablusgarb Valiliğinde bulunduğu sırada yazdığı "Hikaye-i Melik-i Muzaffer", hükûmet idaresine dair "Âyine-i Devlet" ve manzum "Hasbihâl" isimli eserleri basılmıştır. Akrabasından biri tarafından bastırılan "Âyine ve Hasbihâl" isimli eserinin baş tarafına yazılan terceme-i hâl kısmında eserleri ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: "Şairi meşhur Nedim tarzında bir büyük divan ile Ziya Paşa

merhumun Tercii Bendine bir naziresi ve vaktiyle Trablusgarb vilâyeti valiliğinde bulunduğu bir zamanda devletin tenezzülât ve terakkiyâtını teşrih ve beyan ile ne suretle ıslahı kabil olacağını musavvir Hikaye-i Melik-i Muzaffer namile tanzim ve tertib edip, tab' ettirmiş olduğu bir risalesi ve Üss-i İnkılâb ve zeyli hakkında bir tenkidnâmesi vardır; ve bu kerre tab' olunan idare-i Hükûmeti Osmaniye hakkında Âyine-i Devlet namile tevsim ettiği işbu risaleye Hasbihâl ünvanlı bir manzumesi dahi zeyl edilerek tab' ve neşir olunmuş ve mezkûr diğer âsârı da tab' edilmek üzere bulunmuşdur.”

3.4.1. Âyine-i Hasbihâl

Kitap, nesir ve manzum olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Osmanlı devlet idaresi hakkında yazılan bu kitabın genel ismi “Âyine-i Hasbihâl” olmakla beraber nesir kısmının orijinal adı “Âyine-i Devlet” tir. “Âyine-i Hasbihâl” ise bu kitaba birleştirilmiş manzum ayrı bir eserdir. İlk kısım başlıca üç bölüm sayılabilir. Birinci kısım Mukaddime, ikinci kısım Bablar, üçüncü kısım ise Hatimedir. Manzum kısmı ise kaside ve hasbihâl olarak ikiye ayrılmaktadır. Buranın önemli kısmı ise, esere ismini veren Hasbihâl isimli manzumedir.

Kitabının başındaki “Terceme-i Hâl” Mahmud Nedim Paşa'nın mahdumları tarafından kitap basılırken ilave edilmiştir. Mukaddime kısmı 28 sayfa; Bablar 25 sayfa ve Hatime iki sayfadan oluşmaktadır. Kaside 6 sayfa ve Hasbihâl ise 10 sayfadan oluşmaktadır. Ayrıca bablar; sadakat, adl, sebat, gayret, sabr isimlerini taşımaktadır.

Mahmud Nedim Paşa, ‘hayırlı bir eser yazarak Devlet-i Aliyye'nin tebasının bundan istifade etmesini ve böylece isminin hayırla yad edilmesini’ bu eseri yazmasının sebebi olarak gösterir. Arkasında hayırlı bir eser bırakmayanların cihan pâdişâhı da olsalar sonraki zamanlarda nam ve nişanlarının kalmayacağını ifade eder. Sonuçta onaltı bend, beş bab, bir hatime ve bir kasideyi içeren bu mecmua kaleme alındı ve ismi Âyine konuldu.

Paşa, amacını şöyle dile getirir: “Önceki prensiplerden (usûl-i sâlife) sultanı haberdar etmek, bunu yaparak ta sultanın taslih-i umuru düzenlemesinden milletin ve heyeti devletin faydalanacağını bunun da kamu yararına yapılması gerektiğini belirtir.”

Nedim, kafasında bürokrasiyi sınırlandırıyordu ama pâdişâhı da sınırsız kabul etmiyordu. Pâdişâhın mutlak gücüne vurgu yaparak onun hükmünün kamaralar oluşturulması ya da vekillerin konuşmalar yapmasıyla oluşmayacağını (bunlardan ibaret, onlara bağlı) belirtir. Pâdişâhın emir ve iradeleri kanunları aşmaz, kanun dışına çıkmaz iken vekillerinde keyfe ma yeşa (sorumsuzca) işler yapmayı düşünemeyeceğini ifade eder. Vükelanın durumunu pâdişâhın tutumundan ayrı değerlendirmeyen Paşa, vükelanın orta yolu aşmamasını kudretli bir hükümdarın himmetiyle olacağını şu beyiti aktararak pâdişâhın otorite ve gücünü dile getirir:

“Şah vâkıf gerektir ahvâle Vükelâya kalırsa vay hâle”.

Pâdişâhta olması gereken vasıfları ise şöyle dile getirir. “Müstakil bir pâdişâh mülk ve milleti emanetine ala ve kötü (kabh) iş ve durumlara vakıf ola. İşleri karışıklık ve fesattan koruyabile ve hep doğruyu araya. İşte saadet devri bu devirdir.”

Osmanlının gerilemesini vüzera ve ulemanın daha bağımsız olmak için yeniçerileri kullanmalarına bağlar: “Tarih-i Âli Osman’dan bir misal ki saltanatın ilk devirlerinde pâdişâhlar bizzat hakim, amir ve müstakil olup kanun ve nizam, şer’i şerif ile din ve millet gayreti idi. Devlet ve millet ile Osmanlıların gücü artıyordu. Bu gelişme bir müddet devam etti taki erkânı saltanat teşkil olundu. Ancak önceki pâdişâhlar devlet işleriyle bizzat uğraştıklarından gelişme de devam etti. Vaktaki yeniçeri ocağı kanun altına alındı, ilim yolu mülkü nizam ve devletin vekilleri dairei inkısama konuldu ve memurlar ellerine geçti ondan sonra vüzera ve ulema gafletten istifadeye alışıp bekayı istiklal için yeniçeri askerini gereğinden fazla izaz ile bazen diğerleri aleyhine ve saltanat üzerine davacı etmek; ve zorba kaldırmak ve yine şımartıp ocağı merkezi dairei fesad ettiler. Onların toplanmalarıyla pâdişâhı korkutup istediklerini alanlar ve güya yol gösteriyormuş gibi (pâdişâha) davranıp mansıb ve memuriyetlerine devam için uğraşan zadegan hanedanı devlete malemyekün isnadiyla ve o mazlumların ismini ocaklının (askerin) ağzına düşürüp (fikrine) rekabeti uyandırmış ve ortalığı kızıştırmış ve neticede

günahsız nice şehzadenin kanlarına girdiler. Vükela, vüzera ve ulema ocakları başta menfaatleri için kullandılar ama sonra kendilerine zararı dokundu.”

Yabancı devletlerin müdahalesini savaşlarda yenilmeye bağlar: "Yeniçeri ocağının külleri havaya savruldu ise de kötü tesirleri kaldı. Yabancı devletlerden canları yanmış olanlar Osmanlıdan acısını çıkarmış;başarısız seferler neticesinde imzalanan anlaşmalarla devletin eli kolu bağlanmış bu da ecnebilerin dahilî işlere müdahalesi sonucunu doğurmuş.”

Avrupa'nın kör taklit yapıldığını, nümayişini almamak gerektiğini dile getirerek; "Hükm-i zaman icabınca Avrupalı devletleri güçlü kılan sebepler Devlet-i Aliyye'ye getirilse buna diyecek olmaz, ancak bunlar yerine Avrupalı nümayişini taklit etmek devleti bu hale (bu günkü hale) getirir” der.

Yazılanlara ek olarak Mahmud Nedim Paşa, Avrupa'nın ticaretine, mâmuriyetine ve gelir durumuna bakılmayıp ta sadece görünüşte bazı şeyler yapmanın yeterli olmadığı görüşündedir. Ayrıca geri kalmışlığın sebebi olarak dini görmenin yanlışlığını savunmuştur. Şöyle ki; "...ispermecet mumu yakılmak ve alafranga sofraya kurmak ve nisvânın kafesgîr olduğuna acımak hevâperestlik derecesine kaldı. Şeriatın hükümleri mehâkim-i şeriyede bile mer'i (yürürlükte) olmadığı halde ve bu emr-i celilde kat'a dikkatlice incelenip görülmediği halde tesviye-i mehâm-ı devlete şeriat mani' sayılıp ve onu rakib saymak artık kulluk yerine geçti [Mahmud Nedim Paşa, 1327:15].

Ekonominin bozulmasına masrafların azaltılmaması düşüncesinin yol açtığını savunan Paşa, esham çıkarıldığını ayrıca sikkelerin kırıldığını ifade etmiştir. Tespitlerinden biri de askerî gücün malî duruma bağlı olduğudur. "...Her devlet bahrî ve berrî kuvve-i askeriyeye ve asker ise akçeye muhtaçtır. Çok akçe olsa düşmandan bile asker celb ve cem' olunabiliyor. Lâkin para olmasa hıfzı ittihad def'i bela edecek asker aç kalıb başa bela olur, nitekim tevarih-i eslafta külliyetli askerî müstemil olan büyük büyük ordular da parasızlık belası asakir-i müctemiaya badi-i isyan ve ordulara baisi hezimet ve hüsrân olmuştur. Böyle olunca kuvve-i maliye devletin ruhu ve kuvve-i askeriye cism ve azası makamında tutulur [a.g.e., s. 18].

Devletin masrafları artınca halkın refah seviyesi düştü. İltizam usulünün haksızlıklara yol açmasından dolayı halkta ekonomik güç ve takat kalmadı. Mahmud Paşa bunları ifade ettikten sonra vergilerin toplanmasında adaletin hakim olduğu zamanlarda haksızlıkların azlığından bahseder. Ancak masraf kısılmadığından hazine devamlı açık verdi. Bütün bunlardan dolayı milletin zaruret içinde kaldığını şöyle anlatır: “Ne çare ki varidat-ı umumiye muayyen ve mahdud olub masarîf ve telefata hudud pâyân olmadığından hazâin-i devlet daima masrafî îraddan ziyade bulmağla ve maaşıyla ta’yiş ve sefahatsiz idare eden memur dahî nadir olmağla heyeti mecmua giriftar enva-ı zaruret ve düyûn oldular.” [a.g.e., s. 20].

Hazinenin açıklarını kapatmak için Galata bankerlerinden borç alınmasını iyi karşılamayan Mahmud Paşa, zamanında ödenmeyen bu paraların hazineyi bitirdiğini ifade etmektedir. “Ve Galata kumpanyasından birkaç ayda verileceği temin kılınan akçeyi vadesinde veremeyerek faizine zammı faiz eylemek ve evrak alıb nakit vermek gibi hasarlı istikrâzların zayıatı dahî hesab olunmayacak derecelere geldi.” [a.g.e., s. 22-23].

Askeriye bir nizama girmişken parasızlıktan ve masrafları kontrol edememe yüzünden istenilen hedefe ulaşamadığını söyledikten sonra Mahmud Paşa yazdığı mukaddimenin yazılış sebebini şöyle ifade eder: “Hal böyle olunca artık bahsi ol vakit ki beyhude masrafların tafsilatına nakl ile saâdet hali onunla istidlâl etmek evveli ve âhiri görülmüştür. Ve bu kaziyeyi tavzih emeliyle bir mukaddimecik ile merama şuru’ edilmiştir” [a.g.e., s. 24].

Pâdişâhın başlangıçta memleketin işleriyle bizzat meşgul olduğunu belirterek nezaretler hakkında bilgi verir. Nezaretlere müsteşar, mektubcu, muavin ve mümeyyizler atandığını ifade eden Paşa, ketebe ve memurların çoğalmasını ve sonucunu şöyle izah etmektedir: “Babîâli’de bir vezir mektubcusu ve bir serhalife ve bir mümeyyiz varken başmektubcu ve nice nice serhalife ve mümeyyizler yalnız Sadrazam mektubları yazdırmakla ve yedi sekiz yüz ketebe o mekatibi yazmakla iştilal eyledi. Vesair nezaretler dahî bunlara mukayese olup...elkissa devair devlette o kadar memur ve

ketebe çoğaldığı işbu kalabalık içinde vazife-i memuriyet ne idüğü gaybubet etti.” [a.g.e., s. 26-27].

Askerî makamlarda, mollalık ve kadılıkta yolsuzluklar olduğunu ve ehil olmayan insanların o makamları sırf para için işgal ettiğini belirtiyor. Mutasarrıf, kaymakam, müdürler ve nüvvab'ın (kadı vekilleri) fazla aylık aldıklarından bahisle benimsedikleri yolu şöyle anlatıyor: “Fahiş aylıklarla tavzih kılındılar her göreve medarı tayişini aln teriyle tedarikten kurtulup kolay kolay şehri beşer devletin hazinesinden aylık aldıkları cihetle paraların kadrini bilemediklerinden mesela bir eşeği olmayan müteaddid esbler ve at alanlar arabalar tedarik ve birkaç bin kuruş aylığı olan zatlar haremlî selamlıklı kendi arabalarına binerek böyle türlü sefahatle eyle tayişleri muamelatı dahi karıştırdılar.” [a.g.e., s. 28].

Tanzimat dönemi ile öncesini karşılaştıran Paşa, Tanzimat sonrası pek başarılı bulmamaktadır. Önceki dönemde Galata bankerlerinden ve ecnebilere borç alınmadığını ifade eder. ‘Önceki dönemde masraflar zulüm ile alınan paralarla karşılandı denirse cevaben denilir ki, tanzimatta devlet hazinesine kaydedilmiş gelir, önceki varidatın yanı sıra me’hûzâtı zulmiye (haksızca alınan para) olduğu bilinen işlerdendir’ demektedir. Önceki dönemde akla hayale getirilmeyen şeylerden tanzimatta vergi alınmaya başlandığını ifade eder. Sonraki dönemde masrafların arttığı iddiasını da kısmen doğru bulmakla beraber istikrâz faizleri dolayısıyla harcanan paralara dikkat çekmektedir [a.g.e., s. 30-31].

Mahmud Paşa, maliyeye yük getirici şeylerden olmak üzere muhtaçlar için her sene Ramazan ayında atıyye dağıtıldığını, kalem hizmetleri mukabilinde kalemlere ait zeametlerin sonraları “ekâbire ve evlâd-ı kibara” verildiğini belirtiyor. Masrafları kısmak için memur maaşlarının azaltılması yoluna gidildiğini ayrıca göstermelikte olsa kurumlarda harcamaların indirildiğini ifade ediyor. Mali karışıklıkların sebebini ise pâdişâhın kontrolü bırakmasına ve vezirlerin menfaatlerini düşünmesine bağlar. Şöyle ki; “Başlangıçta şevket-i devlet ve istiklâl-i saltanat ve hanedar oldukça bir vezir sahibi iktidara tefvizi umur ile onun ıslahatından istifade kılındığı sebt sahifei tevarihtir...hükümdarı himemkarın nezareti mütemediyesi olmayınca ya o vezir fevt

olur ve yahut rakibler belasına uğrayıp şaşırır ve yine fenalık evvelki merkezini bulurdu, nitekim nakşı evrak tecaribdir” [a.g.e., s. 33].

Mukaddimedden sonra beş bab vardır. Mahmud Nedim Paşa, bu bölümlerin yazılış amacını şöyle açıklar; “Hak-gûyluk olsa dahi derazii güftar ihtimal ki mana-yı itiraza haml olunacağından bu babta lisan musadakat hıfz edildi. Şu kadar ki bunca mebahis ve hikayat niviste hame-i beyan olduğuna mebni muharrir-i pür-taksir laf ile saman gemisi yürümez sende o vakit hizmette bulundun tedbirin ne idi suali mukadderine hulasa-i makalatı beş bab’a taksim ile cevap verilmek iktiza eder” [a.g.e., s. 35].

Babı evvel başlığı altında Paşa, ‘sadakat’ konusunu işlemektedir. Sadakatin tanımını yaparak konuya girer ve devlet yönetiminde bu hasletin önemine vurgu yapar. Önceki pâdişâhların tebaalarını bizzat himaye ettiklerini, sonrakilerin ise işlerle doğrudan ilgilenmeyip ulema ve vükelaya işleri devrettiğini ve böylece terakkiyâtın durduğunu söyler: “...pâdişâhlar sınıfı tebaalarını bizzat himaye ve siyanet eder ve beytülmal-i müslimin olan emval-i miriyyeyi hıfz buyururlardı...sonraları dahi hükümdarlar bu esere gitmiş ola idiler o terakkiyât dahi devam ederdi, vatka ki mesâlih-i vâkıa pâdişâhların idâre-i zaptiyesinden vükelâya intikal edildikte hükümdarlar hakikati hâle vukûfu terk ile vüzerâ ve ulemâ ve vükelâsının sözlerine bakıp vazife-i meşrualarını ellerine verdiler” [a.g.e., s. 37].

İşlerin yolunda gitmesinin ancak büyük rütbe sahibi görevlilerin doğru söz söylemeleri, doğru iş yapmaları ve emanete hıyanet etmemeleriyle mümkün olacağını ifade eder. Paşa, Osmanlı Devleti’nin önceleri seferleri İslâm için yapılırken, sonraları bazı yöneticilerin cahilliği ve mutaassıplığı sebebiyle olduğunu belirtir [a.g.e., 38]. Önceden İslâm için yapılan seferlerin artık bazı yöneticilerin kişisel menfaatleri için yapılmaya başlamasıyla, önceleri muzafferiyetler ahaliye refah ve huzur getirdiği halde sonraki savaşıardan toplum harap ve perişan olmuştur. Mahmud Nedim Paşa, ekonomik sıkıntılar ve çözümlerine ayırdığı mukaddimedede problemin temel nedenini sadakatsizlik ve emanete sahip çıkmama olarak görmektedir: “Umur-ı maliyece telefât dahi sadakatsizlik ve emanetsizlik eserdir. Umur-ı devleti ehline tefviz eylemek aynî sadakattir. Filhakîka ehliyet ve istikameti tecrübe ile mâlum olacağından mesela gayri

mücerreb bir zatı bir hizmete tayin etmeğe bir defasında hata denilemez ise de o zatın harekâtını tehaffus ve teecessüsü ulya-yı umurun vazifesidir. Ve mahaki tecrübede halisü'l-ıyan olan zatın kadrini takdir ve kemi iyar ve ihanetkârları hizmeti devletten tebid ve tekdir dahi sadakat farızasıdır.” [a.g.e., s. 40]. Para ve makam hırsına kapılıp zeki, çalışkan ve işbilir insanlara karşı ayak oyunlarının sadakatsizlik eseri olduğunu belirtir. Eğer vekiller hazinenin durumunu olduğu gibi aktarsalardı pâdişâh kabul ederdi, ancak makam kapmak için hazinenin bu ihtiyaçlı durumunu söylemedikten başka fazla bile gösteriyorlardı [a.g.e., s. 41-42].

İkinci bölümde ‘adalet’ konusunu anlatan Mahmud Nedim Paşa, kavramın şahsa ve hükûmete göre tanımını yaparak başlamaktadır: “...Hakim ve hükûmete göre adlin hükmü dahi uhde-i emanette bulunan ibadullahı, pederin evlada muamelesi gibi muamele eylemektir ve insaf dahi adlin lüzumundandır ve müttekim ve kabahatlıların tediyesi dahi adalettir. Nitekim ‘veleküm fil kısasi hayatun ya ulül elbâb’ ayeti kerimesi istidlal eyler [a.g.e., s. 42].

Osmanlı Devleti’nin kuruluşunu başlangıçtan itibaren değerlendiren Paşa, Osman Gazi’nin devleti adaletle tesis ettiğini belirterek devletin kudretli ve güçlü olmasının adaletin korunmasıyla mümkün olacağını ifade etmiştir. Osmanlı pâdişâhları adaletle uygun davrandıkları için devletin gücü ve kuvveti artarken, Bizans yöneticilerinin zulmü neticesinde güçleri azalmış hatta tebaaları Müslümanlardan medet bekler hale gelmişlerdir. Ancak Osmanlı da başlangıçta olan adalet sonraki zamanlarda terk edilince neticeleri iyi olmamıştır.

Devletin korunması için kara ve deniz ordularının şart olup, pâdişâhın bunu gerçekleştirmek için ahaliden vergi alır. Paşa, halkın bu vergileri mutlaka vermesi gerektiğini savunmuş, ancak pâdişâhın toplanan bu paraları boşa harcaması ve tebaasını zorda bırakmasını adaletsizlik olarak değerlendirir. Ahaliden alınan ağır vergiler dolayısıyla halkın perişan olmasının aslında devlete zarar verdiğini izah eden Paşa, donanma ile ilgili bir örnek vererek devletin gücünün sarsılacağını şöyle ifade eder: “Zira elli vapur yapıp tersanede lengerendâz edilse ve kömür ve hademe ve askeri olmasa ve iş bu noksan için icab eden para bulunmasa o vapurların na faidesi görülür ve

kezalik külliyyetli asker yazılsa ve maaş ve tayinatlarına kâfi para mefkud olsa böyle asker nasıl tutulur sevk edilebilir ve parasız mühimmat nasıl tedarik kılınır idi ve masarîf-ı umumiye-i devleti dahi vâridata uydurup bir usulü muvazene ve mutedile ittihaz edilmek iktiza eder” [a.g.e., s. 46].

Bir vali veya müteselîm göreve hakkıyla değil de para harcayarak ulaşmışsa o kişinin halkı ezeceğini ve harcadığı paraları zalimce toplamaya çalışacağını şöyle ifade eder: “Bir vali ve mütesellim bey’-ü men yezîd ile bir memuriyete nail olunca elbette o medfuatını menfaat-ı zatiyesiyle birleştirip tebaadan alır ve bir devlet karşılıksız masraf ve deyne giriftâr olsa behemehal tebaaya yüklenir, o vakit adalet nerede kalır?” [a.g.e., s. 46].

Vergide adaleti sağlayamayan ve halka ağır sorumluluklar yükleyen yöneticileri eleştiren Mahmud Paşa, halkın varacağı durumu şöyle izah ediyor: “...tebaa-yı mazlûme ya terk-i itaat ve ecnebiden istihmâya¹⁹⁹ mübaderet ederse Allah için mazur ve müsâb olurlar. Ve böyle şeylere sebep olanlara âdil demekten zâlim ve gaddar denilmek muvafîk-ı hakkaniyet görünürdü” [a.g.e., s. 49].

Paşa, adalet bahsinden sonra ‘sebat’ konusunu anlatır. Memurların görevlendirilmelerinde iyi bir yol tutulup, burada sebat edilmesinin iyi neticeler vereceğini söyleyen Mahmud Nedim Paşa, sonraları görülen sebatsızlıkların tembel ve nifak ehli kişilerin göreve gelmesine sebep olduğunu belirtir. Her hükümdârın yapması gereken şey garazkârların sözlerine aldırmaıp memuriyetlerde ehil olanları istihdam etmelidir, sebat budur. Garazkârları görevde tutmak ise sebat değil inattır. Paşa şöyle der: “Her hükümdar ve reiskâra lazım olan memuriyetlerde ehil ve erbab zatlar bulup ve yetiştirip onları kullanmak ve daima onların ahval ve harekâtına medd-i enzâr ile hüsn-i sülûk ve istikamet ashabını mütene’im ve geçervân-ı daire-i devleti müttehim kılmaktır. Yoksa erbabı istikamet hakkında garazkârların sözüyle bilâ-sübût tağyir-i efkâr etmeğe televvün denilir. Ve su-i efaal ve harekâtı meydanda olan zevatın firîfte-i etvar müdahane-kârîsi ol babta onu makamında tutmaya sebat denilmiyor teannüd itlakı evvelâ görünür” [a.g.e., s. 52].

¹⁹⁹ İstihmâ’: himaye, koruma arama, himaye isteme [Devellioğlu, 1997: 457].

Mahmud Nedim Paşa sebat konusundan sonra ‘gayret’ hakkında yorumlar yapmıştır. Gayret-i diniyye ve milliyyenin vatan sevgisinden olduğunu söyleyen Paşa, gayretli kişilerin daima övüleceğini ve fayda göreceğini ifade etmiştir. Gayret-i diniyye her müslümana vaciptir; din, millet ve vatan uğrunda can ve malı feda etmekten çekinmemelidir. Ancak dininden ve milletinden habersiz bazı cahillerin Avrupa’nın fikirlerinden fazla etkilenip sadece taklide yöneldiğini şöyle ifade etmektedir: “ Bu mesleğe zâhib²⁰⁰ ler hubb-i vatanın Fransızca telaffuzu ezber ve manasını heder etmişlerdir. Ahvâl-i Avrupa’ya kesb-i vukûf eden erbâb-ı malumat ve kemalât daima vatan ve milletlerinin terakkiyatı talep ve gayretinde iseler de nümâyîşperest yadkârlar gayret-i vataniyyeyi terk ile kuru kuruya Avrupa gayretini güderler” [a.g.e., s. 53].

Halkın arasında gayretli ve çalışkan olduğunu, ancak izlenen politikaların yanlışlığı belirtir. Devlet erkanı meşguliyetlerinden dolayı imâra önem vermediler; ziraat, tarım ve ticareti geliştirecek tedbirleri almadılar. Devletçe uygulanan bazı siyasetlerin olumsuz neticelerini halkın gayretsizliğine bağlamak hakikate uygun olmaz.

Gayret bahsinden sonra son olarak ‘sabır’ konusuna değinir. Burada ifrat ve tefrite işaret eden Paşa, bir aylık işi bir saatte görmeye çalışmanın fayda sağlamayacağı gibi, sabredelim diye tamir edilmesi gereken istihkâmın yıkılmasını beklemenin de ahmaklık olduğunu ifade etmektedir. Bir örnekle konuyu izah eder: “Vacib’ül-vücûdun sümbole-i nimeti hilkatine tahsis buyurduğu zaman içinde icad ve yağmura muhtaç olmuş bir mezraayı nüzul-i rahmet ile derhal ihyâ buyurması bu babta ibadına misal-i intibahtır.

Pâdişâhın da kendisine emanet olan beytül-mâl ve ahaliyi adaletsizlikle incitmemesi ve hasar vermemesi gerekir. Ayrıca bir memurun gayretine bakıp onu hemen kaldıramayacağı bir göreve getirmemek gerektiğini ifade ederek bu konuda sabırlı olunmasını, derece derece ilerleterek liyâkatinde bir azalma olmadığını görmek gerektiğini belirtiyor.

²⁰⁰ Zâhib: bir fikir veya zanna uyan, kapılan [Devellioğlu, 1997: 1164].

Mahmud Nedim Paşa ‘hâtîme’ kısmında Osman Gazi ile başlayan devletin ara sıra şevketini bozacak hadiseler olsa da “lehülhamd sâye-i devlette millet-i İslâmiye kavmi Benî İsrâîl gibi pâmâl tahkir ve perişân” olmadığını ifade etmiştir. Abdülaziz’in saltanata geçişini ve ilk icraatlarını şöyle övmektedir: “...cülûs-ı hümâyunları akabinde ıslahat-ı lazimiyyeye bizzat himmet ve ikdam ile az günde efkâr-ı me’yuseye ümitsâz ve mülk ve tebaaya yeni baştan saadet-endaz oldular. Müddet-i kalilede rûnûma olan âsâr-ı celile-i terakkiyât ve ıslahatın beyanında bir kasideyi âcizâne inşad ve tanzim ve işbu hâtîme zeyline terkim kılınmıştır” [a.g.e., s. 61]. Paşa, hâtîme kısmında devlete ve pâdişâha dua ederek şöyle bitiriyor: “Heman Hak celle ve âla hazretleri hemîşe böyle terakkiyâtı mülk ve melikdârı ile zât-ı hümâyunu ve Devlet-i Osmaniye’yi müebbed ve müebbed buyursun. Amin. Sene 1278” [a.g.e., s. 61].

3.4.2. Müdâfaanâme

Mahmud Nedim Paşa, Müdâfaanâme adlı eserini Ahmed Midhat Efendi’nin kendisi hakkındaki ithamlarını cevaplandırmak maksadıyla yazmıştır. Eserin orijinali şu anda Millet Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.²⁰¹ Eser 127 varak olup ilk 25 varak bâb-ı evveldir. Bab-ı sâni üç kısma ayrılır. Birinci kısmı (vr.25-34) Üss-i İnkılâb’da yazılan, genel olarak işlerin incelenmesini; ikinci kısım (vr. 35-62) mevadd-ı husûsiyenin muvazenesini; üçüncü kısım ise (vr.64-98) hakkındaki iftiraların muhakemâtını içermektedir. Üçüncü kısımdan sonra ‘Hâtîme’ (vr. 104-123) ve ona ek (vr. 123-127) bulunmaktadır.

Paşa, eserine ‘inkılâb’ kelimesinin manasını açıklayarak başlar ve Üss-i İnkılâb cümlesinin bir manasının olamayacağını belirtir.²⁰² Bahriye Nazırlığı’nda yaptıklarından dolayı eleştirilen Paşa kendisini savunmuştur. Göreve geldiğinde hâlin perişan olduğunu ifade ederek büyük bir havuz inşaatı, fabrikaların tanzim ve ıslahı ve tersanede zırhlı gemi inşa etmek için faaliyetler yapıldığını anlatır. Ayrıca, kendisinin nazır olduğu zaman bahriye askerlerinin on dört aylık maaşlarının ve amelelerinin on sekiz aylık icareleri verilmedikten başka ambarlarda da bir şey kalmadığından

²⁰¹ Bkz [Millet Genel Kütüphanesi, kısım: Ali Emîri Tarih, Nr. 1032].

²⁰² Paşa’nın bu eserini Ahmed Midhat Efendi’nin ‘Üss-i İnkılâb’ adlı kitabına reddiye olarak yazdığını düşünürsek neden ‘inkılâb’ kelimesini açıklayarak başladığını anlamış oluruz.

bahsetmektedir. Bir gemi herhangi bir yere gönderilmek istense lazım gelen şeyleri tedarik için esnafa müracaat edilemeyecek kadar nezaret bütçesinin itibarının zayıfladığını ifade etmektedir [a.g.e., vr. 27]

Müdâfaanâme'de şu konuları incelemiştir: 1. Memurların yerlerinin değiştirilmesiyle ilgili ithamı değerlendirirken hatalı olduğunu kabul etmiş, işinden emin olmayan memurların verimli çalışamayacağını belirtmiştir [a.g.e., vr.117]. 2. Yüksek görevlilerden Şirvanizâde Rüştü, Hüseyin Avni ve Hüsnü Paşaların mahkeme edilmeden teb'idlerini kabul etmeyen Paşa kendini savunmuştur [a.g.e., vr.81-84]. 3. Kendisinin Rusya taraftarı olduğu yönündeki ithamlara da cevap vermiştir. Suçlamaları kabul etmeyen Paşa, aslında kendisini eleştirenlerin Rusya sefaretini kazanmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Ayrıca yaptığı bazı atamalardan örnekler vererek Rusya politikasına muhalefet ettiğini isbatlamaya çalışmıştır [a.g.e., vr. 67-68]. 4. Midhat Paşa, Mahmud Nedim Paşa'yı sadâreti döneminde on milyonluk bir istikrâz sözleşmesinde yüz bin lirayı zimmetine geçirdiği yönünde suçluyordu [Midhat Paşa, 1997a: 159-64; Midhat Paşa, 1997b: 41-44]. Mahmud Nedim Paşa, yapılan sözleşmenin öncekilere göre çok başarılı olduğunu, komisyonculara çok fazla para verilmediğini ifade etmektedir [Mahmud Nedim Paşa, ty.a: vr. 80].

Paşa, hazineden Pâdişâha usulsüz bir şekilde para verdiğini iddia edenlere ise eserinde şöyle seslenir: “Şu kadar ki fikra-i mezkûrede Mahmud Paşa'nın Sultan Abdülaziz Han merhuma hazain-i devletten paralar verdiğiine dair türrehatını ve senedi müfteriyât olarak zeyledilen tezkirelerin medlûlatını muhakeme ve istiknâh idelimde ondan hatimemize imale-i kilik-i beyân eyleyelim. Maliye Nezareti celilesinden istifta ederiz ki mahassasat-ı devletin dahilinde veya haricinde senedi muteber olmadıkça faraza ki tavîzen olsun hiç ferde para verebilir mi? Ve devair-i devletin hazaini bu kaidenin muğayiri hareket-ı sarfiyede bulunabilir mi? Ve devairi bütçelerine masarîf naksına veya fevkaladesi gösterilmeksizin bir meblağ idhal edilebilir mi? Ve faraza böyle masrafı ve karşılığı açık hazain-i devletten bir meblağ istenilsin de maliye hazinesinden istifa kılınsın, bu kaidesizlik kangı dairede olur ise olsun o daire sair memurları ve mal sandığı sened-i mevsum ahz etmedikçe para verebilir mi? Ve bizim şimdiye kadar pâdişâhlarımız maliye hazinesinden irade-i sariha ile para isteyince ona dair sanih olan

iradat-ı seniyyenin redd-i kat'isi mesbukdur denilebilir mi? İşte bu suver-i muhtemeleyi müellif efendiye sual ederiz. Eğer bu şeyler vuku bulur veya ki bulmuştur diyecek olursa bila kıl ü kal kendisine yalancısın yalancı deyüpte sözü uzatmayız, eğer efendi bu kaideleri tasdik ve takdir eder ise gel seninle yazdığın iftiraları beraberce tedkik ve muhakeme edelim diyerek söze duruşuruz. İmdi madem ki senetsiz hazâinden para verilemez tabii sarfiyatın senedâtı olacağı misüllü kabül-ü sarfiye ve istifaiyesi dahi olmak iktiza eder ya, sualimize dahi lâ denilmemek lazım gelir. Hal böyle olunca yani mübahesemiz bu noktaya gelince 'Ey müellif efendi! Mahmud Nedim Paşa'nın Sultan Abdülaziz Han-ı merhuma verdiği paralar hangi paralardır? Bu paraları sarfeyleyen hangi hazinelerdir? Sarihan göster görelim. Çünkü her daireden bugünkü günde kuyud istihracına ve senedât ahzine muktedir ve mezun olmuşsunuzdur. Getir o mevâsik ve senedâtı da müşahede ve muayene edelim veya bizi de refakatine al da hazine hazine dolaşalım, dolaşalım da pâdişâha verildi ve yediğin mebaliğin hazine-i ifasından ve me'huzatı mütefevvihenin dahi mahalli istifasından keyfiyâtını taharri edelim. Ve makbuzat senetlerini ve medfuad kuyutlarını istihraç ve mütalaa kılalım. Bakalım esbâb-ı mûcibesi ve kemmiyât-ı sahihası ve miktar-ı muayyenesi nedir. Ve Mahmud Paşa tezkirelerinden istidlâl eylediğiniz ifalar dediğiniz gibi nâ-meşru mudur? Yoksa tezkirelerin hükmü meşru ve ol babta sizin iftiralarınız mahz-ı kizb ve bühtanmıdır?' Zahir ola" [a.g.e., vr. 93-95].

Mahmud Paşa kendisinin çok yetenekli ve tüm Osmanlı teba'asının memnun kaldığı bir devlet adamı olmadığını ancak ömrü boyunca devlet ve milletine sadık kaldığını şu cümlelerle ifade eder "Mahmud Nedim Paşa'nın minkül'l-vücûh masumiyetini ve kırk milyon itibar olunan Devlet-i Aliyye tebaasının ve memâlik-i vesiasının nokta be-nokta hüsn-i inzibat ve idaresine kâfil ve kâfi olacak dirayetini ve muamelat-ı diplomatikiyede kema-yelîku liyakatini iddiada bulunamayız. Amma bu iktidar-ı kâmilî ve semere-i iktidarı yakın vakitlerdeki sudûrun birinde de bulamayız. Ancak müşarünileyh, veliyy-i nimeti olan devletine ihanet etmemiş ve nefsinin muhafaza için devlet-i metbuasının hukuk ve istiklâlinden zayıyatı ve emval-i devletten istihlasat ve telefâtı kat'a tecviz eylememiş ve sınıf-ı milel ve tebaanın muhafaza ve siyanetini iltizam yolunda fedâ-yı nefis ve arâm eylemiş ve hıfz-ı nefis için Avrupalılara tekapu etmemiş bir sâdik ve gayretli hizmetkâr-ı devlet ve millet bulunmuş olduğundan işte şu hasail-i hamiyetkâri

ve sadakat şariye muğayir her ne ki isnad olunmuş ise kizb-i sarih olduğunu bâlâdaki mesrudatımızdan fazla her an ve zamanda delâil-i kaviyye ve senedat-ı mevsûka ibraziyle istişhade amade olduğunu ve bu iddiamıza karşı makalat-ı garazkâriye sebat ve beyan ile mukabele eylemek hazırlığında bulunacağını dermiyan ederiz. Ve dahi vükela-yı devletten hatiat ve inkılâbata vesatet eyleyen eslaf ve ahlafın meslek ve harekâtı ve ef'ali gayri müstahseneleri kema-hiye'l-vaki ortaya konularak her zatın hisse-i mütehakkikasına tayin-i merci edilse ve herkesin meâyib ve medâyihini doğruca dermiyan kılınsa idi” [a.g.e., vr. 92].

Üss-i İnkılâb yazarının Abdülaziz Han döneminin tüm olumsuzluklardan kendisini sorumlu tutmasına şu sözlerle isyan eder: “Muharrir-i mumaileyh on altı seneden ziyadece bir asr-ı saltanatın mücerred seyyiat-ı vukuatını bi'l-intihab bi-gayri hakkın topladığı seyyiata dahi Mahmud Nedim Paşa'yı isnad-ı malem yekün için bir nokta-i mücerrede ittihaz eylemesi ne yaman bir tavırlı imandır malum ola” [a.g.e., vr. 73].

Mahmud Nedim Paşa, Abdülaziz Han'ın kendini kurtarmak için Rusya'dan asker talep edebileceği iddiasının açık bir yalan olduğundan bahisle Osmanlı askerinin Pâdişâhına sadık olduğunu söyler ve hal'i gerçekleştirmek isteyenlerin bu sebeple genç zabitlerden başka kimseyi bulamadıklarını yine Üss-i İnkılâb muharririne dayandırır. “Muharrir-i Üss-i İnkılâb bu fuşiyatı bilmezlenerek netâyic-i maksûdenin güya münâferet-i umûmiyeden münbais olacağını dermiyan eylemesi ve müfteriyât-ı fevkalâdeden olarak Rusya'dan otuz bin asker celbine dair bir kizb-i sarihden ika' edilen fiten ve mefsedet güya bir esbâb-ı mucibeden aranması ne acayibdir. Çünkü asakir-i nizamiye Pâdişâh-ı mağfurun ferman-bendi ve hal' ve vefattan sonra matem-i küsteri oldukları halde pâdişâhın ecnebi askerine ne ihtiyacı olabilirdi. Hatta hal'den bir gün evvelce Taşkışlada'ki askerinin değiştirilmek şayiasıyla eslihası ellerinden alındığı ve kumandanı değiştirilip yerine mefsedete tarafdar bir zabit konulması ve hizmet-i hal'de mekteb şakirdânı istihdam kılınması asakir-i nizamiyenin pâdişâhlarına muhabbet ve itaatlarını müeyyid ve pâdişâhın başka askere muhtaç olmayacağı müekked olacağı halde fedane-kerde asakir-i nizamiyenin dahi bu hissiyat-ı zorbakâriden hisseyâb olundukları dahi Mevla'dan haya etmeyerek beyan etmesiyle beraber ne acayıptır ki Süleyman Paşa'nın şu kârı mefsedete mektepli genç çocuklardan başka kuvve-i askeriyeden vesatet

bulamayacağını dahi açıkça yazarak idda-yı münafette asakir-i nizamiyenin masumiyetlerini teyid eyleyen sözleriyle kendi makalatını kendisinin tekzib eylemesi eser-i adâlet-i ilahiyedir” [a.g.e., vr. 89-90].

3.4.3. Dîvân-ı Mahmud Nedim Paşa

114 varak olup sayfaların etrafında sim bulunmaktadır. Defter Millet kütüphanesi Âli Emiri tasnifi, manzum 435’te bulunmaktadır.

Bismillahirrahmanirrahim

Ya Rabbi! Beni afv eyle günahım

Yüzüm siyahım fahri düçarıdır.

Varak dörtte başlangıç sayfasından sonra Nat-ı Şerif bulunmaktadır. Varak sekizde İbtida-yı gazeliyat bölümü vardır. Bazı örnekler:

Kaside derhak pâdişâhı cihan

Abdülaziz Han idamullah ömre

Müluk-ı salife hakkında nev inşad kabildir

Ki zira onların âsarını tadad kabildir (vr. 92)

Namı yüzyirmi sene cah-ı sadâret bulsun

Şeref ve şanı vücuduyla Reşid Paşa’nın

...

Sadr-ı devlette daim eylemeğin

Namı âlisi gibi ola emin (varak 96)

Bir ehl-i nüfûza olub muttasıl

Sakın etme tağyir vaz uasıl

Kemal-i mekanet dirayet budur

Ne çık başa evvel ne sonra basıl (varak 101)

Tefekkür etmeli de bu cihana bir gelişi
Gidermeli kederi bakmalı safaya kişi

İçelim badeyi sarhoş olalım
Bu gece dün gecedен hoş olalım

Geçer safası cihanın gamıyla birlikte
Zaman-ı hoşça geçirmek gerek bu dirlikte (varak 103)

Varak 107'de Han-ı Abdülaziz isimli bir kaside bulunmaktadır. Bu kaside ile divan sona
ermekte olup son iki beyti ise şöyledir:

Bağışla aleme ya Rabbi! Veliyy-i nimeti
Zaman-ı ömrüne gösterme inhita-yı sebat

Cihanda her gününün her dakikası olsun
Devam-ı şevket ve ikbale ibtida-yı sebatı (varak 114).

Bunlarla beraber Âli Emiri tasnifinde manzum 436, 437, 438 ve 439 nolu kısımlardaki
defterler de Paşa'nın şiirlerini içermektedir. Manzum 436'da Mustafa Reşid Ve Âli
Paşaların sadâreti konu edilmiştir. Defterde siyasî konularında işlendiği 46 varaklık bir
bölüm bulunmaktadır. Manzum 437'de ise yine Reşid Paşa ile alakalı bölüm vardır. İki
tarafından da kullanılmış olan defterin baştan 29 sondan ise 15 varak yazılmıştır.
Manzum 438'de bulunan defterin ebatı diğerlerinden farklı olup, eni kısa boyu uzundur.
Baştan 61 varak sondan da 7 varak yazılmıştır. Manzum 439 98 varaktır. Her harfe
ayrılmış bölümün olduğu defterde Kaside-i Abdülaziz Han, Reşid, Âli ve Fuad Paşa
isimli şiirler mevcuttur. Âli Paşa'ya manzum mektup, Kaside-i Bağdat, Kaside-i Âli
Paşa, Kaside-i Abdülaziz Han, Kaside-i Fuad Paşa ve hikaye-i manzume bulunan diğer
kısımlardır.

SONUÇ

İyi bir eğitim almış olan Mahmud Nedim Paşa, genç yaşta kaleme girmiş ve oradan sadârete kadar yükselmiş bir şahsiyettir. Paşa mektubcu, âmedci ve beğlikçi görevlerinden sonra Varna'ya Serdariekrem'e memuriyetini tebliğ eden fermanı götürmek, asker ve mühimmatı da muayene etmek göreviyle gönderildi. Dönüşünde ilk taşra memuriyeti olan Sayda Valiliği'ne gönderildi. 11 ay sonra hakkında iftirada bulunduğu belirterek affını isteyince Şam Valisi'yle becayış yapması uygun görüldü. Meclis-i Tanzimat azalığı, Hariciye Nezareti vekaleti ve yaklaşık 15 ay süren Ticaret Nezareti'nde bulunduktan sonra en uzun süreli görevine, Trablusgarb Valiliği'ne başladı.

Yaklaşık yedi sene süren valiliğinde, önemli idarî ıslahatlar yanında tarımı geliştiren faaliyetlerde yürüttü, imara önem verdi, zeytin tarımını geliştirdi, iki şehre hükümet binaları yaptırdı. Halkı eğitmek, iç ve dış gelişmelerden haberdar etmek için ilk defa Trablusgarb'de aynı isimle haftalık vilâyet gazetesi çıkarıldı. Eyaletin vilâyete tahviliyle ilk Trablusgarb vilâyeti valisi olan Paşa, meclisleri yeniden örgütledi, şeriyye mahkemelerinin ıslahı konusunda çalışmalar yaptı; fabrikalar açıldı, limanda güvenliği arttırıcı önlemler alındı. Yapılan diğer bir önemli işte Kuloğulları diye tabir edilen taifeyle yakından ilgilenilerek devlete sadakatleri yeniden sağlanmıştır. Trablusgarb eyaletinin Osmanlı Devleti'ne katılmasıyla buraya gelen sipahilerin soyundan olanların Araplarla karışarak oluşturduğu yeni topluluğa Kuloğulları deniyordu. Bu grubun başa buyruk hareketlerini önlemek için Mahmud Paşa bazı tedbirler aldı. Vergiden muaf tutarak ücretsiz asker olarak istihdam edilmeleri bu tedbirlerdendi.

Mezunen yedi sene sonra İstanbul'a gelen Paşa, uzunca bir süre kalmasına rağmen oranın havasına alışamadığını beyan ederek görevden affını istedi. Dersaâdet'te kalmasına izin verilerek sırasıyla Meclis-i Vâlâ azalığı, Deavi Nazırlığı ve Sadâret müsteşarlığına getirildi. Son görevinden bir hafta sonra Bahriye Nazırlığı'na atandı, ayrıca Murassa' Osmanlı nişanı verildi. Paşa'nın eleştirildiği bir konu bulunduğu nezaretten Hazine-i Hassa'ya tahsisat ayırdığı şekildeydi. Paşa bu konuda haklı olduğunu açıklamış ve gerekçelerini savunmuştur. Mahmud Nedim Paşa, Âli Paşa'nın

vefatıyla sadâret görevine tayin kılındı. Trablusgarb valiliğinde iken yazdığı Âyine-i Hasbihâl adlı eserinde Paşa, asker, bürokrasi, saray ve pâdişâh, yetki gibi konularda fikrini beyan etmiştir. Sadârete tayininde etkisi düşünülebilecek bu eserde pâdişâhın kanunlarla sınırlı mutlak gücüne vurgu yapmış ve onun devlet işleriyle bizzat ilgilenmemesi durumunda devlet adamlarına güvenilemeyeceğini, her şeyin karmakarışık hale geleceğini savunmuştur. Bu düşüncelerle iktidarı yakalayan Paşa önemli işler yapmış ve yankıları da büyük olmuştur.

Memurların yerlerini değiştirmesi, tenkihât ve tasarrufât adıyla maaşlarda yapılan kesinti ve bazı kişilerin görevlerine son verilmesi, Paşa'nın Rusya taraftarlığı yaptığı ve önceki bazı sadrazamlar gibi İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmayıp onlara mesafeli duruşu, vilâyet sistemini değiştirerek kimi illeri büyütüp kimini de küçültmesi eleştirildiği konular arasında idi.

Birinci sadâretinden sonra bir istikrâz sözleşmesinde usulsüzlük yaptığı iddiasıyla halefi Midhat Paşa yargılanmasını istedi. Bunun üzerine Paşa Kastamonu Valiliği'ni yürütürken İstanbul'a geldi, ancak pâdişâh yargılanmasını gerekli görmeyerek Trabzon'a gitmesini istedi. Dört ay sonra valilik göreviyle iki yıl sürecek Adana vilâyetine gönderildi. Aradan üç yıl geçince ve sadâret makamı Midhat Paşa, Mütercim Rüşdi Paşa, Ahmed Esad Paşa, Şirvanizâde Rüşdi Paşa ve Hüseyin Avni Paşa arasında el değiştirdikten sonra sadâret makamına Mahmud Paşa ikinci defa geldi. Bu sadâreti sırasında en çok tepki doğuran icraatı, Osmanlı borçlarının faiz ve anapara ödemelerinin beş yıl için yarı yarıya indirilmesidir. Bu sırada Hersek isyanı devam etmekte olup sadâretinin sonlarına doğru Bulgar isyanı da başlamış bulunuyordu. Olaylar esnasında Rusya, Almanya ve Avusturya devletlerinin toplanıp Osmanlı'ya Andraşi layihası adında nota vermeleri ve buna karşı Devlet-i Aliyye'nin Adalet fermanı yayınlaması sadâreti meşgul eden önemli olaylardı. Başta Rusya ve İngiltere olmak üzere bütün batılı devletlerin tepkisini çeken bir vakıa da Selanik'te ortaya çıktı. İki konsolosun öldürülmesiyle büyüyen olay sadrazamın aldığı etkili tedbirlerle söndürüldü. Paşa'nın yaşadığı son önemli olay Talebe-i Ulum hareketiydi. Bu gösteriler neticesinde sadrazamlık mührü ondan alındı.

Sadâretten ayrılmasından sonra Çeşme ve Midilli’de ikamet etti. Sultan II. Abdülhamid zamanında Dahiliye Nazırlığı görevine getirildi ve ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. 1294 tarihinde Ahmed Midhat Efendi’nin neşrettiği Üss-i İnkılâb ve ona zeyl olmak üzere yazdığı Zübdet’ül- Hakâyık isimli eserlerinde Paşa’nın sadâret öncesi ve sadâreti sırasındaki icraatlarını kıyasıya eleştiren yazılarına karşı Reddiye isimli eserini kaleme aldı. Tez içerisinde yeri geldikçe alıntılar yaptığımız eserde eleştirilen konulara cevaplar bulunmaktadır.

Şeref, Mehmed Memduh, Karal, Davison gibi tarihçiler devletin üst düzey görevlilerinin yerlerini değiştirmesini hukuksuzluk sayıp onun Tanzimatla gelen güven ortamını zedelediğini ileri sürmüşler, hatta Danişmend ve Kutay gibi tarihçiler onun bu gibi uygulamalarıyla Tanzimat dönemini kapattığını yazmışlardır. Paşa, Reddiye isimli eserinde diğer konularda yaptıklarını savunurken sadece bu hususta hata ettiğini itiraf etmiştir.

Mahmud Nedim Paşa’nın Rusya taraftarı olduğu ve iç politikada Rusya’nın İstanbul sefiri İgnatiyef’in etkisinde kaldığı, hatta onun emrinden çıkmadığı o dönem siyaseti ve sonraki dönem tarihçileri tarafından dillendirilmiştir. 1870 yılında vuku bulan Fransa ile Prusya arasındaki savaş neticesinde Fransa’nın yenilmesiyle Avrupa devletleri arasındaki dengelerin değiştiğine değinen Mahmud Paşa, “seleflerim Âli ve Fuad Paşalar yaşasalar mı eski politikalarını devam ettirirler miydi?” diye sormaktadır. İç politikada Rusya Devleti’nin istekleri doğrultusunda icraat yapılmadığını, hatta Ruslara rağmen bazı atamalar gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. İngilizler, Mahmud Paşa’nın Dahiliye Nazırlığı’na ismi geçtiğinde buna tepki göstermişler. Ancak yaptıkları görüşmede Mahmud Paşa, Rusya Devleti’nin amacının Osmanlı İmparatorluğu’nu dolayısıyla İslâmı ortadan kaldırmayı amaçladığını söyleyerek, kendisinin Rus taraftarı olmasının düşünülmemeyeceğini ifade eder ve bu iddiaları reddeder. Bununla beraber Babıâli’nin gücünü göz önüne aldığı söyleyen Paşa, “Güçlü Rusya’yla savaşın bir felakete sonuçlanacağını sezdim ve bunu önlemeye çalıştım. Bu ise yanlış anlaşıldı ve sürgüne gönderilerek cezalandırıldım” der. Mahmud Paşa’nın sadâretten infisalinden sonra yerine gelen Midhat Paşa’nın etkisiyle 93 harbine (1876-1877) girildi.

Tenzil-i Faiz kararı ve etkileri tezimizde en geniş hacimli kısmı oluşturmaktadır. Böyle bir kararın alınmasıyla, batıda Osmanlı saygınlığına gölge düştüğü ileri sürülmüştür. Ayrıca kararın İgnatiyef'in etkisiyle alındığını böylece özelde İngiliz ve genelde Avrupa ile ilişkilerimizin koptuğu ifade edilmiştir. Mahmud Paşa ise borcu borçla ödemenin bir çözüm olamayacağını ve yapılanın makul bir çözüm olup Avrupalı elçilerin de hiç ödememektense bu şıkkı kabul ettiklerini söyler.

Ancak Paşa'nın, devletin resmen iflası olan bu kararı, on bir aylık birinci sadâretinden üç yıl sonra geldiği ikinci sadâretinin ilk aylarında ilan ettiği göz önüne alınırsa yapılan eleştirilerin kısmen de siyasi rekabetten doğduğu anlaşılır. Arşiv belgeleri ışığında ilk sadâreti incelendiğinde borç artışını durdurduğunu ve bir miktar azalttığını görürüz. Bununla birlikte ikinci defa sadârete geldiğinde devlet büyük borç yükü altındaydı. Öyle ki yıllık gelirin % 60'ı ödenmesi gereken borçların taksit ve faizlerine ayrılmaktaydı.

Sultan Abdülmecit zamanında Kırım Savaşı dolayısıyla artan mali yükü hafifletmek için başlayan borçlanma, Sultan Abdülaziz zamanında artarak devam etti. Tenzil-i Faiz kararından sadece Mahmud Paşa'nın sorumlu tutulmasının bir nedeni de, pâdişâha sadık olması ve Babiâli'nin otoritesini saraya ve pâdişâha karşı korumaması olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

A) ARŞİV VESİKALARI

I. BÂB-I ÂLÎ BELGELERİ

BÂB-I ÂLÎ SADARET DAİRESİ KALEMLERİNE AİT BELGELER

- a. Hazine-i Evrak Müdürlüğü – İradeler
 - a.1. 1255/1309 Yılı İradeleri
 - Dahiliye
 - Hariciye
 - Meclis-i Vâlâ
 - Meclis-i Mahsûs
 - Şûrâ-yı Devlet
 - b. Sadaret Divân (Beğlikçi) Kalemî Belgeleri (A.DVN.)
 - b.1. Mühimme Belgeleri (A.DVN.MHM.)
 - c. Sadaret Mektubî Kalemî Belgeleri (A.MKT.)
 - c.1. Mühimme Odası Belgeleri (A.MKT.MHM.)
 - c.2. Umum Vilayet Belgeleri (A.MKT.UM.)
 - c.3. Nezaret ve Devâir Belgeleri (A.MKT.NZD.)
 - d. Sadaret Âmedî Kalemî Belgeleri ve Meclis-i Vükelâ Belgeleri
 - d.1. Âmedî Kalemî Belgeleri (A.AMD.)
 - e. Sadaret Teşrifat Kalemî Belgeleri (A.TŞF.)

II. YILDIZ SARAYI ARŞİVİ BELGELERİ

- a. Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı (Y.EE.)
 - a.1. Yıldız Esas Evrakı
- b. Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES.)
- c. Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)
- d. Yıldız Parekende Evrakı (Y.PRK.)
 - d.1. Mâbeyn Evrakı
 - d.1.1. Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.)
 - d.1.2. Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ.)
 - d.2. Sadaret, Nezaret ve Devâir Maruzatı

d.2.1. Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)

d.2.2. Maliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ML.)

d.2.3. Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.SH.)

d.2.4. Gazeteler Kısmı (Y.PRK.GZT.)

III. Mühimme Defterleri, Nr. 262.

IV. Meclis-i Vâlâ Defterleri, Nr. 127.

V. Ayniyat Defterleri, Nr. 779, 915.

B) KAYNAK ESERLER

I. YAZMA ESERLER

Mahmud Nedim Paşa; Müdâfaanâme (Reddiye), Ty.a.

.....; Dîvân-ı Mahmud Nedim Paşa, Ty.b.

II. KİTAPLAR

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ; Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları 1908-1909, Yay. Haz., Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, TTK Yayınları, Ankara-1996.

.....; Tarih Konuşmaları, Kavram Yayınları, Baskıya Hazırlayan: Eşref Eşrefoğlu , İstanbul-1978.

AÇBA, Sait; Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914), Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, No: 1, Afyon-1995.

AHMED CEVDET PAŞA; Tezâkir 1-12, Yay. Haz., Cavit Baysun, TTK Yayınları, Ankara-1953.

.....; Maruzat, Yay. Haz., Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul-1980.

AHMED LÜTFİ EFENDİ; Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi, C. IX., Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul-1984.

.....; Lûtfi Efendi Tarihi, C.XI-XII, Ankara-1989.

.....; Lûtfi Efendi Tarihi, C.XIII, Yay. Haz., Münir Aktepe, TTK Yayınları, Ankara-1990.

.....; Lûtfi Efendi Tarihi, C.XIV, Ankara-1991.

AHMED MİDHAT EFENDİ; Üss-i İnkılâb, İstanbul-1294.

AHMED MUHTAR PAŞA; Anılar, Sergüzeşti Hayatımın Cild-i Evveli, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-1996.

AKSUN, Ziya Nur; Osmanlı Tarihi, C. III-IV, Ötüken Neşriyat, İstanbul-1994.

AKYILDIZ, Ali; Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri, Eren Yayıncılık, İstanbul-1996.

.....; Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856) Eren Yayıncılık, İstanbul-1993.

ALİ RIZA, MEHMED GALİB; XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricalı I, İstanbul-77.

AMMAR GEHEDR, Osmanlı Resmî Kaynaklarına Göre Trablusgarb Vilayeti (1282-1312 / 1865-1894), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-1996.

AUTHEMAN, André; Bank-ı Osmanî-i Şahane, Çev., Ali Berktaş, İstanbul-2002.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ REHBERİ, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul-2000.

BLAISDELL, Donald C.; Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mâli Denetimi Duyunu Umumiye, Çev., Ali İhsan Dalgıç, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul-1979.

ÇETİN, Atillâ; Tunuslu Hayreddin Paşa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1999.

DANIŞMEND, İsmail Hami, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, İstanbul-1971.

DAVISON, H. Roderic; Osmanlı İmparatorluğunda Reform, Çev., Osman Akınhay, Papirus Yayınları, C.II, İstanbul-1997.

DU VELAY, Â ; Türkiye Maliye Tarihi, TTK Yayınları, Ankara-1978.

DUMAN, Hasan; İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu: 1828-1928 = 1828-1928 union catalogue of the periodicals in Arabic script in the libraries of Istanbul, Hazırlayan: Hasan Duman, IRCICA, İstanbul-1986.

DÜSTUR , Matbaa-ı Amire, c 1, İstanbul-1289.

ENGİN, Vahdettin; Rumeli Demiryolları, Eren Yayınları, İstanbul-1993.

EBUZZİYA TEVFİK; Yeni Osmanlılar Tarihi, Yay. Haz., Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul-1973.

FATMA ALİYE; Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı, Kanaat Matbaası, Dersaadet-1332.

GÜRAN, Tevfik; Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Ankara-1989.

İNAL, Mahmut Kemal; Son Sadrazamlar, C. I, 3. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul-1982.

KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1856-1861,C.VI-VIII, TTK Yayınları, Ankara-1983.

KARAMURSAL, Ziya; Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, TTK Yayınları, Ankara-1989.

KAZGAN, Haydar; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul-1997.

.....; Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-1995.

.....; Galata Bankerleri, Türk Ekonomi Bankası Yayınları, İstanbul-1991.

KASABA, Reşat; Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, Çev., Kudret Emiroğlu, İstanbul-1993.

KIRAY, Emine; Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul-1993.

KOÇU, R. Ekrem; Osmanlı Padişahları, Ana Yayınevi, İstanbul-1981.

KÖMÜRCAN, Kirkor; Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi Dûyunu Umumiye Tarihçesi, Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul-1948.

KURAN, Ahmet Bedevi; İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler, Tan Matbaası, İstanbul-1945.

.....; İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, Tan Matbaası, İstanbul-1948.

KURAT, Akdes Nimet; Başlangıçtan 1917'ye Kadar Rusya Tarihi, TTK Yayınları, Ankara-1993.

KURAT, Yuluğ Tekin; Henry Loyard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1968.

KUTAY, Cemal; Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, İstanbul-1980.

QUATAERT, Donald; Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadî Yayılımı ve Direniş 1881-1908, Çev., Sabri Tekay, Ankara-1987.

MAHMUD ALİ, Trablusgarb'ta İnşa Faaliyetleri (1850-1911), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi , Basılmamış Doktora tezi , İstanbul-1982.

MAHMUD CELALEDDİN PAŞA; Mir'at-ı Hakikat, Tarihî Hakikatlerin Aynası, Haz. İsmet Miroğlu, Bereket Yayınları, İstanbul-1983.

MAHMUD NEDİM PAŞA; Ayine-i Hasbihal, Karabet Matbaası, İstanbul- 1327.

MEHMED ARİF; Başımıza Gelenler, C.I., Yay. Haz., M. Ertuğrul Düzdağ, 1001 Temel Eser, Tercüman Yayınları, İstanbul-ty.

MEHMED GALİB BEY; Sadullah Paşa Yahut Mezardan Nida, Tab'ai Ula, Matbaa-i Ebuzziya Konstantiniyye, Dersaadet-1327.

MEHMED MEMDUH; Mir'at-ı Şuûnat, Ahanin Matbaası, İzmir-1327.

.....; Hal'ler İclaslar, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul-1329.

.....; Esvât-ı Sudûr, Vilayet Matbaası, İzmir-1328.

MEHMED SÜREYYA; Sicill-i Osmanî, c. 3-4-5, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-1996a-b-c.

MİDHAT PAŞA; Midhat Paşa'nın Hatıraları I, Hayatım İbret Olsun, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-1997a.

.....; Midhat Paşa'nın Hatıraları II, Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-1997b.

PAKALIN, Mehmet Zeki; Tanzimat Maliye Nazırları, C. II., Kanaat Kitabevi.

.....; Maliye Teşkilatı Tarihi: 1442-1930, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, No: Ankara-1978.

.....; Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü , İstanbul 1946 , c 2 , s. 320.

.....; Mahmud Nedim Paşa, İstanbul-1940.

PAMUK, Şevket; 100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İstanbul-1988.

.....; Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913), Yurt Yayınları, Ankara-1984.

SAYAR, Nihat S., Türkiye İmparatorluk Dönemi Malî Olayları, İstanbul-1977.

SERTOĞLU, Midhat; Mufassal Osmanlı Tarihi, C.VI, İstanbul-1972.

.....; Osmanlı Tarih Lûgatı , Enderun Kitabevi , İstanbul-1986.

SÜLEYMAN PAŞA; Hiss-i İnkılâb yahud Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in Cülusu, Tanin Matbaası, İstanbul-1908.

ŞENER, Abdüllatif; Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İşaret Yayınları, İstanbul-1990.

TANSU, Samih Nafiz; İki Devrin Perde Arkası, Ararat Yayınevi, Çınar Matbaası, İstanbul-1969.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat; Rical-i Mühimme-i Siyasiyye, C. II-III, Yay. Haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1987a.

.....; Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, Yay. Haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1987b.

UÇAROL, Rifat; Siyasî Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1967.

YENİAY, İ. Hakkı; Osmanlı Borçları Tarihi, Mehmed İhsan Matbaası, Ankara-1936.

YILMAZ, Faruk; Devlet Borçlanması ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar, Birleşik Yayıncılık, İstanbul-1996.

YERASİMOS, Stefanos; Az gelişmişlik sürecinde Türkiye, Tanzimattan I. Dünya Savaşı'na, çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul-1974.

III. MAKALELER

ARI, Bülent ; "Osmanlı Maliyesinin İflası ve 1854 İstikrazı" Doğu Batı Dergisi, 2001, s. 43-55.

GÜRSEL, Seyfettin; "Osmanlı Dış Borçları", Osmanlı Ansiklopedisi, İktisat, c. 3, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-1999, s. 389-399.

HEPER, Metin; "19.yy'da Osmanlı Bürokrasisi", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul-1985, s. 245-258.

KAVAS, Ahmet; "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları", The Journal Of Ottoman Studies XXI, İstanbul-2001, s. 31-68.

BUTRUS ABU MANNEH; "The Sultan and the Bureaucracy : The Anti-Tanzimat Concepts of Grand Vizier Mahmud Nedim Paşa", International Journal of Middle East Studies , 1990 , s. 257-74.

GÜRSEL, Seyfettin; "Osmanlı Dış Borçları", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul-1985, s. 672-683.

KUNERALP, Sinan; "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891", Belleten, cilt XXXIV, No: 135, Temmuz 1970, s. 421-435.

ÖNSOY, Rifat; "Muharrem Kararnamesi ve Düyûn-u Umûmiye İdaresi", Osmanlı, İktisat, c. 3, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-1999, s. 400-414.

ÖZCAN, Azmi; “Peyk-i İslâm”, Tarih ve Toplum Dergisi, İstanbul-1992, s. 42-50.

SAKAOĞLU, Necdet; “19.yy’da Şeyhülislâmlık”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul-1985, s. 263-273.

SUVLA, Refii Şükrü; “Tanzimat Devrinde İstikrazlar”, Tanzimat I, M.E.B. Yayınları, İstanbul-1999, s. 263-288.

ULUTAN, Burhan; “Tanzimat Dönemi Para ve Bankacılık Uygulamaları”, Tanzimat’ın 150. Yılı (Seminer) , Ankara-1991.

IV. SÜRELİ YAYINLAR

- Basiret
- Vakit
- Tercüman-ı Hakikat

EKLER

Ek-1: Mahmud Nedim Paşa

Mahmud Nedim Paşa

6 Ramazan 1292 tarihli arz tezkiresi;

“İşbu doksan bir senesinde ilan olunan bütçenin masarifatı açığı beş milyon lirayı müteceviz olup bunun sıhhatine gidilse yedi milyona vasıl olacağı indettetik derece tahakkukta idüğü zahir olur ve düyunu hariciyenin görünen miktarı dahi on dört milyon liraya mevsul idüğü anlaşılaraq bir kısım masarifatı lâyettegayyer varidatın bir kısmı cesimini ihata eyledikten maada iş bu deyni haricinin faizlerini vaktü zamaniyle ödemek için ahar bir istikrazın ihtiyarından yani deyni diğer bir deyn ile ödemeye müntehi olmasından naşi beher takasitte edilen avans namı istikrazların faizleri dahi açığa munzam olmakta ve düyunu gayri muntazama ile açığın şu takdirce bittabi ödenemeyecek bir halde olduğu anlaşılıyor. İşte şu munzam ve gayri muntazam deyinleri varidatı devletten ifa müteassir olmasından dolayı yetmiş üç ve konsolit istikrazlarının faizleri hazineye yeniden bir deyni harici açığı misüllü bihaseb-ez zarure mavüdia lehine sarf olunmayıp faizleri yalnız düyun husule getirdiği dahi âşkar olmasıyla şu keyfiyetler umumen ademi emniyete ve emniyetsizlikler dahi saltanatı seniyye tahvilatında her gün bir tenzilata badî olmakta idüğüne binaen şu açığa bir çare bulunmayıp da bakılacak olduğu taktirde maazallahüteâlâ faizler verilememek ve ifa olunamamasından naşi masarifi mühimme ve mukarrerennin tavikat ve müşkilâtından dahi umuri maliyei devleti âliye müşkil bir neticeyi ibraz eylemek tabii görünüyor ve şu neticenin âsarı günbegün nümâyan olur ve meselei mevcude masarifi fevkaledesıyla dokuz on milyon bir açık ile doksan iki senesine girilince bunda artık imkanı tedbir kalmayacağı anlaşılır. Binaberin yine yeni deyinler ile bu sene faizlerini vermekten ve böyle ağır bir hâl ile yeni seneye girmekten ise şimdiden şu açığı sahihan kapamaya ve bunun sahihan kapanmasıyla umuri maliyei devleti âliye de bir refah bulmaya ve ıslahat ve terakkiyatı matlube vücuda getirmeye çare bulmak farızadan görünür. Bunda emniyet ya duyunu kâmilan verecek karşılık bulmak veyahut duyundan verilebileceğini tefrik ile ona sağlam karşılık gösterip ifâsı nakâbil kısmını vakti iktidara bırakmak suretlerine münhasır kalınca ve sureti ula şu günkü günde nâkâbil görülünce zaruri şıkkı saniye gidilmek re’yi münferit hükmünde bulunur. Bu suretin ihtiyar ve ilanında haylice makaleler ve senedât bedelâtının kasden veya vehmen tenzilâtı gibi muamelelere bittabi tesadüf edilir. Lakin bu şeyler geçilip meydana konulacak emniyeti salime

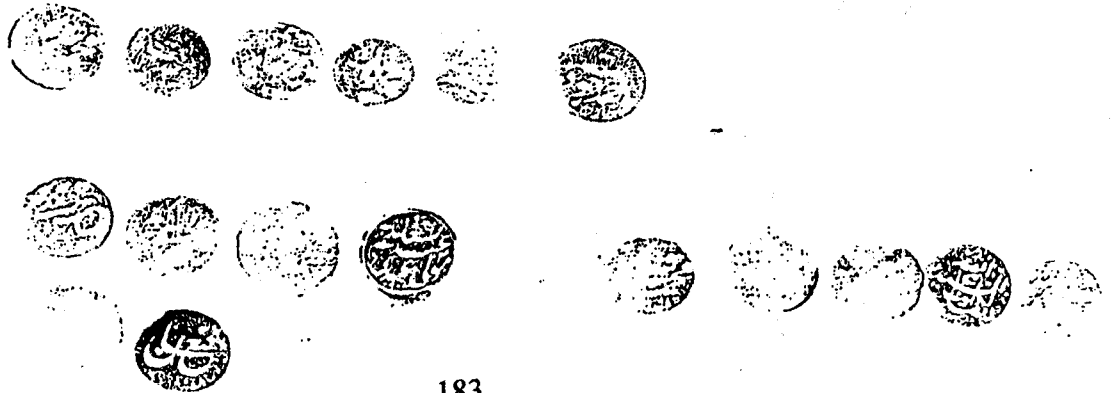
mûlabesesiyle senedatın hasıl edeceği itibarı sahih üzerine itibarı fevkaledde ve miktarı bedelatı günbegün ziyade olur ve şu suretin ihtiyari maslahatın hali hazırında bırakılmasından çok geçmeyerek zuhura gelebilecek netayici muzırta meayibinden ehven görülmesiyle beraber şu mülâhazatın fiiliyatından senevî altı buçuk milyon lira hasıl olacağı cihetle bununla bütçe açığı kapanacağı ledelhisap anlaşılarak olbab da yazılan hesap pusulaları ve işin müteallik olduğu sefaretlerin dahi şöyle bir icraata bir şey denilemeyeceğini beyan eden iş'arat ve ifadeleri beynelhavas dermiyan ve tezekkür olundukta hasıl olan ittihadı efkâr ile müsveddei tasavvuratın mevkii ilâna konulması tasvip kılınmakla şayan buyurulan müsaadei seniyyeye nazaran hemen ilânı keyfiyete ibtidar kılınacağı ve ilânatın zikrolunan müsveddesi huzzar canibinden kabul ve temhirbirle sureti mübeyyizesi takdim olunduğu beyan ile tezkerei senaveri terkim kılındı efendim. 6 Ramazan 1292.

İradei seniyyenin de hemen ilan edilmesi uygundur:

Hâme pirayı tazim olan iş bu tezkire-i sâmiye-i asafaneleriyle sureti maruza manzuru Hümayun Hazreti şahane buyurulmuş ve bermucibi istizan hemen ilânı keyfiyet edilmesi şerefsunuh ve sudur buyrulan emrû fermanı Cenabı Mülûkâne mantuku celilinden olarak zikrolunan suretine savbı âlii Hidivilerine iade kılınmış olmakla ol bapta emrû ferman Hazreti veliyyül emrindir. 6 Ramazan 1292 [BA., İ.MM. , 2360, Lef 6].

ایضا ضامم مازاد حقیقت صورت

تشریح اولک التیمی تاریخیم باب عالی جائیدله اعطای اولنا نه بیاننا مه ایضا حاقی کون بورا
 وکن برطی قی سرماییه دارانه و بانقده لطفنده بشقہ بیقر معنای ایدیه تفسیر او تشبیه تردید افکار
 موجب ادسه اولدیفنده ارتقا قونوع شهاقی شیخ وازاله اینک وصوره قطعه اولدیفنده ایضا حاق
 لازمه فی اعطای ایدیک اوزره باب عالیجه تقصیریه آیه له بیان لازمه کلشدر شویده اولدیفنده
 تاریخنده اعتبارا سلطنت سینه نه داخلی و خارجی دیوانتک فائضه راس المالنه محسوبا دیر بلام
 قسیمی بلسانیه مدبره اجوره نصف نصف تزییل اولدیفنده ثانیاً جو قرار افضاسی قونولورک بویج
 تقاضی کامل و نقدا و اکتیپنی تقاضی سندا ایضا اولدیفنده و ایشون سنده جدید نه یوزده بسره حسابیم
 فاضلی برنجی تقاضات تقاضی زما ندره کولده نقدا دیرجه جکده ثانیاً کون مذکور برنجی تقاضات
 نقدا و قاملاتادیه سینه و کون ذکر اولنا نه سنده جدید نه حاوی اولدیفنی یوزده بیج فائضه اعطای
 دهر اولنا نه تأمینیه مکرکون و ایدیه عشمیم بیل توتونه و طوز و ایدیه و مهر دیر کون سنده و
 کتابت ایدیه کی حالده اغنام رسوندیه عیاره اولدیفنده رابعاً ذکر اولنا نه سنده حاق سنده
 جدید نه یوزده بسره فاضلی اولدیفنده حاوی اولدیفنی سرماییه تأدیه اولنا نه ایسه مستقر ضامنه خارجیه ده
 اولدیفنی مدتی متقاضی اولدیفنده استقراض زما ندره مدتی تدبیر اولدیفنی اولدیفنده استقراضه مخصوص
 اولدیه تأمینیه فائض و راس المالنه محسوبا دیر بلام قسیمی داخلی اولدیفنده سنده جدید نه نک
 قامله ایضا سنده حاق اولدیفنده ۹ مصافحه ۹ و ۸ الملک ۵

9 Ramazan 1292 tarihli izahnâme sureti ;

“Teşrinievvelin altısı tarihiyle Bâb-ı âlî canibinden ita olunan beyanname ile izahat gerek bir takım sermayedaran ve bankalar tarafından başka başka manâlar ile tefsir olunmasıyla terdidî efkârı mucib olmuş olduğundan artık her nevi şüphedatı men ve izale etmek ve sureti kat’iyyede de olarak izahatı lâzımeyle ita eylemek üzere Bâbıâlice tafsilatı âtiyenin beyanı lazım gelmiştir. Şöyle ki: Evvela iş bu tarihten itibaren saltanat-ı seniyyenin dahilî ve haricî düyunatın faiziyle resûlmaline mahsuben verilen kısmı beş sene müddet için nısıf nısıfa tenzil olunmuştur. Saniyen bu karar iktizasınca kuponların birinci nısıfı kâmilen ve nakden ikinci nısıfı seneden ifa olunacaktır ve iş bu senedatı cedidenin yüzde beş hisabiyle faizi birinci nısıfının tekasiti zamanlarında kezalik nakden verilecektir. Salisen gerek mezkûr birinci nısıfın nakden ve kâmilen tediyesine ve gerek zikrolunan senedatı cedidenin havi olduğu yüzde beş faizin itasına hasrolunan teminat gümrüklerinin varidatı umumiyesiyle tütün ve tuz varidatından ve Mısır vergisinden ve kifayet etmediği halde ağnam rüsûmundan ibaret olacaktır. Râbian zikrolunan beş sene hitamında senedatı cedidenin yüzde beş faizli olarak havi olduğu sermaye tediyeye olunmaz ise müstakrazatı hariciyeden en evvel müddeti münkazi olacak istikraz zamanına kadar müddeti temdit olunup ol istikraza mahsus olan teminat faiz ve resûlmaline mahsuben verilen kısmı dahil olarak senedatı cedidenin tamamıyla ifasına hasrolunacaktır. 9 Ramazan 1292, 28 Eylül 1291”.

“Ahmed Cevdet, Yusuf Ziya, Saffet, Rıza, Midhat, Mahmud Nedim, Hasan Fehmi, Abdülkerim Nadir, Mehmed Namık, Abdi, Abdurrahman, Sami, Mehmed Kabuli, Mehmed Halet, Kadri, Abdullah Galib, Sadullah, Mehmed Said, Kenan, İrfan” [BA., 9 N 1292, İ.MM., Nr. 2360, Lef 4 (izahnâme)].

ترجمہ حال

صاحب اثر محمود ندیم پاشا مصر قیو کتبخدا الغیہ شام و بغداد
والیالکرندہ بولنیش اولان نجیب پاشا مرحومک مخدومیدر
بیک ایکویز اوتوز اوج بیٹہ ہجریہ سنہ ۱۲۸۰ درسماتہ تولدایدوب
اولمان حکمنجہ معناد اولان اصول وجہلہ خصوصی تحصیل
علوم وفنون ایدرک رشید پاشا مرحومک زمان صدارتہ
مکتوبچی و آمدچی و بکلیکچی اولمش و خارجیہ و صدارت
مستشار لقرندہ بولنیش و التمش طقوز سنہ سنہ کی روسیہ بحارہ سی
اشناسندہ بالذات طرف عبدالمجید خانیدن انتخاب اولہرق
مأموریت مخصوصہ ایلہ اردوی ہایونہ کوندرلمش و بعدالعودہ
رتبہ وزارت توجیہیلہ صیدا و شام و ازبیر والیالکرینہ و بعدہ
تجارت نظارتہ و خارجیہ نظارتی و کالتہ مأمور ایدلکد نصکرہ
انفضالی وقوعہ کلہرک بر مدت معزول قالمشدر بیک ایکویز
تیمش التی سنہ سی نہایتندہ طرابلس ضرب ولایتی والیالکرینہ تعیین
ویدی سنہ اورادہ ایقای وظیفہ مأموریتلہ مأذوناً درسماتہ
عودتندہ اولاشورای دولت اعضالغہ و مؤخرآ دعاوی نظارتہ
وایکنجی دفعہ اولہرق صدارت مستشار لغہ مأمور ایدلکدن
صکرہ بحریہ نظارتہ نصب و تعیین قلمشدر .

بیک ایکویز سکسان سکز سنہ سنہ صدر اعظم بولنان عالی
باشانک وقوع ارتحالی اوزرینہ نظارت مذکورہ دن مقام صدارتہ

رجبیده ارجال دارها ایش و وصیتی موجبه باب عالی جاده سنده
ورنه سی طرفندن اشتر اولتان بر عرصه به دفتن اولنه ورق مؤخر آ
تربنه بی انشا قلنمشدر . مرحوم مشار الیهک شاعر مشهور
ندیم طرزنده بر بوبوک دیوانیه ضیا پاشا مرحومک ترجیع
بندینه بر نظیره سی و وقتیه طرابلس غرب ولایتی والیککنده
بولندینی بر زمانده دولتک تزلزلت و ترقیاتی تشریح و بیان
ایله نه صورتله اصلاحی قابل اوله حتی مصور حکایه مالک مظهر
نایمه تنظیم و ترتیب ادوب طبع ایتدیرمش اولدینی برسالمه سی
واس انقلاب و ذیلی حقیقده بر تنقیدنامه سی وارد و بویکره
طبع اولتان اداره حکومت عنایه حقیقده آینه دولت نایمه توسیم
ایتدیکی اشبو رساله به حسب حال عنوانی بر منظومه سی دخی
ذیل ایدهرک طبع و نشر اولمش و مذکور دیگر آثاریده
طبع ایملک اوزره بولنمشدر .

کتورلش اوان بر آی قدر مقام مذکورده قاهره بعدالافتصال
قسطمونی ولایتی والیکنه مأمور آیدوب بر آی قدر والیکنه
بولندقدن صکره عزلیله در ماده جاب و طرزونه کینتکه
مجبور ایتدیرلش واوراده ایکن اطنه ولایتی والیکنه تمین
قلنش و طوغریجه محل مأمورینه کینسی دخی تبلیغ ایدلش
ایکن مخالف طریق سبیله در سعادته کلهرک محل مأمورینه عزیمت
ایش و ایکنه قدر ولایت مذکوره والیککنده بولنه ورق منفصلاً
در سواده عودت ایلنمشدر .

یک ایکیوز طقسان ایکنه سنده اسمد پاشانک ایکنی دفته
صدارتنده شورای دولت ریاسته و بر هفته صکره تانیاً مقام
صدارته کلش و سکرز آی قدر بولنوب یک ایکیوز طقسان اوج
سنه سی ربیع الاولنده طلبه قیامی نامیه و توقع کلن اجتماع اوزرینه
بالغزل اولاً حجاز ولایتی والیکنی و تانیاً بر مدت اورو بیه کینسی
اولوقتی هیئت و کلا طرفندن کیندینه تکلیف ایدلسی اوزرینه
تضاد محاندن بجنه هر ایکنه سنده کینمکلن استکفاف ایدرک بالآخره
استحصال ماذونیتله ساقز جزیره سنه کینمش و خیرالدین پاشا مرحومک
زمان صدارتنده موصول ولایتی والیکنه تمین ایدلش ایه ده بور ایه ده
کینمکلن اعتماد ایدرک بالاستغفا مدالی جزیره سنه عزیمتله اوراده بر
مدت دهها قالدقدن صکره در سنامه دعوتله داخلیه نظارتنه هاور
ایدلش و او آخر نظارتنده امتداد ایدن خسته بی بادی عزال اوله ورق
بر مدت منفصلاً اشرا اوقات ایتکده ایکن یک اوج یوز سنه هجریه سی

Sahib-i eser Mahmud Nedim Paşa, Mısır kapı kethüdalığıyla Şam ve Bağdad valiliklerinde bulunmuş olan Necib Paşa merhumun mahdumudur. 1233 sene-i hicriyesinde Dersaadet'te tevellüd edip ol zaman hükmünce mutad olan usul vechile hususi tahsil-i ulum ve fûnun ederek Reşid Paşa merhumun zaman-ı sadaretinde mektubcu ve âmedci ve beğlikci olmuş ve hariciye ve sadaret müsteşarlıklarında bulunmuş, 69 senesindeki Rusya muhaberesi esnasında bizzat taraf-ı Abdülmecid Hanîden intihab olunarak memuriyet-i mahsusa ile ordu-yu hümayuna gönderilmiş ve ba'delavde rütbe-i vezaret tevcihiyle Sayda ve Şam ve İzmir valiliklerine ve ba'de Ticaret Nezaretine ve Hariciye Nezareti vekaletine memur edildikten sonra infisali vukua gelerek bir müddet mazul kalmıştır.

1276 senesi nihayetinde Trablusgarb vilayeti valiliğine tayin ve yedi sene orada ifa-yı vazife-i memuriyetle mezunen Dersaadet'e avdetinde evvela Şûra-yı Devlet azalığına ve müahharen Deavi nezaretine ve ikinci defa olarak sadaret müsteşarlığına memur edildikten sonra Bahriye Nezaretine nasb ve tayin kılınmıştır.

1288 senesinde sadrıazam bulunan Âli Paşa'nın vuku-u irtihali üzerine nezaret-i mezkûreden makam-ı sadarete getirilmiş ve on bir ay kadar makam-ı mezkurda kalarak ba'de'l infisal Kastamonu Vilayeti valiliğine memuren gidüb bir ay kadar valilikte bulunduktan sonra Dersaadet'e celb ve Trabzon'a gitmeye mecbur ettirilmiş ve orada iken Adana Vilayeti valiliğine tayin kılınmış ve doğruca mahall-i memuriyetine gitmesi dahi tebliğ edilmiş iken muhalefet-i tarik nedeniyle Dersaadet'e gelerek mahall-i memuriyetine azimet etmiş ve iki sene kadar vilayet-i mezkûre valiliğinde bulunarak munfasalan Dersaadet'e avdet eylemiştir.

1292 senesinde Esad Paşa'nın ikinci defa sadaretinde Şûrâ-yı Devlet riyasetine ve bir hafta sonra saniyen makam-ı sadarete gelmiş ve sekiz ay kadar bulunup 1293 senesi Rebiü'l-evvelinde talebe kıyamı namıyla vukua gelen ictima üzerine bi'l-azl evvelen Hicaz Vilayeti valiliği ve saniyen bir müddet Avrupa'ya gitmesi ol vakit ki heyet-i vükela tarafından kendisine teklif edilmesi üzerine teza-dı mahalden bahisle her

ikisinede gitmekten istinkaf ederek bilahare istihsal-i mezuniyetle Sakız ceziresine gitmiş ve Hayreddin Paşa merhumun zaman-ı sadaretinde Musul Vilayeti valiliğine tayin edilmiş ise de azimetle arada bir müddet daha kaldıktan sonra Dersaat'e davetle Dahiliye Nezaretine memur edilmiş ve o âhir nezaretinde imtidat eden hastalığı badi-i azl olarak bir müddet münfasalan imrar-ı evkat etmekte iken 1300 sene-i hicriyyesi Recebinde irtihal-i dar-ı beka etmiş ve vasiyeti mucibince Babiâli caddesinde vereseşi tarafından işтира olunan bir arsaya defn olunarak muahharen türbesi inşa kılınmıştır. Merhum müşarunileyhin şair-i meşhur Nedim tarzında bir büyük divanıyla, Ziya Paşa merhumun terci' bendine bir naziresi ve vaktiyle Trablusgarb Vilayeti valiliğinde bulunduğu bir zamanda devletin tenzilât ve terakkiyatını teşrih ve beyan ile ne suretle ıslahı kabil olacağını musavver Hikaye-i Meliki Muzaffer namıyla tanzim ve tertib edüb tab' ettirmiş olduğu bir risalesi ve Üss-i İnkılâb ve zeyli hakkında bir tenkidnâmesi vardır. Ve bu kere tab' olunan idare-i hükümet-i Osmaniye hakkında Âyine-i Devlet namıyla tevsim ettiği iş bu risaleye Hasbihâl ünvanlı bir manzumesi daki zeyl edilerek tab' ve neşr olunmuş ve mezkur diğer âsârı da tab' edilmek üzere bulunmuştur.

OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI

Handwritten notes at the top of the page, including the word 'Mısır' (Egypt) and other illegible scribbles.

Main body of handwritten Ottoman Turkish text, consisting of several paragraphs. The text discusses political and military matters, mentioning 'Hersek meselesi' and 'Andraşi Layihası'. It includes various names and titles, such as 'Osmanlı Devleti' and 'Avusturya İmparatorluğu'. The handwriting is in a cursive style typical of the 19th century.

“Malumu Ali buyrulduğu vechile Almanya ile Fransa beyninde vuku bulan harb-i ahirin neticesi Rusya Devleti’yle Almanya ve Avusturya Devletlerinin bir ittihad ihtiyatkarilerini istilzam eylemiş idi. Biraz vakittir devletlerin politika asayişî asayiş politikası işte şu esas üzerine mevzuat cari iken geçen sene Hersek Eyaletinde kâin nevahe-i malume ahali-i eshabı istinaden etmeleri bekayı sulh ve müsalemetten müstefid olan düvel-i sülûse-i müşarunileyhimin nazarı dikkatlerine calib olub çünkü Bosna ve Hersek kıtaları bir taraftan Karadağ ve Sırbistan’a ve diğerk taraftan Avusturya’ya mühlik olarak bunların ahali-i ise umumen İslav olması ve Rusya ve Avusturya’da dahi pek çok İslav bulunması ve ihtidad-ı kavmiyet maddesini husule getirmek için nice yıllardan beri taraf taraf teşkil eden İslav komitelerinin sarf etmekte oldukları mesainin pek kuvvetli görünmesi ihtilalin öte taraflara sirayetiyle Avrupa’da bir mesele-yi azime şekline gireceğı korkusunu meydana getirmekle beraber düvel-i müşarunileyhim hukuku saltanat-ı seniyyeye aid olan bu işe ihtilal tevsi’ etmedikçe müdahale eylememek meslekini ittihaz ile yalnız isyanın sürat-i defî çaresine bakılması için Devlet-i Âliyye’ye ihtarat hayr-hahane ve Sırbistan ve Karadağ’a dahi karışmamaları zınnında nesayih ve tenbihat müsalemet perverane icra ettiler. devlet-i Âliye dahi bu hususta kendi vazife-i melik dairesine muvafık olan tedabir müessireye müsaraat ve Sırbistan ve Karadağ ve Bosna havalisine kuvve-i askeriye sevkiyle tenkir-i ussata mübaderet eylediğini mütakip konsoloslar vasıtasıyla erbabı isyana teklif silaha dair icrayı mesaih olunması hakkında hüveni müşarunileyhim taraflarından dermeyan kılınan arzuya dahi mücerret beyhude kan dökülmemek için muvafakat ederek ve bir büyük komiser göndererek ihtiacat-ı mahalliyece icra-yı tahkikat ve ıslahata dahi mübaşeret eylemiş idi. Lakin konsolasların neşayihine Fıkra-i ihtilaliyeden kulak veren olmayıp bil’akis Dalmaçya’da sair cihetlerinde ki İslav komiteleri asar-ı ihtilalin intişar için Bosna ve Hersek kıtalarına haricden eşkıya kıtaları tassid etmeye ve ussata bırakmak emeliyle familyalarını hah-na-hah hicret ettirmeye başladıkları misüllü Sırbistan ve Karadağ’dan dahi takım takım ihtilal çıkarıp daire-i isyanın dahilen tevsiine çalıştığından mesele bit’tabi’kesb-i cesamet eyledi. Devlet-i Âliye’nin şu hale ihtilali bitirmeye muvaffak olabilmesi hariçten taslid işraya meydan verilmemesi çaresinde istihsaline olduğu gerek Avusturya Devleti’ne ve gerek diğerk şimali devletlere tebliğ ve ifade olunmuş ise de

balada beyan kılınan esbaba mebni Avusturyalıların komitelere mümanaatları kadar carî olabılıp Sırbistan emareti ise Devlet-i Âliye'ye müdavaat ve inkıyadından bahs ederken ihtilal taraflarını tutmaktan fiilen acz göstermiş ve Karadağlılar dahi mesleki bî tarafında devam edecekleri hakkında devletleri temin ile beraber asarı şekavetlerini ortaya etmekten kendilerini alamamışlardır. Şu müşkilat içinde bir yandan ussatın tenkil ve define olunmakta iken Devlet-i Âliye'nin politikaca bir büyük mahzur ve mazarrata tesadüf edeceği istihbar olundu. Şöyle ki ihtilalin devam ve bekasında halen ve mevkien en ziyade hissedar-ı tessür olan Avusturya devleti bona ve Hersek katilerini bir takım imtiyazat tahtına aldırarak ve tarik ile ıslavları etmek emeline düşüp ve bunu Rusya ve Almanya devletlerine dahi teklif edip onların inzımamı-ı reyleriyle Avusturya Hariciye Nazırı Kont Andraşi tarafından Devlet-i Âliye'ye arz ve teklif olunmak üzere mevaddı müteaddideyi havi bir layiha hazırlanmakta idüğü şayi' olmakla Devlet-i Âliye hukuk ve istiklali âlisini ihlal edebilecek öyle bir teklifin hiçbir vechile tahtı tesirinde kalamayacağı ve reddinde nihayet mertebeye kadar ısrar eylemeyeceği düvel-i müşarunileyhime tebliğ olunmakla beraber velinimet bi-minnetimiz şehinşahı muad delett-i iktirah efendimiz hazretlerinin sunuf-ı tebai mülükânelerinin hukukça ve muamelatça müsavat-ı adliyeye nailiyetleri hakkında mebzul olan müsaadat-ı seniyye-i şahanelerini tekiden ve bir çok teminat ve ıslahatı ilamen ihsan buyrulan ferman-ı celili adaletin bi'l-ifade vakt neşr ve ilan

“neşr ve ilan olunması salifü'z-zikr teklifat musammemeye olmuş ve haricen ve dahilen ezhan-ı umumiyenin gereği gibi itidale meyline vesatad etmiştir. Muvaffakiyet-i saadet gayet şehinşahı asar-ı celilesinden olan bu teşebbüs ve icraat üzerine devletlerce denilecek söz kalmayıp fakat ihtilalin mündefi' olmaması hasebiyle Avusturya Devleti yine Rusya ve Almanya Devletlerinin inzımam-ı reyleriyle Paris muahadesinin olan İngiltere ve Fransa ve İtalya Devletlerine bil'müracaâ Devlet-i Âliye'nin mukaddema fermenlarla neşr eylediği mevaidin ekserini mevki-i fi'l ve icraya koymadığı gibi bu defa va'd ettiği mevaddın dahi tamame-i icraları hakkında ahaliye temine ve mütaalarınca ferman-ı âlinin kafi olmayacağını aliye ihtilalin yine ber devam olacağını işar ve Bosna ve Hersek kıtalarınca asar-ı ve isyanın imhası için Devlet-i Âliye'nin kabulüne muallak üzere bazı mevaddı dermeyan etmiş ve düvel-i müşarunileyhimi bu bahiste ikna edip şu yolda olacak tebliğatın mesalih-i dahiliyeye bir güne müdahale

manasına mahmul olamaması zımmında saltanat-ı seniyye takriri resmi ile beyan olunmayıp şifahen ihtar ve ifadesine dahi kani' olmuş idüğünden ve düvel-i müşarunileyhim dahi Avusturya Devlet'inin şu tasavvuratında ledü'd-tedkik Devlet-i Âliye'nin hukukuna dokunacak hiçbir şey göremediklerini ve o cihetle onunla müttehidü'l-rey olduklarını havi Dersaadet'te mukim sefirlerine talimat-ı mahsusa tesyir ve Devlet-i Âliye şu yolda vaki olacak ihtaratı hayr-hahaneyi kabul eylediği halde bütün Avrupa Devletlerini meseleyi bitirmek için kendisiyle birlikte sarfı mesaiye mecbur etmiş olacağını ve aksi takdirinde meselenin devamından Avrupaca tevellüd etmesi melhus olan netayic-i muzırranın mesuliyetini üzerine almış bulunacağını süfera-yı mumaileyhim vasıtasıyla tefhim eylemiş olduklarını müteakib düvel-i selase-i şimaliye sefirleri Kont Andraşi'nin tebliğat-ı meşruhaya dair Londra ve Paris ve Roma'da bulunan Avusturya süferasına göndermiş olduğu tahrirat-ı umumiyesinin mündericatını şifahen Babiâli'ye beyan ve ifade olduklarına ve iş bu tahriratın mukaddematı Hersek ihtilalinin Avusturyalıları indinde esbab-ı zuhuru add olunan ahval-i mahsusayı ve beyandan ve netice-i müeddası beş maddeden ibaret olup onların birincisi ahali-i umumiyenin serbesti-i icra-yı ayin i mezhepleri ve ikincisi iltizam usulünün ilgası ve üçüncüsü zırranın tasarruf-ı araziyece ıslahı halleri ve dördüncüsü bil cümle ıslahatın icrasına nezaret etmek üzere âzâsı Müslim ve gayrı Müslim tebadan mürekkeb mahalinde bir komisyonun teşkili ve beşincisi verginin ihtiyacat-ı mahalliyeye sarf ve tahsisi kaziyeleri idüğü anlaşıldığına binaen meclis-i bendegânemizde iktiza-yı hal mevki' bahs ve müzakereye konuldu. Devlet-i Âliye'ce işin gelmiş olacağı dereceye nazaran gidilecek iki tarik olup onun biri devletlerin müttefakan ihtar eyledikleri şeyleri kabul ve icra etmek ve diğeri nazikâne red eylemek sureti olduğundan bunlardan birinin tercih ve ihtiyari için muvazene ve muhazir ve muhsenata girişildikte bu Hersek gailisi mülken ve malen ve halen ve zamanen gayet mühim ve mûtena bir mesele olup ibtida-yı ihtilalde düvel-i şimaliyenin tasmimkerdeleri olan tekalifin esası pek vahim iken kable'l-vuku' ferman-ı adaletle iptali muvaffakiyet veliyyi nimet asarı meşkuresinden bulunduğu misüllü Kont Andraşi müehhiren dermeyan eylediği mevaddı hamsenin üçü ferman-ı adalette daha mükemmel ve etraflı olarak ihsan buyrulmuş ve mahallinde muhtelit bir icraat komisyonu teşkiline dair olan dördüncü maddenin hükmü dahi burada yapılan meclis-i âlii icraatın vezaifine müstenid bulunmuş olduğundan bunların hiçbirisi müsaadatı cedideden itibariyle reddi tarafına gitmek dahi yed-i

ihtiyarımızda ise de Bosna ve Hersek kumandanı devletlü Ahmed Muhtar Paşa ve Bosna Vilayeti valisi İbrahim Paşa hazretlerinden en son varid olan muharreratı meallerinden müstefad olduğu vechile Avusturya'da bulunan İslav komiteleri techiz ve teslih etmekte oldukları erbab-ı ihtilal ile bir taraftan hudud üzerinde ve hala içerilerdeki hıristiyanları ihlale kanaat etmeyerek ehli İslam beynine dahi nifak ve şifak düşürmeye ve onları da vadi-i hilafe götürmeye say etmekte ve her cihetten dahil ve mühimmat-ı harbiye nakl etmekte ve Hıristiyanlarca külliye görülmekte olduğu misüllü Karadağlılar dahi tesvilat ve ifsadat-ı meşruhadan istifade ile şekavette devam etmeye Sırlar ise menviyat-ı icra etmeye say oldukları olunmuş ve hatta bu heyecan umuma delaletiyle yalnız Karadağ'ın tenkiline başlanılmakla defî gaile mümkün olmayıp bunun husulü İslav ittihadı fikrinin oralarca men'i fiiliyatına Avusturyalıların sarfı mesai etmesiyle olacağı dahi yazılmış olduğundan ve Bulgarların başlarına ise efkar doldurulmakta bulunduğu eğer Devlet-i Âliye ihtarat devliyeyi kabul etmeyipte mesele biraz daha imtidad eder ve buraca meşruh işlemekte olan tesvilat ve fesadın maazallah-ı Teala birden bire asar-ı muzırrası zuhur eyler ise işte ol vakit Devlet-i Âliye milyınlarca Avrupa halkının ve kavmiyet ve milliyet taraftarlarının karşısında meydana gelecek vahimenin tahtı mesuliyetinde bulunacağını ve bu kadar mefasidin askerce ve akçece önüne durmak müşkil olacağı ve Avusturya Devleti'ni İslavların tecavüzat-ı muzırrası def'ine davet etmiş olsak onun da böyle bir galeyanı teskine iktidarı olmak şöyle dursun kendi memalikinde muhtemel ül-zuhur olan fenalıkları bile muktedir olmayıp Avrupanın başına bir büyük gaile çıkarılmış bulunacağı cihetlerle reddi ihtarat-ı devliye sureti halen ve istiklalen muzır ve mecruh göründü. Diğer suret yani tebliğatı vakıa-i meşruhanın kabulü bahsine gelince mevaddı ferman-ı âlide münderic esasların aynı iken bunların ve ilanını talepten Avusturyalunun maksadı İslavlara karşı Devlet-i Âliye şu musaadat ile bütün devletleri temin eyledi diyerek teskin-i galeyan-ı ezhanları için icra edeceği tedabirin tesiratını kuvvetlendirmek ve ihtilal taraftarınının asayışe meyilleriçün erbab-ı fesad olan yerlerde kuvve-i askeriye tutmaya bir silah-ı selahiyet tedarik etmek kaziyeleri olacağı Kont Andraşi'nin gerek tahriratı umumiyesi tafsilatından ve gerek buradaki Avusturya sefirini bil'vürud bir sureti Babiâli'ye verilen mektub-ı mahsusundan müsteban olup hususıyla mektubu mezkurda Devlet-i Âliye şu tebliğatı halisaneyi kabul ve icra ettiğinde bütün devletlerin def'i ihtilal için yed-i iktidarlarında bulunan kâffe-i ve said ve tedabiri istimal etmek

mecburiyet-i maneviyesinde bulunacakları temin ve tekrar edilmiş ve bu meali diğer devletler süferasının aldıkları talimat dahi muzır bulunmuş olduğundan ve bil'farz ihtarat-ı vakıa-i halisanenin isafından sonuna ateş-i ihtilal söndürülmez ve devletlerin sarf edecekleri mesainin semeresi görülmez ise reddi ihtarat ile imtidadı meselenin netcesinde Devlet-i Âliye'nin bulunacağı mevki-i müşkile onlar kaimi devlet ve saltanatı seniyye her türlü tedabir müessireyi icra edebilecek büyük bir hak daha kazanmış olacağından mevaddı meşruhanın kabulü erceh ve esheh görünüp müfredatına girişildikte beşinci maddede ihtar olacağı üzere verginin ihtiyacatı mahalliyeye sarfı ileride bir nevi makduiyet manasını tazammun etmek beraber usul-ı umumiye-i maliyey dahi tevafuk edemeyeceği ihtilalin bıraktığı hasarın tamiriçün devletçe Bosna ve Hersek'te umur-ı nafiaya mahsus olan mebaliğın musaade-i mahsuse-i mülükane ile lüzumu miktar tezyid edilebileceği cihetle yalnız o maddenin şu suretle tadilen reddiyle diğer dört maddenin mevki-i icraya konulması ve bununla beraber yine tenkili ussata devam olunup fakat terki silah ile daire-i inkıyada gelenlerin afvı âliye mazhariyetlerinin ilan kılınması ve iş bu kararın sureti ilanı bahsinde dahi mevaddı devletlerce def'i ihtilale bezl-i mesai hakkında gösterilen niyyatı kavininsened ittihaziyla mevki-i icraya konulduğunun kabinetolara tebliği havi Avrupa'da bulunan süfera-yı saltanat-ı seniyye tahriratı umumiye irsaliyle süferayı ecnebiyeye dahi malumat verilmesi tezekkür olundu. Ve bu tahriratın kaleme aldırılan müsveddesi erayı medlul ve ifadesi acz bendeganımız ittihadıyla zeyli imza olarak nüsha-i mübeyyizesi muharreratı ile beraber arz ve takdim kılındı ise de katıbe-i ahvalde delil tarik-i necat ve sacdet olan emr-ü ferman nişan hazreti şehinşahi her ne merkezde şerfpirayı sahife-i südur olur ise manduku âlisine hareket faizai zimmet-i ubudiyet olacağı muhatı ilm-i alemşümül cihanbani buyruldukta emr ü ferman

“Hükümet-i seniyye’nin 1278 senesinden 88 senesine kadar akdetmiş olduğu istikrazat ile faizlerini mübeyyin cetveldir.

Sene	Faizi (lira)	Resûlmali (Lira-yı Osmanî)
1864	176.554	2.773.913
1865	550.663	6.521.740
1869	1.690.902	25.044.152
1871	441.093	6.271.000
1872	1.292.500	11.000.000
TOPLAM	5.151.712	50.989.805

1278 Senesinde tahsil ettiği varidat 15 milyon 300 bin lira-yı Osmani olduğu halde 1288 senesinde yani on sene sonra 19 milyon 800 bin liraya baliğ olmakla bu surette 4 milyon 500 bin lira tezayüd eylemiştir ki meblağı mezkur on seneye taksim okunduğu halde birbiri üzerine senevî 450 bin lira fazla varidat hasıl olduğu derkârdır.

Ancak bu müddet içinde faizler dahi tezayüd ederek bu tezayüd dahi on sene taksim olduğu halde birbiri üzerine senevî 415 bin 171 liraya baliğ olmuştur ki bu surette senevî 35 bin lira bir fazla var idi. Eğer idare-i maliye bu usul üzerine devam etse ve sadr-ı esbak şirvani Rüştü Paşa ile Avni Paşa’nın hatiyatı munzam olmasa idi ahval-i maliye gelmezdi. Ve varidatın tezayüd etmesi hasebiyle üzere bila mahzur istikrazlar yapılabilir idi. “

Gelelim sadr-ı esbah Mahmud Nedim Paşa’nın azlini mütakip şirvani Rüştü Paşa ve Avni Paşa’nın icraatı maliyesine

	Faiz-i senevî (Lira)	resûlmali asarı (Lira)
Şirvani Rüştü Paşa zamanında yapılan 1873 istikrazı	2.138.890	30.550.000
Avni Paşa zamanında yapılan üçüncü tertip konsolidi	2.200.000	44.000.000
Toplam	4.338.890	74.550.000.

İş bu iki kalem faizin haddi vasatı 2.169.445 lira olup faizler bu miktar raddesinde tezayüd etmiştir. Miktarı mezkurdan senevî fazla varidatın baliğ olduğu 450 bin lira badettenzil senevî 1.719.445 lira açık kalıyor idi. varidatı devlette ise bu son vukuat politikaya gelinceye kadar senevî bu 450 bin lira tezayüd devam etmiş olduğu varest-i kayd tizkârdır.

Sadr-ı esbak Mahmud Nedim Paşa'nın ilk sadaretinde Düyûn-ı Umûmiye'nin senevî faizlere mahsus olan miktarı 10 milyon 411 bin 108 liraya baliğ olup sûret-i mahsusada yapılan bir bütçede masarîf-i devlet yukarıda gösterilen 19 milyon 800 bin tahsilatı safiyeden badettenzil zikr olunan faizler için hükümet-i seniyye yedinde ancak sekiz milyon lira bir fazla mevcut vardı. Yani umum faizlerin miktarı olan 10.411.108 lira ile zikr olunan 8.000.000 lira beyninde 2.411.108 lira açık bulunuyor idi.

Müşarünileyh Mahmud Nedim Paşa bu açığı kapamak için salifü'z-zikr 10.411.108 lira içinde % 24 faizli düyun-ı gayri muntazama dahi dahil olduğu bilmülahaça % 11 ve üç rub' faizle 11 milyon liralık bir istikraz ederek düyun-ı gayri muntazamayı kısmen kapatmış ve bu düyun için 2.640.000 lira yerine bu 11 milyon liralık istikraz-ı cedit vasıtasıyla umum faizlerden 1.292.000 liranın tenziline muvaffak olmuştur ki bu halde düyun tezeyyüd olunmaksızın senevî 1.347.500 liralık bir tenzil-i hakiki husule gelmişti.

Meblağ-ı mezkûr bâlâda gösterilen faizler muhassesatından yani 10.411.108 liradan ledü't-tenzil bilcümle düyûnatın faizi 9.063.608 liraya tenzil etmiş ve bundan dahi kâbil-i tahsisi olan 8.000.000 lira tenzil olundukta eski açığın miktarı olan 2.411.108 liranın yerine 1.063.608 lira açık kalıyor idi.

OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI

شماره ۱۳
شعبه ۱۳۹۱
تیرماه ۱۳۹۱

۱۳۹۱
(چهارشنبه)

شماره ۱۳
شعبه ۱۳۹۱
تیرماه ۱۳۹۱

بصیرت

۱۳۸۶

مطبعه و مطبعه داران استانبول
بازار صحنه آغا
شماره ۳۰
تیرماه ۱۳۹۱

شماره ۱۳۹۱
تیرماه ۱۳۹۱

بصیرت در حدیث و روایات...
بصیرت در حدیث و روایات...
بصیرت در حدیث و روایات...

بصیرت در حدیث و روایات...
بصیرت در حدیث و روایات...
بصیرت در حدیث و روایات...

بصیرت در حدیث و روایات...
بصیرت در حدیث و روایات...
بصیرت در حدیث و روایات...

“Husul-i Muvazene

Bundan evvel neşr ettiğimiz ilan-ı resmileri mütalaa edenlerin malumu olduğu üzere Devlet-i Âliye varidat ve masarifatın husul-ı muvazenesiyle eshab-ı senedata hasıl olan emniyetsizliği ve hazine-i celileye birer suretle müracaat mecburiyetinde bulunanlara müstevli olan müzayakayı def ile beraber adem-i emniyet seyyiesi olarak müstakrazat senedatının her gün ve her saat borsalarda dûçar olduğu tahvilattan dolayı ashabına daha doğrusu umuma ait olan mazarrat ve hasarın önü alınıp saye-i inayetvaye-i hazreti padişahide yerli ve ecnebi hiç kimsenin bu yüzden mazarrat görmemesi için bir tedbir-i kavi olmak üzere senevî on dört milyon tahmin olunan dahili ve harici duyun-u umumiye faiz ve resûlmalinden nısfı bugünden itibaren beş sene müddet için kat' ve tenziline yani beş sene içinde her sene yedi milyon lira faiz ve resûlmal verilmemesine ve beş seneden sonra yine evvelki gibi on dört milyon lira faiz ve resûlmalin îta kılınmasına karar vermiştir.

Fakat şu kesilen yedi milyon liranın yerine senevî 350 bin lira tediye edecek ve bu 350 bin verilmeyecek olan yedi milyon lira faiz ve resûlmalin ashabına ait bulunacaktır. Bu hesapça devlet yüz kuruşun yerine elli kuruş değil elli beş kuruş vermiş olacaktır.

İşte bu tarihten beş sene müruruna kadar hazine-i celilenin ifasına mecbur olacağı kâffe-i faiz ve resûlmalin miktarı yedi milyon üç yüz elli bin liradan ibaret kalub bunu da vakit ve zamanında bil'özür ifa edeceğini temin ile halkı bir takım vesveseye düşürmemek ve bu cihetle müstakrazat senedatının kıymet ve itibarına sekte gelmeyip bu yüzden halk mutazzarır olmamak için devletin varidatından en sağlam ve muteber olan gümrük ve tuz ve tütün varidatını ve Mısır vergisini karşılık göstermiş ve bunlar tamamıyla şu yedi milyon üç yüz bin lirayı ifa edemeyip de biraz noksan kalırsa onu da ağnam hasılatından ikmal etmeyi kararlaştırmıştır.

Artık bu karışıklıklar üzerine ashab-ı senedatın hiçbir diyeceği kalmamak ve hiçbir mülahazaya zahib olmamak lazım gelirken bir kat daha emniyet bahş olmak üzere mukteza-yı üzere devlet şu karşılıkları bankanın hukuk imtiyazını muhafaza şartıyla

tain olunabilecek sendikalara ifa ile bu yüzden dahi müessir-i sahiha-i emniyetin ibrazına bezl-i inayet buyurmuştur.

Şu tedbir-i dilpezir üzerine hazine-i celile sene be-sene 6.650 bin lira kazanacağından buda bütçenin beş milyondan ziyade olan açığını maa ziyade(ten) kapayacağından îrad ile masrafin muvazenesi hasıl olacaktır.

Malumdur ki devletlerin muvazenesi itibar-i malisinin nizamı olduğundan onu sekteden vikaye herhalde elzemdir. Çünkü devletin ruhu maliye olmasıyla ona âriz olacak fenalıktan dolayı cism-i devletin hareketine halel gelmesi tabiidir, bunun için her devlete husul-i muvazeneye o kadar itina olur ki tarif olunmaz. Devlet-i Âliye dahi bu cümleden olarak şimdiye kadar muvazenesinin açığını kapatıp ashab-ı senedat ve matlubatın hakkını vermek için pek çok fedakarlıklar ihtiyar etti. Hiçbir zaman da taahhüdâtını ifada kusur etmedi.Hatta bütçesinin açığında dolayı taahhüdâtın ifası düçar-i tehir olmamak için faizle para alarak faizle verdi,o kadar gaileler arasında yine borcunu vermekten geri durmadı ve hiçbir özür ile itibar-ı malisini sektedar etmedi.

Lakin devlet sözünde durmak ve itibarı malisini sekteye uğratmamak için faizle para almaktan ve faize faiz vermeye mecbur olmaktan ne derece mutazarrır oldu. Ve ne kadar katmerli zararlara uğradı tarif olunmaz. Şu kadar diyebilir ki inde'l-hesap hazine-i celile yüz kuruşa senevî yirmi kuruşa yakın faiz vermek izdirarında bulundu. Artık buna hazine değil dağ olsa dayanmaz.

İşte şu hal hazine-i celile muamelatını günden güne sektedar etmeye ve günden güne teşvişe düşürmeye başladığından buna bir çare bulunmak için ara sıra bazı tedbirler icra olundu ise de bizde cari olan kaide-i kadime üzere o tedbirlerin muhafaza ve devamına himmet olunmadığından matlub hasıl olamadı. Bunun üzerine muvazenenin açığı aşır taştı.

Tadabir-i meskure masrafin tenkisi ve varidatin tezyidi gibi şeylerden ibaret olmasıyla ikdam ve devam olunduğu halde açığın kapanmasına medar-ı azim olabileceği münker değil ise de ara sıra zuhur etmekte olan masarifi fevkaladenin bazısı kabil olabilese bile

bazısı ve la yeteahhar kabilinden olarak tesviyesi ehem olduğundan asıl bütçeyi açan şu masarifi fevkaladenin tenkisi hükmüne girdiği gibi iradın tezyidi maddesinde biraz vakte muhtaç olup halbuki bütçenin açığı kapanması tarif kabul etmeyecek mertebe-i ehemiyet ve elzemiyette olduğundan bu defa ittihaz olunan tedbir sayesinde hazinenin altı buçuk milyondan ziyade istifadesi işte şu cile bir deva-ı seri' oldu.

Zira bütçenin açığı haliyle kalmış olsa her sene üç buçuk milyon açık üç beş senede şimdiki varidatın yekünü kadar bir meblağ-ı külliye baliğ olarak varidatı bütün bütün mahv ve ifna edeceğinden artık hazine bin kuruş masrafa bile karşılık bulamamak gibi bir zaruret ve muzayakaya düşer kio halde ne kimse aylık ve tayinat alabilir ve ne de ashab-ı senedat bir akçe faiz ve resulmaline olabilir,yani şimdi alacağı nisfi da bulamaz olur . Alemi izdirab istila eder. Muamele-i nas pek büyük sekteye uğrar.

Devlet-i Âliye ise hiçbir zamanda böyle şeylerin vukuunu tecviz etmeyeceğinden başka şu haller bil'ahire itibari maliyi sektedar değil bayağı ifna edeceği cihetle buna bir tedbir-i sahih ile mukabele ve husul-ü muvazene ile itibar-ı malisini vikaye şân-ı âlisi iktizasındandır. Binaenaleyh bubabda edilen ve müzakerenin neticesinde şu tedbir-i müttehizden ahsen veakvi ve devlet ve milletçe bir tedbir bulunamadı.

Vakıa bunun yerine umumi bir vergi salıp yedi buçuk milyon irad hasıl etmek kabil gibi görünüyor ise de bunda yalnız memalik-i mahrusa ahali hissedar-ı hizmet olup hazinenin muzayakasına alet ve sebep olan istikrazatan istifade eden ashabı sermaye ve iktidara bir hisse-i muavenet düşmeyeceğinden ve halbuki onlar şimdilik vergiyi vermekte bile bazen izha-ı acze mecbur olanlar kadar olsun devletin hazinesine muavelet kaydında bulunmamayı fetva tecviz etmeyeceklerinden hem onlar hemde erba-ı kudretten olup da senedat sahibi olanlar hissedarı muavened olunmamak için ahaliye vergi tevzi' olunmak ve zî-kudret olmayanlara dokunulmak gibi bir tarik-i muzırta gidilmeyip tedbiri meşruhun ittihazı ihtiyar olundu ki bunun hükmü erbab-ı servet ve kudretten başkasına ait olmayacağından ve onların adabı ise umum ahalinin adadine nisbetle kalil olduğundan şu tedbir umuma ait bir şey olmayıp hususi demek oluyor.

Bununla beraber Şu tedbir Şimdiye kadar sair devletlerde icra olunmamış bir bid'at değildir. Tanzim-i umuru maliye için bu gibi tedabirin israsına ekser devletler mecbur olmuşlardır. Kimisi bu yolda ve kimisi sair surette birer tedbir tedbir ittihaz ve icra etmişlerdir.

Hatta Avusturya İtalya devletleri Şimdi Devlet-i Āliye 'nin bu tedbiri gibi bir tedbir icra ve istimal ederek o sayede bütçelerin tanzimine muvaffak olup Şimdiki hale girmiŐlerdir ki müddet-i madide bunlarda bizim gibi maliyece muzayaka çekerlerdi. Düşündüler taŐındılar Avrupa'nın sair devletleriyle müzakere ettiler, başka çare bulamadılar.

Demek isteriz ki Devlet-i Āliye sair devletlerde vuku bulmamıŐ bir hali ihtiyar buyurmadı ve Avrupalılar Devlet-i Āliye'nin Şu tedbirini tahsin ve takdir ile derhal kabul ettiler. Eğer başka devletlerde Şu tedbirin emsali sebkat etmemiş olsa idi devlet ihtiyar ve icra etmez ve Avrupalılar da kabul ve muvafakat eylemezdi.

Çünkü müstakrazatı vakıa senedatının miktarı küllisi Avrupalılar'ın yedinde olduğundan onların bu babda itiraza hakkı olabilmek tabi iken emsalsiz bir Şey olmadığından ve hususiyle hazinenin haliyle bu babda olan mazeretini bildiklerinden tedbir-i meŐruhu kemal-i memnuniyetle kabul ettiler.

Şu tedbir eğer ki beş seneye münhasır olmasına ve beş seneden sonra yine ondört milyon lira faiz ve resülmalin ifası iktiza edeceğine göre hazinenin Şimdiki muzayakası beş sene sonra yine tamamıyla avdet edeceğinden tedbir-i meşruhun bahşedeceği faide ulyada selameti muvakkate hükmünde görölüyor ise de bu müddet zarfında masarısı fevkalede vuku bulduğu halde masarısı adiyeden icrayı tenkısât ile beraber asıl medar olan varidatın tezyidi maddesinde fevk'ül-gaye ikdam olunarak ahaliye bâr olmayacak surette irad bulunacaktır.

Mesela resm gümrüğe zam edilecek ve aşar arazi üzerine tahsis ve istihsal olunarak ve patent nizamı tamimen mevki-i icraya konulacak ve zahriye rüsumu deęiŐecek ve zati samii cenab-ı vekalet penahinin eser-i ikdam ve gayretleriyle derdest ilan olan ıslahat-ı Hayriye semeresiyle bir takım varidatı cedide ve sahiha bulunarak beş sene sonra

verilecek on dört milyon liranın şimdi kat' olunan miktarına daha doğrusu bütçenin açığına karşılık bulunacağından o halde beş sene sonra şimdiki halin avdeti kat'a ümit olunmaz.

Bu varidatın ahaliye bâr olmayacağı bahsine gelince yüzde sekiz resm gümrük vermekle yüzde yirmi vermek beyninde büyük bir fark görülemez. Mesela kuruşa taksim olunur ise kırk paraya iki buçuk para düşer ki his olunamayacak derecede bir şeydir. Hele Avrupa'daki gümrük resimlerine göre bunun lakırdısı bile olmaz. Bununla beraber kırk paraya alınan bir şey kırk iki buçuk yahut yüz sekiz kuruşa iştira olunan bir malı yüz yirmi kuruşa alınmak yani aslına nisbetle cüziyattan olan zammı dahi vermek ne esnafa ve ne de erbabı ihtiyaca bâr-ı sakil olmaz. Hasılı bulunacak varidat bu kabilden zararsızca şeyler olup hususuyla aşarın arazi üzerine tahsisinde hazine ile beraber taife-i zürran pek ziyade istifade edeceği ve zürran husulü istifade ve serveti de hazinenin başkaca bir menfaatini mûcip olacağı derkardır.

İşte yukardan beri muhsenat ve teferruatından bahs ettiğimiz tedbir hakikaten şayan-ı teşekkür ve takdir olduğundan Devlet-i Âliye'nin şerefi tabiiyyen ve meziyet-i hayırhahı ve mevalatıyla meluf olanların kâffesi nazar-ı istihsan ile görmekte ve saye-i şahanedeki ittihaz ve icrasında ve himmeti meşhud olan hazreti sadr-ı azamiye kalben ve sahihen arz şükür ve bir an tehir ve tereddüt etmeyecekleri bedihidir.

Eğer menfaati şahsiyyesini mazarratı umumiyede arayıp bulmaya alışmış olan bir takım borsa oyuncakları bu maddenin ilan-ı akibinde mal bulmuş mağribiye dönerek kendilerine celb-i menafi' için büyük bir vesile ittihaz edip borsa da bir takım şayiata cüretle konsolideyi otuz buçuk kuruşa ve demiryolu senedatı seksen franka kadar tenzil ettirmişler ve işin ilerisine aklı ermeyen veyahut düşünmeye vakti olmayanlar dahi bunlara uyup ellerindeki senedatı sarfa kalkışıp mutazarrır olmuşlar ise de bu tedbirin isabetiyle beraber bahşedeceği menafi ve bu da senedatı mezkurenin fiyatı sabıkasından daha ziyade terakkisini mucib olacağını bilen ve anlayanlar ellerindeki kayıtları çıkarmayıp zarardan nefislerini vikaye etmiş ve bu hal oyuncuların dolabına dokunarak aksine çevirmeye başlayıp konsolide birkaç saat içinde üç buçuk kuruş kadar ve şimendifer dahi bu nisbette tezayüd eylemiş ve bundan böyle edeceği de derkar

bulunmuş olup şu hal terakki ise umur-u maliyenin ıslahıyla husul-ü müvazeneyi meydana getirecek olan tedbir-i meşruhun ittihazı hakkında olan isabet ve muhsenata pek büyük delil olduğu bî-iştibah olmakla bunda acele edipte beyhude mutazarrır olanlara beyan-ı teessüfle hatmi makal ederiz”.

(دوره ۲) 38611

الاول ۸ سنه ۱۲۸۲ نمره

جمادى الاول ۱۰ سنه ۱۲۸۲ (پنجشنبه)

اشبوغزته ولسیة و خارجیة سواد و هر دو لوجی شامل اوله ذوق هفتده برده پنجه کونلری چیتار برسته لک (۱۰۰) و التالیی (۷۰) غروش و هر پنجه بی الغش باره یه دور فایز و لایند ماغدا عفرایمچون دخی بوفینات ایله وریلور سینه لکن و یاخود التالیی ایلمنن الم ایچون یاذلق استنلدریک خالد مرکز ولایت مطیبه سنه مرایست اولن لایز نکاور

وسرت اولمشدر

تقاً لایت اقتضایه تشکیل لاور کورنیان بمالسدن تیز حنون ولایت و بجا ایله جناب دستور لولایست کجه تشکیل و اسدان فلدوق اعضای عرب و ترک کاتیرایله تیرمالی و جوه و ایضا ملکدن و بندکان دولتن بالاقصاب تعیین قلوب نامورین موی البهم رشای میامن ارتضای حضرت ملاکانه توفیقاً خصوصات واقعه نکت دزیه و تفتیته بدو مباشرت ایشلردو

حوادث محلیه

طرابلس غرب ایانتک ولایته غولیده ولسی بولغا دولتو مجود ندیم پاشا حضرتلیه ابقا توجیهی حقیقه شرفیزر صحیفه حدود بیوریلان فرمان عالیشان ناموری یاور حرب حضرت صدرا تپاشای حسن اقدی و ساطنله بالوصول مرت الای والا ایله دوسکونه کوزیده رک سنک رکاب عبودیت حضرت ولایته البسه و سینه ایله قائم و سائر و تیز شال و ایبلال استلال هاپونه منتظر بولتان و لاشاد الیه تسلیم اولدین شغاف منیا اولان عسور امر و ضابطان عسکری و ارکان ولایت و جوه و اعیان ملک جمع سرستند باکمال تعظیم و افتخار قرانت و اعلان فرمان مدلت آثار اولند قلدت و فرمان عال مذکور کوریا قلعه شاقا نیده دلی طوپلر ایلد قلدنصر که همان دوست ایشمال و شایباً مرفوع بارگاه فاضی الحجابات قلندوق فریضه ذمت و عبودیت اولان دعای قادی عمر و اقبال و شوکت و شان و ایجلال حضرت شهنشاهی زبور السنه تکرار قلمشدر اولور مرتکب ایشاشی سکان ملک ایله باب حکومتدن فوق مایصور اجزای شهر این ایله ایغای و جیبیه شکرانیت و ایش کون عساکر فوذ ناز جناب پادشاهی طرفلردن ایشلی تعلیم ایلر سنده مبادوت و دها ایشی کون قول اوغل ناملو عساکر حضرت ملاکانه جانیندن دخی ایلها و آستنبازی ایله ابراز آثار شاه مان

حضرت وینالالین ولایته بیستیز پادشاه سز اندمز حضرتلرین الالابد سرر آرای شوکت و شان و ظل ظلیل مرام عدیل جناب خلاقیتا ایله لوز علیادار منادق عالیانه سایبان بیورسون آمین مقدمه سعادت و رسالت اولان جلوس میامن ناموس سرت ملاکانه لری دوز فیروزند نبرو مرام مرام ستاد بنابر شهر یادر لری جمله تیه و بندکان سلطنت سینه لریک و فاه و آسایش و کانه نالک و بلدان تا بجا و انزلتیک اعمار و امسلاسی ذمیه شیره سینه معروف و مسطوف بیوریلند بویایله شدی به دکن قاطبه امر و فرمان مدلت بیان سرت پادشاهان لریک قرانت خیر و جیلده سوس مربر طرفند و رعای آیینه ظهور و تیز ایشل ایدی وسیله رفیقان مرکاد دولت ابد مدت و ملک و تیه تحلیزند ذمیه آباران و بیوریت اولان اثاد عصریه حضرت خلاقیتا میدن بریسی دخی و زانین و نظامات سینه تک بیتا مها اجزای احکام سینه سندن افراد ناسله بلا استنشا استفیاد ایشی و مصالح عیادک سرعت تدریسیه مشور سینه دولت علیه تک تیر و فاند سینی تیت سکت متقبیله تشکیل بیوریلان ولایتلر نظامان اولوب از جمله طرابلس غرب ایالتی و خراشوا سانه نالیله اکتساب ایشیاز ایلیله عسور سکان و ایضا منظر اولد قاری عدالت و آسایش و ایشیت و خلیفنده سزاوار بیوریله کلان الطاف بی پایان جناب ولی نعمتدن منون و متشکر بولور قاری و سایر معدلتوایه حضرت خلاقیتا میدن توشینو مشاهدت و رفیقان ایله کلری سالد سوانلی بولور قاری دعای نوافر عمر و اقبال و تیز ایش شوکت و ایجلال حضرت نلاله لری نایه و تکرار ایشکده و لری

طرابلس شهریه اون ساعت ساد ده کان کده و نابلو بر عمل جیل غزیه سخا فیله غزبان نام قضا و مستانک استقامات موجود سنه نقطه سعادت اولنه شایان و جولا کما عریان بر مرکز مهم اولدی سالد آثار عارندن حال بولنسی سببیله مذکور جیل و غزبان طریقته سون عسک و انیت ایشی سبیل خصوصاً سنه مشکلات و صعوبت آشکار اولنن اوری بر مستحکم آرا کما مدیری تاسیس اولدین حاله پک چون محسنت ملکیه روشتا اوله جنتدن بشقه سین اقتضاده اماکن نازکده و مهمه دک جنود موجودیه نقطه اعتماد و انیت اوله جتی تبین ایله کجه جتی ساینه حضرت پادشایه مذکور کده نام حله طلب و استعدای اهل ایله قصر ناملو بر آرا کما مستحکم انشا اولدوق شایان بیوریلان مساعدت سینه اقتضای عالیسیه اولجای خال عزیزیه نام عالیسیله موسور بر قضا عال اولمش و قضا مذکور مرکزنده یور مخصوص ایله بازار قائمه سنه دخی و خصیت سینه حضرت پادشاهی سینه

8 Eylül 1282, Numru:1; Cumade'l-ûla, Sene:1283, Pencşenbe günü

İş bu gazete dahiliye ve hariciye-i havadisi ve her türlü mebahisi şâmil olarak haftada bir defa pencşenbe günleri çıkar. Bir seneliği yüz yirmi ve altı aylığı yetmiş guruşa ve beher nüshası altmış parayadır. Dahil-i vilayetten maada mahaller için dahi bu fiyat ile verilir. Seneliğini veyahut altı aylığını almak için yazılmak istenildiği halde merkez-i vilayet matbaasına müracaat olunmak lazım gelir.

Ek-9: Anadolu'da yapılması gereken islahatları içeren Mahmut Nedim Paşa'nın layihası

İslahatların yapılması için gerekli olan şartların hazırlanması

İslahatların yapılması için gerekli olan şartların hazırlanması... (The text continues with a list of conditions and requirements for the reforms.)

İhtiyaçlar

İhtiyaçların karşılanması için gerekli olan şartların hazırlanması... (The text continues with a list of requirements for the reforms.)

İhtiyaçların karşılanması için gerekli olan şartların hazırlanması... (The text continues with a list of requirements for the reforms.)

İhtiyaçların karşılanması için gerekli olan şartların hazırlanması... (The text continues with a list of requirements for the reforms.)

İhtiyaçların karşılanması için gerekli olan şartların hazırlanması... (The text continues with a list of requirements for the reforms.)

İhtiyaçlar

İhtiyaçların karşılanması için gerekli olan şartların hazırlanması... (The text continues with a list of requirements for the reforms.)

İhtiyaçların karşılanması için gerekli olan şartların hazırlanması... (The text continues with a list of requirements for the reforms.)

İhtiyaçların karşılanması için gerekli olan şartların hazırlanması... (The text continues with a list of requirements for the reforms.)

او چنانچه چون نگردد به قیل القدر حکام مقتدری اعظم انکار بر جبهه معزله حکام محله ناک استقلال این جنک
صورتی بر حق منقح و رسمی محمود تعیین اولدی بزرگ عدل ناک تعلیلی وایش فاله جقد صحیحاً ارباباً قدره اولدی
آرزو اولور برفا جقد بیانج درانی اور و بالبد بولنی و بونگر کیرر بلان استقلال سونی کی اصدوات حکام و نظیر سلور
مکلف اولدی هر قدر استقلال حکام قاعده حکومت ملکه نظیر فایح لوارج حکام اصدول اولنجیه و مقدر و شقیم حکام
برنجیه قدر بونک موقع اجزیه جیفاری سکدر نقصانات جیفه عدل ناک خطیاند ارباب اربابو تکالیف سیه بر قده لایحه
اولج ذاکای الهابوز عرض و تقییم اولنجیه و الیابل حکام بیانج حاصل اولور بیانج سنج شایسته لایحه بار اولور

جواب

جانب حقان و برنده اولور سالفه الزک تغییر رسم کرم مواد اربابو برکادار اولور فقره عباره آید اولور (با ایشالی حکام لک
تشیقات حق برینو حاصله در برینو لایحه فایده نونک لایحه لایحه در جات مختلفه حکام تشکیل و وظیفه لایحه
ایجاب باید حکام انصافه مصونتی قاعده وضع اولور بر خصوص دخی اور و قانونه شایسته معلومات و تجربه لایحه در کلامه
و بر طرف اولور جیمه لازم کلامه بچند شرایطی اولور جقد بر خصوص دخی اور و قانونه شایسته معلومات و تجربه لایحه در کلامه
استقلال اینک مکمل اولور فقط حکام لایحه مواظبتی مقدر اولور اعلام و برینو مامک کی بر قده لایحه بار اولور
براداره نظیر عدل ناک لایحه لایحه مواظبتی مقدر اولور اعلام و برینو مامک کی بر قده لایحه بار اولور
حالی که معاملات حکام مقدر اولور مقدر تعیین و اعراض مقدر و در وقت اولور لایحه مواظبتی مقدر اولور
حاضر دوران استو مقدر تعیین با اولور بیانج لایحه مواظبتی مقدر اولور

ذیلی الهاء مقدر تعیین قایل و کدر هر یک علیه مقدر علی الدوله داره و درین سیر اولور جیمه اولور بر قده لایحه بار اولور
و برینو مامک کی بر قده لایحه مواظبتی مقدر اولور اعلام و برینو مامک کی بر قده لایحه بار اولور
ایجاب باید حکام انصافه مصونتی قاعده وضع اولور بر خصوص دخی اور و قانونه شایسته معلومات و تجربه لایحه در کلامه
و بر طرف اولور جیمه لازم کلامه بچند شرایطی اولور جقد بر خصوص دخی اور و قانونه شایسته معلومات و تجربه لایحه در کلامه
استقلال اینک مکمل اولور فقط حکام لایحه مواظبتی مقدر اولور اعلام و برینو مامک کی بر قده لایحه بار اولور
براداره نظیر عدل ناک لایحه لایحه مواظبتی مقدر اولور اعلام و برینو مامک کی بر قده لایحه بار اولور
حالی که معاملات حکام مقدر اولور مقدر تعیین و اعراض مقدر و در وقت اولور لایحه مواظبتی مقدر اولور
حاضر دوران استو مقدر تعیین با اولور بیانج لایحه مواظبتی مقدر اولور

بیتسہ صفتا نزلان حکیم قبول سزا زندی حفظی نفع من تمام اجمالی

جواب

یا لجمیر ما لم نفع به ^ه اها غیر مکرر نفع سزا زندی مجموع قبول اولی بقره نفعم برید ^ا ان نفعه نافع باره
نظرم علی اوزره رعاری سعیا به نفع به جبر هفتین در دست نظریه اولی نفعه ^ب اها غیر مکرر عام
کاف رعاری عمما ما لم نفع به ره نفع و صم اولی نفعی ^ج اها غیر مکرر نفع ^د ه صفت و سطر ^ه سزا زندی جاری

اول صفت

7

Maddeleri cümle-i ıslahattan ma'dud olup jandarma teşkilatına evvelce teşebbüs olunmuş ve zaptiye miralaylıklarına en münasip ve muktedir ümerayı askeriye'nin teminiyle beraber refakatlerine ecnebi muallimler verilmesi mukadder bulunmuş ve memuriye-i devletin hukuk-ı tekaidiyesini dahi şamil olmak üzere memuriyeti tekaüd nizamnamesi geçende tanzim ve ba iradei seniyye ilan olunmuş ve heyet-i tahsiliyenin sınıf ve vezafine ve emval-i devletin suret tahsiliyle mükellifinin şimdiye kadar düçar oldukları tas'ibatın def ve izalesine dair vesair şeraid takyîdât-ı mukteziyeyi havi kaleme alınan kanun layihası kezalik ba irade seniyye kararname şeklinde ilan kılınmış olduğunun bunların icraatıyla vilayetlerin taksimat-ı cedidesine dair mukaddema ba irade-i seniyye teşkil eden komisyondan kaleme alınan mazbata ile müteferriatının tetkikatı amika icrasıyla ve mevaddı sairei meşruhanın kezalik tedkikiyle bil istizan mevkiî fiile isali için takdiri mezkurda gösterildiği üzere komisyon teşkili lazıme-i maslahat görünmüş ve iş bu komisyona tayini tasmm edilen zevatın esâmîsini mübeyyin pusulası leffen takdim olunmuş idüğünden rehini tensibi ali buyrulduğu halde mezkur komisyonun teşkiliyle vech-i ma'ruz üzere icrayı mukteziyatı ve devletin hal ve mevki'i ve menfaati ile kabil-i tevfiğ olmayan bu gibi tekalifin teceddüd ve teşdidini men' için bu hususların bil seria irede-i fiiliyatı ve icabattan görünmüşdür. Dokuzuncusu köylülere mucib-i ızdırap olan aşar usul-ı hazırasının lağvına kadar iş bu usulün tadil ve ıslahı

cevab

cevabı birinci bendin şerhiyle hasıldır.

95/22

4

Anadolu'da vakı' vilayat-ı şahanece icrası elzem olan ıslahat-ı mevaddı atiyeden ibarettir. Birincisi esaslı bir jandarma heyeti tesisidir zira iş bu heyetin adem-i vücudu can ve malın daima muhatarada kalmasına badi olur. Bu hususun tecriyesine Anadoluca mübaşeret olundu ise de mahalli mezkure henüz bir muktedir müfettiş nasb ve tayin kılınmadı. Kaptan Aliks'in Girid'de vuku' bulan muvaffakiyeti bu sınıf memurların ne

kadar büyük hizmetler edebileceklerine delalet edebilir. Lakin bunlar ba ferman-ı iktidar-ı kafiyi haiz olmalıdırlar.

cevabı

Kıbrıs muahedesi üzerine İngiltere Sefaretine verilen takrir-i resmide bu bahse muteallik olan fıkra ibare-i atıye ile muharrerdir. Babıâli eyalat-ı şahanede asayiş ve intizamı temin edebilecek suretde kuvvetli bir jandarma fırkası ihdas ve anasırı lazımesini Avrupa Devletlerinde mevcut olup bunca asar-ı hayriyesi müşahede olunan o misüllü heyetlerden ahz ve iktibas eylemenin lüzumunu dersaadet konferansı zamanındaki misüllü şimdi dahi tasdik eder binaenaleyh Devlet-i Âliyye esasen jandarma usulünü kabul etmiş olduğu cihetle bu hususta İngiltere Devletiyle Babıâli müttefikkürrey olmağla jandarma idare-i merkeziyesi meclisine erbab-ı namus ve haysiyet ve iffet ve istikametten birkaç ecnebi zabiti kabul edeceği misüllü jandarma usulü talim ve tahsil edilinceye kadar ecnebiden muallim sıfatıyla evsaf-ı mezkureyi haiz lüzumu mikdar zabitden dahi dahi celb edecektir. Çünkü her hükümetin jandarmaya müteallik kanun ve usülleri ayrı olduğundan buraca dahi jandarmanın teşkili memleket ve ahalimizin usul ve adetine tevfikan ve hukuk-ı şahaneyi vikaye edecek vechile derdest tanzim olan kanunun taraf-ı eşrefi mulukaneden tasdikine muallak olmak tabidir. Bu misüllü hizmetlerde ehliyet ve tecrübesi derkâr olan ecnebi zabitleri dahi jandarma firkalarında istihdam olunacaktır.

Memalik-i mahruse-i şahanenin bazı cihetlerinde jandarma tertibat ve teşkilatına ibtidar olunmuş ve evvelce kontrato ile hizmet-i devlete alınmış olan ecnebi zabıtlardan dahi muallimler gönderilmiştir. Her vilayet zabtiyesinin jandarma usulüne tevfikan teşkili için kaleme alınan nizamnâme layihası tensikat-ı askeriye komisyonunda tedkik olunmakta olduğundan kariben iş bu layihanın ikmâl-i tedkikatıyla tasvib-i âli-i cenab-ı padişahiye arzı mukadderdir. Jandarma teşkilatıyla mevadd-ı müteferriasını teftiş için dahi Ferik Saadetlü Bekir Paşa ve Tırhala mutasarrıfı sabık Said Paşa hazeratı refekat-ı memurlarıyla beraber Anadolu tarafına tayin ve izam kılınmışlardır. Vilayat asker zabtiyesi teşkilatı ve heyet-i zabtiyenin ciheti askeriyece olan muamelatı daire-i askeriyece muhavvel olduğundan zabtiye miralaylıklarına birkaç güne kadar ümerayı askeriyece en muktedir ve münasib zatların intihabı ve refakatlerine burada bulunan

ecnebi zabitanından muallimler verilmesi mukadderdir. İkincisi bir suret-i ciddiyede tetkik muamelat-ı maliyedir. Dört sınıftan ibaret olmak üzere bir çok maliye müfettişleri tayin edildi. Halbuki mahallince lazım olan iktidar ve istiklali haiz olarak her vilayete bir Avrupalı müfettiş gönderile idi. Hususiyle bunların maiyetlerini kendileri intihab ve tayin etmelerine hükümet-i seniyye canibinden müsaade buyrula idi. Daha ziyade istifade olunurdu.

Cevabı

Canib-i sefarete verilen marru'z-zikr takriri resmide münderic mesaili erbaadan bu maddeye dair olan fikra ibare-i atıye ile muharrerdir. Aşar usulünün ilgası Devleti Âliyye'ce dahi mültezim ise de buna mukabil memaliki şahanede yeni bir usul ittihazı vakte muhtaç olub mamafif usul-ü cedideyi ve umur-u tahsiliyenin suver-i ıslahiyesini ibtida bir veya iki eyalette tecribeyle fevaid ve muhsenatı görüldüğü halde memalik-i şahanenin şair taraflarına tamim etmek mukadderdir. ve esna-yı tecrivede iş bu ıslahat-ı mühimmeye muavenet eylemek üzere fununu maliyeye tamamıyla aşina ecanibden dahi birkaç kişi bulundurulabilecektir. Nizamât-ı cedidenin icrası için kullanılacak olan jandarma zabitanıyla sair memuriyeti ecnebiye zikr olunan şubat-ı muhtelifenin ber-vech-i matlub-u tanzimiyle temami hüsn-i ceryanına kadar ibka olunacaklardır.

Âşar usulünün ilgasına esas olacak tecribenin Suriye kıtasında Sayda ve Baalbek kazalarıyla Anadolu'da dahi Balıkesir'i ve İzmit ve Kastamonu ve Kayseriye kazalarında ve Konya'da ve Akşehir kazasında gelecek seneden itibaren icrası mukadder olarak Maliye Nezaretince şimdiden memurları tayin kılınmıştır. Her vilayette umur-u tahsiliyenin umur-u zaptiyeden tefriki esası kabul olunmuş ve tecarib ve tetkikât-i amikaya müstenid olan nizamnamesi resmen ilan edilmiştir. Muamelat-ı maliyenin teftişi için kol kol müfettişler tayin kılınmış olduğuna ve sefarete verilen vaad âşar usulünün ıslahında muvakkaten memuriyet-i ecnebiye istihdamına münhasır bulunduğu nazaran bu vad mukaddena daha vâsı' surette icra olunup umur-u maliye için dahi teb'a-i ecnebiden ve daimi müfettişler tayin olunmuştur. Fakat her vilayette iktidar ve istiklali hâiz Avrupalı müfettiş tayininde bir faide yoktur. Çünkü evvelen muamelat-ı maliyenin her tarafça başka başka tanzim ve ıslahı lazım gelmeyüp merkezce ittihaz edilecek şekil idare-i maliye ve hesabiye ne olacak ise onun ta'mimi

lazım gelir. Vilayetler iş bu şekil idareye tâbi olurlar. Binaenaleyh umur-u maliye-i devletin ıslahı başka ve idare-i mevzuanın intihab olunacak surette cereyan edip etmediğini ve kuyud ve muamelatı tedkik etmek ve mal memurlarının hareketını âlettevali teftiş eylemek başka maddeler olup birincisinde yani idare-i maliye hakkında merkezce tesis ve vilayata tamim olunacak usulün intihab ve vaz'ında malumat-ı hususiye ashabından olan ecnebilerin muavenetlerinden istifade olunur ise de ikincisinde yani teftiş hususunda yerli memurların hizmeti daha ziyade nafi' olur. Hal böyle iken ber-vechi muharrer geçende tayin olunan maliye müfettişleri meyanında ecnebilere bu işe muktedir olanları tuharri olunarak istihdama salih birkaç zat bulunmağa qanlar dahi kabul ve memur edilmiştir. Mamafih idare-i maliyenin şubatından mahdud olan vilayetlere iktidar ve istiklali haiz umumen Avrupalı maliye müfettişleri tayininde mehâzîr dahi vardır. Çünkü Avrupalı memurlar evvelen âdat ve ahlakı memlekete ve kavaid-i memleketin esbabı mûcibesine .layıkıyla vakıf olamayacaklarından bunların nazariyat üzerine vâkî' olacak hareketlerinden maksada muvafık fiiliyat ve menafi' usulü müsteb'addır. saniyen Avrupalı müfettişler lisan-ı türki üzerine tutulmuş olan defterlerden bir şey anlayamayacakları cihetle bil'ahire defatir-i hesabiyenin anlayabilecekleri lisan üzerine tanzimini teklif etmeye mecbur olacaklarından ya böyle bir teklifin kabulü veyahut bu müfettişlerin lağvı memuriyetleri ile nihayet bulması tabi olan şu meselenin gerek kabul ve gerek reddindeki mehazir muhtaç-ı beyan değildir. Avrupalı müfettişlerin maiyet memurlarını kendüleri intihab ve tayin etmelerine müsaade olursa refakat memurlarını kendileri gibi ekseren ecnebilere tayin edecekleri cihetle Avrupalı müfettiş tayininde görülen mehazir bunda mea ziyadetin vârididir.

Üçüncüsü cihet-i mezkureye kalilül mikdar mehakim müfeddişleri izam etmektir. Birçok masraflarla mehakim-i mahalliyeinin istiklâlinin ihlal edecek surette bir takım müfettiş ve müdde-i umumiler tayin edildi. bunların adedlerinin taklili ve işde kalacakların sahihan erbabı iktidardan olmaları arzu olunur. bu kalacaklar meyanında dirayetli Avrupalılar bulunmalı ve bunlar Girid'de bulunan iskalsoti gibi ıslahat mehaki vazifesiylede mükellef olmalıdır. Her ne kadar istiklali mehakim kaidesi hükümet-i mülkiye nazarınca faideli isede mahkemeler ıslah olununcaya ve muktedir ve müstekim hakimler bulununcaya kadar bunun mevki-i icraya çıkarılması müşkildir .Nizamâtı

cedidei adliyenin hatfâtıyla ol babda şikayati mübeyyin bir luta layiha evvelce hakipay-ı hümayuna arz ve takdim olunmuştu.Valiler ile mahkemeler meyanesinde hasıl olan mübayened hetayic müteessifenin zuhuruna badi olmaktadır.

Cevabı

Canibi sefarete verilmiş olan salif'üz-zikr takrir-i resmîde muharer meaddı erbaadan buna dâir olan fikra ibare-i atıye ile mahkîdir.Babı ali mahkemelerin tenskatı hakkında bir pılan hazırlamaktadır. Bu planda Londra kabin etosunun mutaalatı mücibince dere çâtı muhtelifede mahkemeler teşkil ve vazifelerin kusur etmeyen bil cümle hükkâmın infisalden masuniyetleri kaidesi vaz'olunmuştur.Şu suretdeki adliyeye muteallık memuriyetler haysiyet ve itibar bulacak ve müstekil ve bitaraf olmaları için lazım gelen bil cümle şeraiti havi olacaktr.Bu hususta dahi Avrupa kânûn-şînâsânın malumat ve tecrübelerinden derecei külliyyede istifade etmek mümkün olup fakat mahkemelerde kendi muvafakatlari munzam oldukça ilam verilememek gibi refiklerinden ziyade bir ikdidarı haiz ecnebiler bulundurmak bir idare-i muntazame-iadliyenin her türlü kavaidine muğayir olduğu misülli muhakemelere memleketin elsine ve kavanin ve adetine vakıf olmayan azanın idhali dahi şekildir. Halbuki emalatı muhâkeme nezaret etmek için her vilayete müftişler tayin ve izamı mutasavver ve derdest olduğundan ecneblerden sıfat ve malumatı mukteziyeyi haiz zevatın iş bu müfettişliklere tayini balada beyan olunan mehâzîr-i azîmetin vukuunu men' etmiş olur.

kalil'ül miktar müfettişler tayini kâbil değildir. Çünkü adliye müfettişleri ale'd-devam daire-i vilayette seyyar bulunacağı cihetle üç beş vilayete bir müfettiş tayini husûl matlabı temin etmez bir çok masraflarla müfettişler ve müdde-i umumiler tayin olunduğu dahi muvafık-ı nefsu'l-emr değildir. Zira müfettişlerin maaşları on bin kuruş olup ale't-temadi daire-i memuriyetlerini teftiş etmek için lazım olan masarîf seferiye dahr maaşlarından tesviye olunmaktadır. Buradaki Avrupalılardan müfettişliğe talip olanlar ise evvelce la-akal ikiyüzelli lira maaş talep ve bunun kontratoya rabtını şart ittihaz eylemişlerdir. Saniyen müdde-i umumilerden vilayat-ı istinaf mahkemelerinde bulunanların maaşları dört bin ve livaların bidayet mahkemelerinde bulunanların maaşları ikişer bin kuruş olup bu defa umumi sırasında yüzde onar kuruş dahi tenzil olunmuştur. Bunların usul-ü muhakeme kanunlarında musarrah olan vazifelerine ve

hususla her nerede bir cinayet ve cunha vukuuna muttali olsalar derhal oraya gidip istintaka ve tetkik-i cerayime mecbur olmalarına göre umur-u adliyenin daha ziyade temini hüsn-i cereyanı bu maaşların tezyidiyle beraber müdde-i umumi kalemleri teşkiline ve kazalar muhakimi nezdine müdde-i umumi muavinleri tayinine mütevaffıktır. Binaenaleyh bunların taklil-i idare-i adliyeyi tanzim şöyle dursun o idarenin esasına vehn îrâsı mûciptir ve müfettişlerin vazifeleri mesalih-i cariyeye ve müterakkime ile emsali mevadi hapishaneleri teftişe ve müdde-i umumilerin vazifeleri hukuk-u kanuniyi muhafaza ve müdafaaya mahzur olduğundan bunların memuriyetleri istiklal mehakim-i mahalliyei ihlal ettiği mahal teslim olmayıp bilakis her devlet-i mütemeddinede olduğu gibi bî tarafe-i muhakim hükkamın hem hakim ve hem müdde-i makamında bulunmamalarıyla hâsıl olur. Ve dirayetlü Avrupalulara emsal olmak üzere gösterilen Girit'teki iskalpti öyle ıslah-ı muhakeme muktedir bir zat olmayup bunun hâl ve şânı ve mekasıdı Girit Vilayeti meşavirliğinden bi'l-vürud leffen arz ve takdim kılınan tahrirat-ı mahremaneden rehîn-i ilm-i âli buyrulur ve ıslahat mehakimi vazifesi kuvve-i kanuniye tarafından tanzim ve tarafı eşref cenab-ı mülûkdariden tasvib buyrulacak kavanin ile hasıl olacağından bu selahiyetin müfettişlere tevdi' ve teslimi esası kaide-i hükümete dokunur ve bir de bir taraftan istiklali mehakimin ihlalinden şikayet ve akîbinde şimdilik istiklali mehakim kaidelerinin mevki icraya çıkarılması müşkil olduğundan bahs olunmasında tenakuz görünür. Nizamât-ı asliyeye isnad olunan hadîat ile ol babtaki şikayâta gelince ecnebilerin haiz oldukları imtiyazdan münbais olarak konsolosların vilayetlerce itiyad edindikleri bir takım su-i istimalata mehâkimin istiklali mani olduğundan azviyat ve şikayâtı vakıa bu icraattan memnun kalmayan konsolosların ilkâtiyle vülâttan bazılarının hareketi müsdebidanesine karşı gelinmesinden neşet eylemiştir. Elhasıl kuvve-i adliyenin kuvve-i idareden tefrikiyle mahkemelerin tamamıyla müstakil ve bî taraf bir hale konulması ihtiyacatı tabiiye ve asrıye iktizasından bulunduğu gibi İngiltere Sefareti'ne verilen resmi notada dahi bu bapta yapılacak kaidenin muhakemenin müstakil ve bî taraf olmaları için lazım gelen bil cümle şeraiti dahi havi olması musarrâh olduğundan şimdi buna mübayin bir suret teklifinde olan hikmet malum olamamıştır. Bununla beraber elde olan vilayat kanunu layihasında memuriyeti mülkiye umuru adliyeye müdahaleden memnû' iseler de muhakemenin tanzimatınca noksan gördükleri ve memurların ehliyetsizliklerine ve sû-i istimallerine kesb-i vukuf eyledikleri halde icabını icra etmek üzere hem adliye

müfettişine havale-i keyfiyet ve hemde iktizasına göre adliye nezaretine ihbar-ı madde etmeleri masarrah olduktan maada geçen ki teşkilatta vilayat merkezlerinde olan mehakim-i istinafiyenin reisi sanileriyle müdde-i umumilerinden maada umum memuriye adliye vülatın inzimam-ı rey ve marifetleriyle intihab olunmuştur. Müfettiş ve müdde-i umumiler ise usul-i fikh ve kanuna aşına ulema ve memurinin en muktedirlerinden olmak üzere bab-ı fetvada olan cemiyet imtihanıyla adliyece intihap olundukda evrak-ı resmiye ile sehl'ül-isbat olup şimdiye kadar haklarında isnad-ı töhmetle bir şikayet ve iddia vuku bulmakmış ve gerek bunların ve gerek sair memurin-i adliyenin aleyhlerinde ilame-i dava ve iştika olduğunda derece derece mehakim-i icrayı muhakemeleri için hukuk ve ceza muhakematı kanunlarında sarahat-ı kamile ve valiler şöyle dursun umum-ı efrad-ı teb'a bedellerinde salahiyet-i sariha vardır. Ve ecnebi müfettişlere gelince Anadolu dahi devletçe tayin olunacak dört vilayete bunlardan müfettiş irsali mukadder olup adliye nezareti münasiblerini etmektedir. Dördüncüsü, hükümet-i seniyye valilerin daire-i iktidar ve istiklallerini tevsi' etmeli ve lüzum-u takdirinde Babîâli canibinden tasdik olunmak üzere mutasarrıf ve sair memurini mahalliyyenin tayinini onlara havale etmelidir. Valilerde bunların ef'alinden mesul tutulmalıdır. Valiler ufak tefek işler için merkez idareye müracaat mecburiyetinde bulunmamalıdır. Türkistanın dıñar olacağı fenalıkların çoğu kâffe-i umurun idare-i merkeziyeye merbudiyyetten neş'et etmekte olduğundan bunun aksi olmak üzere bir tecrübe-i meşruıyyeye nisbet olunması arzu olunur. Valiler müddet-i maniye ile nasb ve tayin olunmalıdır. Mesela beş sene müddetle müddet-i mezkurede memuriyetlerini mübeyyin olan ferman-ı âliye derc olunmalıdır. Ve bir de def-i müşkilat için vilayetlerde bulunan memuriye-i askeriyede valilere tâbi olmalıdırlar. Rumeli vilayati için tanzim olunan nizamnâmenin bi't-tetkik Anadolu vilayatına dahi tamim icrası için istizanı mukarrerdir. bu nizam tefrik nezaifi esasi üzerine yapılmış ve valilerin ne misüllü mesâilde merkeze müracaata mecbur ve kangî mevaddı doğrudan doğruya rüyet memur oldukları tayin edilmiş olduğundan bunun kabulü ve ilanıyla vülâtın cüziyyat-ı mesâlihte Dersaadete müracaata mecburiyetleri bertaraf olmak tabiidir. Fakat memurini devletin azl ve nasbi cümle-i hukuk-ı celile-i padişahiden olup mutasarrıflar gibi bir kıta-i memleketin reisi idaresi olan memurların ve erkanı vilayetin nasbında bu kaidenin mahvuziyeti ise lâbüd ve ehem ve mutasarrıfların hak tayini her vakit merkeze ait olmak elzem olup bu emrin valilere bırakılması caiz olamaz. Fakat vezaifi vükela kanunu

laihasında mutasarrıflardan hal vuku buldukça dahili nezareti intihab edeceği üç zatin isimlerini bildirip valilerde gerek onlardan birini tercihe ve gerek hariçten münasibini teklife mezun olacaklarından bu layihanın meriyet-i ahkamı temin maksada kafi olur. Valilerin müddeti muayyene ile nasb ve ta'yinleri bahsine geçince canib-i sadarete verilen takrir- reside buna dair olan fıkra ibarat-ı atıye ile muharrerdir. Babîâli valilerin ve hükkamı ve tahsildarların memuriyetlerinde bekası hakkında İngiltere devletinin sureti mütalası tamamiyle tastik eylediğinden kendisinin dahi kararı buğma ileyhimi memuriyetlerinde mesalih-i ammenin hüsni temşitince matlub ola istikamet ve ehliyetle îfa eylikleri müddetçe ibka etmektir. Her halde evsaf-ı meşruayı cami' olan bu üç sınıf memurlar lâ-akall beş sene müddetle memuriyetlerinde ibka olunacaklar ve evvela kanunen azillerini mûcib bir gûna töhmet ve cinayetleri olmadıkça saniyen istifaları vuku bulmadıkça salisen bir menfaati azime-i umumiye zimmında azilleri devletçe ehem ve elzem görünmedikçe tebdil olunmayacaklardır. Memurinin kanunen muayyen olan esbaba mübtene olmaksızın infisal etmemeleri kanun-ı esasi ile daha vası bir surette temin ve ilan kılınmış isede taktiri mezkurede münderic beş sene tabiri lâ-kall kaydıyla mukayyed olarak bu taahhüdün kanun mzkura adem-imübayeneti meselesi irad olunmak melhuz olmağla zikr olunan nizamnâme layihasının tadilatında iş bu müddet bahsi dahi müzakere olunacaktır. Fakat idare-i mülkiye ve idare-i askeriye birer emr-i müstakil olmaya memuriyeti askeriye valilere tabiiyeti kaidesi kabul edilemez. Beşincisi Hıristiyan ahalisi çok olan kaza ve nahiyelere Hıristiyan kaymakam ve müdür tayin olunmalıdır. Devleti Aliye zaten mezheb fark ve istisnası olmaksızın sınıf-ı teb'asındamuktedir ve ehliyetli olanları devlti memuriyetlerine kabul eylemiştir. Fakat Ekseriyet nüfusu itibariyle memur tayini esası kabul olunur ise tebai Hıristiyanienin kesreti olan yerlerde hükümet-i devletin mutlaka ve daim Hıristiyan memurlara havalesi kaidesi kabul olunmuş olacağından ve buda vahdeti hükümete hanel getireceğinden mahzur-i azimi muhtaçı beyan değildir. Lakin teb'ar hıristiyanın tevsi dairei istihdamları lazım ve münasip ve ehillerinin mutasarrıflık ve kaimmakamlık ve müdürlüklere tayiniyle beraber umuri mülkiyede görülecek tecrübe ve melekelerine ve filen ibraz edecekleri istihkaka göre terfi sınıfları mütehattim olduğundan geçende bil-îcap Diyarbakır vilayetinin bazı sancaklarıyla Muş sancağı içinde Hıristiyandan arz olunan mutasarrıf muavinleriyle zeytun kazası kaymakam muavininin icrayı memuriyetleri menût irâde-i saniyyei cenabı padişâhidir. Ve sekizinci bendin şerhinde

dahiliye nezaretinde teşkili istizam olunan komisyon akdi makrunı müsaade-i seniyye buyrulur ise müceddeden tertib olunacak devair-i mülkiyeden kaygılarını Hıristiyandan mutasarrıf ve kaymakamintihabı lâzım geleceği arz ve beyan olunacaktır.ve nahiye müdürlüklerine teb'ai gayri müslimeden dahi kanunen müstehik olanların intihab ve nasbı mutasevver olan vilayet nizamnâmesi layihasının kabul ve ilanına mevkuftur. Altıncı inşaat ve tanmirat turuk ve terekkiyatı ziraat ve menabir-i servetin tevsi'i dairesi hakkında tedabir-i lâzime itihaz kılınmalıdır. Derdest tanzim bulunan doksan altı senesi bütçesinde varidat ve mesarifat-ı dâimenin tevazüniyle fazla kaldığıhalde işbu fazla ale'l-tertib maarif nafia terakki-i ziraat ve ticarete tahsis olunacaktır.menabi-i servetin tefsili mukâbilinde mümkün olan tedabirin tasavvur ve beyanı şura-u devlete ait olarak nizamâtı mevcudenin bu maksada tevfiği geçende ba iradei seniyye şurayı mezkura havae olunmakla nizamâtça mümkün olan tadilatı her ne ise nihayet önümüzdeki Marta kadar tayin olunacağı canibi riyasetten beyan kılınmıştır. Yedincisi Hıristiyanların mahkemece kabul-i şahadetleri hakkındaki nizamın tamâmî-i icrası Bircümle mehâkim-i nizamiyede ahali-i gayri müslimenin şahadetleri mesmu' ve makbul olup bu kere müteallik buyrulan irade-i seniyye-i hazreti padişahı menduk-ı âlisi üzere devaii şeriye ile nizamiye mecelle cemiyetinde derdest-i tefrik olduğundan bunun icraatında ahali-i gayri müslimeye nid kafe-i devâi umumen mehâkim-i nizamiyede fasl ve hasm olacağı cihetle ahali-i gayri müslimenin mahâkimi nizamiyece her husus ve muamelede şahadetleri cari olacaktır.

Ek-10: Mahmut Nedim Paşa'nın yazdığı Reddiye isimli esrin bâb-ı evveli (1-24 varak)

Handwritten notes in the left margin, including a large, dark, illegible scribble and some faint, partially legible text.

MILLET GENEL KÜTÜPHANASI
KISIM : <i>A. E. Paşa</i>
ESKI KAYIT No. <i>1032</i>
YENI KAYIT No.
TASNIF No.

اعتقاد برودند اعتقاد
 بوسی و با قطعاً خانه دلاوه صبر نم ایجا ایجا برودند اعتقاد
 و عمده موفقه بولوب اعتماد کولان مقارنه اول بر صحنه استی نقد
 بر صغای صحیح بولوب نم بر ۱۰ استدار کولونک صغای موفقه و روح
 استدار کولونک
 در تقاضای قیمه ایسه بده صده کولم
 صغای کولونک حکما فاعلام رابع و صغای لایسه قیمه
 استدار کولونک
 استدار کولونک و با کولوب
 مع مایه استدار کولونک علم اول استدار
 مفرته کولونک حکمت و بریند بوسه الهم هکونتیه جاب
 اولاد صغایه قیمه اولن جوسنه استدار بولونک حق نفی لایه
 هکونتیه صغای کولونک
 انسانن طره هکونتیه نفی کولونک مفرته استدار کولونک
 استدار کولونک
 بر تقاضای کولونک بولوب موزی موزی موزی
 استدار کولونک

اعتدال کولونک صغای طغنه
 بصدای بر صغای موزی مستی اولونک
 استدار کولونک صغای
 بر تقیره صغایه غرضه نقد و صوره کولونک
 نصیر و غریبه نقل مقال ایجا علی الاطلاق نقدیات شغی و مستدر
 نقدی باز نقد عری نقد طبی نقدی صغای نقدی صغای
 نقدی موزی کی مفرته نه بی لولوبه استدار کولونک اکثره
 بریند اولونک اقتضای ایجا نقدی به زمانه و صغای بریند و صغای اولونک
 موزی بولوب صغای صغای صغای صغای صغای صغای صغای صغای
 موزی اقتضای ایجا موزی بولوب صغای صغای صغای صغای صغای صغای
 بولوب نقدی صغای موزی صغای صغای صغای صغای صغای صغای
 موزی صغای صغای صغای صغای صغای صغای صغای صغای

اسرافندگ تايف جديده صفحه لعل اولاد اولاد مقدمه جلاوتيه مقالده
 رباكانه و سايستانه دره عماره الهب عواما فیه بوقعه لعل حکامه
 مدلولانی مجمله رنگ خازنه تريف و شعبه انگلیکی شنب و زخم
 ایکنیزانه بوقعه دره حکره موصلع جسته ابرویم سا نذ عطف مقال اولاد
 شتریک تايف نکره میلله عهدیه به به افکار ایرک بوسه اولاد
 اجباراً بهله تاغزدره عطف نویسه اوریک ملول و اولاد اولاد اجبار
 ایسه دیو شجائی باه مدونه اینم مقدمه وارنه نوزله وارنه
 تاغزه عطف ایو نفسیه منه دریناه الهیسه و نجاتی رمی
 صولیب و عطف و زقیانه و سرله عانه افلاک اجاب صوبه
 و اولاد تعلیم ریسه ^{ایسه} و درانه اولاد تاغزدره اولاد عمارینه
 هوزر اجباریه لعل النعمه مدونی تریسه الهیسه ^{مدفوزده}

عارفه صفحه ده شمانه عماره عهدیه آماره جینه شکره بانه دره صفای عمارینه
 دریانی اولاد دره اولاد مقدمه اجباراً اوجک اعصارک و زخماتی مدلول
 یازده ^{دوره} ایچیف افلاکله هوبیه و شیردره برینه سکولاریتی مدله
 نوزله و صیبه ترقیب و زقیانه ایه ماسه نظر انصاف و صقیته
 باقیات عارفه شازیه عهدیه اولاد یازده صفحه نسیم عهدیه
 عهدیه پوزینه نوزله عهدیه رنگ بورا فو ما زقیانه شکره و مدونه مدونه
 آرایه صیبه مقدمه و سلمه و سحر اولادله مداره عطفیه و زقیانه یازده
 صلاحیهدن بالادیه ربا افکار ساعی و حکم عماره اولاد بیلا دره
 الهب بز اولاد عماره سلم و عیشم سناویا عطف سناویا و عماره
 اولاد عینلله مقدمه شکره تاغینه فیه مدونه اولاد بوقعه
 اولاد اجباریه ایسه اولاد صفت مقدمه سکولاریتی مقدمه و باعه
 اولاد اجباریه ایسه اولاد صفت مقدمه سکولاریتی مقدمه و باعه

عمادته فیاً و قابلاً غصه شاعری ستم از مردم و کله عمادته
اعتنا فآه حضور و هجرت استیاء زعیای مساویاً موجود بود
کلیتاً همی ارشدند و هر دو کلاً جمع و مقدر اول عهدی
زیادت استیاء قبه در ایته بر سمانه هجرت اما از نظر
اولی لا رهیز از او هر دو تا با او عهد در اما بر عهد اول در
عقدانه امور به نوزده سنده مساویاً صحیح و بر تیره سنده الهه اولین حاله
تو بسک تا به کف بیانه فرمودن و علی العیاء بر عهد اول استیاء سینه
و صحیح که کوله بهمه طمانه موقوف هسته ایر بر عهد کینه و نام ایام
بینه مساویاً با قبه کجه قله اوله نر اشکاه مساویاً ایام
نور خیره مدینه لایحه عهد مساویاً مسکنه که عهده و سینه
طرد اوله و فائده هائیکه شایسته و غرض استیاء تقسیم و پاک طردی

سویکده معاد با به نضادف خا تقسیم بزم سور خردک عهده
بسته و فائده هم هوزارن بایسته تا بخیزند و کله حیایک امور
سماویاً نشه در ایامه و ساندند نه استیاء به نغمه و سینه
و تقسیم طرد ایته زکری قلمه تقسیم استیاء
از تقدیرک انجانیاً اگر تا بر نوزده و استیاء کله تقسیم طرد بهمه سینه
و هم ایضی تا بخیزند اخذ اوله و سمانه ماداکه از روی انظار قضیه
حقیقت طرد نوزده بود و استیاء تقسیم سکندره ایضی موقوفه
از نه متوطبه صاوی سوزینه کجه عهده سینه هم فایده و سینه
ایه قدر موزاییم اعصارک ایجه بعضاً مقدره موز انقدیر بر نوزده
بر نوزده با به فایم و سینه سوزایامه و سینه اوله سینه مایه و سینه
ایکه نه بقه بهمه لایحه اکثریه افکار و نایم نوزده متبع اوله سینه
بود فائده زیادتیک نوزده انقلاباً کیزن اما ماداکه تا بخیزند

تو حلاله است ~~است~~ استقامت

تقریر اولی است تقدیر سابعه و آخری باینه مقصد طلاق است و در

انکه اولی در مقامه و تقصیر و دفعه ثانی در تقصیر و سابعه

مبغوبه تقصیر در بیان و در بیع غایت مقصد و در مقامه

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

بجمله سعه در کفر خانه عطف صحت کفری او با صحت انصاف کفری

موت اولی و در بیع و صفت بر صحت فعله و با هر وقت ایاره تقصیر

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

در بیع اختیار بر صحت و اطلاق غیر بر بیع اولی

مدینه به حاجه محمد علی فاده حضوره و عهده به سینه به سینه
 دستور صادره رسوئی اعدیه بم هفاد سف رهنم اتم لانه قیبه هر کس
 مدقیان امانه عده از فتنه و نهما شفا به عهده به هفته دریم
 می ایستاد هر کس بیجه سلفیه و درستی سلفیه و سینه سینه
 بارشاه شاه حضوره عهده به بار سینه در سینه اولیه سینه اولیه
 سینه انقبیه سینه بر هفاد سینه سینه سینه سینه سینه
 مدینه به سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
 در سینه اولیه سینه اولیه سینه اولیه سینه اولیه سینه اولیه
 خالده حاجه فالمدی سینه عهده سینه سینه سینه سینه
 در سینه اولیه سینه اولیه سینه اولیه سینه اولیه سینه اولیه
 اولیه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
 سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه

سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
 دستور صادره رسوئی اعدیه بم هفاد سف رهنم اتم لانه قیبه هر کس
 مدقیان امانه عده از فتنه و نهما شفا به عهده به هفته دریم
 می ایستاد هر کس بیجه سلفیه و درستی سلفیه و سینه سینه
 بارشاه شاه حضوره عهده به بار سینه در سینه اولیه سینه اولیه
 سینه انقبیه سینه بر هفاد سینه سینه سینه سینه سینه
 مدینه به سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
 در سینه اولیه سینه اولیه سینه اولیه سینه اولیه سینه اولیه
 خالده حاجه فالمدی سینه عهده سینه سینه سینه سینه
 در سینه اولیه سینه اولیه سینه اولیه سینه اولیه سینه اولیه
 اولیه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
 سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه

VI

232

حکومت حکومتی نسبت استدار اولور اما حکومت اولور نیست
 در بیشتر قانون نظام عالم قانونی تحت اولور قانون
 تابعه و حکومت ایستاده عاقله داران سابقه هستند
 و منصفه مخصوصه فلا اجماع باطله افکار ناشرعیانه قانون
 کلامه احوالت جزیره استدار معاصی و برادر اما حاکم بر
 انبار اولور ایبیه دارک و رضیک و جواز حکومت قانون برادر
 طرفه برادر الوحد بودک برینه سواد ایتمیم اصل انصلا در نه طر اولور
 استدار عهدیه به بنیانی تا سینه برده طرفه برادر دار و اولور
 استقار حکومت اولور غیبا ~~مستویه صلیبه~~ مستویه
 در برده اصل انصلا قوی استدار

دولت اقطاعیه عالمه ربح اقطاعیه کوره استدار مینک
 ضد تقابله و عهدیه قانونی صادره و سلامت خانه قضیه
 اولور ایبیه برده قانونیه افکار و طایف کوهنده استدار بنک ایستاده
 نقدیه سابقه برنده مستبد در اصل انصلا برینه
 ایتمیم ~~استدار~~ ایتمیم حکام و ربح از ربح و عهدیه قانونیه هنوز عهدیه
 بر عهدیه معلومه شویفه کوزه کهنه و کله بره های اولور
 عثمان برادر و ایبیه ارب و علی الزمانه غریبه بودورنه قاجویه اولور
 کیده رایبیه خستجانه ~~استدار~~ استدار
 جداره و برینه عهدیه برینه استدار ارغنه قاضیه اگر
 بودورنه برده بیلا ~~عهدیه~~ عهدیه عثمانه قاضیه عهدیه

نام هم برزیده نیست ریلر اولونه صوفیه نای اولونه مازار
 و استیازه و عیانه اضا زانیم بوی و رفق اولونه زان
 بوی قوی عوانی وظایر بی کنورکه معلوم
 اولونه عیانه عوانی نسلم دره عیسم بقا سیدار اولونه موقه آن
 عیانه اصیلونه عوانی عفت با رفعت اسم سکر تا معلوم و فستیا
 اولونه سرتب بگذ عمار سغوب اولونه
 ایله بی براج رطیها زنیان صیف اولونه زان زان
 اولونه اولونه نمایان
 ایلم و طینه علی رینه اعمار و عمار معلوم کور و اولونه
 مصفا معده اولونه اولونه زان اینه عیسم بر صحیحی تقدیر

ومع ان التوفیه اسل نقدی اورویلا عیانه نقدی
 ویرین برلا ویا وین مقدمه نای مدلولاتی رفی دریاه بصره
 العلم برنجی با بری الحاک و ریس کورون ایچنی بانه نقدی اولونه
 ایچنی مقدمه تورانی اسلاونه برنج مقدمه کما ما قولانه بران
 ایضا حاکم رضمه اجنبی تا بکونه رفی تقیاتی نمیه اجم زان اسلاونه
 صورتی بنجه مقدمه کما کما توبه ایلم اولونه بولونه
 اسل نقدی با بخرجه نقدی کوریت با بخرجه تا بخرجه کور
 ایلم و ان اسلاف نولف بی نولف اولونه مقدمه بخرجه رفی
 اسل نقدی سکن کیمله دستورده اولونه رفی وادی
 ماضی برنجی ابر عیانه اولونه نای بولونه رفی ایلم

ابراهيم
 بوشا فدوك سر ديوك اسباب ان نقوب هجره
 بونه دف غايه زنده اسفاه زنده ايره بومك طابانه افعال
 السلام اليه
 معلوم و سلمك كيم برده تقف كيمتني افرودانه
 نافعه فدا ايره زنده درانه حكمتي هجوي بولنه ردنكرك لافنه
 تقف رهانه ايره
 تويو آردونه هجوي تقف رهانه ايره اولافه جومك تقف
 افقه اورا باده وحشي و خا جوا باده تقف
 در جومك طابانه بومك
 ماله عثمانينه افقه تقف
 در كيميك تقف قولن كيميك
 تقف سنده انيه اورا ديا حكمت هجونه مقف افهاري

اورا بيا افه اولونه مهر اولام افقه سر افه ايره هجوي تقف
 غايه و خه بونك ارفاغه فدنا ب ايره مقف با تقف جومك تقف
 تقف زنده حكمتني صبه افضاط و دار كنه سبه ايره ره ايره
 و تقف بوزنه اخبار درقيه ايره ايره جمل اسباب استهلال
 امار افه افه افه و فوانه لاره هجوي تقف ايره بونك
 هجوي بونه عله هادانه الله ايره و بولونه تقف ايره بونك
 تقف و تقف ايره بونك بونك تقف هجوي تقف ايره بونك
 تقف زنده بونك ايره بونك تقف ايره بونك ايره بونك
 استهلال و تقف ايره بونك ايره بونك ايره بونك
 تقف بونك ايره بونك ايره بونك ايره بونك
 ايره بونك ايره بونك ايره بونك ايره بونك

اولاً اصلاح اوله بلسه - بر صندره صفون اكنه و درو لاوله
 فليسهم بنه برون ابداره و درونك انا بيسم الله بر سله اوله و درو لاوله
 اوله بر درو - قدر صله اوله بلسه اوله
 بلسه اصلاح اوله بلسه اوله اوله اوله اوله اوله اوله
 نشانه ريله نصيه تصادفنديه صديقه رهن هيب رصناع ركار
 نصيه ايمه برون رهن قولك اعلنه سلك ايشه رقبه بونه
 رهن استفاد رله سايه دوستره فالديه اور كنه و اوله دره اوله
 بلسه صعبه اكنه بلسه غير صاعقه و اكله به صلاح فبوله
 فانه سعه رجه ستم و كنده و بلسه اوله و اكله بونه همه و كنه
 بلسه افضا اوله سوره بوفارد كونه اوله بلسه سعه

اوله اصلاح اوله بلسه - بر صندره صفون اكنه و درو لاوله
 فليسهم بنه برون ابداره و درونك انا بيسم الله بر سله اوله و درو لاوله
 اوله بر درو - قدر صله اوله بلسه اوله
 بلسه اصلاح اوله بلسه اوله اوله اوله اوله اوله
 نشانه ريله نصيه تصادفنديه صديقه رهن هيب رصناع ركار
 نصيه ايمه برون رهن قولك اعلنه سلك ايشه رقبه بونه
 رهن استفاد رله سايه دوستره فالديه اور كنه و اوله دره اوله
 بلسه صعبه اكنه بلسه غير صاعقه و اكله به صلاح فبوله
 فانه سعه رجه ستم و كنده و بلسه اوله و اكله بونه همه و كنه
 بلسه افضا اوله سوره بوفارد كونه اوله بلسه سعه

دستورهای این عمل و مطلقاً مورد برآوردن در طایفه لفظ و فاعل و معدوم که با عمل
 از سوی مفعول و در گذشته تاریخ قیاسه کشفه سبانه مفعول است که از این
 نویسنده و مگر کتب است اخبار اهل ابره و رضی الخاطی طبیباً و برتر و در این
 اهل و ممالک و تعدادی استغناء کبیر استغناء کبیراً هویدا او بجز عمادیه است
 قویتر است از راه اولی اظلم صحایبیه و اخافه خدمتیه و رضی کبیری
 و سبانه و در این کیه کیه کبیر و بزرگ عینه رضی قولاً و فاعلاً است
 و در این سزا استخوانی است سوزناغی در سبیریه سوزناغی است سبیریه و سبیریه
 به سبانه سبانه سبیریه است سبیریه است سبیریه است سبیریه است سبیریه است
 بر این سبانه استخوانی است سبیریه است سبیریه است سبیریه است سبیریه است
 اولی و در این سبانه است سبیریه است سبیریه است سبیریه است سبیریه است

سبانه در محرم مفعول مفعول مفعول است سبیریه است سبیریه است سبیریه است
 از این سبانه است سبیریه است سبیریه است سبیریه است سبیریه است
 قویتر است از راه اولی اظلم صحایبیه و اخافه خدمتیه و رضی کبیری
 و سبانه و در این کیه کیه کبیر و بزرگ عینه رضی قولاً و فاعلاً است
 و در این سزا استخوانی است سوزناغی در سبیریه سوزناغی است سبیریه و سبیریه
 به سبانه سبانه سبیریه است سبیریه است سبیریه است سبیریه است سبیریه است
 بر این سبانه استخوانی است سبیریه است سبیریه است سبیریه است سبیریه است
 اولی و در این سبانه است سبیریه است سبیریه است سبیریه است سبیریه است

استن نقدیک سانه ساینده فربه مدحت اولاد اوغال سوله
بایره اقا اقطابه دیکر سوله ایدر اولور شورکر

اصولانه ادره سنده فخره معقول عرفه سیکده اکتبه من ذریعه
مصلح قشرب ابر فانه کجی اعضا سانه ابرک مدک دوردره آنا فانه کورده

اویسای حله اولورم نظیانه ضربه فط هکمه فذوق رهض انده الله
شغاب تعبیه اینه موصول اهالیه نفعه ماحوره ظلمه بوبرقه

ارادنده اولورم عظیمه ظریفه نقدیک او عاصی صدا عازینه ابر
اصلا باره دولته دره ایزده تسکیده عجا برب سیکده

یقه اولاد بون مساکه دغنی فط عطراف تسه فخره نظیانه
عیدیم العکرم لایم کله مندرله بقایره عمار الله بولکده بونه

حایم صیدیه دستله لر سیه ادرم قایمده کجی کجی اولورم نادر اولور بونه
بولورده مدلت رتبه ناک اشفاقه کجی بایره و صوف بختن عاده وسدات

بولورم ی هسه ابره انیت جانیه الحید کمانده ایدر بولورم بالجه اولور
صوف بختن قشبه استینه ناول اولور و قشبه رجب دغلم برب کوردی کلام

معارف حیره ذ المنق دار الفخره اینه با سنده و بینه کجی اجدک
درباره نادر اولور اولور فانه برب معنای قایره بیهوشنده و بینه

نقد نامه فکر الفکر معارف نقدیه تسکیده فخره
عیدیم بولکده اما بخت بولکیده و قشبه علم و فنی انساب سیک

بولکده کجی بینه معارف بولک برب کورده کوره کم
فخره عیدیم و بینه کجی حیرت شاکر بختیزک بولک سبی

سمدرك الكركه اصبينه ويا اجنبى كئيدت فصيل ضوم ايمسدره الكه
 مع عافيه بر كئيدرك شير كركه ابا عافى وضموم ضيعاه دولته
 رخصه وضميه ابر استخرم ياروك دبير سيمور ككه ملكه كئيدرك
 حوله شير االه ايه حلت بر كره كورديه بولت كئيدت ايلوم
 ماليت محاميدت كئيدت استه اوزبانه وور كوسته رخ وكونى بين
 ادم بولماس مفايت انا ر قسيده اهورافه كئيدت برك ازار
 زيارت نامنه هوز ناموجود اطلب بوموره دضى بوز انا فلك
 يديه طوموره كئيدت من اصلا حاصنه عذير لم يوفاروم دىكر
 كئيدت شفايه عكبه مع الؤفقه سانه تقديه انبوسه اهورافه
 ديباه ايزوره قسيده الله عولك بقيد كئيدت وصلاح اولاه

كئيدت سانه احوال صحى كئيدت استلال اهل صدمه بوز رف بوميه صدمه وباريه
 سايه بافنه محمله كئيدت ورضه كئيدت انسه باسلا كئيدت من
 وقيسه تا ريخ رفلا كئيدت من وياك عفايه فيدر سوليه بجه كئيدت كئيدت
 القصه تالف استه تقديه قصه اوقه اولاه انبوا سبانه مئمن بزيده كئيدت
 ياردينه مضمون وصلاح ودمومور اهورافه اجماع عقلاى وصى
 يه بوزان ابايه روضه ووقايه نوزايه اهورافه اسه ابقده - مقدر تا ريخ
 وريخ قئيدت بزيخ روضه بوز اهورافه ياره جايه سوزان بزيه كئيدت كئيدت
 بايه ايزنه هفت كئيدت استقام وديك طومره غير برك كئيدت
 امداد وصلاحه مقاربه وبيده بايه دضى خستايون تايد
 وراحم احوال مفا واوله افعال كئيدت وديك شير غير بوميه

اسفند و تخارک اسفندی استخاری بییه و بیته ^{سکانت} صورتاً
 برنشازده بیعت معاصده استدر طراز سنه ره عیدین استنطاق سنه
 سنه کات میده لارنا اراجه بیه برافسانه و حیسانه و حکیمانه و صلحانیه
 ضایع غریب سترقه افلاک برسیه برسه ^{سکانت} اینته تو آثار کی
 موزنه سنه ایاتیجه ره هم کور که برسیه ^{سکانت} بترخه افغانه و عجمانه
 طره تیره ایکنجه غریب افلاک و آثار ^{سکانت} کالیبره کورید اولور
 انزه سوخته ره عجمانه بیع لاصطوفانه بکار اروز کور ^{سکانت} سیمه
 عجمانه ایور ز طریقه سزاره سنه و نه سنک عله نا خنودنی
 و نمینده استفاه نمینده و بیانه غیر مستطیبه فقط هدیفه و اما مدونه
 بولور تا بنیانه غیره ایم اولور زور جهاک مهور اولور ^{سکانت} اصلا حانه

انار فضیه وادیم کوره و حکم نوبه ^{سکانت} انصایان ره کورک اولور
 عاقظه مدار ایکنجه فریم می بیسنده کورده کوره معادنا خنودنک ملاحظه
 کورده و بیانه معاصره ایجاب و التزم ایورده و عله بیه غرور ^{سکانت} فالسنه
 الیه بیف اولور ایاره ^{سکانت} مضمون قرآن و تفسیر عجمانه کورک طوری بویب
 بارداره ^{سکانت} صحیحیم قنیه معوض بنیدر ملت اهل بیت و بر طر ^{سکانت} افکار اولور
 قانو ^{سکانت} افله زان کور سنک لایم کوریا معاف افلاک غامره و سنوده عله
 بی سنک طرور و لده ماسه ایورک بن اینته غیره و عجمان نوباق ^{سکانت}
 عجمانه عجمانه بر سنک افغانه ایسه اولور ^{سکانت} سکانت طره ایسه
 غریب اینته اولور بیسنده بویا جهت ^{سکانت} تخارک افلاک ناقابل لغو غریب
 حرف ره عجمانه بیف ^{سکانت} سوزده سترقیه عجمانه بیب بر قدره صحیح

تهره ایه مبینی نظمیا اکلونی قدره سوره سجده برین هینک
 قوتی خلیجی اظهار طبعیه نشانه سوره سجده برین باره نظم
 استقاره اهرمه اصلاحات زانا باره هینک مافق لسه کلامه سوره
 باره هینک صلیبه الیف هیکله کلامه نظم اظهار بر هیکله معدایانه
 دینی هیکله غیر فانیسه اهرمه سخاوتک و اصلاحات سینه هیکله
 بر دهر قهره خاطر ابریه صله نه کلامه برتره هینک مینب خیمه اهرمه
 دره افکار تصدیق مافقی فیضی میفایر بره وقت فیض اهرمه لایله
 باز دفعه قهره فانیسه بر طراز قصیده انوار القدره
 دره صفتک برتره صبه باید انفا ابریه سوری نقله دره
 عطف ابریه دسی
 عطف ابریه
 عطف ابریه
 عطف ابریه

مودنه مروت برین کلمات دانین اسانصدیت عیال ابریه ربانه اهرمه
 وقت جوهره صفتک عدو علی صلیبه نوره و اخوندی باید اهرمه
 دره طراز کلامه عصبیه مانیق سانیسه دریمه اهرمه باعانی کلامه
 کلامه اهرمه اهرمه افکار زبانه اهرمه
 مانیق و اخاری مودر اهرمه عیال برین اسانصدیت اهرمه مانیق
 و اصلاحات عیالیه نشانه دره نظم و دره کلامه فی المودر اهرمه و دره
 مودر اهرمه کلامه برون اسباب مافقینه سینه هیکله نه اعظم
 در کلامه قهره ماه و فایر مضمونه سینه اخبار اهرمه کلامه دره
 تصدیق قهره اهرمه اهرمه
 سینه مروت اهرمه مضمونه اهرمه اهرمه مانیق اهرمه مانیق
 اهرمه دره مانیق مانیق مانیق مانیق مانیق مانیق مانیق مانیق

(1 b) İnkılâb kelimesinin mânâsı mutlakdır. Mukayyed olunca bir kasd-ı menviye müstenid olur. Bu takdirde hakikatden garaz-ı İnkılâb vücûda gelir. İş bu kelimenin mânâ-yı tazammumu ve umûmisine nakl-i makâl edilince ale'l-itlâk inkılâbât-ı mütenevvi^c ve müteaddiddir. İnkılâb zamanı, inkılâb asrı, inkılâb-ı tabii, inkılâb-ı siyâsî, İnkılâb-ı kasdî, İnkılâb-ı huzûrî gibi müfredâtından biri tutulmak istenilse müfredâtının ekserinde bir bidâyet aranılmak iktizâ eder ki inkılâbât-ı ezmân ve âsârın bidâyeti aranılmakla kolay bulunmaz, çünkü muhakemât-ı muhikkasında esbâb-ı hakîkiyesine kemâhüvel-vakî^c vukûf iktizâ ederek halbûki buna kolaylıkla imkân müsâit olamaz, eyülikden fenalığa ve fenalıktan eyülüğe inkılâbâtın medâr-ı hükmü mâdâmki hakâyık-ı ef'âl ve eşyaya müstenid olmayınca denilecek sözlere sahîh nazarıyla bakılamaz. İnkılâbın esâsı aranılmak lazım gelse ya takdir... (2 a) tevessül veya takallubât-ı zamanede delâlet-i hissiyeye temessül îcâb eyler ki bunlar dahî i'tikad ve i'timâda mevkûf bulunup i'timâd ise meçhûlâta mukârin olamayacağından üss-i inkılâb cümlesine bir mânâ-yı sahîh bulunamayınca bir de istibdâd kelimesinin mânâ-yı mevzûu vâsılı ve mütekâbilesini tedkîk edelim de sadede girelim. İstibdâd kelimesinin mânâ-yı lugavîsi istiklâl ve hodserâne ef'âle râci' ve mânâ-yı lâzimesi hürriyete mâni^c olsa gerek. İstibdâd mecbûlî veya mec'ûlidir. Maamafih istibdât şahsa âlem olamaz. İstibdâdın müfredâtına girişilince hükümetle mahkûmiyet ve medeniyetle bedeviyet elhâsıl hey'et-i beşeriyede câri olan muamelât tedkîk olursa cümlesinde istibdât bulunur. Hatta nefsi mâdâmki her şeyden mukaddem tutulur. İnsanın hâhiş-i nefsinin kendine hasretmek inhimâkine dahi istibdât çıkarılır. Bu kazâyânın âsâr-ı mevâddi sırasında zâhir ve nümâyân olur. (2 b) İstibdâda mâni^c hürriyet denilmiş idi. Andan da biraz söz söyleyeyim ki el-eşya tekeşşüf-i biezdâdiha medlulünce maksadı daha keşf ve tavzih etmiş olalım. İstibdâdın zıdd-ı mütekâbili hürriyet-i kanûniyedir. Terakki-i medeniyet ve ma'mûriyet ve devlet ve millette şevket ve saâdeti hürriyet-i kânûniyenin kemâyeliku cereyânıyla vücûda gelir. Hürriyyet-i dâire-i heves ve menfaatinde arayanlara göre hürriyet mutlak ve mukayyed iki kısma taksim olunca birincisi lâalettayin hürriyet olmak gerektir ki devâir-i ahkâm ve nizâm ile mahdûd bulunanlar için hürriyet-i mutlaka lafz-ı bîeserdir. Zira bunun vücûdunu tâyin etmeye muâmelât-ı câriye ve umûmiye müsâid olamaz. Hürriyet-i tabiiye derpîş edilse vücûtsuz bir

mülâhaza demek olacağına ve hatta insan hâhiş-i nefsi esâretinde bulunduğuna mebni alelittlâk hürriyetin vücûduna kâil olanlardan mevcûda göre bir misâl gösterilmek arzu edilir. İkinci kısımdan nev^ci beşerde hürriyet-i efrâd aranılrsa müteferriidînin arzusuna muğâyir efrîdenin hürriyet ef'al ve âmâline hülyâ ve hürriyet mâdûniye mâ fevkin (3 a) hâhişine hayâ ve hürriyet-i mâfevkiye istibdâda mânâ denilebilir ve hürriyet dahi bu hükme idhâl edilir. Hürriyet-i mâliye mevzû bahs edilse nisbetsiz mürettebât ve hükümetlerce efkâr-ı mütenevvia üzerine masârifât ve tahsilât ve meşrûiyet iddiâsıyla vukûbulan tevziat ile ifâte olunur. Hürriyet-i hukûkiye mehâkimin pençe-i istilâsında ve evkâtlar ellerinde el hükmü limengalebe kâidesiyle gaybûbet eder. Hürriyet-i nâmusiye tasavvur olursa ağıraz-ı gâlibenin telefgirdesidir. Hürriyet-i kavliye bahsine kulak verilse doğru ise garazdan istifâdeye rehzen ve muallel bi'l-ağıraz ise lâf ü güzâf ahrarşikendir. Hürriyet-i kârhâne-i âlemde hevâ ve hevesiyle lezzetyâb olan gençlerin polise tesâdüf etmemeleri hevesinden ibâret ise bunun âsâr-ı adîdesi beyyine-i iddia olabilir. Hürriyet-i matbuat biraz îzah ister şöyle ki matbuat-ı mütenevvi^c ve isti^cmâlâtı itibariyle hayr ve şerri müstetabdır. Meselâ (3 b) matbuât-ı efkâr-ı müstebideyi uslandırır ve fitne-i nâimeyi uyandırır ve ezhân-ı vakıfeye müessir olmasa da efkâr-ı gâfileyi kandırır. El kıssa medlûl-i matbuât nefsu'l-emre muvâfik ise bâdi-i intibâh ve muallel bi'l-ağıraz ise müsâvîde hetk-i nâmusu kadar delîl-i râh olabilir. Müellifiyet-i Matbuat hürriyet-i kânuniyeye mütabaat etmek lâzım gelse ve izâa-i hukûkuna ve isnadât ile hetk-i nâmusuna çalışılanların muhâfazalarıyla izhâr-ı hakkâniyet eylese bundan istifâde-yi insâniye derkâr ise de haklıyı haksız çıkarmak ve müfteriyâtı tervîc eylemek bahalı satılacağından bu esnâfa hürriyet-i kânuniye dâire-i muhikkasındaki kazançları kifâyet etmeyince bir hürriyet-i mahsûsa menfaati arzu eylemek zarûridir. Niteki bunun âsâr-ı adîdesi görülmektedir. Bu eserler matbuât-ı merkeziyede ise muharrirlere ve matbuât-ı hariciyede ise muhbirlere (4 a) mahmul ve biri kasta ve diğeri meçhûlâta ait olur. İş bu mukaddeme taksîmâtının tatbîki için bir esere müracaat lâzım gelerek çünkü herhalde medâr-ı istinâdımız pâdişâhımız efendimizin ihsân-ı şâhaneleri olan Kânun-i Esâsi olduğundan kanûn-ı hümâyûnun neşr ve ihsânından muahhar olan âsârın medlûlunu derpîş eylemek iktizâ etmekle ve günü gününe mutâbık bulunmayan gazeteleri toplamaktan ise Midhat Efendi'nin tedvîn eylediği Üss-i İnkılâb namlı mecellesinden istikşâf-ı hakikat daha münâsib olacağına mebni iş bu mecmua-yı münteşireyi nazar-ı mütalaa ve tetkîke alarak mukaddeme-i ûla ve mukaddeme-i sâniye

ile maksadı ...istiftah eden kısım-ı evvelin birinci fikrasında bulunan medlûl mevâddın imtizâc-ı tabiisinden dolayı ânı dahî birleştirerek bu cümlelerin mahviyyâtını bâb-ı evvel ve ondan sonraki muharrerâtının dahî müvâzene ve muhâkeme-i mündericâtını bâb-ı sâni olarak tenmik ve birde hâtimeyi inşallahuteâlâ vaz-ı mîzan tahkîk ederiz. (4 b) Üss-i İnkılâb telif-i cedîdenin mütalaa-güzâr olan birinci mukaddemesi bilâ mevâsık makâlât-ı riyâkarâne ve sitayişânededen ibâret olup maamafih bu mukaddemenin muhâkemât-ı medlûlatını mecmuâmızın hatimesine tevkîf ve ta'lik etmeği tensîb ve tasmîm eylediğimize bu mukaddemeden sonra mevzû-ı bahs edilen mesâile atf-ı makâl olunur. Şöyle ki te'lif-i mezkûr mebdeden Devlet-i Osmâniye'yi bidâyet ittihâz ederek bu mebdeden îtibâren bazı tarihlerden maksad-ı menvîsine elverişli mevâdd ve vukuâtı intihâb etmiş ve iş bu müntehabâtını beyan sadedinde ezmine-i mütekaddime ve ezmine-i mütevassıda ve ezmine-i müteahhireye atf ile taksîmât-ı sülûse dermiyân eylemiştir. Ve müntehabâtında dahî sevâb ve hatâyâ ve terakkiyât ve tenezzülâta ait inkılâbât-ı esbâb-ı mûcibe ve delâil-i fi'liyesiyle derpiş etmemiş ve zamânemizde zebanized olan Osmanlılık ünvanı i'tibariyle lâ-alettâyin sadedini tezyîn eylemiştir. Mesela firdevs-i âşiyân (5 a) gâzi Sultan Osman Han hazretlerinin âsâr-ı celîle-i şevket-i Bünyanlarından ma'nen Osmanlılık meziyyâtını ele alarak ezmine-i mütekaddime itibar edildiği âsârın vukuâtını müdellelen beyânda inkılâbât-ı Hayriye ve şerriyeden bir beyyine-i müselleme ibrâzını maksad-ı menvî ve aslîsine takrîb ve tevfiik edememiştir. Nazar-ı insâf ve hakîkatle bakılınca gâzi-i müşârünileyh hazretlerinden huld-i âşiyân Yavuz Sultan Selim hazretlerinin asr-ı hümâyûnlarına kadar Devlet-i Osmâniyenin yevmen feyevmen terakkiyât-ı şevket ve makdereti müfredât-ı âsâr-ı celilesiyle muhakkak ve müsellemdir. Ve iş bu evanda medâr-ı muzafferiyet ve terakkiyât-ı pâdişâh-ı meâli penahdan bizzat ve bi'l-ittihâd mesâi ve himem-i âliyesinden olduğu bedîhiyattan olmasıyla beraber ol asırlarda Müslim ve gayrimüslim mütesâviyen mazhar-ı imtiyâz ve itibâr olarak gayrimüslimlerin hukûk-ı müşterekeye nâiliyetle kârin-i ma'delet olmaları metbuları olan İstanbul İmparatorluğu'nun mezâlim-i müstevliyesinden nefret ve tebâüdle (5 b) Devlet-i Osmâniye'ye kalben ve kâliyen arz-ı mütâbaatlerini müstelzim olarak ve hükûmet-i Osmâniye'de ise îtisâfât-ı mefkûd ve her cihetle imtiyâz ve itibârı mütesâviyen mevcûd bularak sahîhan birleşmelerinden husûle gelen cemiyet ve mukadderet ol asırların terakkiyâtına esbâb-ı kaviyyedir. İşte bu müsellemtânın her cihetine imâle-i efkâr ve enzâr olursa lâ denilir ağrâz-ı mahsûsasına

tâbi^c ölçülerdir. Ama bu asırların dahî müfredât-ı umûrunun muvâzenesinde ma^clûmât-ı sahîha ve mevâsik-ı mûtebere elde olmadığı halde söze girişilse netâyic-i muhikka meydana konulamaz ve alel-amyâ bu asırların esbâb-ı mûcibe ve sahîhası meçhul bazı hatfati mevzû-ı bahs edilse çünkü geçmiş zamanlar için beyyine-i ma^clûmât nâkıstır. Bihakkın tahtie olunamaz. İstikmâl-i ma^clûmât için tevârihimize müâacaat lazım gelse cümleye ma^clûm ve âsârıyla müsellemdir ki asırlarda ve serâmedâne tarafdarlık ve fâide-i âidesine mütebaatle ve garazkârlık sâikasıyla veya ki doğru (6 a) söylemekte mu^câmele-i bârideye tesâdüf hâifesiyle bizim müverrihlerin asr ve eşhâsı pesendâne ve fenn-i inşâca hünerverâne yazılmış tarihlerinden ve ekser habâyâ-yı umûra ma^clûmâtsiz rivâyât ve isnadâtlarından ise ma^clûmât-ı muntece kazanılamaz ve ecnebî tarihlerine mürâcaat olursa ekseri Türkleri mezemmete takarrub eylediklerinden anlar ondan sâil ... hülâsa edilemez. İşte inkılâbın intihâbâtı ekseriyâ bunlardan ahz olunmuş olsun mâdâmki arzû-yı efkâr-ı hakkâniyet hakikat-ı hâle vukûfdur. Bu dahî Üss-i İnkılâb'ın mesleğinden ayrılmağa mevkûfdur. Ezmine-i mütevassıdayı hâvi sözlerine gelince asr-ı Sultan Selim Hân-ı evvelden ahd-i Mahmud Hân ...kadar mürûr eyleyen âsârın içinde bazen hatâdan sevâba inkılâb bulunur ise bunlar zâtı ile kâim ve çünkü söz ayağa düşmüş olduğundan mesâviden gayr-ı sâlim idükten başka bu asırların ekseriyet-i ef'âl ve âsârı tezelzülâtı mütetebbi^c olmasıyla bu vakitlerde terakkiyâtın tezelzülâta inkılâbâtı gizlenmez amma mâdâmki tarihlerimizin (6 a) esbâb-ı mûcibeye ma^clûmâtsizlikleri ve meslek-i muharrerâtı mevsûk olamayınca Üss-i İnkılâbın müfredâtı muntehibesi me'hazi i^ctibâriyle dahâ müsellemlenemez. Bir cümle-i mücmele ve ma^ckûle ve mu^ctebere şudur ki ezmine-i mütekaddime asırlarında hâl u akd-ı umûra muktedir ve hüsn-i karîne mazhar ma^cdeletpenâh pâdişâhların makderet ve himmetleri ve adâlet ve hikmetle efkâr-ı ittihâdı birleştirilen teb'anın gayret ve mesâileri terakkiyât-ı şevket-i devletin mebâdîsi olduğu misüllü vükelâ ve ulemâ ve avene-i mütegalibenin istilâsında bulunan ve söz ayağa düşürülmüş olan asırların ve pâdişâhların gaflet ve mağlûbiyet ve hevâ ve hevâse inhimâkleri ve ale'l-husus teb'a-i gayrimüslime müsâvâttan mahrûm ve din ayrılığı ile müttehem ve her nevⁱ imtiyâz ve i^ctibârdan me'yûs edilerek bunları icâbına muhtaç etmeye ve dostluklarını bihakkın düşmanlıklara tahvîl eylemeye sebep olan taasubâta mutâbaatları ve ez-cümle yeniçeriler teb'a-i gayrimüslimeden müretteb vaktiyle bir asker-i zaferpeyker ve ... eser iken bu askerlik taasubât sâikasıyla teb'a-yı müslimeye (7 a) kesb-i inhisâr etmiş ve bu inhisârın bî-günah bir çok teb'a-i

gayrimüslime kanlarını döktürmeye sebep olan efkâr-ı mutaassıbası dahi ezmine-i müsâvisidir demekte sıhhat bulunabilür. Misal olarak Üss-i İnkılâb'ın medârı sühânı olan intihâbâtan tavzîhan bir iki maddeyi sencide-i mîzân tedkîk idelim. Yıldırım Bayezid Hân Hazretlerinin Timurîdende tesâdüf eylediği felaket ve gaybûbiyet üzerine Devlet-i Osmâniye'nin tezelzülâtını selamete irsâl hususunda Çelebi Mehmed Hân Hazretlerinin filhakîka hüsn-i karîne muvaffâkiyetle mesâisini yeniden teşkîl-i devlet derecesinde takdîr edilmesi münker değilse de Bayezid müşârünileyh hazretlerinin vâlidî bulunan bir Pâdişâh-ı celilü'l-iktidâra muâvenât-ı kahramânîsi câlis-i taht-ı Osmani olduktan sonra dahî âsâr-ı cihân giranisi âşikâr iken müşârünileyh hakkında mezemmete müşâbih makâlât pekte muvâfik-ı insâf olamaz. Kezâlik medâyih-ı zamânesinden bahs edilen Sultan Süleymân-ı evvel hazretleri peder ve ecdâdından tevârüs eyleyen (7b) terakkiyât-ı mükemmele ve makderet ve şevket ve servet-i fevkalâdeyi Devlet-i Osmâniye'ye dâimî kalacak sermâye-i iktidâra tahsîs etmeyerek yalnız şanlı dâsitânlara rağbet buyurmuş ve eğer çi asırlarında pek çok muzafferiyetler vuku^c bulduysa da semere-i muvaffâkiyetler çünkü dâimî Devlet-i Aliyye'nin yed-i iktidârında kalabilecek şeyler olmadığından kendi asırlarından sonra kolayca zayıf edilmiştir. Erkân ve ulemânın istiklâlîne müsâid olan ve vâlid ve ecdâdının esâs-ı kavâid-i hürriyet rahnedâr eyleyen bir kânun ile erkân-ı devlet ve ale'l-husûs yeniçeriler tegallübâne hürceyâb ve terakkiyât-ı mevcûde bununla dahî karîn-i İnkılâb olmuştur. Ezcümle askerliğin bu kânûn ile efrâd-ı müslimeye münhasır kalmak taassubâtın sû-i te'sîrâtı ile yeniçerilerin Sultan Bayezid-ı sâni hazretlerinin askeriyesinden ... şımarmaları Yavuz Sultan Selim hazretlerinin asrından başlayarak kânûn mevzûuna istinâden ahd-i Süleymân-ı Hâni'de kemâlini bulmuştur. Bu asrın muhassenâtı ale'l-ıtlâk lisân-ı intihâb ve sitâyışden işidildikte inkılâbın (8a) bu noktasında dahî perkâr-ı hakîkatin dâiresi gayr-i muntazam idüğü âşikâr olmuştur. Ve dahî Üss-i İnkılâb'ın müntecâtından olan Sultan Selim-i Sâlis hazretlerinin asr-ı hümâyûnları tehiyye-i esbâb-ı fûnûn ve maârife ve nizâm-ı cedîd-i askerî perîşânü'l-inzibât ve menba-ı mefsedet olan yeniçeri ve sipâh ocaklarının ıslâhât-ı ma^ckûle ve meşrûasına ikdâm ve ihtimâma sahîhan devletin ihtiyâcı bedîhi ise de nizâmât-ı meşrû^ca nâmeşrû^c bir cemiyet-i fesâdiyenin ortasına atılmış olmasından dolayı hûne böyle nizâmât-ı meşrû^ca ile mahdûdiyet ve mükellefiyeti istemeyerek hem nizâmât-ı mevzû^cayı fazîde-i isyân eylediler ve hem de pâdişâhın hal^cine kadar giderek bu işe akîlâne teşebbüs olunmuş

olduğunun âsârını gösterdiler. Zât-ı Pâdişâhinin muâvini olmak üzere tecemmu^c eyleyen Benderli Alemdâr Mustafa Paşa cem^ciyyeti'nin harekât-ı gayr-i ma^kkûlesi ise hıfz-ı nizâm idemedikten maâda Sultan-ı müşârünileyhin (8b) şehâdetini dahi istilzam eylemiştir. Şu hallerin âsâr-ı vakıası tedkik olundukta Üss-i İnkılâb'ın sitayiş ve intihâbâtıyla hakikat-i halin ittihad edemeyeceği âşikâr olur. Nizamât ve taassubât-ı ve hata ve sevabı tefriksiz ve esbâb-ı mucibeyi tedkiksiz rivayât ve bidayette geyetde maksud-ı menvi ve garazkârisini mürevvic-i intihâbât ise sıhhat ve insaf ile gayri münhat bulur. Sultan Mustafa-yı rabi' hazretlerinin zamanına itirazı ise haksızdır, çünkü hal'i Pâdişâh ile umur-ı devleti bi'l-istiklâl yed-i tegallübüne almak isteyen... erkân ve heyetten ıslahat ve terakkiyât ümidinin netayic-i nevmidir. Niteke zamanımızda dahi buna mümasil ahval âsârıyla müberhen ve mukatazidir. (9a) Cennetmekân Sultan Mahmud Hani Adlî hazretleri yeniçeri ocağının ilgasıyla tecdît-i devlete muvaffak oldular. Ve devleti ve halkı bir hûne-i zâlime ve câhilenin eyâdi-i tagallubat ve fesadattan kurtarub muntazam bir asker tertibine şuru' eylediler ve yeniçerilerden ve anları idlal eyleyen erkân-ı devletten amucaları merhumun öcünü aldılar. Ve müşarunileyh Selim Han-ı sâlis hazretlerinin bu muvaffakiyete hürceyâb olmadıklarının esbâb-ı mucibesi olan bazı yanlışlık mücerreb bulunmasıyla ol tecribelerden bi'l-istifade ocağın ilgasını akîlane ve etraflı tutmaları ile hatarsız bir mahbubiyet kazandılar. İşte asr-ı hümâyûn-ı mezkûrun böyle âsâr-ı hasenesi müslümandırlar ama müddet-i kalilede tanzim olunan bir taze asker ile Rusyalulara sefer açmak ve Edirne Muahedesi gibi bir zayıata tesadüfle girilmek bahisleri pek meydanda iken Üss-i İnkılâb dahi maksadına aldırarak surette hame-i beyâna getirmiş ve tarik-i sevabı yitirmiş olması medellel ve intihâbâtı mualleldir. (9b) Huld-i âşiyân Gazi Sultan Abdülmecid Han hazretlerinin asr-ı hümâyûnları Tanzimat-ı Hayriye gibi bir menşur-ı saadet ve selameti ilan ile hakka ki mülk ve milleti bîm-i candan tahsile himem-i celile-i hilafet penâhâne cümleye ve muahharen tensikât-ı asâkir-i nizâmiyeye himmet ve Kırım Muharebesi'nde zararsız bir netice-i muzafferiyet Pâdişâh-ı müşârünileyh hazretlerinin tâli-i yaverbir mülkdârı merhamet-eser olduklarına şübhe olunamaz. Üss-i İnkılâb böyle müberhenâtı mevzu-ı bahsi sitayiş etmiş ve ahdin kurbiyet-i zamaniyesi mülabesesiyle pek çoklarımızın selb-i mühlet bazı ahvali ketm etmeyüb garaz-ı menvisine bu vakitler dahi delâil aramamış olsa idi, Hakikat-i halin ...muvazene makalatına hacet kalmazdı. Çünkü ol vakit söylenmedik sözler ve

yazılmadık nâhoşnudiler kalmayacağı mevadd ve ...zamanımızda pek çok olacağına mebni muharrir-i Üss-i İnkılâb'ın (10 a) şu ma^e lûmât ile red ve tekzibine kalkışacak olsa doğru söylemediği âşikâr ve işbu mukayese ise bilmediği vakitlerden dermiyân eylediği mesâilin dahi savâbsızlığı âşikârdır. Umûru ...sırasında istibdada gelelim. İstibdat kelimesi elsine-i tedavüle çıkarılmış ve matbuat ve muharriratça sermaye-i takbih edilmiş zamanemizde genç bir lûgat gibi müstamel ise de bunun mevzuu pek müsün ve ihtiyar ve devlet-i mecmuada cari fiil-i âşikârdır. İşbu mevzuu kadim-i devletlerin terakkiyât ve medeniyetlerinin istikrar için müstamel olduğunun tenezzülâtın sebab-i kavisi idüğünün âsâr ve delaili ale'l-itlak mesmu' olabilir. Ve ol halde dahi netayici şer ve muzarii istinah lazım gelir. Mesela (11 b) hükümet mahkumiyete nisbetle istibdat olur. Amma hükümsüz akvam terbiyetsiz ve medeniyetsiz kalır. Nizam-ı âlem kanunsuz muhtel olur. Kanuna mutabeat ve mahkumiyet istemeyen gafiller ve âdâb-ı insaniyeyi heves-i nefsine ve menfaat-i mahsusasına feda eyleyen batıllar ef'al-i nâmeşrualarına karşı gelen ahvalin cümlesine istibdat manası verirler amma haiz insanı olan erbâb-ı idrak ve faziletin vicdanı hükümet kanun perver... taraftarıdır. Elhasıl bununla teksir-i sevad etmeyelim. Üss-i İnkılâb'ın diline doladığı istibdat Devlet-i Osmaniye'nin bünyanını tesis eden muzafferiyetlerde ve Avrupa devletleri istifade-i hükümdaraneleri galebâtında dahi bulunabilir. Ve bunlara Üss-i İnkılâb'ın kavlince istibdat (12 a) denilmek iktiza eder. Halbuki bizim itikadımıza göre istibdat hürriyetin zıdd-ı mütekabilidir. Ve hürriyet-i kanuniye saadet ve selametın hamı-i hakikisi olunca işbu hürriyet-i kanuniyeyi efkâr ve menafi-i mahsusasında istimal etmek isteyenler nefret-i insaniyeye mesned-i müstebidlerdir.

Ve bizim aradığımız hürriyet-i kanuniye henüz Devlet-i Osmaniye'de bir heyula-yı mefhumdur. Şu yakın günlere gelinceye değin beraha-i adâmlara Osmanlı derler ve erbâb-ı edeb ve ale'l-husus gayrimüslimler bunlardan kaçub uzak giderler idi. Fesübhanellah matbuat buna sarıldı ve bidayet-i Devlet-i Osmaniye'den bertü istimali idiasına kalkıştı. Eğer bu unvan müessis-i mebani-i devlet olan Sultan Osman Han gazi hazretlerinin (12 b) nam-ı hümâyûnlarından münbais denilse ol vakit sınıf-ı milel nâil oldukları müsavat ve imtiyazat ve itibarâtının ef'al ve âsârıyla meclub ve müftehir olduklarından böyle kuru unvanları hatırlarına bile getirmedikleri malumdur. Bahşayışı

zamanemiz olan Osmanlılık ünvanından ne Müslim ve ne de gayrimüslim tebaa henüz ümitvar olamadıkları esna-yı muharebede açılan unvan-ı Osmanî bayrağının altına umumen seğırtmemelerinden dahi müsteban olmağıla şimdilik yalnız makale mensub olan itminan-ı vicdanı mefkûd idüğüne mebni bu babta matbuatın neşriyatı hüsn-i telakki olunamadığı zamanemizin efkâr ve etvarından nümeyandır. İnşallahü Teâlâ himem-i kâmile-i cenab-ı hilafetpenahi ile vicdan milel ve teb'ada ----- ittihad ve itimar husule gelir ve bu unvan hakikaten muteber olurda ol zaman elsine-i umumiyeden sahihen alkışlanır. (13 a) Ve ale'l-lahi't-tevfik. Üss-i İnkılâb'ta Avrupa'nın Osmanlılığı mukabelesi denilerek bast ve beyan olunan mukaddeme-i sâniye medlulatını dahi dermiyan edilmede onunla birinci babımızı ikmal ve ba'dehu tahririmizin ikinci babınanaki makal eyleyelim. İkinci mukaddeme tevarih-i eslaftan birinci mukaddemede ki mehuzatın biraz îzâhâtından fazla ecnebi tarihlerinden dahi müntahebatını tenmîk ile beraat-ı istihlal suretinde netice-i maksudeyi güya tevsık eylemek arzusunda bulunmuştur. İşbu mündericat-ı tarihiyyenin tafsilatına girişile yazılmış tarihleri yeniden tahrir eylemek ve âsâr-ı eslafın müellifi gibi görünmek olunacağına ve şu mukaddemede bulunan ve düristî ve nâdüristî me'hazlerine tatbik ile zahire çıkacağına binaen bu muvazenenin dahi erbâb-ı (13b) mütaalaya bırakılması istihsan olunmuştur. Mukaddemenin cihet-i tarihiyesi sathiyatından dekayık-ı mühimmesine gelince ehl-i salibe hükümdar olan devletlerin evaili Devlet-i Aliyye'deki ahvali şimdiki iktidar ve intizam ile kıyas kabul etmez. Ve yeniden teşekkül ve teessüs edib ehl-i salibin ve bazı hükümet ve hükümdarların mülk ve tebaa ve hükümetlerini ellerinden alan bir Devlet-i müslimenin izmihlâlini hükumat ve akvam-ı mağlube temennide bulunacağı ve bu temenniya istihsali için her nevi muhasemat-ı fiiliyye ve teşebbüsât-ı maddiye ve maneviye ve tesvilat-ı müteferriadan geri durmayacakları ve durmadıkları müsellemtandır. Amma bunun karşısında Devlet-i Aliyye'nin bile kılıç ve adalet gibi iki kudret-i sahiha ve gayri mütegayyiresi bunca muzafferiyet cihangiranesini vücuda getirmiş ve ezdâd-ı mütekaileyi (14 a) istimal ihale ile eslafa perişani ve inkıyada mecbur eyleyüb tabiiyet-i Devlet-i Osmaniye'yi ihtiyar eyleyen sınıf-ı milelin dahi ol vakit ki âsârı adaletle daire-i ittihada tesvilata olan su-i efkâr ve itikadımızı unutturmuştur. Kılub ibadullah bir nokta-i emniyet ve mütesaviyede cemiyet edince ana karşı duran şurişkâriden efrâr-ı âkile ve münsife liva-yı adalet Devlet-i Osmaniye'ye iltica-birle vatan ve me'valarında müsterihü'l-bâl ve mutassıb ve

mugaffilleri karin-i su-i ahval olmuştur. Akvam-ı ruhaniye Üss-i İnkılâb'ın dediği gibi hakim ve hükümetleri zîr-i dest-i tegallübat ve tenezzülât eyledikten başka ...efrad-ı milelin hukukuna dahi müstevli olmasıyla bundan mazlum ve mağdur olan milel-i hakikate me'yus-ı müteneffir olduklarından Devlet-i İslâmiye'yi ortadan kaldırmaya vukubulan muhacemelerle netice-i memule matlubeye nâil olunamamıştır. Ve dahi Üss-i İnkılâb'ın iddiası vechile Avrupa devletlerinin Devlet-i Osmaniye'nin terakkiyatına rekabetleri ve cemiyet-i müteakabileye refakatleri dahi şu sebeple neticesiz kalmıştır. (14 b) Avrupa devleti ol vakit mevcut olan intizamsızlıkları ile bir kuvve-i galibe ve müttehidenin indifana kudretyâb olamayacaklarını bi't-teyakkun daire-i hükümetlerinin hüsn-i inzibat ve idaresine sebep olacak ve devlet ve milletlerini ve teb'alarını bir daire-i ittihad ve terakkiye isal edecek esbâbı istihsal ve istikmal imale-i efkâr ve nizâmât ve kavanin-i lazimeye hasr-ı iktidariyle gün begün terakkidar olacağı Devlet-i Osmaniye mizan -ı adl ve müsavâtı elden bırakıp ve bu emr-i meşru' ve merğubun ibraz eylediği muzafferiyet ve muvaffakiyetleri feramüş edüb yalnız şimşir-i tedmîre sarılarak terakkiyata tenezzülâta ric'ata bir meslek açtığı ve işte bu seyyie tebaa-i gayrimüslimeyi ecnebilere istihmaya ve ecnebilere Devlet-i Aliye aleyhine iddiaya vesile olmasından dolayı ezdâd-ı müteakabile fūrceyâb emel olmaya başlamışlar ve gâh suret-i dostîde ve gâh sîret-i düşmende etvâr ve ef'al ile Devlet-i Aliyye ortaya alınmış ve türlü türlü mazar ve hâsâra giriftâr (15 a) edilmişler idi. Bu müdahalatın serd eylediğimiz esbâbını Üss-i İnkılâb tanımayarak bunda dahi gayet meramında istimal ve istidlal edebileceği hikayât ve intihâbâtı iltizam eylemiştir. Malum ve müsellemdir ki hiç bir devlet menfaat-i mahsusasını aher bir devlete menafine feda edemez ve daire-i hükümetini hemcivarı bulunan devletlerin memalikinden tevsi' arzusunda tasdik bir ...eyleyemez. Alelhusus dindaş olmadıkları âsâr-ı hisse görmedikleri cihetle Devlet-i Aliyye enzâr-ı Avrupa'da vahşi ve harici olarak manzur idi. Hayli zamanlardan ve bir çok asırlardan beri bizim tenezzülât onların terakkiyatı nisbetiyle şimdiye kadar memâlik-i Osmaniye'nin Üss-i İnkılâb'ın dediği gibi inkısama konulmaması nikad-ı mühimme ve merkeziyenin taksim kabul etmediğinden ...diyebiliriz. Çünkü taksim arzusuna mevkimiz müsaade etmeyince Avrupa Devletleri'nin Devlet-i Osmaniye hakkında efkâr-ı (15b) tenevvü^c eylemiştir. Hülâsaten efkârlarının menviyatı tedkik edilince şimalin Devlet-i Aliyye'yi bütün bütün yutmak ve garb efkârı şimale yutturmayub bir daire-i mahdude ve mahkumelerinde tutmak olmakla menfaatlerine müsaid ihtarat ve

muamelat içinde Devlet-i Osmaniye'nin efkâr-ı erkânına tefrika husulüne sebebiyet vermişlerdir. Devlet-i Osmaniye ise evvelki muhassenât ve seyyiatlara bakıp ta umûr-ı dahiliyesinde bir rah-ı selamet aramayub Edirne muahedesi zamanına gelinceye kadar felaketten felakete ve en sonra muahede-yi mezkûreyi müntic olan mağlubata ve muahededen sonra dahi toplanamayarak inhidata tekarrub eylediği zamanlarda Sultan Mecid hazretlerinin asrı yukarıda dahi beyan eylediğimiz vechile Tanzimat-ı Hayriye hatt-ı hümayûnla inhidatın önünü almak istemiş ve bununla garbin oldukça hüsn-i efkârımızı kazanmış ise de Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanından sonra dahi ıslahat-ı muntazıra yine muaddeliyete karin olarak mülkce ve teb'aca (16a) hiçbir semere hasıl olamayarak ıslahatın bazısına efkâr-ı taassuba ve bazılarına menfaat-ı mahsusa mümanaat etmeye bu haller şimali tam'ca ve Devlet-i Osmaniye'nin mevkiinde istikrarına ve bununla kendilerinin dahi istifadesine masruf mesailerinin semeresizliğinden cihet-i garbiyeyi dahi ümitsizliğe düşürmüştür. Artık şu mebhasta teksir-i makalden bi'l-ittika Üss-i İnkılâb telifinin maksad-ı ittisâl olan âtîdeki seyyiat ve fikrâtını kayd ve tezyin için iki mukaddemesinde bile tarihçe malum ve meşhud ve mevcude tatbik kabul etmeyen makalatın me'hazlerine nisbetle muvazenesini erbab-ı nisfet ve hakkaniyete tevdi' eyleyiriz.

Üss-i İnkılâb'ın birinci kısmının birinci fikrasına gelince evvela makale istiftah edilen Kırım Muharebesinin esbâb-ı mucibesi bilinmelidir ki hakikat-i hâl meydana çıksın. Kırım Muharebesi'nin menşe-i zuhuru ibtida Avusturya Devleti'nden ...Laying namında bir memur gelüb Devlet-i Osmaniye'yi devlet-i müşarunileyhanın tehdidatıyla tazyik eyleyerek Tunaca (16b) bazı hukuku izaa Ve bu senece kerâste kat'i serbesti gibi faidelerden başka ezmine-i salifeden iddia-kerdesi olan bir çok tazminat-ı nakdiye ile Devlet-i Aliyye'yi izrar edüb gitti. Ve ol vakit heyet-i devlet Rusya Devleti'nden gelecek bazı iddiaları istihbar etmesiyle Avusturyalunun evvel emirde iddialarından kurtulmaklığı menfaat kıyas eyleyerek Avusturyaluyu hoşnud etmekle Rusyalunun teklifatı vürudunda Avusturyalunun hoşnudluğundan bir muavenet me'mul eyleyerek fedakarlıklar eylediği halde Laying işi görüb gittikten sonra Rusya'nın metalibini istihsal memuriyetiyle oradan dahi Mençikof namında bir memur gelüb Rusya İmparatorundan bir name-i mahsus getirdi. Ve Ortodoks milletine bir nezaret hakkı talebinde bulundu. Ol vakit sadrazam Damat Mehmed Âli Paşa olub Reşid Paşa

merhumun onunla mübâyet-i efkârı İngiltere sefir-i meşhuru Lord (17a) Kaying Rusyalunun redd-i metalibine ısrar ile Mehmed Âli Paşa'yı icbar etmesi ...metalibinde ısrar etmesi üzerine Mehmed Âli Paşa düşüb Reşid Paşa Nezaret-i Hariciyeye geldikte İngiltereli evvelkisinden mümanaati tadil eylediği halde Mehmed Âli Paşa ihtiraatından söz ayağa ve suhtelere düşürülerek nihayet bu efkârın önü alınamayarak Rusyalulara cevab-ı red itasıyla muharebe kapusu açıldı. Pâdişâh-ı asrın ve Reşid Paşa merhumun efkârınca muharebe menfur iken Mehmed Âli Paşa'nın avamca tesvilatı harbi açtığı halde artık Reşid Paşa ve İngiltere sefiri Rusyaluyu ele alacak meslekten bi'z-zarure müsaadet-birle maslahât-ı muharebeyi müntec oldu. Reşid Paşa merhumun politikaca mahareti bu muharebede Fransa ve İngiltere ve Sardunya devletleri Devlet-i Osmaniye'ye müşterik eylemesiyle beraber Avusturya ve Prusya ve İtalya'nın bîtarafliğinden Rusyalu istifade edemedi. tuhafı şurasıdır ki Avusturyalunun dahi bir ...iştirakine medar olur mülâhazasıyla Layinger'e olunan müsaadat boşuna gitti. (17 b) Reşid Paşa'nın maharetinden muharebeye iştirak eyleyen üç devletin himmet vekuvvetleriyle bu muharebede Rusyalunun mağlubiyetini kazandı ve semere-i müntecesi Âli Paşa merhuma düşerek hukuk-ı Devlet-i Aliyye'yi muhafaza edebilecek Paris Muahede'si vucuda geldi. Amma Rusyalunun medetkârlığına tahsis etmek istediği milel-i gayrimüslimenin müsavatını Devlet-i Osmaniye Düvel-i zamaneye uhde-i te'min eyledi. Bu muahededen sonra erkân ve eazım kılub teb'a-i gayrimüslimeden münselib olan itimad ve emniyetin iadesine bakmayarak türlü vaadlerle Avrupaluları oyaladı. Bir semere-i fi'liyye gösteremedi. İşte bundan malum oldu ki Kırım Muharebesi'nin menşei tehâlûf eâzamı düveliyenin muharremâtı olduğu misüllü harbin zuhuru Rusyaluların Hristiyanlar hakkında muamele-i sahabet-kârânesinin mümâyîşi ve galibiyetin vukuu dahi düvel-i muavenenin ıslahat-ı mülkiye ve teb'aya dair vaadlerle inandırılmalarının hahişi bulunmakla ve bu muharebeden sonra ıslahatı ... (18 a) eser görülmemekle Rusya menviyatınca vakt-i merhununda işin daha ilerütilmesinin taharri-i esbâbından semere-i arzusunu aramak ve düvel-i zamanece Devlet-i Osmaniye'den artık kat'i ümid edilmek şaibeleri nümayan oldu. İşte bundan dahi kaviyyen istidlâl olunabilür ki şu felaketler sınıf-ı teb'anın emniyetsizliğinin seyyiâtıdır. İşbu muzafferiyetten sonra ahd-i Abdülmecid Hanide sınıf-ı teb'anın emniyet-i münselibesini itimada isal eyleyecek hüsn-i idareler umur-ı dahiliyede vucuda getirilemediğinden şimal ciheti müstabîd ve garb ciheti nâümid oldu. Üss-i İnkılâb iş bu esbab-ı mucibe ve de kayık-ı mühimmeyi

mühimsemeyerek mücerred efkâr-ı menviye ve mahsusasınca hükümsüz ve delilsiz müntehabat ve sitayişlerle şu vukuatın aczini bila mevasık ve beyyinat takdire kalkışmış olduğuna mebni biz dahi şu izahattan sonra Üss-i İnkılâb'ın asr-ı mezkûrda dermiyan etmek istediği ıslahat ve muhessenâtı taharri etmeye veya ... (18 b) meydana çıkarmaya mecbur olarak asır ve devlete imale-i lisan etmek menfur-ı efkâr ve etvarımız olduğu halde Üss-i İnkılâb muharririnin iş bu fıkralarda pek açık olarak garazkârlığı hakikat-i hali beyan sırasında vâesafaki teberrü dahi iltizam-ı hak ...söz söylemeye sevk eylemiştir. Güya ahd-i Sultan Abdülmecid Hanide Devlet-i Osmaniye'nin ıslahatını kemayeliku müheyya ederek ve esbab-ı maniayı ve mesail-i muhtemeleyi bertaraf eyleyerek Sultan Aziz merhuma ihtilal ve ihtilafdan azade her nevi ıslahat ve intizamâtı âmade bir idare terk ve tevdi' olunduğu iddia-birle hatiatı bütünce merhuma yükletmek istemiştir. Benabirin bizim için âtîde buna dair bazı es'ileye mübaderet lazım gelir. Reşid Paşa merhumun sadaretine gelinceye kadar Tanzimat-ı Hayriye müşarunileyh ile beraber memduhiyetten mahrum olduğu ve umur-ı dahiliyede terakkiyâta dair âsâr ve ef'al runümâ olmadığı halde imrar-ı eyyam olunmuş ve bu ezminenin içinde tensikat-ı cedide ile asakir-i nizama (19a) oldukça ıslah olunabilmiştir. Bu sadareten halkımızın ekseri ve Avrupalular ve gayrimüslim teb'a büyük ümitlere düşerek âsâr cümleye ve celileye muntazır oldular. Ve bu tebdilin evailinde bir dereceye kadar hüsn-i ef'al müşahade eylediler. Ne çare ki rekabet erkan ve eâzım mülabesesiyle ıslahat-ı lazıme meydana gelemedi. Ve ümitler hasıl olamadı. Efkar-ı heyette teşeddüdâta ve bazı taassubata tesadüfünden midir sadr-ı müşarunileyh dahi celb ve ictimâ ve ittihad kılıb için büyük masraf kapuları açılmasına müsamaha etdi. Rûkeba bundan dahi istifade birle müşarunileyhi düşüre kaldıra ürküddi. Ve bu sırada bir Fransız partisi çıkub İngiliz partisine galebe çaldı. Velhasıl yine mesalih hayırlu bir neticesiz kaldı. Şimdi bir mücemmele-i mütemmime ve muhtâsâra dermiyan olunmak ve anınla meydan-ı hak ve savab bulunmak iktiza eyledi. Şöyle ki yukarıda gösterildiği vechile bir cemiyet-i müttehîde (19 b) ve meşrua ile hal u akd-ı umur-ı yed-i iktidarında dutan muzaffer ve muktedir ve ma^cdeletgüster pâdişâhların umerası müttehîdi'l-kulûb olduklarından naşi rekâbet-i şahsiye seyyiatı mefkud iken ezmine-i mutavassıtada hal degişüb ittihad-ı efkâr-ı ekabirde dahi inhidat peyda ve bu tefrikalardan ekabir ve ulemada teferrüdden istifade gibi istikametsizlikler hüveyda olunca Osmanlı Pâdişâhları korkusuz idare olunmaz olmasa çıkarılub ve ihafe hizmetleri dahi yeniçeri ve sipaha verilüb gide gide

yeniceeriler birbirleri aleyhine dahi kullanmağa başlandı. Ve böyle su-i istimalat ile söz ayağa düşürülüb şunu isteriz bunu istemeyiz gibi muamelat-ı fesadkâriye alıştırdı idi. Elhasıl ocağın ilgasına kadar bu efkârın istimalatından pâdişâhlara varınca çok canlar zayi' oldu ve devletin başına nice belalar geldi. Ocak ilga olunduktan sonra (20 a) Sultan Mahmud-ı mağfurun husule gelen serbestî iktidârına dahi bir mukabele-i mahufe aranılarak akıbet müdahalat-ı ecnebiye imdada yetiştirilüb sefaretler makam-ı ihafeye konuldu. Ve ber minvâl muharrer devlet-i fahime-i garbiyeye müstenid partiler ayrılarak arada medar-ı selamet ve terakkiyât olan ittihadın gaybûbetiyle umur-ı dahiliye-yi Devlet-i Osmaniye intizamat-ı sahihadan mahrum kaldı. Firdevs âşiyân Sultan Abdülmecid Han hazretleri rahim ve münsif'ül-vicdan bir pâdişâh-ı ma'cdelet unvân idi. Evail-i cülusları Hüsrev Paşa ve Rıza Paşaların istilasında ve evasıtı Rauf Paşa merhumun mişvar-ı ihtiyatkârisinde ve evahiri müdahalat-ı ecanibe müstenid erkânın keşâkeşlerinde mürur eylemesiyle bu ezminenin vukuatından Sultan müşarunilryh hazretlerinin mafuz'ul ağraz ve beriyyüz-zimme oldukları müsellemdir. Amma (20 b) Üss-i İnkılâb'ın lisan-ı sitayişinde karin-i midhat olan iddiaları mes'uldür binaberin anifen iktiza eyledi dediğiniz suallere ibtidar olunur. Şöyle ki umur-ı nafia idaresi Sultan Mahmud-ı mağfurun asrında teşkil olunub hatta Fuad Paşa merhum efendilik ile nafia meclisi azasından idi. Mülk ve devlete âsâr-ı nafiası görüldü. Ümid bahşa-yı cihan olan Tanzimat-ı Hayriye hatt-ı hümâyûn-ı ...ilan olunduğunu müteakib ta'c'ân olunan muhassılların ahaliden mukaddem ki mehuzat-ı zulmiyeyi bile hazine-i devlete varidat kayd eylemek iddia olunan ıslahattanmıdır yoksa ıslahat-ı idare devlette daire-i zaide teşkilatımıdır. Aceba böylece teşkilattan mahsus olan büyük büyük maaşları ve gani gani atıyyeleri tesviye zımnında Tanzimat-ı Hayriyece ilgası lazım gelen mültezimlerin bekalarıyla ibadullaha yükledilen (21 a) hamâyım-ı cedide ve mütenevvialar mıdır? Adam kayırmak için teksir olunan memur ve memuriyetler midir? Bunlardan mülk ve tebanın istifadesi ne idi? Ve sınıf ve tebanın saadet ve selametine bunlarla mı himmet edildi? Emniyet-i can fi'l-cümle muhafaza edilebildiyse de malca ve namusca sınıf-ı teb'a kangı emniyete nail oldu? Ve kangı mürtekib ve zalim terbiye gördü? Gelelim marifet cihetine fi'l-mesel darülfünun ebniyesine başlandı ve bazı mektebler açıldı. Ve bunlara memur edilen hâce efendiler maaşlarla kayırıldı. Ve bazı nizamât kaleme alındı. Maarif Nezareti teşkil kılındı. Ve mâsârıfı hazineye yüklendi. Amma teb'amız bu teşkilattan kangı ilim ve fenni iktisab etdi. Ol zaman ki bu mülkiye mekteblerinden

tahsil-i maarif edenlerin birisi gösterilsin görelim. Fünûn-ı harbiye ve tıbbiye mektepleri hayli müsta°id şakird yetiştirdi. Bunun sebebi (21 b) muallimlerin ekseri ecnebiden veya ecnebi mekteplerinde tahsil-i fünûn eylemişlerden olmasıdır. Maarif bu mekteplerin yetiştirdikleri erbab-ı maarif ve fünûn hidemat-ı devlette vezaif ve muayyenat ile istihdama yaradı denilebilsün. Lakin mülkiye mekteplerinin cehli teb'ayı izale edecek bir semeresi görüldü mü? Bunun muhassesâtı elyevm Memâlik-i Osmaniye'nin ekserinde ismini okuyan ve vergisinin rakam ve yekûnunu bilen adem bulunmaması maarifin âsâr-ı terakkisi midir? Umur-ı nafiaya gelince buna dair bir âsâr-ı nafia henüz nâ-mevcud olub bu umurda dahi bu eser-i nafianın meydan-ı zuhura gelmediğini mi ıslahattan addedelim? Yukarıda dediğimiz gibi tensikat-ı askeriye maanevâsıkı lisan-ı takdire alınabilürse de umur-ı bahriyenin dermiyan edilen terakkisinin ol asrın mukayyed ve mevcud ve malum olan (22 a) keyfiyâtta ahval-i sahihası istidlal olunacağından bunda dahi bila beyyine-i fiiliye ve maddiye sitayişler mübalağata mahmul değil midir? Ve havasımı (?) giyerek inşaata başlanılmasını mı ve kapusuna tarih vaz' olunmasını mı veya ki sarfiyat-ı gayrimeşruasını mı neticelendirelim. El kıssa te'lif-i Üss-i İnkılâb'ın maksad aksa olan âfideki seyyiet-i mebahisini tezyin için yazdığı mukaddemeleri ve malum ve mevcud ... tatbik kabul etmeyen makalatını ve mesrudatımızı yine muvazene erbab-ı nısfet ve hakkaniyete tevdi' eyleyiz. Üss-i İnkılab'ın mukaddeme-i sanisinde ve birinci kısmının birinci fıkrasında nazarlara ziyade çarpan sözlerin birisi Devlet-i Aliyye'nin inhitatıyla payimal edilmesine cihet-i şimaliyenin inhimaki ve diğeri cihan-ı garbiyenin muhafazasına imdat ve muavenetleri makaleleridir. Va eşit iki maddeye dahi Hıristiyanların temin ve iraha-i ahvali menşe' ve akval ve ef'al ittihaz olunmuştur. Ve buna teb'a-i gayrimüslimeden (22 b) emniyet ve ittihadın insilabıyla istihmaları sebebiyet vermiştir. Şimalin suretâ bu menşe'den münbais muamelat-ı istilâkâranesinden Devlet-i Aliyye'nin müstemlikatından müstehlikatı müberhenü'l-âsâr olduğu gibi Yunanistan ve Sırbistan ve memleketeyn ve Cebel-i Lübnan zayıatında garbın şarkla efkârını birleştirmiştir. İşte şu âsârın muvazenesinden yine iki netice husule gelir ki birisi şimalin bütünce efnâ-yı Devlet-i Osmaniye hahişidir. İkincisi garbın efkâr ve âsâr-ı şimaliyeye sett-i sedîd olmak entiresünce Devlet-i Osmaniye'nin maa'l-ıslahat nezaret ...arzusudur. Şimal Devlet-i Osmaniye'nin umur-ı dahiliyece su-i idaresinden ve teb'asının hali nâhoşnud daimisinden istifade etmiş ve cerayan-ı garbiye Tanzimat Hatt-

1 Hümayunu ve emsali medlulunda bulunan teminat-ı tahririye ile oyalanarak hayfaki mevud olan ıslahattan (23a) âsâr-ı fiiliye ve maddiye görememekle nevmîd olub artık devletleri zîri nezarete almak ...ve şimalin istilasından Osmanlı Devletini muhafazaya medar için Kırım Muharebesinde gösterdikleri muavenat-ı fiiliyenin muzafferiyeti görülmüş ve Paris Muahedesini icab ve iltizam ettiren vaadler yine semeresiz kalmış olduğunu yani ol muharebe-i mündefia kazanıldıktan sonra Devlet-i Osmaniye kendini toplayıp bir idare-i sahiha ile kalıp sınıf-ı teb'ayı mutmain eylemek ve bununla efkâr-ı Avrupa'ya karşı ef'al ve âsâr gösterilmek lazım geldiği halde indifa-ı gaile ve meseleden sonra yine mesleğini doğrultamamış idüğüne mebni artık garb-ı şimalin menviyyatı Devlet-i Osmaniye aleyhinde birleşmek iktiza eylemiş olunca çünkü şimalin ...hahiş istilası garbin işine elvermeyeceğinden bu iki cihetin ittihad-ı efkârı nâ-kabil olmakla garb ciheti Devlet-i Osmaniye'nin tesvilat-ı şarkiyeye mukabele edecek bir iktidar-ı sahihi (23 b) Tevcid edemeyeceğini katiyen anladığı takdirde tesvilat-ı ... bir başka heyetin kuvvetiyle mukabele eylemesi efkâr tabiisinde bulunmuştur. Çünkü Devlet-i Osmaniye'nin badi-i devam istikrarı olacak ıslahata zaten pâdişâhların mümanaatı elsine-i vükela mesmu^c olmasıyla pâdişâhlar mesalihten ellerini çekseler vükela tanzim-i efkâr eyleyecektir malumatıyla dahi cihan-ı garbiye kandırılmış olmasından sefaretlerin müdahalat-ı şedidesi melikdarları bir dereceye kadar ihafe eylediği halde yine vükelanın bir semere-i himmetleri emniyet bahş olamadığına ve bir de efkâr-ı taassubanın mümanaat-ı kaziyesi çıkarılarak vakitler zayi' eylemiş olacağına binaen maksad semeresiz kalmıştır. Buna dair tafsilata ibtidar olmaktan ise rûh-ı maslahatın bu kadarcık beyaniyle iktifa ederek sözü makal-ı diğere atfederiz. Sultan Abdülaziz'in (24 a) cülusunda umumun rûtbe-i memnuniyet ve emniyetini Üss-i İnkılâb'ın sarihan ibraz ve beyan eylediğine dikkat buyrulsun ki münfekk ahdi Abdülmecid hani'den nefret ve nâ-hoşnudîsini te'kid eyler ve buna dair muharrerat-ı asr-ı Mecid Hani'nin sitayişinde derpiş eylediği mübâlağatını kendisi tekzib etmiş olacağını izhar ve isbat eder. Emniyet ve ittihadı rahnedar iden hadîfatımızın indifaı ve iade-i emniyet maksadı ile ve ıslahat ünvanıyla neşrolunan vaadler nizamlarımızın semeresizliği fi'l-mesel asırlara ve pâdişâhlara medar-ı azviyattır. Lakin bunun esbab-ı maniasında beyyine-i mücmele yine azam ve erkânın hırs-ı cah ve ikbale ve nefsi perestâne ef'ale inhimakleri ve milletimizin dahi taassubat-ı fevkaladeleri idi. Niteki Kanun-ı Esasi gibi bir vaz'-ı celilin meydan ma^crekeye atılması etmesi dahi ümid

olduğu gibi muzafferiyatı devlet ve milleti istintac etmedi ve semerat-ı mutmainnesinin tehhüratına badî olarak bunda dahi sarılmış olduğumuz kavi bir mümessikın ucu şimdilik elimizde kaldı.

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa POLAT, 1977 yılında Erzurum'un Tortum İlçesi'nde dünyaya geldi. İlk, orta ve lise tahsilini Erzurum'da tamamladı. 1995 yılında girdiği Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nü 1999 yılında bitirdi. 2000'de Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı. Halen Kocaeli ili Şekerpınar Beldesi Şekerpınar İlköğretim Okulu'nda Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

